

ИУАЦХЪЭМАХУЭ

ISSN 0206 – 5266

ИЮЛЬ • 2021 • АВГУСТ

4

ГУАЩХЪЭМАЖУЭ

12+

**ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЭ
ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКЭ
ЖУРНАЛ**

1958 гъэ лъандэрэ кыдоки

июль 4 август

Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм
и «КъБР-Медиа» къэрал кIэзонэ
луэхущIапIэм кыдегъэки

РЕДАКТОР НЭХЪЫЩХЪЭР
Мыкъуэжь Анатолэщ

РЕДКОЛЛЕГИЕМ ХЭТХЭР:

Ацкъан Руслан, БакIуу Хъанджэрий,
БищIо Борис, Гъут Iэдэм, Къэрмокъуэ Хъэмид,
Тэтрокъуэ Астемыр, ТIымыжь Хъэмышцэ, Хъэвжокъуэ Людмилэ,
Истэпан Залинэ (жэуап зыхь секретарь)

НАЛШЫК
2021

Псалъащхьэхэр

ЖьантIэ

*УсакIуэ ЩоджэнцIыкIу Iэдэм
кызыэралъхурэ илъэси 105-рэ ирокъу*

ЩоджэнцIыкIу Iэдэм хужалахэм щыщ пычыгъуэхэр.....	5
ЩоджэнцIыкIу Iэдэм. Усэхэр	11

УсакIуэ Бицу Анатолэ илъэс 75-рэ ирокъу

НафIэдз Мухьэмэд. Псэм зихъуэж хъунукъым. <i>Интервью</i>	26
ХьэфIыцIэ Мухьэмэд. УсакIуэ щэджащэ.....	31
Гъут Iэдэм. СеукIыр сэ жы зэпеуэм.....	40
Бицу Анатолэ хужалахэм щыщ пычыгъуэхэр.....	48
Бицу Анатолэ. Усэхэр	52

*Жылагъуэ лэжсакIуэ цIэрыIуэ
Сэхъурукъуэ Хьэутий илъэс 70 ирокъу*

Истэпан Залинэ. БлэкIар фIыуэ щIэмэщ къэкIуэнум тэмэму уцегупсысыфынур. <i>Интервью</i>	66
Сэхъурукъуэ Хьэутий. Лъэкъым ехьэлIа Iуэху цIыкIу щыIэкъым.....	74
Сэхъурукъуэ Хьэутий хужалахэм щыщ пычыгъуэхэр.....	78

Прозэ

Чэрим Марианнэ. ЛIы иримыкъу. <i>Роман</i>	85
Малей ФатIимэ. Псэм нэхъапэр. КIуцэ. Максимкэ и лIыгъэр. Псыпэ жагъуэ. <i>Рассказхэр</i>	121
Пщыбий СулыIан. НэкIуIупхъуэ зыIуль зэныбжъэгъуитI. <i>Повесть</i>	133

Публицистикэ

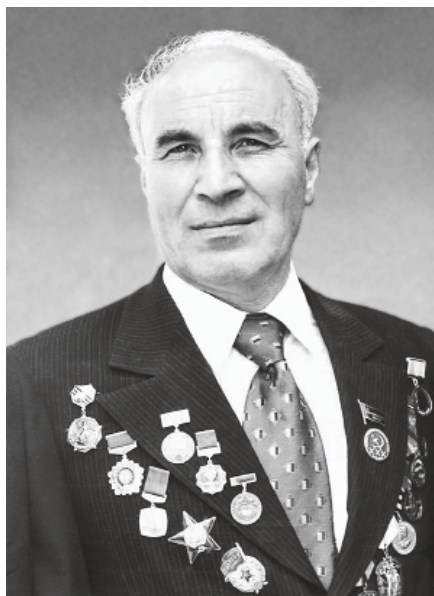
Къаныкъуэ Анфисэ. Адыгэбзэр санскрит лъапIэм и къежъапIэ?.....	151
---	-----

IуэрыIуатэ

Шыбзыхъуэмрэ дыгъужьымрэ. ЛIыжъ цIыкIумрэ дыгъужьымрэ. <i>Таурыхъхэр</i>	158
---	-----

Хьэкъун Барэсбий. Адыгэ къэкIыгъэцIэхэр.....	164
Псалъэжъу зэхалъ псалъээзблэдз.....	166

УсакIуэ ЩоджэницIыкIу Iэдэм кызыэралъхурэ илъэси 105-рэ ирокъу

ЩоджэницIыкIу Iэдэм Угъурлы и кыуэр Бахъсэн районым щыц Кушмээыкыуей кыуажэм 1916 гъэм кыыцалъхуащ. 1926 гъэм пэщIэдзэ еджанIэм щIэтIысхъащ. Ар кыуухыу зы илъэскIэ колхозым щылэжъа нэужь, Налшык дэт Ленинскэ еджанIэ кълэ цIыкIум щеджащ. Къэбэрдей-Балъкъэр пединститутыр кыуухри, Дыгулыбгъуей кыуажэм егъэджакIуэу щылэжъащ.

ЩоджэницIыкIу Iэдэм 1939 гъэм ТхакIуэхэм я союзым хагъэхъащ. А гъэм кыдэкIауэ щыта «Догъагъэ» сборникым ихуат Iэдэм и уситI.

1941 гъэм щыцIэдзауэ Хэку зауэшхуэм хэтащ Iэдэм, зауэлI гъуэгуанэ кIыхъи зэпичащ. Ар яхэтащ Кавказыр, Украинэр, Молдовэ щIыналъэхэр хуит къэзыщIыжахэм, адэкIэ Румынием, Венгрием, Австрием, Чехословакием и кълалъхъэ Прагэ нэсащ. А илъэсхэм зауэлIым зэхуэдэу игъэбзащ фочри кълэмри.

Зауэ нэужь илъэсхэм ЩоджэницIыкIум кыулыкыу зыбжанэ зэблихуащ. 1947 гъэ пщIондэ ар Къэбэрдей-Балъкъэр щIэныгъэ-къэхутакIуэ институтым литературэмрэ IуэрыIуатэмкIэ и секторым и унафэцIу щытащ. 1947-1951 гъэхэм Къэбэрдей педагогикэ институтым и егъэджакIуэщ. 1954 гъэм Iэдэм хахащ республикэм и ТхакIуэхэм я союзым и правленэм и тхъэмадэу. 1955-1956 гъэхэм ар культурэмкIэ министрц. 1965-1970 гъэхэм ЩоджэницIыкIу Iэдэм «Iуащхъэмахуэ» журналым и редактор нэхъыщхъэу щытащ.

Республикэм и жылагъуэ-политикэ гъащIэми жьыджэру хэтащ Iэдэм. Ар Къэбэрдей-Балъкъэрым и Совет Нэхъыщхьэм и депутаты, мамырыгъэр хъумэнымкIэ республикэ комитетым и унафэщIу куэдрэ хахащ.

Адыгэ лъэпкъ культурэм, литературэм хэлъхъэныгъэ хуэзыщIахэм ящыщ ЩоджэныщIыкIур. Тхылъ куэд и Iэдакъэ кыщIэкIащ, абыхэм ящыщ Iэджэ нэгъуэщIыбзэхэмкIу зэдзэкIауэ дунейм кытехъащ. Лъэпкъ литературэм езым и темэрэ и гунсысэрэ хилъхъэн хузэфIэкIащ Iэдэм, и усэхэр лиризм къабзэкIэ псыхъащ, абы и лыхъужьхэр – лэжъыгъэ IэнатIэм бгъэдэт цIыху гуащIафIэрищ.

Поэзием и жанрхэм я мызакъуэу Iэдэм купщIафIэу щылэжъащ проземи. Абы и повестхэм кыщыIэтащ адэ-анэхэмрэ бынхэмрэ, щIалэгъуалэмрэ нэхъыжъхэмрэ я зэхуытыкIэхэр. НыбжъыщIэхэр зытэщIэхуэ лъэпощхъэпохэм ебакъуэрэ зэрызауэщIым, я гунсысэр нэху зэрыхъум набдзэгубдзатлэу кIэлъоплэ тхакIуэр. ЩоджэныщIыкIум и повестхэр, рассказхэр щыхъэт тохъуэ лъэпкъ литературэм лирическэ прозэкIэ дызэджэр лъэ быдэкIэ зэрыщызэфIэувам.

Iэдэм икIу зэдзэкIакIуэ Iэзэт. Абы адыгэбзэм къригъээзгъащ Шекспир Уильям, Пушкин Александр, Шевченкэ Тарас, Маяковский Владимир, Хетагуров Коста, Есенин Сергей, Тихонов Николай, Твардовский Александр сымэ, нэгъуэщIэхэми я тхыгъэ куэд.

Ди литературэм хуищIа хэлъхъэныгъэм пащIэ ЩоджэныщIыкIу Iэдэм 1969 гъэм кыфIащащ «Къэбэрдей-Балъкъэрым и цIыхубэ усакIуэ» цIэ лъапIэр, 1976 гъэм абы кыыхуагъэфэщащ Лэжъыгъэ Бэракъ Плъыжъым и орденыр.

ЩоджэнцЫкІу Іэдэм хужалахэм щыщ пычыгъуэхэр

Кавказ Ищхърэм и лирик нэхьыфІхэм ящыщ ЩоджэнцЫкІу Іэдэм гум дыхъэу, гъуэээджджэу хуоусэ цІыхум и гуащІэм.

Іэдэм усакІуэ къудейкъым, ар икІи прозаик Іээщ – абы итхахэм ящыщ хуабжыу цІэрыІуэ хъуа повесть купщІафІэхэу «Софят и гъатхэ», «Уи цІэр фІэсщынщ» жыхуиІэхэр.

МИХАЛКОВ Сергей,

*тхакІуэ, Лениным и цІэр зезыхъэ саугъэтым,
СССР-м и Къэрал саугъэтхэм я лауреат
1960*

* * *

ПщІэ зыхуэсщІ Іэдэм! Ину фІыщІэ гуапэ пхузощІ хуабжыу гухэхъуэ къызэзыта уи «Тебе, мой друг» тхылъым папщІэ. Ар гъэнщІащ дыщальхуа щІыналгъэм лъагъуныгъэшхуэ хуозыгъэщІ философии куукІэ, поэзии лъагэкІэ.

СТЕЛЬМАХ Михайло,

тхакІуэ, Лениным и цІэр зезыхъэ саугъэтым и лауреат

* * *

6

«ЗэгуакІуэр дахэщ», «Уэздыгъей», «Псым щхъэщыт пхъэхуей», «Пэрымэр егуэш жыг хадэм» усэхэм, нэгъуэщІ усэ телгъыджэхэми хуэдэ зытхыфынкІэ хъунур гурыщІэ куу, талант ин зиІэ усакІуэщ.

КАЗАКЕВИЧ Эммануил,

*тхакІуэ, СССР-м и Къэрал саугъэтым и лауреат
1959*

* * *

ЩоджэнцЫкІу Іэдэм и усэхэм сыт щыгъуи щынэрылъагъуц ар нобэрей зэманым декІуу, къызыхэкІа лъэпкъыр имыгъэгъуащэу зэрыщытыр. Абы и усэхэр гъэхуащ, пыухыкІащ. Абыхэм гурыщІэ лъагэ, гупсысэ куу япкърылъщ.

СМИРНОВ Сергей,

*Горький Максим и цІэр зезыхъэ
Къэрал саугъэтым и лауреат
1977*

* * *

Къэбэрдей-Балъкъэрым сыщыщІам сэ къэслыхъуащ а лъахэм уардэу щхъэщыт къурш абрагъуэхэм, аузхэм, абы щыпсэу цІыхухэм я псэм и дахагъэр псалъэкІэ къэзыІуэтэфын. ИкІи сызылтыхъуэр къэзгъуэтащ – ар ЩоджэнцЫкІу Іэдэм и поэзиерщ...

ШОШИН Владислав,

*тхакІуэ, филологии щІэныгъэхэм я доктор
1970*

* * *

ЦIыхум и гум шыщIэхэр, и псэм шигъафIэхэр тэмэм дыдэу, тельыджэу зи усэхэм кышызыгыгъэлыгъуэ ЩоджэнцIыкIу-усакIуэм и повестхэм купщIэшхуэ япкърылыщ, цIыхум и хьэл-щэнхэр, и дуней тетыкIэр нэгъэсауэ кызэкIуэцIах.

ЩоджэнцIыкIу Iэдэм IэкIуэлъагъуэу, нэгъэсауэ ушегъэгъуазэ бгырыс гъащIэр зыхуэдэм, зэманьжъым кыщIэна хабзэжъ мыхъумыщIэхэмрэ иджырей гъащIэмрэ яку дэль бэнэныгъэр абы Iэзагышхуэ хэлъу кыщигъэлыгъуэжаш «Софят и гъатхэ», «Уи цIэр фIэсщынщ» повестхэм.

ГРИНБЕРГ Иосиф,
филологие щIэныгъэхэм я доктор
1969

* * *

Софие къалэм дэт университетым советскэ литературэмкIэ щыIэ кафедрэм хуабжъу тфIэгъэщIэгъуэну шыгъуазэ зыщыхуэтцIащ уи творчествэм. Студенткэ Ельфимовэ Тамарэ уи «Софят и гъатхэ» повестым теухуауэ дипломнэ лэжыгъэ итхаш.

Уэ уи усыгъэхэмкIи уи прозэмкIи нэгъэсауэ уусакIуэщ. Гупсысэшхуэ, гурыщIэ ин зиIэ уусакIуэщ.

РУСАКИЕВ Семион,
Софие къалэм дэт университетым и профессор
Болгарие, 1967

* * *

ЩоджэнцIыкIу Iэдэм и поэзиэмрэ прозэмрэ нэхъыщхьэ дыдэу кыхэхэщ темэхэм ящыщц цIыхумрэ абы и гуащIэмрэ, цIыхумрэ ар зыщыпсэу зэманьмрэ, цIыхумрэ абы и дунеймрэ. А Iуэхугъуэшхуэхэр ЩоджэнцIыкIум гъунапкъэ зимыIэ гъащIэм и къэхъукъащIэ зэмылIэужыгъуэхэмкIэ цIыхум къабыл ящыхъуу нэгъэсауэ зэпкърех.

ПРОКОФЬЕВ Александр,
усакIуэ, Лениным и цIэр зезыхъэ саугъэтым,
СССР-м и Къэрал саугъэтым я лауреат
1966

* * *

Ди къуэшхэм литературэм щаIэ ехъулIэныгъэхэм ину дыщогуфIыкI. КIыщокъуэ Алим, ЩоджэнцIыкIу Iэдэм, Теунэ Хьэчим сымэ я къалэмыпэм кыщIэкIахэр гъащIэм дыхуезыгъаджэ, дыхуезыуций тхылыщ.

МЭШБАЩIЭ Исхъэкъ,
СССР-м, РСФСР-м я Къэрал саугъэтхэм я лауреат

* * *

Къыщалъхуа Хэкум, къызыхэкIа лъэпкъым куэд яхуилэжьыфащ ЩоджэнцIыкIу Iэдэм. Псом япэрауэ, къэралыр гузэвэгъуэ щыхэхуа лъэхьэнэм Хэкум и хьумакуэ пэжхэм ящIыгъуу лIыгъэ щызэрихьэу ар хэтащ псээпылъхьэпIэ зауае, текIуэныгъэ къэзыхьахэм яхэту къыгъээжащ.

Мамыр IэнагIэм Iуувэжа нэужь, абы иIакъым зы махуэ зыгъэпсэхугъуэ. Зэрыусакуэм, зэрытхакIуэ гъуэээджем къыдэкуэу, Iэдэм къекIуэкIащ щIэлбэм я гэсакIуэ, ущиякIуэ нэсу. Художественнэ литературэр куууэ зыхищIэрт, Iэрыхуэуи тхэрт. А псом къадэкуэуи ар икIи унафэщI IэкуэлъакIуэт. Ленинскэ еджапIэ городокым зэрыщеджэ лъандэрэ махуэл имыIэу жылагъуэ лэжьыгъэми хэтащ.

Псом хуэмыдэу къыхээгъэщхьэхукIыну сфIэфIщ Iэдэм IуэхукIэ узыбгъэдыхьэ хьун цIыхуу зэрыщытар – гуфIэгъуэкIи гузэвэгъуэкIи жэуап зыщыбгъуэтт ар.

НАЛО Ахьмэдхьан,

Къэбэрдей-Балъкъэрым и цIыхубэ тхакIуэ
2006

* * *

ЩоджэнцIыкIу Iэдэм ящыщ зэманым и гуауэри и гуфIэгъуэри дэзыгъэву абыхэм усэбзэ шэрыуэкIэ япэджэжа ди адыгэ тхакIуэ нэхьыжьхэм. ЩоджэнцIыкIу Алий и чэнджэщ Iушхэм тету къыщIэзыдза Iэдэм хузэфIэкIащ КIыщокъуэ Алим, Теунэ Хьэчим, Шортэн Аскэрий, КIуащ БетIал сымэ ябгъурыуэу адыгэ лъэпкъым и щэнхабзэр, и литературэр хэкупсо утыкум ирихьэн.

КЪЭРМОКЪУЭ Мухьэмэд,

Къэбэрдей-Балъкъэрым и цIыхубэ тхакIуэ
2001

* * *

АдыгэлI губзыгъуэ, тхакIуэ телъыджэхэу зыбжанэм сащылэлъыащ сэ ди республикэм и ТхакIуэхэм я союзым. Абыхэм ящыщ Налэ Жансэхьу, ЩоджэнцIыкIу Алий, КIыщокъуэ Алим, нобэ псалъэ гуапэ зыхужысIэ ЩоджэнцIыкIу Iэдэм. ФIыгуэ сыщыгъуазэщ абыхэм ящыщ дэтхэнэ зыми и гьащIэ гъуэгуанэми и творческэ лэжьыгъэми.

Литературэм къыхыхьэным ипэкIэ егъэджакIуэу, IуэрыIуатэр зэхуэхьэсыным, джныным елэжьу зэрыщытар иужькIэ Iэдэм куэдкIэ къыхуэщхьэпэжащ. Аращ абы и бзэр къулей, и тхыгъэр купщIафIэ, тхылъеджэхэм я гумрэ я псэмрэ дыхьэ зыщIар.

«Iэдэм», «Iэдэмлыкъ» жиIэмэ, «цIыху», «цIыхугъэ» жиIэу къокI балъкъэрыбзэкIэ. ЦIыхугъэшхуэ зыхэлъ цIыху телъыджэу гьащIэ гъуэгуанэр къэзыхьэкIа ЩоджэнцIыкIу Iэдэм и творчествэкIи, и дуней тетыкIэкIи егъэпэж а цIэр.

ГУРТУЕВ Берг,

Къэбэрдей-Балъкъэрым и цIыхубэ тхакIуэ
1986

* * *

ЩоджэнцIыкIу Iэдэм усыгъэми проэми хуэшэрыуэу шытащ. Ар бзэ дахэкIэ тхэрт, цIыхур гъэсэнмкIэ литературэм мыхьэнэшхуэ зэриIэр зэи зыщигъэгъупщэртэкъым.

Iэдэм ди республикэм и мызакъуэу, къэрал псом зэуэ цIэрыIуэ шыхъуащ, «Софят и гъатхэ» и повестыр дунейм къытехъа нэужь. А повестыр миницэ бжыгъэкIэ Налшыки Москваи мызэ-мытIэу къыщыдэкIащ. Абы ди прозэр лъагапIэщIэ тригъэуващ.

ЩоджэнцIыкIум и поэзиери цIыхугъэ нэсрэ пэжыгъэ инкIэ гъэнщIат. Абы и усэ нэхъыфIхэм ящыщ зыбжанэм макъамэ щIалъхъащ ди композиторхэу Балэ Мухъедин, Къардэн Хъэсэн, Молэ Владимир сымэ.

Iэдэм тхакIуэшхуэ къудейм къыщымынэу икIи жылагъуэ лэжъакIуэшхуэт.

ХЪЭХЪУПАЩIЭ Хъэжбэчыр,
Къэбэрдей-Балъкъэрым и цIыхубэ тхакIуэ
2001

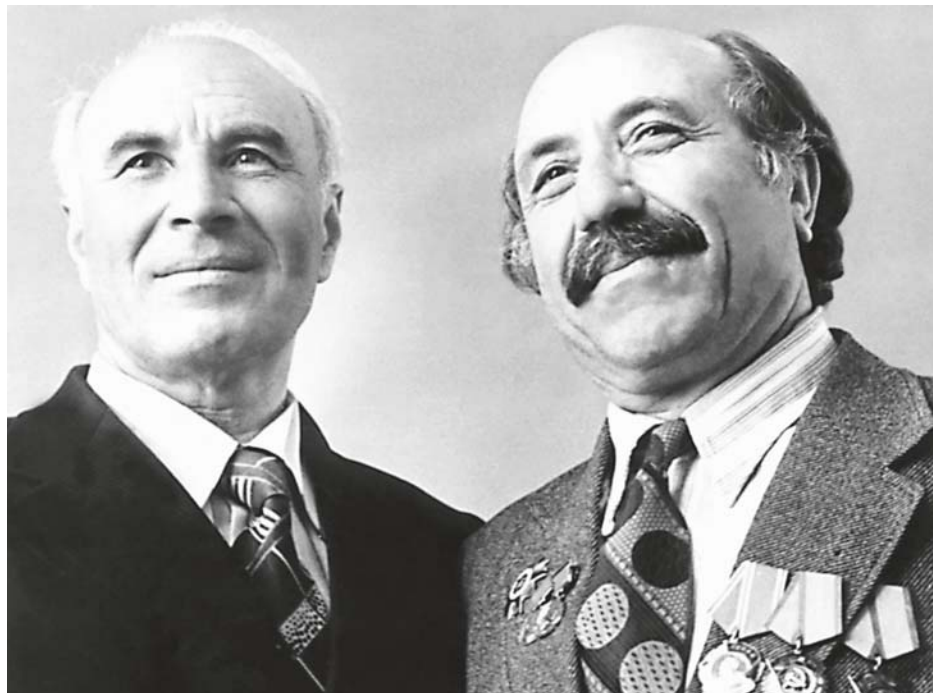
* * *

Бзэ дахэ зыIурылъ, гъащIэм кууэу кIуэцIрыплърэ и лъащIэ дыдэм щекIуэкI къэхъугъэхэр къэзылъагъуфу дунейм тета тхакIуэ щэджащэм къыгъэщIа усэ жьгырухэр, образ щIэщыгъуэхэр къэбэрдей литературэм и фIыпIэщ. Iэдэм нобэ си нэгум щIэтщ япэ дыдэ шыслъэгъуам ещхъу – цIыху нэхутхъэхуу, и нитIым гуапагъэр щIэзрэ пыгуфIыкIыу. Апхуэдэу ар дунейм тетащ. Апхуэдэу ар и тхыгъэхэм яхэту дунейм къытенащ.

МЭЗЫХЪЭ Борис,
тхакIуэ, Урысей Федерациэм культурэмкIэ
щIыхъ зилэ и лэжъакIуэ

10

Щоджэнцiыкiу Iэдэмрэ Кулиев Къайсынрэ.

Щоджэнцiыкiу Iэдэм культурам и лэжъакiуэхэм я гусэу. 1984

ЩоджэнцIыкIу Iэдэмрэ Айтматов Чингизрэ Налшык щызэхуэзаш.

КъБАССР-м и тхакIуэхэм Москва кыкIа хьэцIэхэм Iуащхьэмахуэ
льбапэ зыщрагьэлгыхь. 1972

Усэхэр

ЩОДЖЭНЦЫКIУ Iэдэм

ЗЭМАНЫМ ЕРИ ФЫРИ ХЭТЦ

Зэманым ери фIыри хэтци —
Зэм дыгъэ нур къыдэхуэбэкIщ.
Зэм борэн уаеу ар тIцхъэщытци —
Борэныр щыIэкъым зэгуэпэкI.

Зэм ар гу щабэу, тхуэдэхашIэу,
Гъатхагъэ IэфIкIэ псэр егъэнщI.
Зэм гушIэгъуншэ пIальэмышIэу
Зыкъызэкъуехри, дигу хегъэщI.

Зэманым зэми, нэр щипхъуауэ,
Мазэхэ жэщци, хэт пхыплъын?
Зэми ар нэхукIэ жумарт хъуауэ,
ТльегъэкI планетэхэм дигъэплъэн.

АтIэ кIыфIыгъэр нэхум текIуэу
Хэт арэзыуэ игу техуэн;
Хьэмэ ерухэм ер ящIэкIуэу
ФIыгъэр икIуэтмэ, уигу псэхун?

Дэ гъащIэм гъащIэ къыщIыдитыр
НэгузыужьыгъэкIэ тхын къудейкъым.
Хьэмэ ем хуэфIу щIыльэм тетыр
ТедгъакIуэу щытмэ, щIыр дыдейкъым.

Щхъэхуитыншагъэр, залымыгъэр,
Зауаер гъащIэм къобгъэрыкIуэ,
Ауэ дыщIыхущи — ди цIыхугъэр
Пэжыгъэ-лIыгъэкIэ ем токIуэ.

ХЭКУ БЫН

Гъавэ къыщыкIынкъым вагъэм,
Абы жылэ нэмысамэ.
Хигъэхуэнкъым цIыхум фIыгъэм,
Ар лэжьэным емысамэ.

Губгъуэр губгъуэу кызыэрыщлэр
Гъавэр бэву зэрыщыкырщ.
Цыхум илэ щытхур, фыщлэр
Бэм цхъэпагъэу яригъэкырщ.

Жыг къудейми макъ илэну
Лъэзыгъэкыр и къудамэрщ.
Ухэку быну щыжалэнур,
Хэку къудамэу уи флагъ куэдмэщ.

ПЭЖ

Пэжыр захуэм папщлэ хуцхъуэщ,
Мыхъумыщлагъэм папщлэ цхъухыщ.

Ухъэлэмэ, пэжыр тхъупщ,
Псым хадзаклэ цлигъэнэнкъым.

Пэжыр пылуи ирежъажэ,
Лажэ зилэм лъэщыхъэнщ.

Пэжыр сытми я нэхъ лъэщщ,
Шэуэ щылэм я нэхъ жанщ.

Пэжыр флыгъуэм и гуращэщ,
Цыху лущыгъэм ар и анэщ.

Пэжыр цлыгъэм и жагъуэгъущ,
Дыгъу напитокым ар я бийщ.

Пэжыр хэткли мэхъур гъуджэ,
Джей зыщлами, укъищынщ.

Пэжыр гъащлэм и жъэ нахуэщ,
Щэхур гъащлэм щыщлы дамэщ.

Пэжыр зэзуи иредыдж,
Уи джийм ехклэ уигъэлэнкъым.

ЗИ ГУРАЦЭ ХУАБЭМ

Бахъсэныщхъэм и къурш щыгу сытету
Сыщызоклуэ уафэ бгы гъунапкъэм...

Си щлалэгъуэр зауэ щлытлхэм ситү
Схьами, зеклуэныгум сибгынакъым.

Сыдахьэхыр бгыхэм сэ иджыри,
Сагъэхуапсэ нэхъ лъагаплэ инхэм.
Зыслэтыху, сащл бгыхэм нэхъ жьиджэри —
Сыхуэпашлэу бгы шыгу къэхутэным.

Дауи, уигу хэхъуэнкэ — псей фадэбжьэу
Терскол и салъкьынхэм уригъафэм,
Къодэхащлэу, уи гур ягъэхъыжьэу,
Уэдыгъейхэр кьытелэбэм щлыфэм!

Уигу хуэбэнкэ — дыжь хъурыфэ щабэу
Псей шхылэнхэм уаер кьыпцагъащтэм!
Уахуэнкэ — бгы гушхуахэр уи бэу,
Лыхъужьагъ мьухым узэщлищтэм!

14

Арщи, бгыхэм, къурш псы уэру ябгэу,
Си гурыщлэр лыгъэм ерыщ хуащл...
Ей, щлалэгъуэ, къурш бгы щхьэхуу лъагэ,
Жьиджэрагъки зи къару мыклуэщл!

Пшыгъэнщлэщ уэ лыгъэ ерыщагъклэ
Бгыхэр — Алим и усэфлхэм хуэдэу,
Уардэу къуршым кьелъэ псым гуфлагъклэ
Гур хегъахъуэ — Къайсын и уэрэду.

Сэ абыхэм я къуэшыгъэ гуапэм
Срогушхуэ, ину сропагэ,
Бгыхэм аддэ щылэта гъуэгу щхьэпэм
Хуэдэу, я насыпри ирелъагэ.

Ныбжьэгъу пэжхэм я къуэшыгъэм си лъэр
Сэри зеклуэ гъуэгум цагъэжан —
Япэ итырщ япэ узыгъаплэр,
Япэ ищхэм сфлэфлщ сакъыдэжэн.

Соклуэ, нэхъри вагъуэм сахуэлэгъуэу,
Соклуэ — щыльэм вагъуэ щыблэн папщлэ...

СокIуэ сэ, фIэкIами си щIалэгъуэ, —
Сэлэтыгум жьыгъэр зыхимыщIэ!

СИ ГЪАТХЭР КIУАКIЭЦI...

Си гъатхэр кIуакIэщI пасэу.
Гъэмахуэри сщIэххакъым.
Си бжьыхьэр уэст, къыстесэу,
Ауэ сыхуэдзыхакъым.

Гугъуехь-гухэщIыр Iэджэу,
СхулъэкIыр зэхагъэкIыу,
ЗгъэвахэщI сымылъаджэу,
Гъуэгу пэжми сытемыкIыу.

Зауаер схуэлыгъами,
Топуэу стегъуэгъуами,
Къэрабгъэу сикIуэтакъым,
ГухагъэкIи зыстакъым.

СпхыкIауэ сщIэрт хахуагъэм
ЗэриIэр уахътыншагъэ.
ГухэщIым, бгы задагъэм
ТекIуэфри зиIэрщI лыгъэ.

ПХЪЭХУЕЙ

М.С. Петровых хузотх

Солъагъу нэхуу, ар зэкIужу щыту,
Альтес хужьыр щыгъщI абы екIупсу,
ГурыфIыгъуэ нурыр и нэгу щIэгту,
СфIощI схуэгуфIэ, и дзэхэр къыIупсу.

Борэн жьапщи абы къыщысхьакъым,
Гуауэ уэшхри къыхуэгущIэгъуакъым,
Ауэ жьыми пхъэхуейр хуэхуакъым,
Гуапагъ хужьри и фэм фIэкIуэдакъым.

ЗикI, гъэшауэ щытын игу темыхуэу,
Хуэмыхьыжмэ, къутэпэнщI ар зэуэ,

Ар псэункъым ем и ней кыщыхуэу,
Еруугъэм и гур хуэгъэзауэ...

Сыщылуоплэ урыс пхъэхуей жыгым,
Гуапэ сщыхуу, Къэбэрдей щыналъэм.
Данэпс щхъуантлэр телъу и щхъэ лъагэм,
Махуэ къэскли егъэнур ар пшэплъым.

Щабэу, гуапэу пхъэхуейр ди акъужьым
Дэбзэрабзэу слъагъмэ е зэхэсхым,
Сфлощл сылуплэ Россием и нэклу хужьым,
Сигу хегъахъуэ и гуапагъ мыухым!

ЗЭХЭГЪЭКЫНЫГЪЭ

Схъат сэ жьыри уэфлри си напауэу,
Хуэмышщыгъэ уэсхэри кыстеуэу.
Сымыгужьеями, сигу мыжану,
Щылэт щысфлэщл сэ нэху мыщыжыну.

Гуауэ псыдзэм хэтт сраудыну,
Схьырт хунэмысыгъэр си удыну.
Ауэ щлаулыкыу япсыыхыуклэ,
Жырыр нэхъри гуащлэу щхъэпэщ луэхуклэ.

Ди щымахуэм сытклэ зигъэткИйми,
Йокл и палъэр, жьы борэнклэ фийуэ.
Гъэ зэблэкым тлъагъуу и дахагъэр,
Къос ди гъатхэр — дуней щлэрэщлэгъуэр.

Сэри гъатхэр схуонэху зэщысыкыу,
Си щыщлагъэр нурклэ схилъэсыкыу.
Си гъэмахуэр къосри, куэд слыгъэкыу,
Сешэ, си зэфлэкыр зэхигъэкыу.

Псынэм и къабзагъэр кызыыхэкыр
Ар щыгу лъащлэ гугъухэм зэрыпхыкырыщ.
Сыпхыклащ гугъуехъхэм, пэжыр гъуазэу,
Лыгъэм си гуращэр игъэкъабзэу.

* * *

Къазшырыфэу тIэпIа гульхэр
Щабэу, быбу тесщ къудамэм...
Жьыбгъэм щещIэ гъэгъа тхъуэплъхэр
СедэхашIэу блех си дамэм.

Тафэ удзхэм, щхъуэкIэплъыкIэу,
Сабий цIыкIухэр хэгүешащ.
Лани Нини «хэш» джэгункIэ
ЗамыгъэнцIу тезэшащ.

И Iэ бзиймкIэ дыгъэм щIыльэм
Гъатхэ фащэр щетIэгъэж.
Езы гъатхэр сфIэщIу псалъэ,
ЦIыкIухэр бзабзэу къыщIохъэж.

Зыр къэрабэу, щхъэху баринэщ,
И нэ цIыкIухэр хы жэбзащ.
ЕтIуанэр фIамыщIынэщ,
ПцIащхъуэ хуэдэщ, бзэрэбзам.

Мис а цIыкIухэм, «жэп» стехами,
Бжьыхъэ гугъэ самыгъэщI,
Зы ныбжь хуэдиз гъэ исхами,
Япэ гъатхэр схьы сфIагъэщI.

ЗЭГУАКИУЭР ДАХЭЩ

Бахъсэн псыхъуэ дэт зы къуажэ
Гуэрым щопсэу зы хъыджэбз.
Гъатхэ дыгъэу, нэжэгужэщ,
Къоплъмэ, нэгум зызэIуебз.

Езым рулыр иубыдамэ,
Жыр машинэм псэ хохъэж,
Уэрэд жиIэу къыхидзамэ,
Бзум я усэр цагъэтыж.

Пэжу, лейуэ зы дахагъэ
НэкIи щхъэцкIи бгъэдэмыль,

Е и нэклуклі щхьэхэхыгъэ
ХуэпщІу набдзэ «лей» темылъ.

И нэр вагъуэм ебгъэщхьынкъым,
Удз гъэгъами хуэмыдэн.
«МыщІэплъ Іупи» — хужалэнкъым,
Е къэфакІуэу мыкъудан.

Ауэ, фщІэркъэ, узэгуакІуэр
Дахэщ, сытклі къогуэпэкл,
Жэщи махуи уигу зыхуэкІуэр
Арщи, уи нэгу зикІ щІэмькл.

Сэ а пщащэм сепсэлыати,
Си пкъым мафІэ щІигъэнащ,
Сысымеижу, сыхуимытуи
Си гур Бахъсэн къыдэнащ.

БЗЫЛЪХУГЪЭ ДАХАГЪЭ

Дапщэщи гъатхэр къосри — зэщІэлыдэу,
Лэгъупыкъу щІыклэу, щІылыэр зэщІогъагъэ.
Хъуэпсэгъуэ нуру щхъуакІэу мис апхуэдэу
Мэгъатхэ дэрклэ бзылъхугъэ дахагъэр.

МыщІэплъу Іупэр, набдзэхэр къурашэу,
Нэ плащэ лыдхэм вагъуэхэр щогъагъэ,
Нэклущхьэр пшэплъу лыду гъунапкъэншэу,
Тхуонэху, тхуогуапэ бзылъхугъэ дахагъэр.

ЩІымахуэр, хуеймэ, иреуае жьыхэу,
Уэлбанэ пшэбэм щІрелъафэ дыгъэр,
Лы нэхэм я гур щІыІэлэхкъым дзыхэу —
ЩомафІэ я бгъэм бзылъхугъэ дахагъэр.

Жэщ зэгъуэкІыгъуэм щыблэ уэфыр щІэту
ИребгъэрыкІуэ, хуеймэ, и кІыфІыгъэр,
Нэхуншэ хъункъым — уигу хьэщыкъым зиту,
ЩІылыдмэ уи бгъэм бзылъхугъэ дахагъэр!

Абы лэслэсри егьэлыхъужь хахуэ,
Я нэхь лыхъужьми хельхьэ лэнкуньгьэр.
Гушхуагьэм, лыгьэм я кьежьаплэ нахуэу
Гьащлэдэклуашэщ бзылхугьэ дахагьэр!

ГУГЪЭ

Пшапэм вагьуэ хэлыдахэр
Уи нэр ару кьысфлэщлат,
Ауэ уи нэм хуэзгьэдахэр
Нэху зэрыщу сфлэклуэщлат.

Эи изыгьуэ мазэ нэхури
Сэ уи нэклуу кьысфлэщлат,
Ауэ сфлэщла а напэхури
Нэху зэрыщу сфлэклуэщлат.

Нэху зэрыщу дыгьэр щлыщлы
Тэджри – уэру кьысфлэщлат,
Ауэ пшапэм клыфлэ зерищлы,
Дыгьэ гуэрри сфлэклуэщлат.

Си псэ, вагьуэу умыжыжьэ,
Мазэу махуэм умыбзэх.
Уэгуми, дыгьэу ужьэражьэу,
Усхуимыту, щыльэм кьех.

Вагьуи, мази, дыгьэ лыдри
Мис итланэ кьытхуепсынщ,
Дэ хьуэпсаплэу дилэ куэдри
Щыгу насыпым лэалэсынщ.

УЭРЭД

Пшэ лувхэр дыгьэм зэпхесыкьри,
Уэгу льящлэр нуру егьэнэху.
Апхуэдэу си гум уцхохьуэпскьри,
Мэлыд гурыщлэр, сыплуплэху.

Бгы льягьуэр бгьуэщлым ежэхащи,
Щыгу тафэ гьуэгуу зеукьуэдий.

ПхуэщIа гухэлъым зызэIуихащи,
Ар хуэIыгъынкъым зы лъхудийм.

Си гугъэр гъащIэм и Iэмыру,
Насып нахуапIэу пыбгъэнащ.
Гухэлъ нэхугъэм ар и нуру,
Уэрэд мыухыу сигу къынащ.

Сонетхэр

* * *

Хэку пакIэ Iэджэ къызэзнэкIыу,
СлъэкIащ тенджызхэм сыщесын,
СкIуфащ сэ Iэджэ гъуэгу зэгъуэкIыу,
Уимыхуу уильти сигу, Бахъсэн.

Хы тафи, щIылыи, бгы сьдэкIми,
СлъэкIащ сыхъуну лыхъугъусэн.
Уэлбанэр, уаер схузэблэкIми,
Сыщтакъым — уильти сигу, Бахъсэн.

Зауаер гуащIэт, зым щымысхъу,
Жыр мафIэ идзым сытри ихъу.
Абы лъэмыкIыу сыхисхъэн,

Сэ сыпхыкIащ а лыгъей гуащIэм.
Жыр мыубзэщхъужу уэ си гъащIэм
УриIэу схьирти, си Бахъсэн.

ХЭКУМ И ЦЫХУЭР

Дэтхэнэ зыми Хэкум и щIыхуэр
Дэ зэрытгелъыр дыщэ, налкъуткъым, —
Дыбын, дыадэу дипIащ цIыху махуэу,
ДыпсэухункIи ар тцыгъупщэнкъым.

Уи бынри гъащIэм хуэгъэпс цIыху нэсу,
ЦIыи и пщэдейхэр дзыхь хуащIын хуэдэу,
Адэм къыщIидзэу хунэмыгъэсу
Къэнам уи щIэблэм пищапхъэщ быдэу.

Зэгъащлэ: уи гур кьеуэм гупсэхуу,
Анэгу хуабагъэр уи псэм зыхищлэм,
Уи нэгум дыгъэр кьыщлэпсэм нэхуу,
Ар псори Хэкум ящыщц и фльщлэм.

Кьуэм, адэм, щлэхум я кьалэньшхуэр
Бгъэзащлэм, Хэкуми птеклынщ и щлэхуэр.

СИ НАСЫП

Уэншэкуи щхъэнти сэ усхуэхуу,
Уи куэщл, Хэку лъаплэ, сибгъэлящ.
Зы шхылэн хуаби сымлывыхуэу,
Анэлэр хуабэу стегбъэлящ.

Арджэни упщли зыкьысхуэщлу,
Зы мащлэ сщлами, ар бгъэфльщлэу,
Ухъуащ си гъащлэм и гухэхуэ,
Акьылри злэжьри хэзыгъахуэ.

Схъащ узианэу гъащлэ махуэр,
Сьщумыгъащлэу гу хуабагъэ.
Сьтклэ стеклынэу сэ уи щлэхуэр,
Си нэм и нэхуу гупсэхугъэ!

Жумарту, сыткли усхуэгуапэу
Сохь, уи насыпыр си насыпу.

ЗЭКЪУЭТХЭМ Я ЛЫГЪЭР

Миномёт мафлэм имыгъаплэу,
Зауэлхэм мафлэр ятельальэрт.
Пулёмёт плъахэр зэрылбэлъу,
Ебгъэрыклуахэр жэхэрт, джалэрт.

Зэрохь сэлэтхэр... Я ажалклэ
Ажалыр Хэкум ныщхьэщадэ.
Е лэн, е лынхэу — я хахуагъклэ
Бийр зыхьын удын зэдырадэ.

Сэлэтхэр, бгъэшхуэ дамэм хуэдэу,
Пэжыгъэм, лыгъэм зэдалэт,

Ажалыр кьепльми, я гур быдэу,
ЗэуапIэм ахэр щызэкьуэтц.

Пэжагь, кьуэшагькIэ льэщ хьуа лыгьэм
И гур хегьахьуэ текIуэныгьэм.

АРАЦЦ ХАБЗЭР

Щыльэ дунеищIэм и сэлэту,
ДыпхыкIащ гьущI мафIэм, жыр мафIэсым,
Вагьуэ пльыжьым и бзий пльам дыщIэту
Тхьащ, абыкIэ фашист жэщыр дгьэсу.

Щхьэщыгьтхьащ дэ Польшэм и гуIэгьуэр.
Хуити насыпыфIи тцIащ Румыныр.
Чеххэри дэрати зыщыгугьыр —
Зэдитфащ кьуэшыгьэм и бжьэ иныр.

Льагэу пхьгьтхри хуитыныгьэ вагьуэр,
Тедгьэпсащ Европэм ди пшэпльыщIэр,
Иджы абы щыльэм залымыгьэр
ЩхьэщигьэкIыу зеубгьу, нэху трещIэ.

Арацц хабзэр: жьыр йокIуэтри — гьащIэр
ЩIэм и нэхукIэ щыльэм щоцIэраццIэ.

ФИАГЪ БЛЭЖЬЫХУ

Гуауи, гугьуехьы, цIыху насыпыншагьы
Щыльэм щысльагьуу, ем зыщызгьэпцкIуакьым.
НэгьуэщIым хьэлэр и кьарууншагьэм
ТезгьащIэу, си щхьэр зэи згьэтыншакьым.

Гьуэгу сыщытетми, сыкIуащ гьуэгур пхысшу,
Си ужькIэ накIуэм гьуэгур хуэзгьэтыншу.
Псы уэр сыщикIми, куукIэ сымыхашэу,
Схьащ нэхь куупIэм цIыхухэр зэпырысшу.

Ауэ сыг блэжьми, гьащIэм уахьты иIэщ.
АтIэ IуэхуцIафэм жьыгьэр тумыгьакIуэ.
Щхьэл мывэр лажьэу зэрышыхукIэ, жаIэ,
Хьэлу Iыхьэншэ хьункьым сабий цIыкIухэр.

Утелэжьыхьми — цыхухэм флагь нэхьыбэ
Хуэпщлауэ, гьащлэм уцыхьункъым ибэ.

ГЪЭХЭР ФІЭКІМИ

Къуцу, дыджу куэдрэ тхьащ ди гьащлэр.
Льыуэ, нэпсу мащлэ щлэдгъэклактым.
Іучэльачэу, фэрэклнапэт ди щлыр,
Ауэ фэбжьклэ лажьэ едгъэклактым.

Миномётхэр, топхэр щхьэщыгъуагъуэу,
Щыблэ уэгъуэр хэкум щхьэщыхьуапсклэрт.
Зауэ пшагъуэр дэрклэ дзэхъудзэшх жагъуэу,
Щыльэм и нэр Іугъуэм фыщлысыклырт.

Ауэ ди бийм куэдрэ игу хэхьуактым, —
Абы ди пэжыгъэрти пэщлэтыр.
Дытеклуащ, и лейри хуэдгъэгъуактым.
Щымыи гъэ гулахэр щхьэщоклуэтыр.

Щхьэщыклуэтри, гьащлэр хъужащ из,
Ауэ зауэм ноби гур доуз.

ДЫГЪЭ УМЫХЪУФМИ

Мэлыд вагъуэбэр, цолъагэ уэгум,
Мэлыд, ямылэу зыкли хуабагъэ.
Абы ялэккктым къахьыну щлыгум
Махуэ нэхущыр, зы пшэплъ шабагъэ.

КъытІуоплэ ахэр, гущклэщлэ дамыщлу,
А я Іуплээгъуэри къытщохъур щлылэ,
Ауэ вагъуэбэр илбагъумэ пщлыпщлу,
Имыгъэщлагъуэу щыльэм хэт щылэ?

Хуабэншэу щытми, аращи, вагъуэ
Лыдахэм гуапэу ялэт гурыщлэр,
Абы нэхущи, зы пшэплъ шабагъы
Къытхуамыхьыфми жэщхэм хопщлыпщлэ.

Уэ умыхьыфми гьащлэкклэ дыгъэу,
Гурыгъу жэщ клыфлхэм хэлыдэ вагъуэу!

ПЦЭДДЖЫЖЬ ГУРЫЦІЭ

Мазэхэ жэщыр флэклри кыфлу,
Нэхуцым бгыхэр нур ицлац.
Уэсэпсхэр дыггэ бзийм ирафу,
Бзур яггэушэу цлэрэцлац.

Губггэуэ мэраклуэр дэп жьэражгэу
Бзий пэрыхьэтхэм яггэлыд.
Дунейм цлэщыггэуэр и пехгэжгэу
Пцэдджыжь гухэхгэуэр цлым цокуэд.

Пкыщцлаггэр сфлюцлри ггунапкгэншгэу,
Дунейр жумарту схуогупсэху.
Цыгуггэуи гуауи гухаггэншгэу,
Пцэдджыжь гурыцлэм сеггэнэху.

Еггэу кыфл гуггэухгэхэм уатеклуэху,
Зэфлэкл гушхуаггэм уеггэнэху.

АНЭМ И ГУР

Бжыыхгэклэ жэщу гуауэ лэлгэщлыр
Иреуфэклри и нэклуцхьитлым,
Хутелыггэжккыым анэм гурыцлэр,
Хуогулэ зауэм щыхгэщла кгуитлым.

Зауэр флэклауэ, мамыру щытми,
Флэгузэвэггэуэц дунейр а анэм.
Гурыггэу лэлгэщлыр флыцлэу щхгэщытми,
Цогуггэу нэхьыфлэ ггэщлэ нэхунэм.

Иггэва гуауэм и нэпс жэбзамклэ
Иггэкгэбзаци гурыггэу лэлгэщлыр,
Анэгу хгэлэлыр хгэщлыжккыым узклэ,
Нэхгэу нэхуи хуаби зыщещл гурыцлэр.

Гу нэхуци, анэр и хгэлэлаггэклэ,
Нэхгэу гуауэ кыфлми токлуэ гуапаггэклэ.

АНЭДЭЛЪХУБЗЭ

Си анэдэлъхубзэ, зэкъым уэ губгъэну
ЗэрыпхужаIахэр нэху кыптемыщхъэну,
ЖаIэрт убзэхыну, жьым зэрихъэ бгъэну,
КъалэкIыхъым адкIи сыфIумышыфыну.

Ауэ, зыпIэтащи, бгъэхэм уохъэуохуэ.
Тэрчым и псыпыхууи мыкIуэщIыжщ уи псалъэр.
Щууейр и уанэгум нобэ цоггъэхахуэ,
Тхужумарт сыт IуэхукIи уэ Iуцгыгъэу пхэлъыр.

ЗашэщIащ уи гъуэгухэм, къэрал Iэджэм нэсу.
НэгъуэщIыбзэ жылэхэр зыхэплъхъащ бэвыгъэу.
Фыздопсэу бзэ Iэджэ нобэ зэнэзэпсэу.
Сэри сегъэусэ пхэлъ уи шэрыуагъэм.

Си анэдэлъхубзэ, узианэщ — ушэ, —
Анэр зэи хъуркъым гуцэ уэрэдыншэ.

ЛЪАГЪУНЫГЪЭР КЫФИМИ ЦОНЭХУ

Итщ хадэм наIуэу жыг баринэ.
ЩызиIэщ абдеж сэ гупсэхугъуэ,
Ар си гухэхъуэм хъуащ и хъыринэ,
Къыизет хэхауэ абы нэплъэгъуэ.

СыкIуат а жыгым деж сэ сыпIащIэу.
Арыххэу хъыджэбз макъ зэхызох...
Уэсэпс ирифу чэф хъуа кыысфIэщIу,
Акъужьыр кIантIэу лъэс кIуапIэм йох.

Къудамэр мащIэу жьыбгъэм еIэтри,
ЗэгуакIуагъитIыр си нэгу щIохутэ.
Бгъафэм тель и Iэр пщацэм Iуепхъуэтри,
Зэхуэнэхуауэ я гур золъатэ.

Аращ — хъэщыкъхэм нэхъ жэщ мазэхэр
Къыхахми, ягукIэ зэхуопс езыхэр.

УсакIуэ Бицу Анатолэ илгэс 75-рэ ирокъу

УсакIуэ Бицу Анатолэ Мурат и кьуэр Советскэ (иджы Шэрэдж) районым щыц Аушыджэр кьуажэм 1946 гэм июлым и 26-м кьыцаль-хуац. Курьт школ нэужьым ар Къэбэрдей-Балккэр кэрал университетым и филологие факультетым илгэситIкIэ щеджац. Пасэу тхэным дихъаха, 5-6-нэ классхэм щIэсу зи япэ усэхэр «Ленин гьуэгу» газетым кьытрадзэу щIадза щIалэр ещанэ курсым щIокIри, Горький Максим и цIэр зэрихъэу Москва дэт Литературэ институтым щIотIысхъэ. 1971 гэм кьеухри, Налшык кьеггээж. ИкIи 2013 гэм пцIондэ «Эльбрус» тхыль тедзанIэм щолажъэ – художественнэ литературэмкIэ редактору, редакцэм и унафэщIу, редактор нэхьыщхъэу, тхыль тедзанIэм и унафэщIым и кьуэдзэу.

Бицум и Iэдаккэ кьыщIэкIац ди лгэпкэ усыггэм налкьутналмэс хуэхъуа тхыггэ купцIафIэ куэд. А псом я щIэдзанIэ дахэ хъуац тхыль-еджэхэри критикэри гуапэу зыIуцIа «ГуфIапцIэ» зыфIища и япэ тхыльыр. Абы кьыкIэлтыкIуац «Зы даккыккэ», «Фэепль», «Псалгэ быдэ», «Гуэл цхъуантIэ», «Усыггэхэр», «Псэм и дуней», «КIуэцIрыкIыбжэ», «Къосыр уэс», урысыбзэкIэ Налшыки Москваи кьыщыдэкIа «Человек и небо», «Сквозь сердце», «Стремление», «Мотив», «От весны до весны», «Позывные жизни» тхыльхэр.

Бицум зэдзэкIакIуэ Iээуи зыкыггэлгэгьуац, абы адыгэб-зэм кэриггэтIэсац нэгьуэщI лгэпккхэм я усакIуэ пажэхэм я тхыггэ нэхьыфIхэр. Тхыль цхъэхуэу кьыдиггэкIац балккэр усакIуэхэм я IэдаккэщIэкIхэр щызэхуэхъэса «Балккэр шыналгэ» жьыхуиIэр.

Бицу АнатоIэ и творчествэм теухуауэ куэд ятхащ, Ахэр я Iэдэ-кбэ кыыщIэкIащ урыс, адыгэ усакIуэ, тхакIуэ, литературэдж цIэ-рыIуэхэу Коваленков Александр, Долматовский Евгений, КIыцоктIуэ Алим, СоктIур Мусэрбий, Тхэггэзит Зубер, Къаггырмэс Борис, Эфендиевэ Тамарэ, ХьэфIыцIэ Мухьэмэд сымэ, нэггүэщIхэми.

Бицу АнатоIэ Къэбэрдей-Балъкъэрым и комсомолым и сауггэтым и лауреатщ, КъБР-м культурэмкIэ цIыхь зиIэ и лэжсакIуэщ. 2015 гэм, ди литературэм хуищIа хэлъхьэныггэр къалътэри, абы кыфIащаш «Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм и цIыхубэ усакIуэ» цIэ лъапIэр.

ПСЭМ ЗИХЪУЭЖ ХЪУНУКЪЫМ

Къэбэрдей-Балъкъэрым и цIыхубэ усакIуэ Бицу АнатоIэ и ныбжьыр мы махуэхэм илътэс 75-рэ ирокту. Ар ди щхьэусыггүэу, дэ абы ущIэ зыбжанэкIэ зыхуэдггэзаш.

– Толэ, уи ныбжьыр здынэса лъагапIэм укъеплътыхуу уи сабииггүэм кыыщыщIэдзауэ нэхъ гукъинэж пщыхуахэм, зыми хыу-мылътхьэу фIыуэ плъаггү уи къуажэм я гуггү уэзггэщIынут.

– Зы цIыху балигг щыIэу кыыщIэкIынкъым зи сабииггүэр щIэх-щIэхыурэ зигу къэмыкIыж, зи пщIыхьхэм пакIэ-пакIэурэ ар кыыхэ-мыхьэж, зэми, пIэм здыхэлътым, и Iупэр зэтежу кыгггэггүфIэу, зэми и дзэхэр зэтриккүзэу кыыхигггIуэщхьукIыу... Сабииггүэр ар зы дуней псо мэхъу, сыт хуэдэу щымытамы, бетэмал, абы зэ сыккыхутэжарэт, жьыдигггIэу. ЩIыжыуигггIэр, сыт хуэдиз дьджагг хэмылътэми, абы нэхъ зэман IэфIрэ дахэрэ уилэкъым икIи зэи уилэнукуымы аращ. Ухуейми, илътэсищэкIэ псэу!

Сэ си сабииггүэр зыхуибыдар зауэ нэужь лътэхьэнэрщ. Хэку за-уэшхуэр иухри, илътэс дэкIыжауэщ сыккыщалътхуар. А лътэхьэнэм халътхуахэр псори дынасыпыфIэщ, зауэ-банэ тлътэггүаккымы, дуней мамыр дыккытехьауэ нобэр кыыздэсым дьтетти. Аращ куэдрэ си нэггү кыыщIэуэж си сабииггүэр насыпыфIэу щытауэ щIыжысIэр. Сигу кыинэжаш, куэдрэ сопщIыхьыж а зэман дахэм – хьэблэ щIалэ цIыкIухэр дызэрызехьэу лъапэкIэ хьэфэ топ къетхуэкIыу ди Шэрэдж псыхуэ дызэрыдэтар, езы Шэрэджыж уэр дызэпрысыкI-дыккызэпрысыкIыжу, зьдгггэпскIыу дызэрыхэсар, ди Аушыджэр жьэггү джабэ нэкIу щхуэантIэм мэракIуэ кыыщыттыпрэ чыпылътэкIэ къэтхуэ зэрыщытар... Куэд, куэд IэфIу къокIыж гум. Апхуэдабзэ-уи къокIыж а зэман дахэр пIалътэкIэ фаггүэ зыщIэххуэкIыж, дьдж кыыщызыщIыж теплътэггүэхэри. Ахэр зауэ бзаджэ блэкIам и лътэужь хэмыкIуэдэжахэрщ, абы и лътэужь Iейуэ, шынаггүэу махуэ кьэс тлътэггүу щытахэрщ.

... Гур игггэуэт «си ккүэр фи деж щыIэмэ, кхьыIэ, кыызэфтыж», – жиIэу къуажэр унащхьэчэзууэ кыикIухуэ уэрамым кыдэна ди хьэблэ лIыжым. Абы и ккүэ заккүэр зауэм хэкIуэдэтар, езыри, и щхьэм сэккыат иггүэтауэ абы кыикIыжат. Ккүажэр иухти, ар ди ккүажэккхьэм кIуэрт, сын ккүаггхьэм ккүэплътэу, и щIалэр ккылътыхуэжт... Апхуэдэу, ди хьэблэм дэст МэдэкIэ еджэу нэггүэщI лIыжь, и лътэккүитIри пымы-тыжу зауэм кыикIыжауэ, шэнт щхьэггүэм куэпкккIэ тетрэ, ар IитIкIэ игггIэпхуэурэ кыикIухуэ. Щхьэл е нэггүэщIыплэ кIуэнымэ, шы-

дыгу иIэти, абы дэпщейрт, итIысхьэрти ежьэрт. Ар ди унэмкIэ куэдрэ блэкIт, дзапэ уэрэд гуэр къришу. Иджыпсту зэхэсхым хуэдэу соцIэж а уэрэдым хэт мыпхуэдэ псалъэхэр: «Жьындури къаджэмэ, лIыжбьым и джакIуэр къэсащ. Хьэуэ, хьэуэ, тIу, ар жумыIэ, тIу». А псалъэхэм кыкIыу сэ кысфIэщIт шынэ имыIэу, хахуэу зауэм хэта цIыхур иджы ажалым щышынэ хьуауэ, псэуну хуейуэ... Дэтт къуажэм нэгъуэщI лIы гуэри, башкIэ Iэбэрабэу кыкIухьу, и нитIри нэф хьуауэ зауэм кыкIыжауэ... Мамыр хьужа къуажэм къыдэхьуэрт гуауэшхуэ – губгьуэм джэгуу ит сабийхэр зэрымышIэкIэ теувэрти, минэ узэда гуэр къауэрт, абы Iыхьэ-Iыхьэу зэпкъриуда сабий Iэпкъльэпкъхэр къэпкIэ къащыпыжти, хьэдагъэшхуэкIэ щIалъхьэрт... Сэ си цхьэкIэ стелъщ зауэ блэкIам и уIэгъэ, зэи стемыкIыжын. Ар илъэсихкIэ сэр нэхьрэ нэхьыжь си къуэш ПIотIэщ. Ар илъэсищ ирикъуат, нэмыцэхэр ди къуажэм къыщысам. «КIэдыкыуакыуэхэм» кърадзых лагьымхэм ажицхьумэну ди анэм щIыунэм иригъэтIысхьэрт и бынхэр – и щIалиплIымрэ и пхьумрэ. ИригъэтIысхьэрти, лагьым кыщыуэкIэ, зацхьэщиубгьуэжырт. Апхуэдэ махуэ гуэрым щIыунэм пэгъунэгъу дыдэу кыщыуа лагьымым ПIотIэ и тхьэкIумэ Iупсыр Iуиудаш, иужькIэ, Iэзи гьуази хуамыгьуэту, ар дэгум имызакыуэ, бзагуи хьуащ. Апхуэдэуи къэнащ. IэпэтэрмэшкIэщ нобэр къыздэсым дызэ-репсалъэр...

– Усэным гу зэрыхуэпщIам, литературэм узэрыхыхьа щIыкIэм кыитхутепсалъыхьыт.

– Сэ япэ дыдэу стха усэхэм ящыщ «Си къуэш» зыфIэсшар. Ар мыпхуэдэ сатырхэмкIэ иухырт: «*Си къуэш, сыусакIуэм нобэ, уэриц зи фIыщIэр./ КъысщытыцIащ уэ тIууащIэ си къалэн./ Зэхэсхын хуейщ нобэ, си къуэш, сэ тIум папщIэ./ ТIум жалэни си закыуэ жысIэнищ*». Мис а «тIум жалэни жысIэнищ» жыхуиIэ мурадыр сиIэуц адэкIэ тхэным зэрыпысшар. Сэ сызыщIапIыкIар ди къуажапщэм зи кхьэ-Iуащхьэ тет лъэпкъ лIыхьужь хахуэ Андемыркъан и хьыбар гьэщIэгъуэнхэрщ, ди нэхьыжьыфIхэм, тхьэльэIу гуэру щырет, хьэгъуэлIыгъуи ирехьу, гуфIэгъуэ Iэнэм пэрысу жалэу щыта адыгэ уэрэдыжьхэрщ, апхуэдэ зэхыхьэхэм сыт щыгъуи кыщыIу пшынауэ макъхэрщ. Ахэр псори я лъабжьэщ гум дахагъэу кыщыушым.

Школым сыщIэтIысхьауэ, 5–6-нэ классхэм сыщынэсам, сэ усэ тетрадь зытIуц зэзгъэпэщат. Адыгэ литературэмкIэ дезыгъаджэ Бэрбэч Жылэбий абыхэм къезгъаджэу «уэ усакIуэ къыпхэкIынуц, сэ литературэ кружок къызызогъэпэщри, Iэмал имыIэу абы накIуэ, мы тхыгъэхэри усакIуэ дыдэ гуэрым ебгъэлъэгъуамэ арат», – къыщызжиIам, си фIэщу зестащ усэным. «УсакIуэ дыдэ» гуэрым стхахэр езыгъэлъэгъуари, абы сыкъезыгъэцIыхуари си къуэш Жорэщ. Жорэ фIыуэ ицIыхут Тхьэгъэзит Зубер, а тIур здеджат – ди университетыр къызэдаухат. Си къуэшым сишащ ар щылажьэ «Советская молодежь» газетым и редакцэм. Зубер гуапэ дыдэу кысIуцIат, стхахэр лъэныкыуэкIэ иримыгъэтIыльэкIыу, «мыпхуэдэ махуэм къакIуэ» къызжымыIэу, и пацхьэ сыздисым мыпIащIэу хэлплат усэ хуэсхьахэм, къызжиIари дамэ къыптезыгъэкIэн псалъат: «СыбгъэгуфIащ, щIалэ, щIэщыгъуэщ, гурыхьц сыкъызэджахэм я нэхьыбар, ахэр газет, журналхэм кыитредгъэдзэнщ, умыукIытэу, ущыхуейм деж си деж къакIуэ». Апхуэдэуи ищIат, езым яритурэ «Ленин гьуэгу» газетым, «Iуащхьэмахуэ» журналым кыитригъэдзат си усэ зыбжанэ. А зэманым

(сэ сышколактуэу) кышчыщидзащ Зубер сэрэ дякум дэлга творческа зэпыщлэныгэм, зэныбжьэггүгэм. Мы псор щлэжыслэр зыщ: куэд илгыщ тхэну кышчлэзыдза ныбжьыщлэм япэу гьуэугьэлгагьуэ, чэнджэщэгьу, гьэсактуэ-уцияктүэ хуэху цлэхум, тхактуэ нэхьыжым. Сэ абыклэ си насып кьиклат – зэрыжалэу, си лэпэр ялгыгьуу сэ литературэм сыхэзышар япэщлэклэ Тхьэгьэзит Зуберщ, итланэ Клыщокьуэ Алимщ. А тлур уи гьуазэу учыуэнклэ, зыщлэплэклэ дэбдзыхынклэ лэмал илэтэкьым...

– **Литературэ институтым узэрыктуа щлэклэм, абы шыбгьэктүа ильэсхэм, ныбжьэггү кышчыпхуэхуахэм ехьэлла гукьэктлэжхэмклэ укьыддэгүешамэ ди гуапэт.**

– Аушыджэр курыт еджаплэр кьэзухри, литературэт си щхьэм илгьри, сыщлэтлэсхьащ ди университетым филологиемклэ и факультетым урысыбзэмрэ литературэмрэ, адыгэбзэмрэ литературэмклэ и кьудамэм. Сызыхэхуар гуп телыдждэт – иужьклэ бзэ щлэныгьэлл, тхактуэ, усактуэ, журналист лэзэ кьызыхэкла гупт. Ди курсым хэсащ Хьэфлэщлэ Мухьэмэд, Абдокьуэ лэуес, Сонэ Абдулчэрим, Гьэунэ Борис, Гьут лэдэм, Бактуу Хьанджэрий, Джэрыджэ Арсен, Ацкьан Руслан. Мы зи цлэ кьислэуахэм сэ сазэрыхэтэр ильэситлэщ. Етлэуанэ курсыр кьэзухауэ, университетыр кьэзгьанэри, Горькэм и цлэр зэрихьэу Москва дэт Литературэ институтым си еджэным шыпысцащ. Ауэ псори дызэхуээжэщ. Вузхэр кьэдухри, лэнатлэ зырыз дыпэрыувауэ, кьызэредгьэжьам хуэдэуи дызэныбжьэггүшхуэу етхьэклэщ, иджыри идохьэклэ – ди жагьуэ зэрыхьуци – кьэнэжахэм. Ди гуп дыгьэлым куэд хэщлэщ. Хэщлэщ драматургышхуэ лутгыжыр, еджагьэшхуэ Абдокьуэр, прозаик бэлыхь Гьэунэр, усактуэ лэзэ Сонэр...

Литературэ институтым теухуауэ... си нэ кьиклт абы сыщеджэну. Абы поэзиемклэ кьудамэ щхьэхуэ илэти, арат кьэзухыну сызыхуейр. Мурад сщлэщ Москва дэт Литературэ институт цлэрылуэм сыктуэну. Ди университетым япэ курсыр кьызэрыщызухьу, абы си дэфтэрхэр езгьэхьащ, зэпеуэм сызэрыпхыктын усэ гуп, Аушыджэр дэт курыт еджаплэр кьызэрызуха аттестатыр, ди Тхактуэхэм я союзым и тхылгьымплэ щлэгыуу. Си тхыгьэхэр зэпеуэм пхыклэри, сыктуэу экзамен стьну кьысхуалэуэхуат. Экзамениплэ стьри, сыщлэхуащ институтым, ауэ сыкьызэращтар заочнэут. Сыт сщлэнт? Сыщеджащ вузитлэм ильэсклэ. Экзамен, зачетхэр сфлэзэтэхуэрти, Налшык «досрочнэ» жьхуалэм хуэдэу, Москва и палгьэм шыстырт. Япэ курсыр флэ дыдэу кьызэрызухам и флэгьэклэ, Литинститутым очнэу сыщеджэну хуит сачлэщ. Абы кьыхэкклэ ди университетыр кьэзгьэнэн хуей хьуащ.

Клэщлэу жыплэмэ, зэрыхьум хуэдэу, сызэрыхуейм хуэдэу сщлэщ – Москва ильэс бжыгьэклэ сыдэсащ, литературэм и куууплэм сыхэту. Ар кьэзыгьэщлэ куэдым сахэту. Москва махуэ кьэс жьхуалэм хуэдэу сачьхуээзэрт ди Клыщокьуэ Алим, Кьэшэж Иннэ. Я литературэ пшыхьхэм сыктуэну лэмал згьуэтырт кьэрал псом зи цлэхэр щлэуа усактуэхуэ Евтушенкэ Е., Вознесенский А., Рождественский Р., Ахмадулинэ Б., Казаковэ Р. сымэ. Клыщокьуэм и флэщлэклэ, Москва гьунэгьуу кьышчысцлэхуат Гамзатов Р., Кугультинов Д., Мустай К., Айтматов Ч., Дудин М., – тхактуэ-усактуэшхуэхэр; Гребнев Н., Козловский Я., Липкин С. – зэдзэктлэуэ лэзэхэр. Литинститутым ныбжьэггүфлэ шыс-

хуэхуауэ шытащ Рубцов Николай – Урысейм етIуанэ Есенину шалытэ усаkIуэ телъыджэр, абы кьуэшым хуэдэу шызиIащ си курсэгьу Ляпин Игорь – усаkIуэ бэлыхьыр, иужькIэ Урысейм и ТхакIуэхэм я союзым и унафэщIу лэжьар...

Куэдрэ сигу кьокIыж Литературэ институт цIэрыIуэр, сщыгьуп-щэркьым абы щесхьэкIа студент гьащIэ дахэр, сыхуозэш езы Москва кьалэшхуэм, абы и театрхэм, музейхэм, стадионхэм.

– Ди усаkIуэ нэхь цIэрыIуэхэм уащыщ, Iуэхуншэу узэрыщымысыфынури гурыIуэгьуэщ. Нобэ нэхь узэлэжьыр сыт?

– Сэ зылI кьыгэщIэн кьээзгьэщIащ, зылI ильагьуни слъэгьуащ гуфIэгьуэуи гузэвэгьуэуи. Ауэ зылI ищIэн сщIащ схужьIэнукьым, тхыль пщIы бжыгьэ стхауэ, кьыдэзгьэкIауэ щыт пэтми. Апхуэдэу и щхьэ хужьIэжакьым, дэри кьыджиIакьым езы KIыщокьуэ Алим дыдэ, «Бгыщхьэ хужьым сыкьеплгыхыу» жиIэу зи гьащIэ гьуэгунэр кьезытхэKIыжам. ЦIыхур зэи и щхьэ хуэарэзыж хьунукьым ищIамрэ илэжьамкIэ. Ауэ цIыхур хуитщ (гьащIэшхуэ кьыгэщIамэ) и нэгү шIэкIахэмрэ дерс кьызыхэпх хьуну абыхэм яхильэгьуахэмрэкIэ кьыбдэгүэшэну. Сэри аращ нобэ сщIэр, сызэлэжьыр – мыхьэнэ зиIэу кьэслытэ гукьэKIыж гүэрхэр сотхыж, си ныбжьым сызытригьуэуа гьащIэ Iуащхьэм сыкьеплгыхыжурэ, абы кьыдэкIуэуи, кхьахэ дыдэ мыхьуа си гум кьыпыльбадэ усэхэр сотх. Iуэхуншэу сыщыскьым, япэхэми хуэдэу си IэнатIэм сыпэрытщ си кьару семьиблэжу, си ужь кьыхьуэнухэм «абы зылI ищIэн ищIащ» жезгьэIэныр си хьуэпсапIэу...

– Уи усэхэу хэкум, анэм, фIыльагьуныгьэм ехьэлIахэр психологизм лэщкIэ псыхьащ, композицэKи адреихэм кьахощ. Апхуэдэ усэхэр кьэбгьэщIын щхьэкIэ зэфIэкI уилэн кьудейр мащIэщ. Уи усэхэм льябжьэ яхуэхьур сыт?

– Сыт хуэдэ Iуэхугьуэ кьыщыIэтауи щрырет, усэр усэ нэс хьунукьым, а темэр куууэ абы щызэпкьрымыхамэ, ар кьийуатэ гупсысэKи и гьэпсыкIэ-ухуэкIэKи гьэщIэгьуэну, щIэщыгьуэу щымытмэ, бзэ екIукIэ, дахэкIэ мытхамэ. «Ди литературэм макьыщIэ кьыхыхьащ, жьытIэу дыщыгуфIэ щыIэщ нэхьыжхьэр. Абы кьыкIыркьым усэ итхыу иджыри зыгуэр кьыкьуэкIащ жиIэу. Абы кьыкIыр усаkIуэщIэ гуэр, гу льумытэнкIэ Iэмал имыIэу, кьэунэхуащ жиIэу аращ – езым и дуней еплгыкIэ, и гупсысэKи, абыхэм я кьэIуэтэKи зыми емыщхьу иIэжу... Усэр поэzie нэс зыщIыр ар зытхам бгьэдэль Iэзагьэрщ. Iэзагьэри езыр-езыру кьакIуэркьым. Тхьэм кьуитауэ уилэ зэчийм зумыгьуэужьмэ, ар мащIэ-мащIэурэ щIэвэщIэнурэ кьыпхуезыгьэхэм деж бахьэ хьужауэ льэтэжынущ...

Iэзагьэр кьуэпс быдэкIэ пыщIащ щIэныгьэм. Уи щIэныгьэр нэхь куу хьухукIэ, уи Iэзагьэми хэхьуэнущ. «Тхэ цIыхур псэухукIэ еджэн хуейщ», – жьысIэри сэ интервью гуэр стауэ шытащ. ГьащIэм укьыкIэрыху хьунукьым, зэманым удэбэкьуэн хуейщ, абы папщIэ пщIэн хуейщ дунейм щекIуэкIыр, цIыху акьылыр здынэсар. Аращ сыт щыгьуи уеджэн щIыхуейр – щIэныгьэ уилэн щхьэкIэщ, уи Iэзагьэр ебгьэфIэкIуэн щхьэкIэщ. Дэтхэнэ IэщIагьэми льябжьэ хуэхьур аращ.

– Литературэм ди гьащIэм щиюбыд увьшIэм, ар зэрыхуа щытыкIэм утезгьэпсэлгыхьынут.

– Литературэм «гъащIэм и гъуджэкIэ» йоджэ. Ар апхуэдэу зэрыщытым и щыхъэтщ дунейпсо классикэр. Дунейр къэунэхуу тхыбзэр къызэрежъэрэ, литературэм «сурэт трех» гъащIэм. Зэрытрихри езым къыгъуэтыжа IэмалкIэщ – псалъэкIэщ. Литературэм псалъэкIэ тхыдэм къренэ лъэхъэнэ зэмылIэужьыгъуэхэм я теплър, абыхэм щыпсэуа цIыхухэм я шыфэллыфэу щытар, я псэукIар, мурад-гугъапIэу яIар. Иджырей литературэм и нэлэ тригъэкIыркъым нобэ екIуэкI гъащIэм, абы ди зэманым и сурэт ещI зэрыщыт дьдэм хуэдэу. Аращ литературэм и къалэн нэхъыщхъэр – гъуджэм къищыным хуэдэу IупщIрэнэ Iуэу, уи фIэщ хъун хуэдизу, зэманыр къыгъэлъэгъуэнырщ. Литературэм и къалэным зэи зыхъуэжыркъым. Апхуэдэуи зыхъуэжыркъым абы укъызы-хуриджэм. Ар дунейм цIыху нэсу утетынырщ, уи гуащIэкIэ гъащIэр зэребгъэфIэкIуэным ухуцIэкъунырщ, захуагъэм, цIыхухэр зэхуэгъэдэным, псэукIэ дахэм, къэкIуэным уцIэбэнынырщ. АтIэ, инкъэ абы цIыху гъащIэм щилэ мыхъэнэр, лъагэкъэ щидубыд увьпIэр. Апхуэдэу щыт пэтми, литературэм и щIэр нобэ хуабжыу къелъэхъэшхаш. Зэманым зехъуэж Iейм и лъэныкъуэкIэ кIуэуэрэ, цIыхури абы докIуатэ. ЦIыхур иджы хуеижкъым тхыль Iуци щIэныгъэшхуи. Зыхуейр тхъэ-жу зыхэпсэукIын мылькущ, абы и зэгъэпэщынырщ Iуэхууи дэлъуи иIэр.

Сигу ихужкъым си цIыхугъэфI урыс усакIуэшхуэ Евтушенкэ Евгений (и ахърэтыр нэху Тхъэм ищI!) илъэс зыщыплI япэкIэ къызжиIауэ щытар: «Дауэ къыпщыхъурэ, сэ, зи фэеплър Пушкиным ейм бгъурагъэувэн хуейр, Пушкиным и утым сытесщ, си тхыльхэр соцэри». Ауан тIэкIу щIэлъу жиIами, гуузт а псалъэхэр. Апхуэдэ щытыкIэщ зэрыхуар нобэ литературэр.

– Лъэкъ Iуэхухэм я дежкIэ зыкъэдгъазэмэ, сыт уэ узыгъэгузавэр, нэхъ уигу къеуэр?

– Мы ушцIэм и жэуапыр кIэщIу уэстынщ. Дэтхэнэ адыгэми хуэдэу, сэ сехъ ди лъэкъым и гурыгъузым – ди бзэ дахэр зэрытIэщIэкIым, дэ убыххэм я махуэр къытхуэкIуэнкIэ зэрыхъунум. Сехъри-сехъ а гурыгъузым. Махуи жэци согупсысэ «сыт ди Iэмал?» жысIэу. Бзэр хъума хъунукъым «щхъэ фи бынхэм адыгэбзэр яIурылъу къэвмыгъэхъурэ» жыпIэу адэ-анэхэм уешхыдэкIи, «щхъэ дахэ-дахэу цIыкIухэм ар евмыгъащIэрэ» жыпIэу школ егъэджакIуэхэм уащIэгубжъэкIи, «нэгъуэщI мыхъуми, фи псалъэм и етIуанэр урысыбзэу щымыту зевгъасэ» жыпIэу адыгэ къулыкъуцIэ къомым уегиекIи. Апхуэдэу махуэ къэс дохъуцIэ, къыкI щыIэкъым ахъумэ. Сэбэпынагъ гуэр къахъ хъунщ дызэрытхъэусыхэм, зыгуэрхэр къэдгъэуш хъунщ, зыщIэдгъэгупсысыж хъунщ: «щхъэ зыдмыхъумэжыфрэ, щхъэ лIыгъэншэ дыхъуа, дыадыгэкъэ, адыгэпсэ тIуту!» жаIэу. Мис а «адыгэпсэ» псалъэращ сэри псом япэ си гум къыльадэр, ди лъэкъ Iуэхум сыщегупсыскIэ. Тхэтыжу пIэрэ ар жызоIэ, махэ мыхъуауэ, щIэмылIауэ пIэрэ, жызоIэ. НэгъуэщI хэкIыплIэ щызмылъягъукIэ, си щхъэ хужызоIэж: «Псэращ псом я щхъэр, зэманым зыхъуэжми, псэм зыхъуэж хъунукъым. Псэщ зэрыпхуэхъумэнур уи бзэри уи лъэкъри!»

– ФIыщIэ пхудощI зэман тхухэпхыу укъызэрыдэпсэлъам папщIэ, Толэ. Лъэкъым уузыншэу куэдрэ ухуэлэжъэну Тхъэм жиIэ.

Епсэлъар НАФИЭДЗ Мухъэмэдщ

УСАКИУЭ ЩЭДЖАЩЭ

«И талантыр нэхь иныху, цыхум псалгэ гуапэ нэхьыбэ лъос. Абы и цэр лъагэу Іэтыпхэщ, дахэкІэ кьиІуэн хуейщ, ауэ ар тыншкыым пщІэну» – жиІэгъащ Кулиев Къайсын. Пэжу, усакІуэфІым утепсэлы-хыныр Іуэху гугъущ. Гугъуми, сыхуейщ куэд щІауэ фІыуэ сцІыху, си ныбжьэгъу пэж, зи ІэдакъэщІэкІхэм фІыуэ сыщыгъуазэ Бицу Анатола папщІэ псалгэ гуапэ жьысІэну.

Лъахэм хуэпэж цыхур сыт щыгъуи лъагъуныгъэ гуащІэкІэ еп-хаш щалъхуа щІыпІэм. А щалъхуа щІыпІэм деж абы и гум щыхыхъа, Іэпкълэпкъ псом щыпкърыхъа гурыщІэрщ Хэкум хуищІ лъагъуны-гъэшхуэм хэкІыпІэ хуэхъур.

И жылэжь Аушydжэрщ (Дыгъужьыкъуей) Бицум япэ дыдэу щызыхищІар гуащІэдэкІым и къарур, ижькІэрэ вакІуэ пщІэнтІэпс шыугъэр зыщІэзыфа щІылыгъэ-анэм и ІэфІагъыр. Абдежщ къыщищІар абы гуащІэдэкІым нэхь къарууфІэ, нэхь жан, гу хьалэл узерищІыр.

Анатола пасэу дунейм еплъыкІэ щхьэхуэ хуигъуэащ. УсакІуэ гуэрым зэрыжиІауэ, «уафэм и хъуаскІэр хьэпщІий пакІэм» хилъа-гъуэ хъуащ. НэгъуэщІу жыпІэмэ, и гущІэм усакІуэ къыщыушащ. И гум къыщыхъеящ дунейм и уафэгъуагъуэри и даущ мащІэ дыдэ-ри зэхозыгъэх, плъыфэу щыІэм нэр езыгъэплъ, накъыгъэм къыпих мэ гуакІуэр къыпщІезыгъэхьэ гурыщІэ лъэщ. Бицум тхэн щІидзащ етхуанэ классым щІэсу, ебланэм нэсауэ и япэ усэр газетым къытра-дзащ.

Аушydжэр курыт еджапІэр кьиуха нэужь, Анатола ди универси-тетым и адыгэ къудамэм щІотІысхьэ, етІуанэ курсым иужькІэ Горь-кий Максим и цэр зэрихьэу Москва дэт Литературэ институтым щоджэ. Абы ар нэІуасэ щыхуохъу усакІуэ цэрЫуэ Къэшэж Иннэ. Къэшэжыращ Бицум и усэхэр урысыбзэкІэ зэзыдзэкІуы щІэзыдзар. «Іуащхьэмахуэ щхьэщыт лэгъупыкъу» псалъащхьэм щІэту «Дружба народов» журналым 1968 гъэм къытехуа усэ ІэрамэшхуэмкІэ Анато-ла союзпсо тхылъеджэм и пащхьэ ихъауэ щытащ. Усэхэр урысыбзэм шэрыуэу иригъэтІэсат Иннэ. Мы ІуэхумкІэ фІыщІэшхуэ бгъэдэлът тедзэныр къыззыгъэпэща, абы псалъэпэ гуапэ хуэзытха КІыщокъуэ Алим...

ЕплІанэ курсым щеджэу Анатола Налшык къыщыдигъэкІащ и япэ усэ тхылъыр. Абы фІищауэ щытащ щІагъыбзэ зыщІэлъ цІэ: «ІуфІапщІэ». ЩІагъыбзэу абы щІэлърат: «Сымис, хьыбар фызогъащІэ. ГъащІэм сыпсэуну, сытхэну къызита насыпым и пщІэу си гуащІэдэкІыр фи пащхьэ изолъхьэ». Ар зэхахаш тхылъеджэхэми. Критикхэми гу лъатащ абы усакІуэ цэр зэрыхуэфашэм. Макъыбэу зэщІэжыуэ ди поэзием макъыщІэ, макъ къабзэ къыхэхъуащ.

Бицу Анатола и етІуанэ тхылъыр, «Зы дакъыкъэ» зыфІищар, усэ фІыуэ зылъагъухэм яІэрыхъащ 1971 гъэм.

ТхылъыщІэр усакІуэм и Іэзагъэм зэрыхэхъуам и гъуджэт. Абы еджахэм гу лъатащ усэхэр зи ІэдакъэщІэкІыр гъащІэм куу дыдэу зэ-рыпхыплъыфым, цыхум и гуфІэгъуи гурыгъуи езым ей дыдэм хуэдэу зэрызыхищІэм.

1971 гъэм Литературэ институтыр къеухри, Аушыджэр шыщ щIалэм Налшык къегъээжж. ИкIи абы къыщыщIэдзауэ илъэс 42-кIэ щылэжьащ «Эльбрус» тхыль тедзапIэм. ЯпэщIыкIэ художественнэ литературэмкIэ къудамэм и редактору, итIанэ абы и унафэщIу, иужьрей илъэсхэм – тхыль тедзапIэм и редактор нэхъыщхьэу. IэнатIэ гугъу зыпэрытахэм къадэкIуэу, жылагъуэ къалэнхэри игъэзащIэу Бицур къекIуэкIащ. Псалъэм папщIэ, абы лэжьыгъэ пыхыкIа хуищIащ и IуэхущIапIэр зыхиубыдэу шыта Налшык къалэм и Ленин районым – партым и райкомым хэту, райсоветым и цIыхубэ депутат. Илъэс зыбжанэкIэ Анатолэ хэтащ Къэбэрдей-Балъкъэрым и ТхакIуэхэм я зэгухъэныгъэм и правленэм, республикэм Къэрал саугъэтхэмкIэ щыIэ комиссэм.

Литературэм зигури зи псэри итхьэкъуа усакIуэм и творчествэм зиужь зэпытщ. 1974 гъэм, и япэ тхыльитIым я фIагъыр къалгытэри, ар хагъэхэ СССР-м и ТхакIуэхэм я союзым. Абы къыщыщIэдзауи, зым и ужь зыр иту жыхуаIэм хуэдэу, зым нэхърэ адреир нэхъ купщIафIэу дунейм къытохьэ Бицум и тхыльыщIэхэр: «Фэепль», «Псалъэ быдэ», «Iуэл щхъуантIэ», «Балъкъэр пшыналъэ», «Усыгъэхэр», «Псэм и дуней», «КIуэцIрыкIыбжэ», «Стремление», «Человек и небо», «Сквозь сердце», «Мотив», «От весны до весны» жыхуиIэхэр. Ахэр къыщыдокI Налшыкрэ Москварэ, тхыль щхьэхуэхэм псалъэпэ хуатх Тхьэгъэзит Зубер, Сокъур Мусэрбий, КIыщокъуэ Алим, ХьэфIыщIэ Мухъэмэд сымэ. 2016 гъэм Налшык «Эльбрус» тхыль тедзапIэм къыщыдэкIащ и тхыгъэ нэхъыфIхэр щызэхуэхьэса «Къосыр уэс» зыфIицар.

Анатолэ жыджэру хэтщ республикэм и литературнэ гъащIэм. Мызэ-мытIэу ар кIуащ Винницэ, Ригэ, Липецк, Ростов, Москва щекIуэкIа зэлущIэхэм, ТхакIуэхэм я съезд зыбжанэм лIыкIуэу щыIащ, Москва, Ереван щызэхэта, поэзием и Союзпсo фестивалхэм дипломант щыхъуащ. Бицур Къэбэрдей-Балъкъэр комсомолым и саугъэтым и лауреатщ, ар КъБР-м щэнхабзэмкIэ щIыхь зиIэ и лэжьакIуэщ. Ди литературэм хуищIа хэлъхъэныгъэр къалгытэри, 2015 гъэм абы къыфIащ «Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм и цIыхубэ усакIуэ» цIэ лъапIэр.

АдэкIэ абы зэчийуэ бгъэдэлъым, и дуней еплъыкIэм, и зэхэщIыкIым, и хьэтIыр зыхуэдэм я гугъу пщIымэ, и гупсысэхэр здынэсыр жыпIэмэ – а псори къыхощ усакIуэм и къалэмышпэм къыщIэкIа тхыгъэхэм.

«И IэщIагъэм хуеджэнымкIэ Бицу Анатолэ я гъусэщ тхэкIэм и жьантIэм пэгъунэгъу хъуа нобэрей ди усакIуэ мыкуэд дыдэхэм. Абы Iэзагъэ «гъущэм» зриту псалъэ гъэщIэрэщIэн фIэфIкъым, бухъарыр дэгъуэми, игъэщIкIур фагъуэнкIэ мэхъу жыхуиIэу. УсакIуэр дэзыхьэхыр гукъэкI ищIар гупсысэ куум хуишэнырщ, Iуэхугъуэ къищтам лъабжьэ езты фацэхэр къыгуэтынырщ, и мурадыр щызу къиIуэ-тэнырщ», – итхыгъащ критик цIэрыIуэ Сокъур Мусэрбий.

*Щабэу жесIэу уэрэд
Сэ сьтетци си щIыльэм,
Щэхуу сиIэщ мурад –
КъысцIэныну зы псалъэ.*

Апхуэдэу кыгуроIуэ Бицум и кьалэн нэхьыщхьэр. Ар зэрыгугьу-ри ещIэ. «Усэ зытхыр ихьыжынущ усэм» щIыжиIэри аращ. Ауэ тхэныр насыпу кьелъытэри, абы и псэр етащ.

Бицум иубзыхуакIэщ и гьащIэ гьуэгуанэр. Уи Iэгьуапэ уишхыкIыжу, уи ныбэ изу дунейм и зы бжьыхьэкIапэ укIэщIэскIэ зэфIэкIыркьым, ар икIи гьащIэкьым, гугьуехь умыльагьуу, дэхуэхам удэмыIэпыкьуу, хутыкьуам гьуазэ ухуэмыхьужу, кIэщIу жыпIэмэ, гьащIэм и IэфIри и дыджри цIыхухэм ядумыгуэшу щытмэ, псэ кьабзэ уиIэу умыпсэумэ.

Гупсысэу сэ сиIэр

мычэму – цIыхупсэриц.

Псэ кьабзэу щытыныр

сыт нэхэри нэхэ Iуэхуиц.

Дэушэу бзу дахэ

пцэдджыжькIэ бзэрабзэм,

ДэхьыщIэу

гьэгьам Iэныхуа уэсэпс ткIуэпсым

Мыгуапэм уи гущIэр –

уи гьащIэр мынэху.

34

Дунейм тралъхуа дэтхэнэ зыри апхуэдэ псэукIэм хуреджэ Анатолэ. АбыкIэ гьэбелджыла мэхьу езы усакIуэм и гуращэ дахэр, кьехьулIэну зыщIэхьуэпсыр, кыигьащIэм уасэу хуигьэувыжыр. Аращ абы и дэтхэнэ зы дакыкьэри IуэхукIэ гьэнщIауэ щIрихьэкIыр, псом нэхьрэ нэхь льяпIэу зэманьр кьыщIилъытэр.

Бицур жумарту хуоусэ гьащIэм, псэ хьэлэлкIэ абы егьэлъапIэ дунейр зи Iэпэм дэщIэращIэ цIыху гуащIафIэр, уэрэдым я нэхь дахэр абы хуеIэт лэжьыгьэм, льягьуныгьэ кьабзэм. Ауэ Анатолэ хужыпIэ хьункьым нэщхьеягьуэм, залымыгьэм и щIыб яхуигьэзауэ, ар имыльагьуу, дахагьэ кьудейм хуэусэу. Пасэрейм зэрыжиIащи, «гуауэри гүфIэгьуэри зэлъапагыщ», кьэхьуу щытмэ нэщхьеягьуэ, абы щыгьуэми усакIуэр мэлъыхьуэ ар кьызэригьэлъэгьуэн псалъэ, мэлъыхьуэ нэхь ерыщу псалъэхэм хэщыпыхьу, сыт щхьэкIэ жыпIэмэ, гуауэр нэхь кьэлүэтэгьуейщи.

Бицум фIыуэ кыгуроIуэ гьащIэм и зэхэлъыкIэр, мурадым я нэхьыфIхэр и гуращэу ар добакьуэ зэманым, псалъэм я нэхь IэфIымрэ гупсысэм я нэхь дахэмрэ хуиIэту. Сыт щыгьуи щIэуэ зыгуэр зэрыжиIэным, ар щIэщыгьуэу кьызэриIуэтэным хущIэкьу усакIуэм хузэфIокI езым и шыфэлIыфэ иIэжу ди тхакIуэ пажэхэм ябгьурышэсэн.

ГурыIуэгьуэщ, ущыусакIуэкIэ, набдзэгубдзаплъэм и мызакьуэу, жыжьаплъэуи ущытын зэрыхуейр. Нобэрей Iуащхьэм дэкIуеяуэ пщэдейрей кьуршым и нэгу иплъэн хуейуэ гьащIэм кьегьэуэв. Ар зэманым и бэкьуэкIэщ. Дыгьуасэр нобэм теуапIэ хуэхьуащ, пщэдейр кьыгьэлэгьуэн папщIэ. Абы кьыхэкIкIэ зэманым кьалэн кьытщещI нобэм пхыплъауэ пщэдейр кьэлъагьун хуейуэ. Аращ Бицум хэкум

хуэгъэзауэ щIитхыр:

*Уи блэкIа жыжъэм си гур ирохъыжъэ,
Уи кбэкIуэн дахэм си псэр ныхуопхэр.
А тIур сэ нобэ быдэу схузэпыщIэм –
Арищ шыслэжъауэ щIым схулбэкIыу хъуар.*

Абы и закбъуэкбъым усакIуэм кбалэну ихьыр. Ар сакбъу и плбъырын хуейщ мамырыгъэм, и уэчылын хуейщ захуагъэм, я телхъбэн хуейщ псэукIэщIэм щIэбэнхэм.

*ЗыщIыпIэ уафэр кбъыщыгъуагъуэм –
УсакIуэм и гур кбыхоскIыкI.
ТетыхукIэ мы дунейм шынагъуэ –
ЦIыххупсэм ар темьплбэкбукI.*

Уи нэкIэ плбэгъуам хуэдэ щыIэкбъым. Бицу АнатоIэ и дуней еплбъыкIэм зиужбъыным, и гупсысэм зиукбъуэдиным сэбэп хуэхуащ ар Тырку щIыналгъэм зэрыщыIар. Абы и нэгу щыщIэкIар, тхъемыщкIагъэу цIыхухэм ядильэгъуар и гум худамыгъахуэу и усэхэм кбалэуэтащ.

*Сэ сызэплбъыр иджы гуапэу
Уи деж хъэпшыт щызэблаххэркбъым, –
Уи беижъ дыщэм иблахэркбъым,
ПлIэкIэ дуней псор зезыхъэхэу,
IуцIэгъулыуэ, псэм кбъдыхъэхэу,
ЛэжбэкIуэбэрщ – хъэлбэзехъэхэрщ,
Хъэлбэзехъэхэрщ,
Хъэлбэзехъэхэрщ...*

УсакIуэм щхъэусыгъуэншэу гу лыитакбъым абы: а хъэлбэзехъэхэрщ ЩоджэнцIыкIу Алий дежкIэ хамэщIым анэ Iэ щабэу щыщыгтар. Абы кбыхэкIкIэ Бицум кбъыфIощI зи Iэр пхъашэ лэжбэкIуэбэм иджыпсту хъэлгэ щызэблах кхъухъ тедзапIэр и нэIуасэу, фIы дыдэу ицIыху хуэдэу. Кбъулыкбъури, нэмысри, напэри, щIыхъри ахъшэкIэ щызэблагъэкI, псори щашэ, кбъыщашэху кбэралым, мэджыт лъагэхэмрэ дыщэкIэ зэщIэбла кбъулейжхэмкIэ хуцIауфэнукбъым гугъуехъакIуэм ятель кбъулейсызыгъэр.

Бицум кбъызэриIуэтэжымкIэ, зы псалгэ закбъуэщ ар а щIыналгъэм зышар, икIи а псалгэ закбъуэм и щIыIагбъымрэ и дыджагбъымрэщ хамэщIым триухуа усэхэм лъабжбэ яхуэхуар.

*«Хэхэс» псалгэ жагъуэм кбикIри
ЗыхэсцIарэ згъэву псэкIэ
ЕсхъэкIащ жэщ куэд иужбъкIи,
Нэпсхэр усэм зыщIафыху.
Иджы уи гугъу сиIыуэ щытмэ,
Тырку щIыналгэ,*

*ЩIэсцIыр уоцIэ:
 Си кьуэш Iэджэу нобэ щIэтхэриц
 Си нэгу,
 ЯльэцIу я нэпс.
 Псалъэ закьуэ жысIэм куэдри
 Сэ слээгьуащ и щIыб кьыдэтыр.
 КьызжьэдэмыкI сэ ар дапцэщи,
 Си псэр хэмыту мафIэс...*

Бицум и творчествэм увьпIэ хэха щеубыд Хэку зауэшхуэм теухуа темэм. УсакIуэр дунейм кьыщытехьар а лъэхъэнэ хьэлъэм иужь зэманьрами, абы и сабий лъакьуэ пцIанэхэр хэуващ зауэ гуащIэм и яжьэ мыгупцIыIужам, абы кьыщIихьащ гынымэмрэ Iугьуэмэмрэ, илъэгьуащ, зауэ гьуэзыр щхьэщыкIами, зэхэуIухьауэ гуIэж щIылъэр. УсакIуэ хьуну сабийм а псор и гум ежэлIащ, ар яIуплъащ имытхьугьуэу зи щхьэ тхьуа, фызабэу кьэна анэхэм, адэ-анэ IэфIагь зыхэзымыщIа сабий зеиншэхэм, Iуплъащ зи кьуэ закьуэр кьэкIуэжынкIэ нобэми гугьэ лыжь тхьэмыщкIэм, гьащIэр зи щIэщыгьуэ сабиинэхэр тедиящ кьэзымыгьэзэжахэм я фэеплъу зэбгьурыту щIым «кьыщыхэтэджыкIа» мывэ сынхэм.

«Зауэм и ужьыр хьэдагьэщ». Хэку зауэшхуэм и зэманым мыпсэуами, кьулейсызыгьэрэ нэщхьегьуэу кьэнар гущIыхьэ зыщыхьуа щIалэм лъэкIыркьым усакIуэ макькIэ а псом пэмыджэжын. Зауэм хэта нэхьыжьым абы мыпхуэдэу зыхуегьазэ:

36

*Слээгьуакьым сэ а мафIэр. Ауэ нобэ
 Сытопсэлъыхьыр – кьызумыт нэмыплъ:
 ЗыщIам уи Iэткълэпкълэ псор уэ уз тIысыпIэ
 Ящыщ шэ гуэр сфIоцI сэри си бгьэм хэль...*

Дауэ кьыгьэлъэгьуэжыфыну, сыткIэ иIуэтэфыну усакIуэм зауэ зэманым ди цIыхухэм зэрахьа лыхьужьыгьэр? Абы егьэпIейтей Бицур. Ар гунэмыщ сыткIи, игьуэтыркьым лыхьужьхэм яхуэфэщэн псалъэ, ауэ итIани мэныкьуакьуэ псэр, мэгупсысэ щхьэр, кьалэмыр мэлъащэ щIэмычэу. УсакIуэнэм кьыфIоцI пщэдджыжь уэсэпсри уэшх ткIуэпсри фызабэу щIым кьытенам я нэпсу, жыг кьэс и лъабжьэм сэлэт хьэдэ щIэлъу, икIи дыгьэм зыхуэзыший кьудамэхэр абыхэм я гукьуэпсу, кьуршыжьу щIым тетхэр лыхьужь кIуэдахэм фэеплъ сыну яхуэжауэ.

Мы сатырхэм я купщIэр Бицум и поэзием и гупсэу жыпIэ хьунуш:

*Кьызолъыхь сэ фэбжькIэ гьэнищIа мы ди щIылъэр.
 Нобэм и нэщэнэу дэнкIи щызолъагьу:
 Итщ и пащхьэм анэр блынъм сурэт фIэлъым –
 Сурэтыр нэщхьыфIэщ, анэр гукIэ магь.*

Хэкум папцIэ зи гьащIэ зытахэм я цIэр зэи цIыхум щыгьупщапхьэкьым, анэхэм ягу тель уIэгьэ мыкIыжхэм хуэхьэфизын хуейкьым, щыIэ хьунукьым зауэ – абы дыкьыхуреджэ усакIуэм. Зи гугьу ищI

Гуэхугуэр ГупшIу нэгум кышIигъэувэфу гъэпсащ абы и усэр. Аращ ар куууэ гум щIыыхьхэр, дыщIигъэпIейтейр. Гур мыпIейтейуэ, щхьэфэцыр мытэджу укъеджэфыркъым зауэм теухуа усэхуэ «Гупсысэ», «Си кьуэш», «Нэф», «Анэм и гур», «Сурэт», «Ди гьунэгъуу а лIыжьыр псэуат» жыхуиIэхэм, «Фэеплъ» поэмэ кIэщIым, нэгъуэщIэхэми. Лей хьуну кышIэкIынкъым усэ зытIум я гугъу тщIымэ.

«Нэф». Нэмыщэ зэрыпхьуакIуэхэр дищI кышIихьам сэлэ-тыр тэджащ Iэщэ кьыщтэри, щхьэмыгъазуэ зауэрэ, абы дунейр кыбытеункIыфIащ...

*Бийр хисхъэжащ
Езым зэщIищIа мафIэм.
ЩIэрыщIэу ди щIым
Дыггэр кьыпсэжащ.
Ауэ кэнащ
И махуэ псори кIыфIу –
Нэфу а зауэм
Сэлэт кьыкIыжам...*

*Уо, сыту гуфIэу
Гуплэжынт ар нобэ
Зэгур мафIэсым
ЩIхьума дунейм!
... КьекIухьыр нэфым
БашкIэ Iэбэрабэу,
ФIэкIуэда нитIыр
Кьылъыхьуэж нэхьей.*

«Ди гьунэгъуу а лIыжьыр псэуат...». Зауэм хэкIуэда и кьуэ закьуэр унэ кьэс Iухьэу кьуажэм кьыщелъыхьуэж и щхьэм сэкьат игьуэтауэ а зауэ дьдэм кьыкIыжа лIыжьым.

*И кьуэ закьуэр лIыжьым имыIэжт –
Хьыбарыниэу хэкIуэдат ар зауэм.
Арат дадэм, и щхьэм кьыщхьэрыуэу,
КьыщIикIухьыр унащхьэчэзууэ
Кьуажэр, лъаIуэу: «Си кьуэр кьызэфтыж...»
... Ехьжащ дунейм ар и гур ныкьуэу.
Сэ а лIыжьым нобэми сопщIыхь:
ЩIы щIагг кIыфIым кьыщилъыхьуэу и кьуэр
СфIоуцI иджыри хэту ар бэлыхь.*

Бицур кьэхьукъащIэ псоми – блэкIами, нобэрейми, пщэдей кьэкIуэнуми – хуэнабдзэгубдзаплгэщ, абы зэхех дунейм кьыщыIу дэтхэнэ зы Iэуэлъауэри – я нэхь цIыкIу дьдэм кьыщыщIэдзауэ хы адрыщIым щагъауэ атом бомбэм и макъым нэсу.

Критик Налю Заур дахэу зэрыжиIащи, усакIуэм и гур антенэу щIыльэм теухуащ, аращ ар щIэгузавэр цIыху гъащIэм и пщэдейм щхьэкIэ...

Анэм темытхыхьа усаклуэ кьэгьуэтыгьуейщ, усаклуэ кьэс илэжщ езым и «краскэ», анэм и сурэт ирищлу. Гугьущ анэм гьащлэм щикьалэныр, абы и щхьэфэр быным льэгущлыхь зэрахуищлыр, гу щабагьрэ псэ лэфлагьыу бгьэдэлгыр щлэщыгьуэу, зыми емьщхьу кьэплуэтэну. Гугьуми, абы ущыщтэ хьунукьым, арыншамэ, пцлэншэщ кьалэм щлэллыгыр.

Зы усэкьым, уситкьым Бицум анэм хуитхар. Абы и гур ирогьу анэр жьы зэрыхьум, и щхьэцхэр хужьу тхьууэ, и нэклухэр зэльэу клуэтэхукли и кьарур зэрыклуэщлым:

*Сотлысэх уи гьащлэм сегупсысуи,
Хьуам уи теплэа кьызетыр гухэщл.
Зэрешам уэ апхуэдизу уи псэр
Си зэрэну куэд хэлъу кьысфлющл...
Схутыщэну махуэ сцлэм уи гьащлэм,
Мы си гьащлэр пхуэсцлэнт щхьэузыхь...*

Пхужылэнкьым анэ гьащлэм Бицур куууэ имыгьэгупсысауэ, арыншамэ мы щапхьэ кьэтхьам хуэдэ абы и кьалэмыпэ кьыщлэклынтэкьым.

«Телеграммэ» псалгьащхьэм щлэт поэмэ клэщлри зытеухуар анэрщ. Усаклуэр тотхыхь «анэр сымаджэщ» жагьу хьыбар кьрагьэщлэ нэужь и гур зыхуэжа псом, Мэзкуу щыхьэрым кьилгьэтыклыжу и анэ плэ льяпэм псынщлэу кьызэрысыжым. Ар йогупсыс дэтхэнэ зыми анэ зэриэм икли анэу щыгьэм фылыгагьуныгьуэу яхуилэр нехьэк-кьехьэк хэмылгьу мы льялумкля кьегьэлгьагьуэ:

*Сэ щызилэр зы лгьэлуц мы дунейм:
Ныкьуэ мыхьуу зы жэщ я жей клатэ,
(Ягьэвар ирикьуни хьэзабу!)
Анэу щылэр лэфлу ирежей!..*

Усаклуэм анэр ирегьэщхь жьэгу мафлэм, – хуабагьрэ гуапагьуэ абы пыщлэ псори анэм деж щелгьагьу.

Сыт щылэн анэм и гум нэхьрэ нэхь гу пцлэнэ, нэхь гу махэ? Ауэ сыт щылэн анэм и гум нэхьрэ нэхь куэд зыгьэв, зышэч?

*– Уо, анэ, уи гур гьэбыдэ,
Фызабэ нобэ ухьуащ!
– Уо, анэ, уи гур гьэбыдэ,
Бишэм уи кьуэр ихьащ!
Анэми игу игьэбыдэурэ,
И щхьэр хужьыбзэу тхьуащ.
Анэми игу игьэбыдэурэ
И гур плащлабзэ хьуащ.
– Уо, анэ, уи гур гьэбыдэ,
Гуфлэгьуэр хьэщлэу кьэклуащ.*

АбыкIэ Бицум кьеIуатэ гуIэгъуэм и жьыбгъэм игъэхьщIэми, гуфIэгъуэр дыгъэпс гуапэу лъэIэсми, анэ гу пцIанэм кууэ зэрызыхищIэр, дащэщи фIым хуэплъэу, гугъэу абы и гъащIэр зэрихьыр... «Зэгуэр уи анэм и джэ макъ зэхэпхмэ, и пащхьэм, псынщIэу нэси, сыну щыж!» – аращ анэм теухуа усэхэмкIэ АнатоIэ кьыджиIэр.

ФIыIагъуныгъэр дунейр зэтезыIыгъэ къаруш. Арауэ къыщIэкIынщ АнатоIэ и творчествэм а тематикэм утыкуфI щIыщиубыдри. Темытхыхьа щымыIэми, усакIуэ псоми «ягъэныщкIуурэ» IэфI къыщIэмынэжауэ къыпфIэщIынкIэ хъунуми, а темэр, къыгуэпх пэтми, зыхэмыщIщ. Нэхъыщхьэр – «екIуэлIапIэ» къыхуэгъуэтынырщ. АбыкIи Бицур лъэрымыхьу пхужыIэнкъым. Гукъинэжщ, щIэщыгъуэщ абы и гухэлъ усэхэр. ФэрыщIыгъэ зыхэмыль гурыщIэ къабзэм и шапхъэкъэ мы сатырхэр:

*Къосыр уэс...
Къыстосэ ар си закъуэу,
Уэ нэгъуэщIым
Иджы удэщIыгъуш,
Фыхэт хъунищ мы уэсым
Фи щIэщыгъуэу...
Уэ къыщесыр уэсыр
ФIыуэ пIагъут.*

*Къосыр уэс...
Уэ си гум укъэкIауэ
Гурыгъу мафIэ цэхум
Си бгъэр ес.
Сэ уизгъэхужьынут сигу
Куэд щIауэ,
Сэ уизгъэхужьынут си гум,
Ауэ,
Къосыр уэс...
Къос пIащэу, щабэу уэс...*

Ар лирикэ щыпкъэщ. Мы сатырхэр зи IэдакъэщIэкI цIыхум усакIуэ цIэр къыбгъэдэпхыфынкъым.

Урыс усакIуэ цIэрыIуэ Коваленков Александр Бицум папщIэ жиIэгъащ: «Бицу АнатоIэ псалъэ дахэ зэIуцэкъым. Ар тотхыхь езыр фIыуэ зыщыгъуазэ Iуэхугъуэм, аращ ар сыт щыгъуи щIэгурыIуэгъуэр, щIэлупщIыр». Долматовский Евгений мыпхуэдэу итхащ: «Бицур гъащIэм хуэнэжанщ. Абы и лирикэм гъунэжу ущрохэлIэ узыгъэпIейтей, гукъинэж зэгъэпщэныгъэхэм. Къалэн зыщищIыж Iуэхугъуэхэм поэзием и дамыгъэ ятелъщ, къызэрыгуэжIщ».

УсакIуэм бзэ дахэ зэрыIурылъым, ар абы Iэзэу зэригъэшэрыуэм теухуауэ шапхъэ лей къыщIэтхьын щыIэу къыщIэкIынкъым. Бицум зэи гупсысэр илбахъэркъым, гупсэхуу къыдеIуэтылIэ жиIэну зыхуейр.

УсакIуэм теухуа мы тхыгъэр ныкъуэ хъунт, АнатоIэ и Iэпэр зыубыду поэзиэ гъуэгум «тезыгъэува» KIыщокъуэ Алим, Сокъур Мусэр-

бий, Мысачэ Пётр, Тхьэгъэзит Зубер сымэ я цIэ кьидмыIуамэ. Псом хуэмыдэу, езы Бицум зэрыжиIэщи, КIыщокъуэ Алим и дежщ ар ше-
дjar, и творчествэр псыхьа щыхьуар. Абы и дежщ кыщещьэр Анато-
лэ литературэм шрихьэжьа гьуэгунэ гугьур. Нобэ зэрынэрылгагьу-
щи, угьурлыуэ ехьэжьа хьуащ ар. Мы тхыгьэм и кIэухыу сыхуейт зы
щапхьэ кьэсхьыжыну Анатола и усэхэм ящыщу:

*Игъэль уигу быдэу уи кьещьапIэхэр.
Ауэ уи гунэкIи гьуэгу пхыш!
Псым кьегьуэтыж езым и жапIэхэр,
Нэсыху тенджызми емызэш.*

Си гуапэщ Бицум и «жапIэ» кьызэригьуэтыжар.

ХЪЭФЫЦIЭ Мухьэмэд,
*Урысей Федерациэм щэнхабзэмкIэ
щIыхь зиIэ и лэжьакIуэ*

СЕУКЫР СЭ ЖЫЫ ЗЭПЕУЭМ...

Цыхур псэ зыут псоми ящхэ зыщлыр бэ зэрылурылтращ. Тхы-дэр щыхэт зэрытехуэмкIэ, мы дунеижьыр кызыэригэщIрэ хэт и цIэр тхыдэм фIы щIэнкIэ кыхэнами, хэт цIыхубэр кыгшапцIэу я нэхэ IейкIэ иггэщхэрыуами, дэтхэнэми Iэмал нэхыщхэу кыггэсэбэнар псалэрщ. Нобэ – е зэманым зыдриггэкIуу зихуэжа, хэмэрэ нэгъуэщI щхэусыгъуэ гуэрхэм кыхэкIа – сытми, эстетикэм и хабзэ нэгъэсакIэ зэщIэуэда псалгэр зи Iэпэгъухэм я жыIэр цIыхум я фIэщ нэгъыжу кэнащ. Псалгэ пэжыр хэрэм ящIыным нэсащ пцIым зигу зэщигъэуахэм. Абы кыхэкIыу, шынагъуэ щыIэ хуащ общество псом фэбжэ тезыдзэн мыгъуагъэ гуэр кэхъункIэ. Абы и щыхэткэ, псалгэм папщIэ, иджьрей балиггхэм я нэхыбэм сериал купщIэншэ еплъын фIэкIа эстетикэ Iуэху зэрызэрамышуэжыр, щIалэгъуалэм анэдэлъхубзэ тхылъым нэхрэ дискотекэр нэхь кьащтэ зэрыхуар, лъэпкыым и гугъапIэу диIэ ныбжьыщIэ цIыкIухэми анэдэлъхубзэм и IэфIыр зэралэщIэкIыр. Пэжщ, «сабыншыку оперэ» жыхуалэм уи щхэр гугъу ириггэхьырккыым, махуэм улэжьамэ, ущIэжеикIыну хьарзынэщ. Дискотекэри, дауи, Iей зэфэзэщкыым, ари кызызэыггэпэщымрэ зэрызэраггэпэщымрэ елгытащ, ауэ апхуэдэ кудейкIэ щIэблэр узэщIа хуэну зи гуггэхэр Iейуэ шоуэ.

Ди жагъуэ зэрыхуэши, апхуэдэ щапхэхэр кыпхуэхьынущ ди литературэмрэ искусствэмрэ ехьэлIауи. Кьапщтэмэ, иужь зэманым тхылъ тыкуэнхэм щIэз хуащ усэ мылхуэсхэр зэрыт тхылъ ггэщIэрэщIахэр, уэрэд купщIэншэхэм эфирыр яубыдащ. Ахэр литературэ нэсым зэрэкIуалIэр нартыху фомрэ бжэ фомрэ зэрызэхуэщытым хуэдизщ. ЗэхэщIыкI тэмэм зымыгъуэта цIыхухэр, псом хуэмыдэу щIалэгъуалэр, абы еггэщхэрыуэ, бжэхэм губгъуэ гэггэм кьраха фом и IэфIыр иггэщIэм зымыггэунэхуахэр фо IэрыщIкIэ кызыэраггэпцIэм хуэдэу.

ПрозэмкIэ зыкгэбггэзэми, нэм занщIэу кыщIоуэ цIэрыIуэ хьуным хуэнэхуэеуэ мазэ-мазитIым кьриубыдэу тхылъ пIащэ кыщIезыггэдэ «романистхэр». ГгэщIэгъуэныраши, тхакIуэ-усакIуэ Iэзэ зэрыхьун талант Алыхьым кьаримытами, я Iуэхур зэрыдаггэкIыным ахэр хуабжы хуэIээхэщ, я тхылгхэри, Толстой Лев и Iэдаккэ кыщIэкIам хуэдэу, кытраггэдзэ, ТхакIуэхэм я союзым зэрыхыхьэн гъуэгуи тыншу кьагъуэт, ныккэуэцIалэ-ныккэуэтхэщIу дунейм кытраутIыпщхэ я «тхыггэ лъапIэхэм» лъэтеуэвэ Iэта иращIэкIри, езы КIыщоккэуэ Алим зэхимыха щытхупсхэр зылгэггэсыф. НэхьыкIэжыраши, ггэщIэм зэщхэщиударэ ерэ фIырэ зэхэзымыщIыкIыж цIыху цIыкIуми ар апхуэдэ дыдэу кьафIощI. А псори щыпэкIу утыкум анэдэлъхубзэм и IэфIыр зылурыл тхакIуэ-усакIуэхэм лъэувыпIэ кьащылгысыжырккыым. КIэщIу жыпIэмэ, зыхуээфIэкIым бжыпэр еубыдри, езыр зыхуеймкIэ еIуантIэ, ар иужькIэ лъэпкыым кызыэрыщIэкIуэжыну зыкIи кьримыдзэу.

А псори псыдзэ кыиуам и гущIыIу тель тхьурымбэ фIейши, псыр зэгуэр жэбзэжынщ. Зи пщIэр ехуэха лъэпкэ тхакIуэ-усакIуэхэм кьалэн нэхыщхэу нобэ я пащхэ кыиувэр етIощIанэ лIэщIыгъуэм мыIейуэ зызыжыауэ щыта адыгэ литературэми, анэдэлъхубзэми, лъэпкыым

и шэнхабзэ дахэми яхуэфэшэн увьшлэ егъэгъуэтыжынырщ. Тхьэм и фышцлэклэ, ахэр зыхузэфлэклынухэр щылэщ, я бгъэр кьрагъэклыу утыку куэдрэ кьмыувэми, жьантлэклуэу щымытми. Абыхэм ящыщ зыуэ си щхьэклэ кьызолгытэ адыгэ усыгъэр фыуэ зылгагъухэм куэд щлауэ яцыху Бицу Анатола. Апхуэдэу щыжыслэм и щхьэусыгъуэхэм ящыщ абы 2008 гъэм кьыдигъэкла, «Клуэцрыкыбжэ» зыфйица тхылъыр. Мыр кьызэрыдэкIрэ зэманыфI дэкIами, критикэм хуэфашэ гулгытэ зыхуашцIахэм ящыщкьым, модэ кьежьам тету, езы авторми лъэтеувэ хуищIын Iуэху лъэпкъ зэрихуакьым. Абы щыгъуэми, мы тхылъым утепсэлтыхьыну кьелэжь.

Пэжыр жыслэнци, тхылъыр кьызэрызэIуих «Шульгагъуэ» усэр и образхэмкIи, макърэ ритмикэмкIи нэмыгъэсауэ кьысщыхуэри, зымащIэщ иIэжар зэрытхылъу а зым и фэр есплывным. АрщхьэкIэ абы кьыкIэлъокIуэ тхылъ псом фIэшыгъэцIэ хуэхуа... «Клуэцрыкыбжэ» усэр. – Ар зэи ямыгъэбыдэ, сыт щыгъуи хэти игъуэт щхьэегъэзыпIэм ухуэзышэ бжэщ. Абы и кьуагъым фыгъуэ кьуэлъми, кьуэмылтыххэлами кьэщIэгъуафIэщ, зыри шагъэпщкIуркьым. Зыгъуэр кьуэлърэ – цыху кIуапIэ хьунуц, гъашцIэм и зы Iыхьэу щытынущ, кьуэмылърэ – абы щыгъуэм хуеин щылэкьым. Апхуэдэу кьелгытэ Бицум и усакIуэ пцIантIэри. Абы игури кIуэцрыкыбжэщ.

*Клуэцрыкыбжэср сфIэлейкьым –
КьысхуокIуэ хьэщIэу хэт хуейми..., –*

етх усакIуэм. Зэ еплъыгъуэкIэ, дауи, ар фышц, – куэд кьыпхуэкIуэныр, куэдым уалгытэныр, куэдым укьалгагъуныр. Фыт ар, дауи, кьыпхуэкIуэ псоми я хьэлъэр уэ псэкIэ зэбгъээхуэн хуэмеятэмэ, уэ кьуахьэлIэ гурыгъухэр езыр-езырурэ зэфIэкIыжу щытатэмэ, арщхьэкIэ, зи гур хэти хузэлуха усакIуэм хэт и хьэлъэри и псэм кьытощIэ:

*Ауэ кьызет зы гукъеуэ –
СеукIыр сэ жьы зэпеуэм...*

ГъашцIэм и хабзэр аращ – гу пцIанэу дунейм утетмэ, хэт и узыфэри уэри кьофыкI. Апхуэдэу щыхьукIэ, усакIуэмрэ абы зи Iуэху кьезыхьэлIэхэмрэ я зэхуаку зыри дэмытыжу зэхошыпсыхьри, езы усакIуэми и гукъеуэхэр тхылъеджэм хуеIуатэ, и гушцIэм кьыщыкьуалъэ псори усэбзэкIэ кьрекIут.

Илъэс тIоцIым нэблэгъащи, ди поэтиер политикэм и IуэхутхьэбзащIэщ: абы зэм щхьэтэчауэ усакIуэм куэд зыхимыщIыкI социальнэ Iуэхугъуэ гуэрхэр бэракъыу еIэт, зэми, политикэм зыпыIуидз кьыфIэщIыжу, щхьэзакъуэ гухэлъым тоусыхь. ТIум щыгъуэми абы гъашцIэ зыхэтыр зэгъуэкI ещI, гъашцIэм и пэжыр ирегъэкIуэтэIри, псалъэ лъабжьэншэкIэ тхылъеджэр кьыдихьэхьыну хуожьэ. Ауэ ар зэ кьохьулэнц, тIэу кьохьулэнц, ебгъэлеймэ, уи псалъэри уэри уалэщIэужэгъуэнущ.

Бицум и тхылгым зыфI хэлъмэ, ар мышынэу, укIытэ нэщIым зы-
дримыгъэхъыху абы гурыль къабзэр къызэригуатэращ. УсакIуэм игу
щIогъу зи фэм бэлыхь дэль дэтхэнэ цIыху къызэрыгуэклми, догуфIэ
фIы къызэхъулIэ дэтхэнэ зыми. Апхуэдэу жытIэ щхьэкIэ, гуфIэгъуэм
деж хэти и гум уэрэдыр къреш, дамэгъу пэжрэ псалгъэ гуапэрэ нэхъ
хуэныкъуэр мыгъуагъэ къызыщыщIаращ. Арауэ къыщIэкIынущ
Бицум и тхылгым нэщхъеягъэр нэхъ щIебэкIари. Абы и шапхъэу къэп-
хын мы тхылгым мымащIэу итщ: «МелыIычитI», «ХьэрэкъуакIэ ды-
хъэжащIалэгъуэм...», «И хьэлакъым си гум зэи...» усэхэр, нэгъуэщIхэри.
«Сыт щIэзмылгагъужыр сэ гуфIэгъуэ? Пшагъуэр щхьэ си гъуэгу
къытрихъа?» – псалгъэхэр авторым и щхьэ хужиIэжауэ къыпщыхъу-
ми, ди зэман хьэлгэм ар дыдэр зи щхьэ хужызыIэжын, ахэр езыхэм я
гъыбзафэу зылгъытэнур гъунэжщ. АбыкIэ зым и гуфIэгъуэр адреими
и гуфIэгъуэ мэхъу, зым и гукъеуэм адреим игури къресыкI. Лирикэр
жылагъуэ псом и щэнхабзэм щыщ зы Iыхъэ щыхъур апхуэдэхэрауэ
къыщIэкIынущ. Абы къыдокIуэ щхьэзакъуэм деж къыщызэтемыувыIэ,
цIыхубэм зэдай, зыгъэпIейтей Iуэхухэр:

*Сэ куэдрэ согупсысыр
Си гур хэщIу:
Ди нобэм,
ТIагъуу ди нэкIэ къыдищIэр,
ЦIыхупсэр,
Ахъшэ жьгъейуэ, ещI цыкъуей!..*

Жылэр щыIэпхъуэм гуащэрэ пэт къаз еху, жаIэ. Зэманыр щышы-
нагъуэм деж лирикри жылагъуэм и дэгызэ хъун хуейщ. А жылагъуэм и
узыфэм уи гур кърысыкIыу лъэпкъ псом хэкIыпIэ къыхуэплгъыхъуэу
щытын хуейщи, ар фIы дыдэу къызыгурыIуэ усакIуэм мыпхуэдэу етх:

*Зылгъыхъыт, шынэхъыщIэ,
Уи нэр жанищ,
КIуэдыжыркъэ адыгэхэр,
Арати...
ЦIыхухъухэр
ПщIантэхъумэу къэнэжащ,
ЦIыхубзхэр щыIэщ «зекIуэ» –
Эмиратхэм.*

Дунейр, зэрыщымытауэ, зэблэдза хъуащ – лъабжьэу щытар
щхьэкIэ хъури, щхьэкIэр лъабжьэ ящIри щIым хасэжащ. Зэгуэр
зекIуэ ежьэрэ жылэ псор зыхэпсэукIын фIыгъуэ къезыхьэлIэу щыта
лIыхъужьхэм я лIэужьыр «пщIантIэхъумэщ», КъуэкIыпIэм къикIа
хьэщIэри, КъухъэпIэмкIэ къикIа зекIуэлIри дахагъкIэ къэзыхъэ-
хуу тхыдэм ихуахэм къащIэтэджа иджырей «Iэдиихухэр» бэзэрым
тетщ, я Iэщхьэлыащхьэр дэхъеярэ, кхъухъ джабэм ещхь я бгы за-
дэхэм цы IэльэщI Iув къепхэкIауэ, дыщэ идэрэ дэнлгъэчрэ щIыным
хуэIэкIуэлъакIуэу щытын хуея Iэпхъуамбэхэр пхъашэ хъури
уфIыщIыжарэ, зэм нащэ фIэIум хэлъу, зэм бжьын цIынэмрэ къуэнт-

хьурей псыфымрэ хэклүадэу. Лшым и кьалэныр фызым и пщэм кьы-
дэхуэу лшыр фызыпхъэ шыхьум деж фшы щылэкьым: ди льяпкь дахэм
пасэ зэманым фшыцлэрэ щытхьурэ зэригьуэтахэр хоклүадэж:

*Гупсысэт, шынэхьыщлэ,
Уи цхьэр нэхуц.
Адыгэм лүэху илэжкьым,
Мылъку нэмыщлкэ.
Нэмыс абы хуищлэжкьым
Лыжъ жьаклэху,
Щлэгьужкьым абы нобэ игу
Тхэмыщклэм...*

Зым хуэгъэза хуэдэу усаклүэм игьэпсыр и купщлэклэ льяпкьпсо
проблемэм еклүэлэж псалгэщ. Мыбдежым Бицум и тхылгьым, ауэ
сытми усэ гуп щызэхуэхьэса хуэдэу мыхьуу, атлэ гупсысэ курыххэм
я плыфэ зэмыщхь зэпыщлахэм я кьызэклэлгьыклүэклэр кьыхоц: ли-
рикэм и хабзэм тету, авторым япэщлгьыклэ щхьэзакьуэ проблематикэр
япэ кьрегьэщри, итланэ абы жылагьуэ лүэхухэр фшы дыдэу ирегьээ-
гьыж – зэм зыр тлэклү япэ иригьэувэу, зэми адреир тригьаклүэу. Тхы-
лгьым и зы лгьхьэр еух аргуэру гухэлъ гьэнэхуамклэ. Адэ и клэхымклэ
щылэ усэхэр япэрейхэм яхэлгьа гупсысэмклэ псыхьауэ ди деж кьосри,
дэр дыдэм ди гурыгьухэр кьыщылүэтам хуэдэу псэм дохьэ.

Абыхэмрэ япэ итхэмрэ лүнэ быдэклэ зэта зыщлү уситл итц
тхылгьым: «Игьащлэклэ щаклүэклэ уеджэ мыхьун...», «Щлчичащ фоч
клэкхьур...» жыхуилэхэр. Етланэр усаклүэм илгьэс куэд ипэклэ итхауэ
щытми, ар сыт щыгьуи псэм ежаллэ псалгэклэ узэдасц:

*Щлгьащ бжэн цлгьлур,
И псэр щитым...
Лшым «щаклүэ нэсу»
Зибжыжащ.
Ауэ бжэн лам
И нэкугьуитлгьым
Лшукл сурэту
Ар кьинащ.*

(Мы усэм сэ куэдклэ си япэ гу лгьытауэ щытащ лүстаз льяплэу дила
Сокьур Мусэрбий).

Мыбдежым поэтиер кьыщлэнахуэр усэр ди зэманым нэхь
кьафлэлүэху хьуа экологием зэрытеухуаракьым, атлэ гулгьытэ зыхуэ-
фащэу усэм кьыхэщыр дызэсэжа щхьэхуэфшынмрэ нэгьуэщлгьым и
псэм тетлгьхьэ хьэзабымрэ дэ тхуэмыпшыныжын гуэныхь зэрытхуэ-
хьужым авторым гу зэрылгьыдигьатэраш.

Абы и ужьклэ усаклүэм философиие дахэмрэ гухэлгьрэ зи льяб-
жэу усэ гуп кьызэклэлгьегьаклүэри, тхылгь псом и нэхь курыхьу ав-
торым и гурыщлэхэр зыкли щлгьимыхьумэу кьыщигьэнэхуа лгьхьэм
дыхуешэ. Ар и щхьэ кьриклүа лажьэм кьыхэклэ усэхэраш, а усэхэр
хуэгъэзащ дунегьэклэ авторыр зылумыщлэжыну и щхьэгьусэм.

Укызырыгумэщлар кьэбгьэнэхуэныр адыгэллым дежкIэ тыншкьым, нэхь гугьужщ щхьэгьусэм узэрыхуэгумэщлар псалгэкIэ хэлүщIыIу пщIыныр. Пэжщ, а темэм гулгытэ хуащIыгьащ езы Агьнокьуэ Лаши, ПащIэ Бэчмырзи, ХьэхьупащIэ Амырхьани, арщхьэкIэ, нобэр кьыздэсым щхьэгьусэ темэр адыгэ усакIуэм дежкIэ шы мыгьасэм хуэдэу кьэгьэлүрыщIэгьуейуэ кьонэ.

ЯпэкIэ кьэкIуа кьомымкIэ дыхуимыгьэхьэзыру, мы усэ циклымкIэ усакIуэм тхылгыр кьызэлүихауэ щытыгьатэмэ, ар апхуэдэу гум емыхуэбылIэнкIэ хьунт. ЖысIэну сыхуейкьым авторым и гущIагьщIэль нэхь льяпIэхэр укIытэу тхылгым и кум хигьэпщкIуауэ. Мыр нэхь зэщхьыр – нэхь курыхуу щыт усыгьэхэр адреЙ абы хуэфэщэжхэмкIэ екIуу кьэгьэтIылыхьауэ аращ, налкьут цIыкIу зэщIэпщIыпщIэхэм адреЙ нэхь кIанэшхуэр кьызэраухьуреихьым хуэдэу. Абыхэм нэхьыщхьэр яхэкIуадэркьым, атIэ нэхь IупщIу кьахощ. Сыщыуэу гуэныхь ин кьэсхьынкIи сошынэ, итIанэми жызмыIэу хьунукьым – сэ кьызэрысфIэщIымкIэ, мы тхылгыр, Бицум и тхылгыр псоми я нэхьыфI зыр, щIитхар «Си гьащIэр зырикIт, уэ ухэмытам» зыфIища циклыращ. Мыбдежым щызэхуэхьэсыжащ ильэс иримыкьу ипэкIэ итхари, ильэс щэщI, нэхьыбэж ипэкIэ итхэхэри. Ауэ ахэр телгыджэу зокIу, я кум бэуэгьуэ дэмыту зы жэщ-махуэм кьриубыдэу яусам хуэдэу. Абы щыгьуэми, ар апхуэдизу гурыщIэ щэхуши, усакIуэм ахэр, и дзыхь кьыдигьэзу, дэ кьыдигьэлыагьу щхьэкIэ, мыр кьэхьуллати, мыдрейр нэхь фагьуэ хьуати, жытIэу критикэ тщIыныр кьысхуегьээгьыркьым, сытошыныхь «алгебрэкIэ гармоньер» кьэспщытэу сыхуежьэмэ, авторым кьыдбгьэдилхьэ гухэлхьэм я телгыджагьыр кIуэсэнү. Ахэр икIи усэщ – поэзием и хабзэм тету гьэпсащи, ауэ ахэр икIи гупсысэ щэхухэщ – гурыгьу иным кьыпкьыркIащи. Зи цапхьэ закьуэ кьэсхьынщ, езы Анатола циклым псалгьащхьэ хуищIари хэту:

*Телгакьым уи цIэр махуэ кьэс си Iупэ –
Апхуэдэр си щхьэ кьысхуемыгьээзэгьт.
КьысхуегьэкIуакьым мыпхуэди си напэ –
Уи Iэблэр сэ уэрамхэм щызмыIыгьт...
ИтIани сэ уэ сызэрытхущытыр
Гухэль уэрэдкIэ куэдрэ кьэсIуэтащ.
ЖызоIэ нобэ, зыкIи сьмыукIытэу:
«Си гьащIэр зырикIт, уэ ухэмытам!»*

Сыт хужыпIэ хьун иджыри мы усэ гупым? Ахэр псэмрэ гумрэ яку кьыдэзышар мы дунейуэ зэзакьуэ фIэкIа кьытлгымысынум щызекIуэ фIыгьуэ нэхь ин дыдэхэм ящыщ. А фIыгьуэр зымыгьэунэхуу дунейм ехыжар мыпсэхухам пэлгыти, ущыуэнкьым. Ауэ, ар игьэунэху кьудейм кьыщымынэу, псэкIэ фIыуэ ильэгьуам гьащIэр дэзыхьа дэтхэнэри тIуащIэу насыпфIэщ, и гьащIэм гууз хэтауэ щытми.

Зи гугьу сщIа циклым кьыкIэльыкIуэу нэгьуэщI зы итщ тхылгым. Ар зытеухуар усакIуэм псалгьэгьу ищIахэмрэ ищIынкIэ зыщIэхьуэпсхэмрэщ. Хэт атIэ абы и «псалгьэгьухэр»? Льяпкьым и набдзэхэу, Андемыркьан хуэдэ лIыхьужьхэращ, Темыркьан Юрэ,

КIыщокъуэ Алим, Бэрбэч ХьэтIутIэ, Льостэн Владимир, Сокъур Мусэрбий, БжэIумых Хьид сымэ хуэдэ уардэхэрэщ, Къэшэж Иннэ, Бещтокъуэ Хьэбас, Елгъэр Кашиф сымэ хуэдэ усакIуэхэрэщ, адреихэри абыхэм ядекIун зацIэщ. Бицум ахэр е щытхьупскIэ игъэлъапIэу, е тхьэпэлъытэу ибжауэ къыхихыу аракъым, атIэ мо и псэм къехуэбылIэ цIыхухэм я теплъэмрэ щэнымрэ и нэгү къыщIигъэувэурэ, езым и поэтическэ фантазием зригъэлэту аращ.

Си гугъэщ икъукIэ къезэгъыу тхылъым и кIэухым балладэхэр зэритыр. Ахэр япэм къыдэкIа тхылъхэм зырыз-тIурытIурэ ярытащ, иджы зыуэ щыплъагъукIэ, наIуэ къохъу Бицу Анатола адыгэ балладэ жанрым хуицIа хэльхьэныгъэм фIагъыу хэльри, уигу зыхуэмызэгъэн гуэрхэри. Ауэ, дызытепсэлъыхь тхылъым и курых усэхэр апхуэдизкIэ гущIэм къыщэжъауэ гъэпсащи, лажьэ гуэрхэм я гугъу сщIыну сыхуейкъым. Мыбы и фIагъхэр щыхьэт тохъуэ зи ныбжькIэ илъэс хыщIым щхьэдэха усакIуэм иджыри дэ дигъэгъэщIэгъуэн куэд къызэрызыкъуихыфынум.

ГЪУТ Iэдэм,
филологие щIэныгъэхэм я доктор
2010

КIыщокъуэ Алимрэ Бицу Анатолэрэ. ПсыкIэху. 1984

СэмэгумкIэ къыцъыщIэдзауэ: усакуэ Бицу Анатолэ, жылагъуэ лэжьакIуэ Зумакулов Борис, тхакIуэхэу МэшбашIэ Исхъэкъ, Къэрмокъуэ Мухъэмэд, МафIэдз Сэрэбий сымэ.

СэмэгүмкIэ кыыщыцIэдзауэ: тхакIуэ Журт Биберд, Олимп джэгүхэм я чемпион Брумель Валерий, Бицу Анатолә сымэ. 1981

СэмэгүмкIэ кыыщыцIэдзауэ: усакIуэхэу Бицу Анатолә, Гьубжокьуэ Лиуан, КIэшт Мухьэз сымэ. 1980

Бицу Анатолә хужаІахэм щыщ пычыгъуэхэр

Бицум и усэхэм фІагыу яхэлъщ ахэр къуэпсыбэкІэ лъахэм зэрыпыщІар, и лъэхъэнэгъухэм я гурыль-гурыщІэхэр акъыл жанкІэ къипхъуатэурэ, ахэр гурыщІэ инкІэ зэщІуэздэжурэ щІэджыкІакІуэхэм гурыхуэ зэрабгъэдилъхъэжыфыр.

КЫЩОКЪУЭ Алим,
Къэбэрдей-Балъкъэрым и цІыхубэ усакІуэ

* * *

Бицу Анатолә псалгъа дахэ зэІушэкъым, ар тотхыхъ езыр фІуэ зыщыгъуазэ Іуэхугъуэхэм, и псэкІэ зыхищІахэм, аращ сыт щыгъуи щІэгурыІуэгъуэр, щІэщыгъуэу щІыщытыр.

КОВАЛЕНКОВ Александр,
усакІуэ, критик

* * *

Бицур гъащІэм хуэнэжанщ. Абы и лирикэм гъунэжу ущрохъэлІэ узыгъэпейтей, гукъинэж къыпщыхуэ зэгъэпщэныгъэхэм. Абы и дэтхэнэ усэми поэзием и дамыгъэ ятельщ.

ДОЛМАТОВСКИЙ Евгений,
усакІуэ

* * *

Литературэм къалэм къыхуэзыщтэ дэтхэнэми цІыхухэм я ущиякІуэ цІэр зыфІищыжу аращ. Апхуэдэ борш зи пщэ дэзылъхъэжым щхъэзыфІэфІ «хуитыныгъэр» ІэщІыб ещІри, цІыхубэ утыкум къохъэ лъэныкъуэ псомкІи зэпэплъыхыгъуафІэу. Аращ «сызыхуей-сызыхуэфІым» и пІэкІэ «цІыхубэр зыхуей-зыхуэныкъуэр» усакІуэр зэрыпсэу хабзэу щІэувыр, и ІэщІагъэм мыувыІэу щІегупсысыр... Бицум Іэзагъэ «гъушэм» зриту псалгъа гъэщІэрэщІэн фІэфІкъым... УсакІуэр дэзыхъэхыр гукъэкІ ищІар гупсысэ куум хуишэнырщ, Іуэхугъуэ къищтам лъабжъэ езыт фащэхэр къигъуэтынырщ, и мурадър щызу къиІуэтэнырщ.

СОКЪУР Мусэрбий,
критик

* * *

Бицу Анатолә и творчествэм псом япэу гу зылыозыгъатэу хэлъщ абы езым и дуней еплъыкІэ, и гупсысэкІэ, и образ гъэпсыкІэ, зыми емыщхъ и хъэтІ зэриІэжыр. Сыт хуэдэ Іуэхугъуэми трыретхыхъ – Хэкум, мамырыгъэм, зауэ блэкІам, лъагъуныгъэм – абы дапщэри къегъуэтыф гупсысэщІэхэр, псалгъа шэрыуэхэр, ахэр тхыльбеджэхэм я гум дыхъэн, къишхыдыкІын хуэдэу.

ТХЪЭГЪЭЗИТ Зубер,
Къэбэрдей-Балъкъэрым и цІыхубэ усакІуэ

* * *

Иджырей адыгэ поэзием езым и увьпІэ щхьэхуэ щеубыд Бицу Анатола. Ар дунейр псэкІэ зыхэзыщІэ, зыгьэщІэращІэ художникщ – романтик-лирикщ.

ЭФЕНДИЕВЭ Тамарэ,
критик, КьБКьУ-м и профессор

* * *

Бицур ящыщЩ ШоджэнцІыкІу Алий, КІыщокьуэ Алим, КІуаш БетІал сымэ адыгэ поэзием щыпхаша гьуэгуанэм ирикІуэхэм, нэгьуэщІу жьпІэмэ, зэхэщІыкІыгьуэу, гупсысэ Іуцхэр щІэлъу, псалъэ ІуэнтІа-шэнтІахэр хэмыту тхэ усакІуэхэм. Анатола и усэхэм укьыщеджэкІэ, Іэмал имьІэу гу лъыботэ абы и лирическэ лыхьужьыр зэрыгупцІанэм, зэрыгумащІэм, зэрыпсэ кьабзэм, зэрыщІыху пэжым.

КЪАГЪЫРМЭС Борис,
Кьэбэрдей-Балъкэрым и цІыхубэ усакІуэ

* * *

ЩІалэщІэ дыдэу и япэ тхылъыр кьыдигьэкІри (1969), адыгэ литературэм кьыхьыхат зи дуней еплъыкІэ, зи усэ гьэпсыкІэ, зи дамыгэ зиІэж усакІуэ гьуээзджэ Бицу Анатола. Абы щыхьэт техьуэрт усакІуэм и дэтхэнэ тхылъыщІэри, кьыхьэху, кьыдихьэх тхылъеджэхэми я бжыгьэм хэхьуэ зэпытт.

Бицу Анатола кьыдигьэкІа тхылъхэм хуэфащэ щІІэ щагьуэтащ Налшыки Мэзкууи. Абы и творчествэм мызэ-мытІэу гуапэу тепсэлъыхьащ ди усакІуэ, тхакІуэ нэхь пажэ дыдэхэр. Анатола хужала, хуатха псори зыхуэкІуэжыр зы Іуэхугьуэ нэхьыщхьэщ: адыгэ усыгьэм и гьуэгум фІыкІэ пызыщэ, дунейм и кьэхьукьащІэхэр, цІыхум и гурыгьу-гурыщІэхэр екІуу кьэзыІуэтэф, зи усэбзэ, гупсысэкІэ зиІэж, зи зэфІэкІыр, Іэзагьэр зэпымыуэ ефІакІуэ усакІуэ дызэриІэрщ.

ЕЛГЪЭР Кашиф,
Кьэбэрдей-Балъкэрым и цІыхубэ тхакІуэ

* * *

Кьэбэрдей усыгьэм зи псалъэ щыжызыІэфа усакІуэщ Бицу Анатола. Зыми хэгьуащэркьым абы и усэмрэ и псалъэмрэ – ахэр зи гущІэм кьіІукІар зэры-Бицум занщІэу гу лъыботэ. Куэдым кьэхьулІэркьым ар, куэдым я натІэм кьритхэркьым апхуэдэ насып. Апхуэдэ насыпкІэ кьэхьугьэр зыхуэупса усакІуэхэм ящыщЩ Анатола. Сэ ар яхьызобжэ Кьэбэрдей усыгьэм и гьуэгур зыгьэбжыфІэ усакІуэ цІэрыІуэхэм.

СОЗАЕВ Ахьмэт,
КьБР-ми КьШР-ми я цІыхубэ усакІуэ

* * *

Ди адыгэ поэзием Бицу Анатола увьпІэшхуэ щеубыд. УтемыукІытыхьу пхужьІэнуц мы иужьрей илвэс тІоцІым ди поэзием и шу пашэхэм ящыщ зы мыхьуу, атІэ нэхьыфІхэм ящыщу Бицу Анатола зэрыщытыр.

Бицум и усэхэм яхэль гуапаггэр, хуабаггэр дапшэщи сакьыу кьыггэсэбэпу зытетхыхь Гуэхуггүэхэм кьыхош, абы кьыхэкьыуи усакьуэм и Гэдакгэщлэкьхэр ауэ сытми итха тхыггэкьым, атлэ ар абы и гупсысэ кууухэм кьапкьрыкьлащ.

Бицу Анатолэ и поэиер зэрыдахэм хуэдэу, езыри и хьэлкьлэ, и цьыху щьыкьлэкьлэ дахэщ. Жьплэ хьунуш усакьуэмрэ абы и творчествэмрэ зы кьупхьэм кьызэрикьлар.

ХЬЭХЬУПАЩІЭ Хьэжбэчыр,
Кьэбэрдей-Балкьэрым и цьыхубэ тхакьуэ, музыковед

* * *

Зыкьом щлэщ ди литературэм кьызэрыхыхьэрэ усакьуэ Бицу Анатолэ и лиричeskэ льыхьужьыр, гу шабэ зыкьуэцьыльыр, ауэ, хуей хьумэ, зи «гушхьэр кьачэу» гьащлэм дэтхэнэ и зы бийми пэувыфыр. Ар заггэльэггүэн нэхь дерс ямылэу иужьрей илгьэсхэм ди литературэм щиувькьлахэм кьахокьуэтри, гьэщлэггүэнү икьи куэдү кьызэкьуэцьокьл, дунейм и гурыггү-гурыщлэхэм гу щлэанэкьлэ йоьусэ. Гуауэмрэ гүфлэггүэмрэ я зэхуаку илэ жьы дэхуплэ тлэкьум ирибауэ мы сатырхэм кьагуатэ гьащлэм и пэжыплэр зи курых гупсысэ: «Уо, анэ, уи гур гьэбыдэ, гүфлэггүэр хьэщлэу кьэкьуащ!». Усакьуэр машынэ и нэгү щлэкьла гуауэхэм зи гур «плэщлэбзэ» ящлэ анэм кьыхуэкьуа гүфлэггүэр хуэмыхьыжынкьлэ...

Бицум итха нэггүэщлэ зы усэм нэхь лгьэщыжу кьыщелэт мы темэм епха гупсысэхэр. Зауэм хэкьуэда и кьуэм и сурэт бьыным флэлгьым еплгүу щыт анэм щьыггүу гуауэр зыпэмьльэща гьащлэ кьуэпсхэри усакьуэм ди нэгү кьыщлэггүэувэф.

Бицур гьащлэм нэ жанкьлэ хопплэ, и тхыггэхэм темэ куэд кьыщелэт, дэтхэнэри езым и бггэдыхьэкьлэ илэжу куууэ зэпкьрех, и гупсысэхэр усэбзэ дахэкьлэ тхыльеджэм хуегуатэ, зыхуигуатэми ахэр кьабыл ещл. Гум дохьэ усакьуэм и лиричeskэ льыхьужьыр – псэ кьабзэр, гу пцлэанэр.

АЦКЪАН Руслан,
Кьэбэрдей-Балкьэрым и цьыхубэ усакьуэ

* * *

Бицу Анатолэ и гуащлэр кьэбэрдей усыггэм и лгьагаплэхэм ящыщ зыуэ зэрыщытым шэч кьытрахьэркьым ди литературэм иужьрей илгьэсхэм кьикьуа гьуэгуанэр зыдж щлэныггэллэхэм. Абыхэм кьызэрахутащи, кьэбэрдей усыггэм и гуащлэр кьебл зэпытурэ зыщиюужь лгьэхэнэщ дэ дызэрытыр.

А лгьэхэнэм и кьуэцькьлэ я макьыр зэрыубыдащ, я кьалэмыпэм усыггэ хьэлэмэт куэд кьыщлэкьлащ усакьуэ гуащлэфлэ гупышхуэм. Абыхэм кьахэжаныкьлэхэм ящыщц Бицу Анатолэ.

Сыткьлэ хьэлэмэт Бицу Анатолэ и усэр, сыт и шыфэлгьыфэ абы – араш зытеухуар Багь Борис ипхьу Иринэ и кандидат диссертациэр. Абы куууэ щызэпкьрыхаш усакьуэм и Гэдакгэ кьыщэкьла усыггэхэм я нэхьыбаплэр, кьыщыггэльэггүащ Бицум и усэм и хэхьуаплэхэмрэ абы зэрызиужьа гьуэгуанэхэм я унэтгьыплэхэмрэ.

КЪЭРМОКЪУЭ Хьэмид,
тхакьуэ, критик

ЦIыху кьэс мы дунейм, гьащIэ кьыхуиухам езым и IэнатIэ, кьалэн пыухыкIа щIэжщ. Нэхьыщхьэри а кьалэныр, IэнатIэр зыхуэдэр аракьым, атIэ а уи IэнатIэм псэ кьабзэкIэ, гу хьэлэлкIэ узэрыбгьэдэт щIыкIэрщ, уи кьалэныр кьызэрыбгурыIуэжымрэ зэрыбгьэзащIэмрэщ.

Зи кьалэныр фIыуэ кьызыгурыIуэж икIи псэ кьабзэкIэ, гу хьэлэлкIэ абы бгьэдэт усакIуэщ Бицу Анатола.

Бзэм и кьарур – аращ усакIуэм и кьарури зыхэлгыр. Аращ Анатола и анэдэлхубзэм льягьуныгьэ лей щIыхуиIэри. Бицум и усэхэм, уеблэмэ ди адыгэ усыгьэм и льягьуныгьэ лирикэм я фIыпIэхэм ящыцу кьэплыгьтэ хьунуш «Кьосыр уэс» усэр. Мы тхыгьэм щIэль гурыщIэр утепсэлыхькIэ е ар кьэпIуэтэжкIэ кьыпхуэгьэнэIуэну-кьым. А усэр зыхэпщIэн щхьэкIэ, укьеджэн хуейщ. Ар дэтхэнэ зы усэфIми хэлъын хуей хьэлщ. Льягьуныгьэ кьабзэм, льягьуныгьэ да-хэм и кьару, гурыщIэ псори псэм кьыщызыгьэуш усэщ мыр. Аращ уеджэ пэтми зыщумыгьэнщIу кьыщIытебгьэзэжыр.

Сэ Бицу Анатола и тхыгьэхэр кьызэрысщыхьур ныбжьэгьум и ильэс хьщIым ирихьэлIэу хуэстха мы усэ цIыкIум щыжысIэфауэ си гугьэжщ:

ГЬАЩIЭ ТХЫЛЬ

52

Ди гьащIэ тхылъым дрегьаджэ,
 Деуций, тхуобзафIэ, тхужумарт.
 Дыкьытощыжри абы гьуджэу,
 Дегьэлягьужыр ди сурэт.

Дегьэлягьужыр ди сурэтыр,
 Химылхьэу теплэм плыфэ лей.
 Ди махуэ псори и зэхуэдэу
 Етхыж, хэмыту нэфI е ней.

Уи гьащIэ тхылъым сриплэжу,
 НапэкIуэщI хьщI зэзгьэдзэкIам
 ПымыкIрэ сигу, кьытезгьэзэжу,
 Сэ усэфI Iэджи кьизджыкIащ.

Пхурехьу а тхылгыр абрагьуэ,
 Хуэщхьэпэу льяпкьым махуэ кьэс.
 ЦIыху льягьуныгьэр игьэбагьуэу,
 Иджыри куэдрэ уэс кьырес.

УЭРЭЗЕЙ Афлик,
 усакIуэ

Усэхэр

БИЦУ Анатола

КЫЩОКЪУЭ АЛИМ И ФЭЕПЛЪЫМ ДЕЖ

I

Ар кьалъхуат гьэмахуэ хуабэм и кум,
Июль дыгъэпсым и псэр ипсыхьат,
Дыгъэ гуащIэм епщтырэкIыу, и гур
И бгъэм илбу дунейм кьытехьат.

Тхьэм кьыIэщIилъхьати сэшхуэ-щыблэу,
И кьалэмыр имыгъэулуйт.
Ди ПащIэ Бэчмырзэ ар и щIэблэт,
И шу гьусэт ЩоджэнцIыкIу Алий.

Кьыщиужыгъэм ди щIым фашистыдзэр,
Шым зридзери, зауэм ар Iухьат.
Псалъэ пльахэр шэм щIыгъуу яхидзэу,
Хьэлущыдзэхэм я гущIыIу ихьат.

Ар хэтакъэ мафIи, псы зыхьыни...
Ауэ зэи иIакъым кьикIуэт.
Вагъуэ жиIэм, дыгъэ кьыхуихьыну
И лъэпкъ мащIэм хуиIэтырт уэрэд.

Iуащхьэмахуэу уафэм щIэуэу тлъагъум
Ди литературэр ещхь зыщIам,
Уафэ лъащIэм щыпхыша Шыхульагъуэм
Адыгэ Шу гъуэгу ныбгъурищIащ!

Ар сымьщIэм, ар си напщIэ телъу
Сымыпсэум — адыгэр сэрмыра!
... Ситщ и пащхьэм тхакIуэм и фэеплъу
ЗыгъэбжьыфIэм нобэ зы уэрам.

II

Сащыщщ сэри кьалэм зыIэщIэлъхэм,
Iэджэ щIауэ усэр си Iэпэгъущ.
Си хэку дахэм хуэфэцэну псалъэ
ЩыжысIэну щIыльэм си нэрыгъущ.

Сэ Къыщокъуэрщ сйлар гьащлэ гьуазэу:
 Къысщлхуащ сыщлалэу абы ижь,
 Нэхъ иужьклэ сыхуэхьуащ шу гьусэ,
 Си хьуэпсаплэу схуну и лъэужь.

Си гьэсаклуэт ар, си уцияклуэт,
 Сыщыхуейм къээзгьуэт чэнджэщэгьуфлт.
 Сытехьам гьуэгу, абы и деж ськлуэу,
 Я нэхъ махуэ уейри сэрклэ уэфлт...

Зызотыж сэ упщлэ зэзэмызэ,
 Схуемытыну, сыпсэху, жэуап:
 Сэри ськбальхуакъэ-тлэ июль мазэм,
 Сигури, Алим и гум хуэдэу, дэп?

Сыхегьаплэ гьащлэм, сегьэгуфлэ... —
 Тлум и дежи псалъэр къызобэкл.
 Си гупсысэм къызидзамэщ мафлэр,
 Псалъэм щыхьур си псэр кърихуэкл.

Сэ и палъэ сыт лэщлагьи сощлэ:
 Луэху щымылэ зыхэмыль пщлэнтлэпс.
 Сощлэ мыри: усэ къээзыгьэщлым
 Сытым щыгьуи и псэр хэтщ мафлэс.

... Шы жагьын къалэмыр згьэлурьщлэу,
 Зызогьэхь гугьу, дэзмышыу махуэл.
 Уэс борэныр уэрамым щохьущлэ,
 Сэ си гущлэр жьэражьэу июлщ.

АНДЕМЫРКЪАН СОПСАЛЪЭ

Ськбьпхуэклуащ аргуэру нобэ, мис,
 Си лъахэр зэрыпагэ лъэпкъ лыхьужьым.
 Сэ уи хьыбару згьафлэр сыт хуэдиз,
 Къахьэсыжауэ си деж ди нэхьыжьхэм.

Уэ уигьейнклэ Шэрэдэ иримыкьу,
 Уи яужь махуэу
 Пхуонэщхьей Хьуу губгьуэ.
 Щыхэтыр дэнэ уи Жэманшэрыкь? —
 Абы иджыри и шууейр къелыхьуэ.

Уи сэшхуэ жаныр хьуащ и пщальэ нэс
Лыггэ мыухми —
И гугъу кIэншэу дощIыр.
Пэж къыббгъурылэу илбыр ар уи мащэм,
Зыхуэфэщэн къэплыхьуэр нобэм къэс?

Уэ куэдрэ, куэдрэ, жаIэ, укъотIыс,
ЩыпэкIу цIыху псом уи кхьащхьэм
Уакъыхэплэу.
Ауэ уи сэшхуэр епт хьуну фэеплэу
УримыхьэлIэ зыри —
Шу е лъэс.

Пэж Iэщэ дахэр щIэзэшыхьыр щIым?
ХуэщIыңри тыггэ пэж ар, уарэзыуэ,
Зэхэзылхьэфым уэрэд хуэфэщэн
И Iэпцэу кIэщIрэ и жырыдзэу зууэ?

Андемыркъан, лъэпкъ уардэм къыхэкIа,
Бийр игъэщхьэжэу пIэщIэлъа маисэм
Яхэтыр дапцэ псэкIэ щIэмыхьуэпсу
Хьуэпсэгъуэу щIэблэ уэ къыпщIэтэджам!

Уи бынхэр нобэ имысыжми шыбг,
Щыхуэмыхункъым, щIы уи фIэщ, уи пащхьэ.
... Андемыркъан,
Сэ сылуплэу уи кхьащхьэм —
Мы си гур уэрэд Iуащхьэу къысфIобэг!

* * *

«Тету мы дунейм гугъуехь
ЯмышIэххэу гъащIэр зыхь
Дапцэ щыIэр?» —
Куэдрэ уэ уогубжь.
Гъуш имыIэу я пщIэнтIэпс
Псэухэм сэ нэхь согупсыс,
Си ныбжьэгъу,
Уи жагъуэ ар умыщI.

Щыху къэс щхьэж хуэфащэ пщIэр
Зэрылбагъэсыжу сэ

СцIаркъым зыри,
Мы уццIэм фIэкIа:
«Гуццэр цыхуагъэпсымрэ
Сын цыхухасэжымрэ
Я зэхуаку
Сыт Iуэхуу дицIыкIа?».

* * *

Дытетц
ДыпIаццIэу дыщыпсэууи щIым —
Лъыдмытэ гу
Дэ дызэрыхъум жьы:
Зэрызихъуэжым
Ди гум и кьеуэкIэм,
Ди кIуэкIэм,
Ди псэлъэкIэм,
ЗыхуэпэкIэм...

Пэжщ, цIыхур хуейщ хъун
Нэхъ зэпIэзэрыт
КIуэтэху и ныбжьыр...
Ауэ —
Догуэт, зэт!
ЗэццIэувыIыкI дакъикъи,
Егупсысыт:
Уэ зимыхъуэжу пIэрэ, ныбжьэгъу,
Уи псэм?

Псом нэхъ шынагъуэр —
ЦIыхъум дежщ жьы ар.
Арац уццIэпсэун хуейр
Угузавэу:
«МьункIыфIыжауэ пIэрэ, —
ЖьыпIэу, — мафIэ,
Зэгуэр щIалэгъуэм
Сигу щыпигъэнар?»

* * *

Зэманыр
Ахъшэ-бохъшэм теухуацц.

Илэжкъым цIыхум
Мылъку фIэкIа хъуэпсапIэ:
Къулейм —
Хы Iуфэм виллэ щихуэнц,
ТхъэмыщкIэр
Хуиувэнц абы пщылIыпIэ —
Абы тригъэхуэнц ар
Игу, и напэ,
Сом мин тхъэмахуэм, —
ЖаIэм, — къыпIухуэнц...

Эманым
Зихъуэжыну фIэщцIыгъуейц
НэхъыфIкIэ щIэх —
Гъуэгу пхэнжкIэ мажэ гъащIэр,
МыпIащIэм,
ФIыгъуэ гуэр хэкIыж нэхъей...
Сэ куэдрэ согупсысыр
Си гур хэщIу:
«Ди нобэм,
Тлъагъуу ди нэкIэ къыдищIэр,
ЦIыхупсэр,
Ахъшэ жыгъейуэ, ещI щыкъуей!»

* * *

ЩызэгурьIуэтэм цIыхухэр
ЦIымыIэт гъащIэм къыхуэт...
Зыгуэрым дахэщ и Iуэхур,
НэгъуэщIым игу ар темыхуэ —
Зэфыгъуэм мащэ къыхуэтI.

Къэрабгъэу плъагъуми жагъуэгъур,
Мыхъуну убэлэрыгъ.
Ар Iэмалшыщи — шынагъуэщ,
Ущымыгугъ и гущIэгъум,
Ээ укъищIамэ нэрыгъ.

Къыздыкъуэхуну дурэшыр
УмыщIэу ар къыкъуэхунц.
Къымыувэфми уи гупэ,

Къыдэхутэнци уи щыбым —
Хьэджэсэр къызыкъуихынщ...

Семысэ, сэ зэйкI семысэ.
Мыр дуней хабзэу щхьэ щыт?
Хейм и ужь икIыркъым мысэр,
Ехь ещэ защIэуи и псэм —
Дунейм ар тримыгъэт...

Щигъэвагъэнт куэд мы гъащIэм
Зэгуэрым лыжь жызылам:
«Зым и гуфIэгъуэр нэгъуэщIым
И фыгъуэ къамэм пылуащ».

* * *

Сэ сыкъоушыр сыхьэтихым.
Абы иужькIэ, сыурихыу
Аргуэру, пызмыщэж си щIыхь.
Я жейр сабийхэм ирекIыхь!

Сыкъыдотэджри, сэлэту,
Псом ящхьэ Iуэхуу ар къэслъытэу,
Содалуэр радиом си унэм
Щигъэлу и гимным ди Хэку иным.

ИтIанэ ди къэрал кIуэцI гъащIэм,
Абы и щыб къыщыхьу-къыщыщIэм
Щыгъуазэ захузоцI гупсэхуу,
Араци зэльытар си махуэр.

Къайгъэншэу екIуэкIауэ жэщыр
Хьэкъ хьыбарыщIэхэм къысщашIмэ,
СыщыгуфIыкIыу пцэдджыжь бзыгъэм
Зыхузогъэхьэзыр лэжьыгъэм...

Си фIэщ мыхьу щыIэу хейуэ цIыху
Мы зэман гугъум къемыкI нэху
Гузавэу жиIэу: «Зэкъуэхуауэ
КъыщIыкI бэлыхь щIыр хэмышуауэ».

Сэ сыкьоушыр сыхьэтихым.
И гимн щэджащэр кьоЮри Ляхэм,
Зыщ сызыпэплъэр хьыбарыщлэу:
«Мамырщ дунейр. Уи Юэхум пыщэ!»

СИ АНЭДЭЛЪХУБЗЭ

ХьэфЮцлэ Мухьэмэд хуэзгьэфашцэу

Си анэдэльхубзэу си псэ,
Си анэдэльхубзэу си нэ,
Щхьэ ущымылужрэ кьабзэу
Нобэ уэ адыгэ унэ?

Си анэдэльхубзэу дахэ,
Си анэдэльхубзэу пагэ,
Зэгуэр ди адэжьхэр уэрти
Дунейр псом язэрыхэтыр!

Си анэдэльхубзэу гуапэ,
Си анэдэльхубзэу гуащлэ,
Уи бын пэжхэр щлым гуп-гупу
Щызэбгридзакьэ гьащлэм.

Мащлэр хьурэ гуащлэмащлэ?
Мащлэр хэкЮэдэжрэ занщлэу?
Си анэдэльхубзэу щыпкьэ,
Уэ ущхьэщыхьакьым нэпкьым!

Си анэдэльхубзэу нахуэ,
Си анэдэльхубзэу хахуэ,
Зы шу закьуэу щыгми, нартыр
Пэувыфти и дзэм чынтым!

Си анэдэльхубзэу уардэ,
Си анэдэльхубзэу быдэ,
КЮэщлыр пэжмэ уэ уи лыгьэр,
Ар дэращ зи хуэмышугьэр.

Си анэдэльхубзэу си псэ,
Си анэдэльхубзэу си нэ,

Щхьэ ущымылу жрэ кьабзэу
Нобэ уэ адыгэ унэ?

И тхыль тлэклу хэр пхуэхьуу мащэ,
Уехыжауэ дунейм кьищлэм,
Си анэдэльхубзэу хьыжьэ,
Тхаклуэр уэ уи сын мывэжькьэ!

Ямыпсыхьу кьэна куэпкьырищ
Сосрыкьуэ илар лаплэу.
Си анэдэльхубзэу льяплэ,
Уэ улэжмэ —
Лэжащ лэпкьыри!

* * *

«Уи ныбжьыр сыт хуэдиз?» —
Укьызоупщл.
Тлэклу сыпфлэщлалэ?
Хьэмэ сыпфлэжьылуэ?
Мы щлым
Куэд щызгьэвауэ
Тхьэ пхуэзмылуэ,
Ауэ дунейм
зыгуэр хэщлыкьыуи
Сфлощл.

Укьызоупщл:
«Уи ныбжьыр сыт хуэдиз?»
Хэмыту бжыгьэ
Ныбжеслэнщ ар моуэ:
Арщ нобэ си гум изгьэхуэн хуей хьуауэ
Си анэ тхьуам и гуауэм щегьэжьауэ
Си сабий кьэхьум и гуфлэгьуэм нэс.

* * *

— Зэгуэр уи анэм и джэ макъ зэхэпхмэ,
Ухэтми дэпым —
Уэ зэщлэувылыкьл.
Зэгуэр уи анэм и джэ макъ зэхэпхмэ,

Ажалу цыгтми кьожьэр —
КъызэплъэкI.

Зэгуэр уи анэм и джэ макъ зэхэпхмэ,
Сэр ныкъуэкъыхмэ сампIэм —
Ар ильхъэж.
Зэгуэр уи анэм и джэ макъ зэхэпхмэ,
Шэ бутIыпщам —
ЛъэщIыхьи къегъэгъээж...

МафIэс, кьурш лъалъэ,
Дунейр зыхъыж псыдзэ... —
ЩымыIэ, сянэ, сэ сызыубыдын,
Щызэхэсхам къыбжьэдэкIауэ си цIэ.
Ар схульэкIынщ сэ,
Сэ — уэ сурибынщ!

Ауэ сыныщожалэм щтэлэщтаблэу,
Дапщэщи хуэдэу,
Къызжелэ кьудей:
«Сигу укъэкIауэ арат тIэкIу, си щIалэ...» —
ГуфIэгъуэм си псэр хэткIухьынщ абдей.

Семыжьэ Iей.
Ди Тхъэшхуэм имыухкIэ
Къэхьуну яужь дьдэу сыщобджэж!
ИтIани быдэу зызогъэлущыж:
Зэгуэр уи анэм и джэ макъ зэхэпхмэ —
И пащхъэм, псынщIэу нэси,
Сыну щыж!

* * *

Хьунущ упсэу гу лъумытэу
Уи щхъэщыр зэрыхэтхьукIым,
Ильэсхэр махуэу блэльэтым
Уи гъащIэм зэрыхатхьыкIым.

Хьунущ упсэу гу лъумытэу
Зэрыахъшэншэм уи жыпыр,
Уи унэм зэрыщIэмытым
Жылэр зэхъуапсэ хьэпшыпхэр.

Ауэ ухуиткъым лъумытэу
 Гу, утетыну мы щIыльэм,
 ЗимыIэм зы нартыху матэ,
 ХуищIыну шхын бын мэжалIэм.

ЩIым утетыну ухуиткъым,
 ЩIэмыгъуу уигу зи гуIэгъуэм;
 ЖызыIэр пэж щыхиутэм
 ПцIыупсым, ар умыльагъуу.

УблэкIыфыну, уи напэм
 Тебгъахуэу, къуаншагъэ зыщIэм?
 Ипшэнщ утыкум еIуящIэр —
 ЦIихыну щIыпIэм жэуапыр.

Гъунэгъур щохъэ гъунэгъум,
 ЛъэпкъитI зэщыхъэм — ар зауэщ...
 А псоми уигу иримыгъумэ —
 Дунейм утеткъым упсэууэ.

ФIыщ зэлузэпэщ щIым щыпхуэщIмэ
 Уэ уи щхъэ Iуэхухэр уи закъуэ.
 Ауэ нэгъуэщIым, нэгъуэщIым
 ПапщIэ зигъэлэ гудзакъэ.

СУРЭТ

Куэд щIащ зауэ мафIэр зэрыужьыхыжрэ,
 Ауэ сахуэ фIыщIэр ноби ди щIым тельщ...
 Мес, щIэрыщIэу нанэ бIыным къыфIехыжри,
 Нэпсыр щIильэщIыкIыу, сурэт гуэрым йопль.

А сурэтыр нанэм хуехъ и Iупэм, и нэм,
 Трахыным хуэдэу, щIекъузэ и бгъэгу.
 КъогуфIыкI сурэтым щIалэ щхъэц баринэр —
 Зэгуэр сабий дыдэу техъар зауэ гъуэгу.

А зы сурэт закъуэрщ къытенар дунейми
 И фэеплъу и къуэ зауэм хэкIуэдам —
 Арац зэплъыр анэр дыгъэр къыщIэкIами,
 Арац зэплъыр анэр жэщхэр хэкIуэтам...

Къызопльыхь сэ фэбжькIэ гьэнщIа мы ди щIыльэр.
Нобэм и нэщэнэу дэнкIи щызолягъу:
Итщ и пашхьэм анэр блынэм сурэт фIэльым —
Сурэтыр нэщхьыфIэц, анэр гукIэ магъ.

НЭФ

Зэгуэр къыщихьэм
Ди щIым бийр мафIэскIэ —
Ихьумэу лъахэр,
Ем ар пэуват.
Хэтт щхьэмыгъазэу
Лыгъэ курыкупсэм
Дунейр сэлэтым къыщытеункIыфIам...

Бийр хисхьэжащ
Езым зэщIищIа мафIэм.
ЩIэрыщIэу ди щIым
Дыгъэр къипсэжащ,
Ауэ къэнащ
И махуэ псори кIыфIу —
А зауэм нэфу
Сэлэт къикIыжам...

Уо, сыту гуфIэу
Iуплъэжынт ар нобэ
Зэгуэр мафIэсым
Щихьума дунейм!
... КъекIухьыр нэфым
БашкIэ Iэбэрабэу,
ФIэкIуэда нитIыр
Къилъыхьуэж нэхьей.

ГУПСЫСЭ

Яхуээусынут уэрэд
Пщэдджыжь уэсэпсым...
Уэшх ткIуэпсым...
Ауэ хэт хьуну щыхьэт,
Фызабэу ди щIыльэм тет
Куэдыщэм ар я мынэпсу?

Гуауэшхуэм хуэфэщэн усэ
Дэнэ кьисхын сэ?

Яхуэзусынут уэрэд
Ди жьгхэм...
Я щхьэкIэ Iувхэм
Абыхэм...
Ауэ хэт хьуну щыхьэт,
Жыг кьэс и льябжьэм сэлэт
Ццэмылбу клэншэу жеяуэ?
Кьудамэ куэд кьадэжауэ
Зыхуэзышийхэр дыгьэпсым
Абыхэм я мыгукьуэпсу?

Лыгьэшхуэм хуэфэщэн усэ
Дэнэ кьисхын сэ?

Яхуэзусынут уэрэд
Ди кьуршхэм —
Кьыр хьэдзэ кьэскIэ...
Ауэ хэт хьуну щыхьэт,
Сыну гьэжахэу зэфIэт
А мывэ блынхэу пшэм нэсхэр —
Фэеплбу хуэмыгуауэ
Хьэзабу диццI цагьэвахэм?
И ТекIуэныгьэм ди льяхэм?

А псоми хуэфэщэн усэ
Дэнэ кьисхын сэ?!

* * *

Мы гьашIэм и Iуцагьыр хьэлэмэтц.
Уегьэхьыр
Умыужэгьуу и зы махуэ.
Сыт хуэдэ ныбжьым уитми кьыпхуегьуэт
Iуэху мин,
Уи ццIыгу ццыпцIэн хуейуэ кьыптехуэу.

И щыгуу ццIыху насыпым, дауи, щытц
УкIуэныр,
Ажал кьоджэр зэхыумыхыу!

Аракъэ кIэншэм пщIа уи мурад дахэр:
Езым сын хуащIыжынкIэ хьуну сэхыр
ЕлущIри
Лыжь жьакIэхур пщIантIэм дэтщI!

* * *

Псалъэжьым жеIэ:
«Псы ущефэжIэ —
Ар къызыщIэжым егупсыс»...
Жэфынкъым жыжьэ
Эы къуршыпс,
ИмышIмэ ар къурш-анэм
БгъафэжIэ.

Зэрыхэмылъым хуэдэу шэч
Абы —
МыбынкI къытумыхъэ-тIэ:
Дыщымыхъунт мы щIым дэ лъэч —
Ягу пщтырхэр дядэхэм
Зедмышъэтэм...

Игъэль уигу быдэу
Уи къежьапIэхэр.
Ауэ уи гупэкIи гъуэгу пхыш!
Псым къегъуэтыж езым и жапIэхэр,
Нэсыху тенджызми
Емызэш.
... Ухуейми лъащэ уэ пхъэлэщэкIэ,
Ухуейми гъабзэ уи къалэм —
Къыхуэдзэуну щIым
ди гъащIэмкIэ
Пщэдейр —
Дэ нобэ ди къалэнщI!

* * *

Сэ къэзгъэкIыркъым мэш,
КъыщIэзмыш щIым щIыдагъэ.
Мывэ блын сымыгъэж... —
Ахэр си мыIэщIагъэ.

Ауэ псэклэ си кьуэщц
Эи луэху дахэу бгьэдэтыр.
Дэнкли щлэуэ щахутэм
Сэ кьызат гукьыдэж.

Гьащлэр сытми хуэлущц —
Узыхуейр пхуеццлэнатлэ.
Сэ хуэусэм сащыщц
Дуней хуит дызытетым.

Сэ хуэусэм сахэтц
Пщэдей махуэ кьэкьуэнум.
Захуэр ем тезгьэкьуэну
Бзэ кьаруклэ сыхэтц.

Сыт лэжыгьыи уэ лэжь —
Фьщц пщлэр цьыхум хуэщхьэпэм.
Дунейм теткьым нэхь льяплэ
Кьэбгьэнэным льяужь.

Согьэныкьуэ си жей —
Нызогьэс си луэху лыхьэ.
Фьщцлэ льяпкь сыхуэмей,
Кьэзмышьыхьуэ сэ щьыхьы.

Щабэу жеслэу уэрэд
Сэ сытетци си щьылъэм,
Щэхуу силэщ мурад —
Кьысщлэныну зы псалъэ.

*Жылагъуэ лэжъакIуэ цIэрыIуэ Сэхъурокъуэ Хъэутий
илъэс 70 ирокъуэ*

БЛЭКИАР ФЫУЭ ПЩIЭМЭЩ КЪЭКIУЭНУМ ТЭМЭМУ УЩЕГУПСЫСЫФЫНУР

Сэхъурокъуэ Хъэутий Хъэзрит и къуэр Аруан щIыналгэм хыхъэ Старэ Шэрэдж (Дохъушыкъуей) къуажэм 1951 гъэм майм и 27-м къыщальхуащ. 1974 гъэм Къэбэрдей-Балъкъэр къэрал университетыр, 1979 гъэм аспирантурэр къиухащ. Экономикэ щIэныгъэхэм я докторщ, профессорщ, ШИДАА-м и академикищ.

Сэхъурокъуэр пэрытащ IэнатIэ зэхуэмьдэхэм. 1986 - 1991 гъэхэм «Налшык», «Къэбэрдей-Балъкъэр» джэд фабрикэхэм я унафэщIу щытащ. Абы иужькIэ илгэситIкIэ цIыхубэ депутатхэм я Аруан Советым и тхъэмадащ, 1992 - 1993 гъэхэм лэжъащ КъБР-м и Правительством и УнафэщIым и къуэдзэу – мэкъумэш IэнатIэмкIэ министрщ, 1993 - 1996, 1997 - 2002 гъэхэм КъБР-м и Правительством и УнафэщIым и къуэдзэу щытащ. КъыкIэлъыкIуэ илгэситIым республикэм и Правительством и УнафэщIым и къуэдзэщ – щIэныгъэхэмкIэ министрщ, 2005 - 2011 гъэхэм ар и унафэщIу ветеринар, фитосанитар кIэлъыплъыныгъэмкIэ Федеральнэ IуэхущIапIэм КъБР-м щилэ Управленэм. 2010 - 2011 гъэхэм КъБР-м и Правительством и УнафэщIым и къуэдзэщ. 2011 гъэм къыщыщIэдзауэ и унафэщIу «Ветеринар, фитосанитар кIэлъыплъыныгъэмкIэ Федеральнэ IуэхущIапIэм и Къэбэрдей-Балъкъэр референт центр» федеральнэ къэрал бюджет IуэхущIапIэм.

ДАХ-м и IX Конгрессым (2012 гэм октябрым и 20-м) тхьэмадэу цыхахащ, етIуанэ пIальэми (2015 гэм), ещанэми (2018 гэм) пцIэ зытыль а кьулыкьур кьыхуаггэфэщэжаш. Хьэутий кьэралым кьритащ «Зэныбжэьгьуггэ», «ЩIыхь», «КьБР-м и пащхьэм щилэ фIыцIэхэм пащIэ» орденхэр, медаль куэд.

«КьБР-м цIыхухэм хуэIухуэцIэ яхуээфIэзых IэнатIэм щIыхь зилэ и лэжьакIуэ» цIэ льяпIэр зэрехьэ, КьБР-м и ЩIыхь тхылгыр, «ЛэжьакIуэ псэемыблэжхэр. Урысей» щIыхь дамыггэр кьратащ абы.

Сэхуорокьуэ Хьэутий и ныбжьыр илгэс 70 зэрырикьур кьэдггэсэ-бэпри, и гьащIэм, и гуащIэм, и Iуэху еплыкIэ-Iуэху зехьэкIэм ехьэлIа утцIэ зыбжанэкIэ зыхуэдггэзащи, кьыджиIахэм ди гуапэу фьыцIыдо-ггэьуазэ.

– Уи псалъэкIэр зэхэзыха дэтхэнэ зым и дежкIи наIуэщ адыгэбзэ кьабзэ зэрыпурьыгыр, Хьэутий. Адыгэгу зэрыкIуэ-цIыльми адыгэпсэ зэрыпIутми шэч хэлькьым. Сыт абыхэм я кьежьапIэр?

– Сыт хуэдэ цIыхуми и кьежьапIэр, шапхьэ хьур и адэ-анэращ, унагьуэращ. Иджыпсту бээр тхьумэну цIыхухэр кьыщыхуедджэм и деж, япэ дьдэ адэ-анэм захуэдггэазэу аращ. Сэр дьдэм апхуэдэ гунькьуэгьуэ силэщ си кьуэрылтыххэм ехьэлIауэ, унагьуэм щIэсхэр адыгэбзэкIэ фIэкIа емыпсалъэну сылгьаIуэу, уеблэмэ еггэджакIуэ кьыдэдггэлажьэу.

ГьэщIэгьуэнц ар, ауэ фIы дьдэм кьыхэкIауэ, ди жагьуэ зэрыхьуши, мыхьумыщIэ хьу щылэщ, апхуэдэуи кьэзылтыхуахэм я дуней тетькIэкIэ губггэн кьахьу, арщхьэкIэ я быным еджаггэшхуэ кьыщыхэкI кьохьу. Ауэ ахэр мащIэ дьдэщ. КьызэралгытэмкIэ, процент 90-95-м фIым кьыхэкIар фIы, Iейм кьыхэкIар Iей мэхьу. Адыгэр псом хуэмыдэу абы хуэсакьыу шытащ.

Сэ си насыпу адэшхуэ-анэшхуэ сабггэдэсащ, сыщысабийм абы жаIэ куэд зэхэсхаш. Адэ шыпхьуитху, зым нэхьрэ адреир нэхьыфIыжу, силэщ, си адэр я дэльху закьуэу. Абыхэм ящыцу кьысхуэнар тIу кьудейщ, Алыхьым схуиггэпсэу. АтIэ, сэ дунейм сыкьыщытехьам, унагьуэм гуфIэгьуэу яIар кьызыщыггэхьут, Залинэ: си адэшхуэм и кьуэ закьуэм срикьуэ закьуэу!

Абыхэм жаIэр апхуэдизу гьащIэм кьыщысхуэсэбэпыну сцIэуэ, ар си сабий акьылым кьиубыду аратэкьым, атIэ жаIэм семьдэIуэнкIэ Iэмал имьIэу сраггэуваIэрт. ГгэсэнгыггэкIэ, шапхьэкIэ, псалгэ дахэкIэ, Iуэхум сызэрыдраггэхьэхкIэ, нэгьуэщIэхэмкIи. Псалгэм пащIэ, япэ дьдэ топ сыщыщIэлгьэIуам, си адэшхуэм: «НакIуэ-тIэ, удз тIэкIу кьыздэпхынщи, ар жэмым едггэшхынщи, абы шэ кьыщIэкIымкIэ уэ топ кьыпхуэтцэхунщи», – жиIэри, алыхь-алыхь, псынщIэIуэу сышэ жысIэри, удз кьэхькIэ сьмыщIэми, сытегушхуауэ шытащ. Хьэмэрэ, япэ дьдэ щхьэл сыщыздишар-щэ, хьэжыггэ, хуэнщIей изубэну?! Ахэр псори лэжыггэм сызэрыхуиггэсэ Iэмал цIыкIуфэкIуу арат, пщIэнтIэпсым, кьэблэжьам уасэ зэриIэр зыхэпщIэнымкIэ сэбэпышхуэ хьуэу.

Ди адэшхуэм цIыху куэд кьыкIэлгыкIуэрт, абыхэм чэнджэщ яритырт, цIыхуитI тIэкIу зэщыIеямэ, зэриггэкIужырт. Ди лгэпкьым шыщ куэд зауэм хэкIуэдауэ, сабийхэр адэншэу кьэнати, абыхэм ящыщ унэхь гьунэгьуу дилэхэм я щIалэхэр ди деж армэм щыдэкIащ, дзэм кьышикIыжами, я унэ екIуэлIэжын и пэ кьызыдыхьар ди пщIэнтIэращ.

Хьыджэбзхэр дэкуэнумэ, абы ехьэллэ унафэри ди унагьуэм кы-
щаштэу шытащ. Жьыпэнурамэ, Сэхьурокьуэ Хьэмид жезыгьэла лы
ахьырзэмант си адэшхуэр, икьуклэ сыхуэарэзыщ. Абы жилахэм ящыщ
куэд сэ гьащлэм кыщысхуэсэбэпыжащ. Абы кьызипсэлъыллахэм
ящыщ зы пхуэсгуэтэжынт. «Узыхуейм хуэдиз ахьшэ уимыланьр
тхьэмыщклагьэщ. Ауэ абы укьельнущ, мащлэу уилэмэ, мащлэу
пшхынщ, нобэ уимылэмэ, пщэдей бгьуэтынщ. Ауэ уи цхьэм иль
акьылым нэхрэ уи жышым иль ахьшэр нэхьыбэ хьууэ щытмэ, ар
насыпыншагьэщ, абы емькгу кьуигьэхьынклэ, уигьэукьытэнклэ,
уигьэунэхьунклэ, уеблэмэ уиукьыжыпэнклэ хьунуш». Абы шыгьуэ
«си акьылым хуэдиз ахьшэ тлэку силами», жьыслэу сегупсысырт,
иужьклэщ а псалгьэхэм мыхьэнэуэ ящлэлыр кыщызыгурыуар. Уи
цхьэр уи мылькум нэхрэ нэхь льягэу шытын хуейщ, уи мылькур
зэригьэкуэфу, узэрышымыт уимыщгу, абы щхьэклэ улэжьэни цыхум
пщлэ хуэпщлыни кьышумыганэу, нэмыс пхэлъу. Сэ сызыщланьклары
сызыхуагьэсари аращ.

Игьащлэм си адэшхуэр зыпэрыс лэнэ дэнэ кьэна, зыщлэс пэш
щетгысэхакьым си адэр. Лэжьыгьэ гуэхуклэ е нэгьуэщлэ зыгуэрклэ кьэ-
гувамэ, щыхьэу псори жримилажауэ и лэгьунэ и бжэ гуихакьым. Ар
хабзэщ, иджыпсту интернет жьыпэми нэгьуэщлэ-кьинэмыщлыми ди са-
бийхэр тфлэзыгьэкуэдхэм дыкьезыгьэлыфыну шылар ди адыгэ хаб-
зэращ. Абы кьыклэлъокгуэ гьэсэнэгьэр, адэклэ щлэныгьэ тхуэтрэ –
игьащлэклэ ди щлэблэм зыри кьыпэлъэщынукьым. Гьэсэнэгьэр псом
я щхьэщ, ар зилэм сыт хуэдэ щлэныгьэри зригьэгуэтыфынуш, сыт
хуэдэ гуэхуми хэзэгьэнуш. Псалгьэм и хьэтырклэ, сэ гуэхушланлэ куэ-
дым сыщылэжьащ, мэкьумэщ, егьэджэныгьэ, иджыпсту сызылут фе-
деральнэ лэнатлар жьыпэми. Псом я щхьэр цыху хэтыклэращ. Узыхы-
хьэхэр зищлысыр, абыхэм я зэхэтыклэр, уэ ахэр кьызырэпшыгугьыр,
яхуэпщлэфынуш, кьыббгьэдэтхэм ар кьызырэбдагыгьынуш, ахэр зэры-
тебгьэгушхуэфынуш, нэгьуэщлэ лэджи пхузэхэгьэкыпхьэщ. Дэтхэнэ
зыми гукьыдэж илэн хуейщ гуэхур кьыбдыгыгьыну, абы щхьэклэ и фей-
дэи хилгьэгуэн хуейщ. Итланэщ гупыж пщлар кьыщыбдагыгьынуш.
Сэ лэнатлэу сызылутам цыхуфлэ защлэщ сызыщрихьэллар. Игьащлэклэ
кьыпхуэмылэтыжыну жалэу сыздагьэкуэ Налшык джэд фабрикэм
илгьэсрэ ныкьуэрэ флэкла дэмыкьыу планри игьэзащлэрэ, улахуэри
и чэзум етту этетгьэувэжауэ шытащ. Лэжьыкгуэм закьуэтлакьуэщ
сампэимыхьэу, ныкьуэкьуэхуэу кьахэклэр, адрейхэм зыри ялажьэ-
кьым. Зыхуей хуэгьэзэн, тегьэгушхуэн, пщлэ яхуэщлыны хуейуэ аращ.
Кьепхьэжьа гуэхур цыхум хьэкь шыпщлыфмэ, сытри льякьынуш.

Гьащлэм палгьэ-палгьэклэрэ цыхум и пащхьэм кьрегьэуэ гуэху
зэмылэужьыгьуэхэр, лэнатлэ псоми ехьэллауэ. Тхыдэми кьегьэлта-
гьуэ ар. Блэклар фыгуэ пщлэмэщ кьэкуэнум тэмэму ушегупсысыфы-
нуш, а кьэкуэнум ухуэлэжьээн папщлэ блэкламрэ нобэрэй гьащлэмрэ
зэрызэпшынур кьызэбгьэпэщыфын хуейщ. Блэклэм нэхьыфлэ кьы-
хэпхмэ, кьэкуэнум кьулыкьу хуебгьэщлэфмэ, итланэ уи кьалэныр
бгьэзэщлауэ аращ. Клэщлэу жьыпэми, япэщлыклэ гуэхур зэхьыбогьэклэ,
итланэ зэрылэжьээн лэмэпсымэхэмклэ кьызыбогьэпэщри боунэтлэ,
адэклэ уолажьэ.

– Унагьуэм шыбгьуэта гьэсэнэгьэр, уи адэ-анэм узыщланькыла
хабзэр уи щлалэхэм нэсу яхэплгьэщэфа? Иджырей дуней гугьум,
гьащлэ зэхэзэрыхьам ижь кьащлэумыгьэхуэщэу жыхуэслэщ.

– Гьэсэнгыгъэу иратамкIэ адэ-анэр арэзы хьууэ щытмэ, быныр кьэсыжауэ аращ. Абыхэм уащытхьу хьунукьым, лейуэ щIэбубыни щыIэкьым. Иджыри мыпхуэдэу щытащэрэт жыпIэу, зыхебгьэлхьэну хьэлрэ ебгьэщIэну Iуэхурэ щыIэн хуейщ. Сэ сылажьэурэ щIалэхэм я гьэсэнгыгъэм нэхьыбэу пэрытар унэм щIэсращ. ИтIанэ пасэу унагьуэ хьуахэщ, нэхьыжьым ильэс тIощI мыхьуу кьишащ. Абы сыт и Iуэхум хэслхьэжыфынур?! Моуэ гьащIэм хуэзгьэсэнщ цыжыпIэ зэманым езым унагьуэ игьуэтащи, ар иджы си унэкьуэщуращ, кьызэуищIмэ жесIэнIауэ фIэкIа, и Iуэху сыхIэбэнукьым. Нэхьыжьым хьыджэб-зищ иIэщ, университет кьэзыуха яхэту, дэ кьыдбгьэдэс нэхьыщIэм щIалищ иIэщ. ЕтIуанэм нэхьыбэ и пщэ кьыдохуэ. ЖыпIэнурамэ, мэлажьэ, мэшхэж, нобэми зэрыхьукIэ доущий, кьытхуей хьумэ, дыкьагьуэт.

– **Дунейпсо Адыгэ Хасэм и нэIэм щIэту сыт хуэдэ Iуэху зэфIэха, убла хьуа иужьрей ильэсхэм?**

– ДАХ-м и кьалэн нэхьыщхьэ дыдэу кьэслыгьтэр дунейм адыгэу тетыр зэпыщIэнырщ. Мис абы и льэныкьуэкIэ лэжыгьгьэш-хуэ тхузэфIэкIащ. Адыгэ щыпсэу кьэрал 53-м щыщ 27-м дадолажьэ, ДАХ-м нобэкIэ щыналъэ (кьэрал) Хасэ кьудамэу 16 кьызэщIеубыдэ. Апхуэдэу жыпIэ щхьэкIэ ин дыдэщ ахэр, псалъэм и хьэтыркIэ, Европэм и кьэрал 18-м щыIэщ Хасэхэри, ахэр зы федерацэуищ кьызэрытхэ-тыр. Адыгэхэр мелуан бжыгьэкIэ щыпсэу Тыркури аращ.

Сыт адыгэр дызыхуейр мы зэманым, сыт льэпкьым Дунейпсо Адыгэ Хасэм хуищIэн хуейр, ар кьызэзыгьгьэпэщэхэм я гуращэу сыт щытар, ялэжьын я гугьэу яхузэфIэмькIауэ сыт щыIэ? Ди IуэхуищIа-пIэм и кьалэнхэр кIэ зымыIэщ, пщIэ пэтми и льящIэм унэмыплъысы-фыну.

Псалъэм папщIэ, ди Уставым итщ бзэр, хабзэр тхьумэн, ди нэмысыр, адыгагьэр тIыгьыжын зэрыхуейр, дунейр псом щикьухьа ди льэпкьыр зэпыщIэжьыным зэпымыуэ дызэрытелэжьапхьэр. ДэнэкIэ щыпсэу адыгэми и Iуэхум дыщыгьуэзэным, хьэлэбэлыкь гьэр хэуа щыIэмэ дадэIэпыкьуным, дызэрыщIэным, дызэкьуэтыным дытолажьэ, хамэ кьэралхэм щыпсэу ди хэхэсхэм зэпымыуэ далъоIэс.

Псоми дощIэж Сирием кьыщыхьэа зауэм ди льэпкьэгьухэр бэ-лыхь зэрыхидзар. Абы уимыгьэгузэвэнкIэ, уимыгьэгумэщIынкIэ Iэмал иIэтэкьым. ТхузэфIэкIынымкIэ дызэчэнджэщри, лыкIуэхэр дгьэкIуащ, кьэкIуэжыну хуейхэм дадэIэпыкьуащ. Цыху минищ кьэтшэжащ, унагьуи 124-м унэ кьахуэтщэхуащ. Ар кьэрал мылькум щымыщ, зыхузэфIэкIхэм, гудзакьэ зиIэхэм зэхалхьа, кьэдугьуея ахьшэщ, мелуан бжыгьэ хьууэ. Абыхэм дакIэлъопль, я сабий-хэр школхэм ягьэкIуэнымкIэ, я узыншагьэм сымаджэщхэм щыкIэлъагьгьэплъынымкIэ, нэгьуэщIхэмкIи дадоIэпыкьу. Хасащхьэ яIэщи, езыхэр зэхуосри, зопсалъэ, Iуэху яIэмэ, кьыдахьэлIэ. Махуэ хэха диIэхэр щыдгьэлыапIэкIэ кьытхохьэ. Абыхэм ящыщ зы вице-президент тщIауэ кьытхэтщ. Иджыри Сирием дыпыщIащ, кьэ-кIуэжыну хуей щыIэмэ, защIэдгьэкьуэну дыхьэзырщ.

Урысейм цыху Iэпхьуэшапхьуэхэм ехьэлIа и политикэм махуэ кьэс жыхуалэм хуэдэу зехьуэж. Япэм кьедгьэщтауэ щытащ граждан-ствэу тIу яIэ хьуну хуит зыщI унафэ. Иджы ар Iуэху кьийн хьуащи, па-спорт зыIэрагьэхьэнымкIэ дадоIэпыкьу. Иджы быдэу кIэлъымыплъауэ

хэкум зыри кьагьэкIуэжыркъым, япэ кьэсыр кьэралым кьихьэ-икIыу кьыпхуэзыдэнур хэт, адыгэми зэрыжиIэу, псоми я гур бгьэныщкIуа?!

Льэпкъыр пхэнжу щыбэкьуэнум и деж ар зэрыщыдмыгьэуэн Iуэху зыдохуэ. Псалгэ папщIэ, Сочэ Олимп джэгухэр щрамыгьэщIыну щыпэщIэувам, кьэралхэм я лыкIуэхэр кьатшэщ, едгьэлыагьуш, ягурыдгьаIуэри, зэтедуIэфIащ. Ар щыжысIэраци, дэ кьэралым гурыдгьэIуэн хуейщ дызэрымыкьаугьэр, фIэкIыпIэ кьызэрытлгы-хьуэр. Урысейм зэран хуэхьуну хуейхэм дыкьызэрагьэсэбэпыр ди льэпкъэгьухэм хуэмурэ, шабэурэ ягурыдогьаIуэ, дунейм кьыщекIуэкI Iуэхухэм дифI зыхэлъымрэ ди зэран кьызыхэкIынумрэ Дунейпсо Адыгэ Хасэм дыщытопсэлъыхьри, унафэ кьыщыдоштэ, ар цIыхубэм ялыыдогьэIэсыж.

Сыт адыгэ льэпкъыр Дунейпсо Адыгэ Хасэм зэрыщыгугьыр? Хасэр зауэ-банэм хэтыну, кьэралым еныкьуэкьуну, нэгьуэщIым пэщIэувану зи кьалэну кьэзылгытэхэри щыIэщ. Абы щыгьуэм ди IуэхущIапIэм льэпкъыр игьэунэхьуну араш. Ипэ ита нэхьыжыфIхэм акьыл хэлъу зэхалъхьа Уставым итым фIэкIа Хасэм нэгьуэщI ищIэну хуиткъым. Абы щыгьэнэIуахэр иджыпсту тхуэгьэзащIэмэ, ар зи IэрыкI льэпкъылIхэмрэ кьытщыгугь льэпкъымрэ дгьэпэжу араш. Абы дытебгьунлгыкIрэ нэгьуэщI зыгуэрхэр зетхуэмэ, хабзэм дебакьуэмэ, льэпкъыр щыхупIэм ди IэкIэ хуэтшаш. Зэманым дыдекIуу, ди Iуэхур зетхуэфу, ди бзэ, ди хабзэ тхьумэжу, ди льэпкъэгьухэм пыщIэныгьэ яхудиIэу дыпсэуныр ди хьэкьщи, ар тхузэфIэкIын Тхьэм ищI.

Бзэм теухуа Iуэхур-щэ?! Ар кьэтIэтщ, куэдрэ дытепсэлъыхьщ, еплъыкIэ Iэджэхэр зэпэтлгытщ, Президентым и деж щыIэ совет-ми дыкьыщыпсальэри, нэхьыфIым хуэдэу едгьэщIащ. Конституцэм зэхьуэкIыныгьэхэр хэлъхьэнымкIэ гупым сыхагьэхьэри, абы и 68-нэ, 69-нэ статьяхэм иратхэжащ льэпкъ цIыкIухэм я бзэр хьумэным-рэ зегьэужьынымрэ кьэралым и кьалэну. Апхуэдэщ шэнхабзэм и Iуэхури. Абы кьыщынэркъым: хамэ кьэралхэм щыпсэу адыгэхэм бзэр едгьэхьумэн папщIэ кьыддэIэпыкьуну иратхаш кьэралым и хабзэ-хэр кьыщыхьа тхылъ нэхьыщхьэм. Иджыпсту онлайн адыгэбзэр ядогьашIэ хэхэсхэм я щIэблэм, дунейр хьэлэбэлыкь хэзыдза уз бзаджэр Iукулэтмэ, егьэджакIуэхэр дгьэкIуэнущ.

Ди IуэхущIафэхэр щызэхуэхьэса тхылъхэр кьыдыдогьэкI. Абы и льэныкьуэкIэ Кьэбэрдей Хасэмрэ дэрэ дызэкьуэту долажьэ. Адыгэу дунейм тетым ХьэфIыцIэ Мухьэмэд яхуищIам хуэдиз хузэфIэкIауэ зыри диIэкьым, ар зыщыдгьэгьушщэ хьунукьым. Дыщызэхьурджауи кьохьу, ауэ зэкьуэшым хуэдэу дызэдолажьэ Мухьэмэдрэ сэрэ, нэхьы-жыгьуэр ейми, пщIэ кьысхуещI, Хасэм сызэритхьэмадэр япэ иригьэ-щу. Сигу кьоуэ ХьэфIыцIэм тхылърэ хьэпшыпу иIэ мин бжыгьэхэр зы щIыпIэм щызэхуэхьэсауэ зэрыщымытыр. Сэ кьыхузоджэ, схузэфIэкI мащIэри хэслъхьэнщ, сыадыгэщ жызыIэу дунейм тетыр дыкьызэдэ-тэджу абы и Iуэху зетхуэну, бгынэжа унэхэм ящыщ гуэр кьыхэтхьу, ди хабзэ-бзыпхьэхэр, адыгэм ди блэкIамрэ нобэмрэ кьыщыгьэлыгьэуа музей тщIыну.

ПыухыкIауэ жыпIэмэ, кьэралми республикэми дадолажьэ, IуэхуфI кьалэтхэр ядыдоIыгь, льэпкъым и Iуэху ехьэлIауэ дигу ири-мыхьын ящIэми, и щхьэр течауэ яжетIэнущ. Абы и щыхьэтщ ЦIыхубэ дипломатием зегьэужьынымкIэ Горчаков А. М. и цIэр зезыхьэ фонд-ым и грантыр тхуэ, УФ-м и Президентым и саугьэтыр щэ, REPUB-

ликэм ейр тхуэ кызыэрытхьар. А псоми лэжыгыгэшхуэ, Гуэхушхуэ пылыщ гэзэщIэн хуейуэ.

– Ди лъэпкъэгъу хэхэсхэр щыпсэу хамэ кьэрал куэдым ущылащ, Хьэутий. Сытым уигьэгушхуауэ, сытым уигьэпIейтейуэ уакьыхэкIыжрэ? Абыхэмрэ дэрэ нэхьри зэгъунэгъу дызэхуэхъунымкIэ сыт хуэдэ хэкIыпIэхэр, Iэмалхэр щыIэу кьэп-лытэрэ, иджыпсту кьэдмыгьэсэбэпу, ауэ уи хьуэпсапIэу?

– ИщхэкIи зэрыщыжысIащи, хамэ кьэрал щыпсэу зы адыги гулытэншэу кызыэрыдмыгьэнэным яужь дитщ, щIэх-щIэхыгурэ абыхэм дадохьэ, Гуэху дахэхэр щыдогьэкIуэкI. Гу зылгыстэращи, ди тхыдэм, лъэпкъым и щхьэ кьрыкIуам, нобэ и псэукIэм хэзымышыкI куэдым уарохьэлIэ. Интернет щыIэми, телевиденэм и Iэмалхэр жы-жьэ нсами, ди зэхэтыкIэм мащIэщ щыгуазэр. Сыт и щхьэусыгъуэу щытми, ди хэкуэгъухэм ящыщ нэхьыбэ ди щIыналгэм кыщцегъэувэ-хын, ди гьашIэм кьыхэшэн, и лъэпкъэгъухэм зы тхьэмахуэ, зы мазэ яхэгъэсын хуейщ. ИтIанэ абы езым унафэ и щхьэм хуищIыжынщ кьэкIуэжынрэ кьэмыкIуэжынрэ.

Нэхьапэм ДАХ-м хэтхэр нэхьыбэрэ кьэтшалIэу щытамэ, иджы нэгъуэщI кьэралхэм, республикэхэм ди зэхуэсхэр зэрытхьыным яужь дитщ. Апхуэдэу Хасэм и зэIущIэхэр щызэхэтшащ Тыркум, Израилым, Иорданием, Адыгей, Кьэрэшей-Шэрджэс Республикэхэм, Кьэбэрдей-Балъкъэрым нэхьыбэIуэрэ. Мэздэгу, Ставрополь, Краснодар, Шап-сыгъым щыIэ Хасэхэм дадолажьэ, дакIэлъокIуэ.

ЩIалэгъуалэмрэ сабийхэмрэ нэхьыбэрэ зэрыгьэлъагъун хуейщ. ЗэроцIыху, зэныбжьэгъу мэхьу, уеблэмэ унагъуэ зыхуэхэри кьахокI. КьэкIуэнур зей щIэблэращ зыхуэлэжьэн хуейр, ар фIы дыдэу кьыдгурыIуэу а Iуэхум яужь дитщ, кьыдогьашэ, дахуозэ.

ХэкIыпIэу щыIэр сыт? Кьэбэрдей-Балъкъэр кьэрал университе-тыр хэхэс адыгэхэм я быну цIыху мини 2-рэ щитIым кьаухащ, иджы-ри щитIым щIэныгъэ нэхьыщхьэ щызрагьэгъуэт. Бюджет ахьэкIэ щIэныгъэ зэзыгъэгъуэтыну хуиту кьэрал кьэс тегуэша бжыгьэхэр нэхьыбэ дощI, пщIэ щIатурауи щIыи, нэгъуэщI щIыналгэхэм нэхьрэ нэхь пуду шрагьэдженуш ди еджапIэ нэхьыщхьэм.

Адыгэ бзылхугъэм, щауэм, адыгэ фащэм, адыгэшымы, нэгъуэщI лъэпкъ хьугъуэфIыгъуэхэми ехьэлIа Iуэхухэр утыкушхуэм итхьэ-ныр ди кьалэнщ икIи тхузэфIэкI кьэдгьанэркъым. Дэнэ щIыпIи дыкьыщащIэн, пщIэ кьыщытхуащIын щхьэкIэ зыри ди кьэру деблэж хьунукьым.

– Дыщыгуазэщ УФ-м хамэ кьэрал IуэхухэмкIэ и министр Лав-ров Сергей ухуэзауэ зэрыщытам, УФ-м и Президентым деж Лъэпкъ зэхушытыкIэхэмкIэ щыIэ советым узэрыхэтым. Дэ ттеухуауэ, хэ-хэс дызэрикуэдым теухуауэ жаIэм нэхьыщхьэу хэлъым кIэщIу и гугъу уэзгьэщIынут.

– Зыбжанэрэ драджащ, дахуэзащ, УФ-м и Президентым и Адми-нистрацэм щылажьэхэми полпредхэми даIуощIэ. Абыхэм яжызоIэ дэ дызэрымыкьэзуатыр, атIэ Урысейм и дежкIэ дызэрыхэкIыпIэфIыр, Iэмал инрэ зэфIэкIышхуэрэ зыбгьэдэль лъэпкъыу дызэрыщытыр. Кьэрал щэ ныкьуэм Урысейм и цIэр фIыкIэ щыжедгьэлэну, ди кьэра-лым и ныпыр щедгьэлэтыну лъэкIыныгъэ диIэщ мыбдеж ис адыгэхэм.

ФЫ дыдэу ди тхыдэм шыгыуазэщ ди кьэралым и лыщхьэхэр. АбыкIэ сэбэпышхуэ хьуащ ди льахэгьу Темыркьан Юрэ. Ауэ урыс пащтыхьым и зэманым псэуахэм ящIам щхьэкIэ Лавров сымэ жэуап ебгьэхьыну захуагьэкьым. Зыкьыддагьэшын, ди Iуэхур кьыддаIэтын хуей жыпIэмэ, хуейщ. ИкIи ящIэ, икIи зыкьыддагьэш, икIи дызэхашыкI. Совет властыр яухуэри, республикэхэри кьэунэхуащ, абыхэм кьэралым и дэлэпыкьуныгьэ ягьуэт, кьапщтэмэ, еджэныгьэ и IуэхукIэ кьэралым и щыпIэ псоми дахуэдэщ. ЗыкIи зэрыдмыгьэ-кьуаншэр, ауэ адыгэ хэхэсхэм нэ лейкIэ еплгыну дызэрыхуейр, абыхэм мыр я хэкуу зэрыщытыр ящIэмэ зэрытфIэфIыр, кьэкIуэжыну хуейхэм дазэрыдэлэпыкьупхьэр яжыдоIэ. ЛьэпкьитI шызэхуэдэ республикэм ахэр шызэгьэээгьыныр ди закьуэ кьалэнкьым, абы кьэралри кIэлгыплгын хуейщ. ЯжетIащ комиссэ кьызэгьэпэщауэ льэпкьхэм кьалгыкьуэкI задауэхэм унафэ тращIыхьмэ зэрынэхьыфIыр. Ди республикэр зыхыхьэ федеральнэ центр щыщыIэжыр апхуэдэ Iуэхуэращ. Псалгэм и хьэтыркIэ, Кьэнжал зауэм ехьэлIа упщIэр. Дэ ар зэрыщыIар жыдоIэ, игьащIэм апхуэдэ кьэмыхьуауэ зыукьуэдий, ар гьэлгьэпIэным щIагьыбзэ щIэлгьу кьэзылгытэ балкькьэрхэм зи лгыр пщтыр щIалэгьуалэр нэхьри кьызэщIагьаплгьэ. Тхыдэ щыIэш, абы ириплгьэу Iуэху зэлумыбзхэр зэхэзыгьэкIын цIыху гуп зыхэт комиссэ кьызэгьэпэщын хуейуэ аращ.

– **Лэжыгьэ ирехьу, адыгэ Iуэхууи нэгьуэщI зыгуэруи щрети, кьохьулIауэ уригушхуэу е ухунэмысауэ уригумэщIу уилэхэм утезгьэпсалгыхьынут.**

– Сызытепсалгыхьауэ кьыдэхьулIа псоми срогушхуэ, нэхьыщхьэ дыдэр ди ужь кьиувэн щIалэхэмрэ хьыджэбзхэмрэ зэрыдгьасэращ. Андрей республикэхэми цагьасэ ахэр, дакIэлгыплгьу, ди нэлэ ятету. Кьэрэшей-Шэрджэсымрэ ди щыналгьэмрэ зэгьусэу школым зэрыщеджэну учебникхэр кьыдыдогьэкI.

«Ветеринар, фитосанитар кIэлгыплгыныгьэмкIэ Федеральнэ IуэхушIапIэм и Кьэбэрдей-Балкькьэр референт центр» сызиунафэщIым щесхьэкI лэжыгьэри фIыщ, зэпэщ, дызэхуэарэзыуэ Iуэху зэрызэдэтщIэнум яужь диту гупыр дызэбгьэдэтщ. Ауэ псом нэхьрэ нэхьыщхьэжыр, псоми ди зэхуэдэр льэпкь Iуэхуращ. Льэпкьым ехьэлIауэ зы Iуэху цIыкIуи щыIэкьым, ар сэ сытым и дежи жызоIэ. Зи щхьэм пщIэ хуэзымыщIыж, зи хабзэ, зи нэмыс зымыхьумэж льэпкьыр дэхуэхьынущ, абы иужькIи зыкьыхуэлэтыжынукукьым. Аращ абы и фIыр, и дахэр, и хьугьуэфIыгьуэхэр, ди адэжьхэм кьытхуагьэна псо-ри дыхуэсакьыу тхьумэн, тIэтын щIыхуейр.

Пэжыр жыпIэмэ, нэхьыбэ дыдэу сызытегузэвыхьыр мы зэман кьекIуэкIращ. Пльагьум, убгьэдыхьэу узэпсалгьэ хьум сыщышынэркьым сэ, зыхэзмышыкI, сымыщIыху, сымыльагьуращ сызыгьащтэр. Апхуэдэщ иджыпсту кьекIуэкI ковид узыфэ зэрыцIалэр. Апхуэдэщ щIалэгьуалэр зэрауцIэпI Iэмал хьылэшыхэр. Интернет фIэкIа нэкуи напIи ямыIэжу зэрыхьуам, акьыл кьызыхахыфыну тхылгыр IэщIыб зэрашIам срогумэщI. Ярэби, тIэщIэмыкIыу пIэрэ щIэблэр, жысIэу согупсыс. «Башыр ди нэм щIэдмылууж щIыкIэ ар щхьэ тIывмыхарэ», кьыджалэжыну пIэрэ Iейм щыдмыхьумэф щIалэгьуалэм?

Адыгэр игьащIэм хьарзынэу дыпсэууэ щытащ. «Шэрджэс хадэхэр» жрагьэлэу жыгым фIыуэ хашIыкIыу, щIы зэрахьэу, мэш кьагьэкIыу, шы, Iэщышхуэ зэрахуэу. Иджыпсту уней хадэ зэщIэкIэжа

щыслъагъукIэ си жагъуашэ мэхъу. Къуажэдэсыр фIы дыдэу зыпэлъэщу щыта къалэнхэр Iэпэдэгъэлэл ящIауэ, властыр яубу, тутын, фадэ ефэу тетIысхьэпIэм тесхэм сачыIуплъэкIэ, си лъыр мапцIэ.

ЕджапIэр къэзыух ныбжьыщIэхэм лэжьапIэ зэрамыгъуэтыр щхьэжагъуэ сщохъу. Япэм хуэдэу еджапIэм IэнатIэкIэ къыщызэри-мыгъэпэщыжкIэ, хэкIыпIэу щыIэр къэгъэсэбэпын хуейщ: узыхуейм хуэдэу къулыкъу упэрымыувэфрэ, мызэкIэ къыппэщIэхуэр уэим, Iумпэм пщIы хьунукъым. Сэ сылэжьащ шофёруи, экскаваторым сытесуи. Си бынми яжызоIэ, ящIэн ямыгъуэтмэ, я Iэщхьэлъащхьэр дэхьеяуэ лэжьэн зэрыхуейр. Шы щIакъуэ тесыр шы псэу хуешэ, жи. Уи Iуэхур зэтеувэхункIэ нэхъ мыхъуми, уи хадэр зыхуей хуээу зехьэ. Лэжьыгъэ сиIэкъым жыпIэу дауэ къуажэм узэрыдэсынур, узыгъэшхэнү хадэр цIыраужь пщIыуэ?!

– **Мыщэхумэ, мурадхэмрэ хьуэпсапIэхэмрэ я гугъу къытхуэщIыг, Хьэутий.**

– Дылэжьэну, дыпсэуну, къетхьэжьэ Iуэхухэр зыщIыпIэ нэдгъэсыну Iэмал диIэну. Егъэлея зыри хэткъым. Апхуэдэуи си нэ къокI си къуэрылъху цIыкIухэм сакIэлъыплъыну, я гуфIэгъуэ слъагъуну. ЩIакъуэ баш цIыкIур сIыгъми содэ, я хьэгъуэлIыгъуэм сыкъыщыфэну къару сиIэу а зэманым срихьэлIэ къудеймэ.

– **Зи гугъу пщIа гуфIэгъуэхэми нэгъуэщI Iэджэми ухэплъэну ди гуапэщ, Хьэутий. Зэман къытхуэбгъуэту укъызэрыдэпсэлъам щхьэкIэ фIыщIэ пхузощI.**

ЛЪЭПКЪЫМ ЕХЪЭЛІА ІУЭХУ ЦЫКІУ ЦЫПЭКЪЫМ

Дунейпсо Адыгэ Хасэм и лэжьэгъуэ палъэхэм кырикІуахэр шы-
зэхуэхъэса тхылъ зыбжанэ зэман зэхуэмыдэхэм дунейм кытхьащ.
Псалъэм папщІэ, «МЧА 1991-2011. Сборник документов и мате-
риалов», «Дунейпсо Адыгэ Хасэ: ІуэхуцІафэхэмрэ хьуэпсапІэхэмрэ»
(2013), «Дунейпсо Адыгэ Хасэ: зэхэгъэкІыпІэ илъэсищыр. 2012-2015»
(2015), «Дунейпсо Адыгэ Хасэ: кыкІэлъыкІуэ илъэсипІыр. 2015-
2019» (2019) жыхуиІэхэр. Иужьрейм шызэхуэхъэсащ 2015-2019
илъэсхэм Хасэшхуэм зэфІиха лэжьыгъэхэм, иригъэкІуэкІа зэлу-
щІэхэм, зыхэтэ Іуэхугъуэхэм ятеухуа тхыгъэ гьэщІэгъуэнхэр.

Къапщтэмэ, Дунейпсо Адыгэ Хасэр илъэс 30 зи щІыбагъ кьыдэлъ,
тхыдэ гьэщІэгъуэнрэ ІуэхуцІафэ кьулейрэ зиІэ зэгухъэныгъэшхуэу
зэрыщытыр шэч кьызытумыхъэжынщ. Ар кьыщызэрагъэпэща 1991
гъэм ди тхьэмадэхэм зыхуагъэувыжа къалэнхэмрэ мурадхэмрэ ды-
тету нобэ дыкьызэрыгъуэгурыкІуэр фЫгъуэшхуэщ, ди япэ итахэм
я Іуэхухэм зэрыпытщэфыр ди дежкІэ щІІэшхуэщ. ДАХ-м зэхы-
хъэгъуэ кьэс зеубгъу, нобэкІэ щІыналъэ (къэрал) хасэ кьудамэу 16
кьызэщІеубыдэ. Къэралыхымрэ Урысейм и хэгъэгуихымрэ шылажьэ
дэтхэнэми езым и Уставрэ зэрылажьэ жыпхъэрэ иІэжу, илэжьхэмрэ
игу зэрыгъухэмрэ Хасащхэм и зэхуэсхэм утыку кьыщрахъэу апхуэ-
дэщ.

Фэ зэрыфщІэщи, лъэпкъым ехъэлІа Іуэху цыкІу цыпэкъым.
Урысейм хиубыдэ республикэхэм шызэхэт Хасэхэми, адыгэхэр
мелуан, мин бжыгъэкІэ зэрыпхъа хамэ къэралхэм шылажьэхэми
къалэт Іуэхугъуэхэр зэрадэтІыгъыным, зыпэщІауэ лъэпощхэпохэр
кьызэранэкІынымкІэ дазэрыдэІэпыкьуным дыпылтщ. Махуэ кьэс
кьытлтыкьуэкІ Іуэхухэм нэмыщІ, ДАХ-м лъэпкъым и папщхэ щІІэ
жэуаплыныгъэ нэхъыщхъэхэр зэи зыщыдгъэгъупщэркъым. Дэ сы-
тым дежи иужь дитщ дуней псом щикъухъа адыгэхэр зэгъуаІуным,
я адэжь лъахэм къешэлІэжыным, ди бзэр, хабзэр, щэнхабзэр хьумэ-
ным, зэкъуэш лъэмыжыр зэдытетлхъэу, Іэмал зэриІэкІэ, нэхъ зэгъу-
нэгъу дыхъужыным, щэнхабзэ, экономикэ, егъэджэныгъэ, нэгъуэщІ
унэтІыныгъэхэмкІи зэпыщІэныгъэхэр зэрызэтщІылэным.

Лъэпкъыр лъэпкъ зыщІыж, хьугъуэфІыгъуэ нэхъыщхъэу абы
бгъэдэлъ бзэр хьумэным гулътэ хэха зэрыхуэтщІыр хэт и дежкІи
наІуэщ, ар адэкІи зэредгъэфІэкІуэным теухуа зэІущІэ, щІэныгъэ зэ-
хуэс куэд идогъэкІуэкІ икІи хамэ къэралхэм шыпсэу адыгэ щІэблэм
я анэдэлъхубзэр егъэджа зэрыхъуми дыкІэлъоплъ. Къапщтэмэ,
иджыпсту къэрал 50-м щІигъум шыпсэу ди лъэпкъыр зэпызыщІэ
лъэмыжщ ди щІалэгъуалэр. Ахэр Урысейм и вузхэм щегъэджэ-
ным, хамэ щІыналъэхэм шыпсэу школакІуэхэм адыгэбзэр зэраджын
тхылъхэр яхуегъэхъыным, хэхэс сабийхэм Къэбэрдей-Балъкъэрым
зыщегъэгъэпсэхуным, нэгъуэщІхэми ди къарурэ зэфІэкІрэ етхьэлІэ
зэпытщ. Ди ІуэхуцІафэхэм зэрызедгъэубгъум и шыхъэтщ федераль-
нэ кьулыкьущІапІэхэм, лъэпкъ-щэнхабзэ центрхэм, щІалэгъуалэ зэгу-
хъэныгъэхэм, къэрал ІэнатІэхэм, егъэджэныгъэмкІэ ІуэхуцІапІэхэм
жыджэру дазэрыдэлажьэри.

Щхьэхуэу сыкьытеувыIэну сыхуейт ди зекIуэхэр нэхь убгьуа зэрыхьуми. Дунейпсо Адыгэ Хасэм и ГьэзэщIакIуэ гупым и зи чэзу зэхуэсхэр дызыхэплъэж пIалъэм кьриубыдэу щедгьэкIуэкIащ Тьркум, Германием, Сочэ кьалэм, лыкIуэ гуп дыщыIащ Израилым. Налшык, Мейкьуапэ, Черкесск нэхь щIэх-щIэхьурэ дыщызэхуэзэу щытамэ, иджы ди лъэпкьэгьухэм нэхьыбэрэ дазэрыхыхьэным иужь дитщ. Сыт абы и мыхьэнэр жыпIэмэ, дэ зэхэтх кьудейм кьыщымынэу, ди нэкIэ зыдогьалъагьу ди лъэпкьэгьу хэхэсхэм я щыIэкIэ-псэукIэр, зэфIэкIыр, зэрыс лъахэм щалэ гукьыдэжымрэ гуныкьуэгьуэмрэ. Уеблэмэ, хьэщIапIэ кьытхуэкIуэж хасэ лыкIуэхэм нэмышI, апхуэдэ зекIуэхэм дызыщыхуэзэ ди кьуэшхэмрэ шыпхьухэмрэ я деж куэд кьыщыдощIэ, зэпсэлъэныгьэ купщIафIэхэр щыдогьэкIуэкI. Апхуэдэщ кьэрал кьулыкьуэщIэхэм дазэрыхуэзэри, фIым, дахэм я гур хузэIухауэ дызэрырагьэблагьэри. Зи гугьу тщIы зэхыхьэхэр зэрэкIуэкIари, ди кьуэшхэм дэрэ ди гур зэIухауэ лъэпкь Iуэхухэм дызэрытепсэлъыхьари, а псалъэмакьхэм кьрикIуэжа лэжыгьэхэри кьивгьуэтэнущ «Дунейпсо Адыгэ Хасэ: кьыкIэлъыкIуэ илъэсиплIыр. 2015-2019» тхылым.

Урысеймрэ Кавказымрэ зэкIэщIэпх мыхьуну зэпха лъахэщ. Урысейм и жьауэм дыщIэтущ игьашIэ лъандэрэ дызыщIэхьуэпс зыужьыныгьэмрэ зэIуэпэщыныгьэмрэ зэрызэдгьэхьулIэфьнур, иджыри кьэс дефIакIуэу дыкьызэрэкIуэкIыр зи фIыгьэри а зэкьуэтыныгьэ быдэращ. Ар кьагурыIуэну дыхуейщ хамэ кьэралхэм ис ди лъэпкьэгьухэми.

Апхуэдэ зэпыщIэныгьэм и лъабжьэр кьыщезьэр нобэкьым икIи дыгьуасэкьым. Урысей тхыдэм шэрджэсхэмрэ абыхэм я зэфIэкIымырэ теухуа куэд хэхуащ, адыгэм и блэкIами увьпIэшхуэ щеубыд ди кьэралышхуэм. Иужьрей илъэсхэм хиубыдащ Кьэбэрдейр езым фIэфIу Урысейм зэрыгьухэрэ илъэс 460-рэ шрикьум ирихьэлIэу Москва кьалэм и Новоспасскэ кьульшырыфым и Знаменскэ члисэм Урысей кьэралыгьуэр зэфIэувэным хэлъхьэныгьэшхуэ хуэзыщIа Черкасскэ лъэпкьым я Фэепль пхьэбгьу кьызэрыщызэIуахар. Дэри драгьэблагьэри дыщыIащ Черкасскэ пщыхэм я хьэдэхэр зыщIэлъ кьульшырыфым. ЛэщIыгьуитхум нэблагьэкIэ узэлэбэкIыжмэ, а лIакьуэм и лыкIуэхэр, зи лъабжьэр Кьэбэрдеишхуэм кьыщезьэхэр, мыхьэнэшхуэ зиIэ кьэхьукьашIэ гьэщIэгьуэнхэм хэтащ. Ди кьэралым и тхыдэм увьпIэшхуэ щаубыдащ абыхэм, ахэр щытащ урыс кьэрал унафэщIэхэм я дзыхь зрагьээ, я дарэгьу цIыхухэу. Дэ фыкьыхудоджэ апхуэдэ зэхушытыкIэм ноби пытцэну, ди япэ итахэм хаша лъагьуэм дрикIуэну.

Нобэ жыпIэ хьунуц ДАХ-м и Iулыджыр зэрылъагэр, ар пщIэшхуэ зиIэ дунейпсо жылагьуэ зэгухьэныгьэу зэрыщытыр.

СЭХЬУРОКЬУЭ Хьэутий,

*Дунейпсо Адыгэ Хасэм и тхьэмадэ,
экономикэ щIэныгьэхэм я доктор, ЩИДАА-м и академик*

КъБР-м и Iэтащхэм и Администрацэм Къэрал шIыб политикэмкIэ и управленэм и унафэщI Къуэжей Артёмрэ Сэхъурокъуэ Хьэутийрэ. 2017

СэмэгумкIэ къыщыщIэдзауэ: ЩIэныгъэхэмкIэ Урысей Академием и Къэбэрдей-Балъкъэр щIэныгъэ къудамэм и унафэщI Иуан Пётр, Адыгэ, Къэбэрдей-Балъкъэр, Къэршей-Шэрджэс республикэхэм я цIыхубэ тхакIуэ МэшбашIэ Исхъэкъ, Сэхъурокъуэ Хьэутий сымэ. 2016

СэмэгумкIэ кьыццыцIэдзауэ: Темьркъан зэкьуэшхэу Юрэрэ Борисрэ, Сэхьурукъуэ Хьэутий сымэ. 2016

Дунейпсо Адыгэ Хасэм и ГьэзэшIакIуэ гупым хэтхэр. 2015

Сэхьурокьуэ Хьэутий хужагахэм щыщ пычыгьуэхэр

Дунейпсо Адыгэ Хасэр зэраухуэрэ ильэс тIошIрэ пщIырэ мэхьури, ипэкIэ тхьэмадэу тетэхэм яхэткьым Хьэутий ищIам хуэдиз зыхузэфIэкIа, сыт щхьэкIэ жыпIэмэ мы Iуэхум хуэхьэзыру лэжьбэн щидзат абы. Ди республикэм и Правительством и УнафэщIым и кьуэдзэу ильэс куэдкIэ лэжьащ, егъэджэныгьэмрэ щIэныгьэмкIэ, мэкьумэш IэнатIэмкIэ министру шытащ, жылагьуэ, щэнхабзэ лэжьакIуэхэм и нэлэ кьыттет зэпытти, ди Iуэху зыIутыр, ди кьалэнхэр, зыми гуригьэIуэжын хуэмейуэ, фIы дыдэу ищIэрт.

Сэхьурокьуэ Хьэутий зэфIэкI зиIэ цIыхуу зэрыщытым и фIыгьэшхуэ кьокI ДАХ-м. Жылагьуэ IэнатIэр мылтьку убгьэдэмылтьу, ныбжьэгьу куэд уимыIэу, цIыху хыхьэкIэ-хэтыкIэ умыщIэу пхузе-хьэнукуьым. А жыхуэсIа псори, дипломат нэсу зэрыщытри щIыгьужу, хэлъщ Сэхьурокьуэм. Ар хэтщ УФ-м и Президентым деж Льэпкь зэхушытыкIэхэмкIэ щыIэ советым.

Лэжьыгьэр гугьущ, ахьшэ зыми кьуитыркьым, кьэралми кьыпхуиутIыпщыркьым. Уи щхьэр зэрыбгьэлажьэм елгытауэ аращ уи Iуэхур зэрызекIуэнури, абы ехьэлIауэ Хьэутий зэфIэкIышхуэ иIэщ. Псалгэм и хьэтыркIэ, ильэсибгьу хьуауэ мэлажьэ ар ДАХ-м и тхьэмадэуи, а зэманым кьриубыдэу, сэ зэрысщIэмкIэ, зыплIытхурэ Хасэм кьыхьащ КьБР-м Граждан жылагьуэ IуэхущIапIэхэм ядэлэжьэнымрэ льэпкь IуэхухэмкIэ и министерствэм и грантыр. Ахьшэшхуэ хьуркьым ар, ауэ а мащIэри сэбэпщ. Апхуэдэуи ДАХ-м зыбжанэрэ кьыхьащ УФ-м и Президентым и грантыр. Абы кьыхьэкI мылтькукIэ сэри нэгьуэщIэхэми ДАХ-м кьыхудэдгьэкIащ тхыль зытхух. IуэхущIапIэм и лэжьыгьэр цIыхухэм ящIэн, тхыдэм кьыхэнэн папщIэ дунейм кьытехьэ тхыльхэм мыхьэнэшхуэ яIэщ.

Иджыпсту зыхудогьэхьэзыр Дунейпсо Адыгэ Хасэм и кьыкIэлгьыкIуэ Конгрессми, ар щызэхэтыну фокIадэ мазэм ирихьэлIэу тхыльышхуэ кьыдэдгьэкIынуц ДАХ-м кьепха Хасэ 16-м яхузэфIэкIа, я IуэхущIафэ псори иту. Апхуэдэу фильмхэр кьыдэкIащ, телевизионнэ нэтын куэд трахаш.

Хамэ кьэралхэм щыпсэу адыгэхэмрэ дэрэ ди зэпыщIэныгьэхэр нэхь быдэ хьуащ Сэхьурокьуэм и фIыгьэкIэ. Дэ щIыналгьэ куэдым зэгьусэу дыщыIащи, мызэ-мытIэу си нэгьу щIэкIащ дэтхэнэми епсэлгьэкIэ щхьэхуэ кьызэрыхуигьуэтыфыр, зэрыдипломат Iэээр, абыкIэ хэхэс адыгэхэр кьызэрыдихьэхыр. Гукьанэ гуэр кьызыхэмыкI щыIэкьым, ауэ ахэри щIэх дыдэ тэмэм мэхьуж.

И цIыхугьэм и гугьу мащIэуи сщIыну сыхуейщ. СыткIэ зыхуумыгьэзэми, ар асыхьэту зэрызэфIихыным иужь итщ Хьэутий. И лэжьапIэм укIуауэ дакьыкьэ бжыгьэ упэпIамэ, болгагьу абы и деж цIыхуу кьекIуалIэр, нэхьыбэри я щхьэ IуэхукIэ кьельэIуну аращ. Сэхьурокьуэр хущIокьу, фIыуэ кьохьулIэ ахэр имыгьэщIэхьун.

И махуэм ирихьэлIэу сохьуэхьу ехьулIэныгьэ иIэну, льэпкь Iуэху дигьэкIыу ильэс куэдкIэ тхуэлэжьбэну. Тхьэм хущIигьэхьэ!

ХЬЭФЫЦIЭ Мухьэмэд,

*Кьэбэрдэи Адыгэ Хасэм и тхьэмадэ,
УФ-м щэнхабзэмкIэ щIыхьэ зиIэ и лэжьыкIуэ*

Сэхьурокъуэ Хьэутий къэрал, жылагъуэ лэжьакъуэ Іэкъуэлъакъуэщ. Абы мыхьэнэшхуэ иІэщ Дунейпсо Адыгэ Хасэм хуэдэ зэгухьэныгъэм и унафэщІ къалэным упэлъэщынымкІэ. ДАХ-м и президентыр ядолажъэ къэралым и щІыналгэхэм, федеральнэ ІуэхуцІапІэхэу МИД-м, «Россотрудничество»-м, ди хэкуэгъухэр щыпсэу къэралхэм щыІэ урысей посольствэхэмрэ консульствэхэмрэ.

А лэжьыгъэм лъабжъэ хуэщІыфынури акъылымрэ Іэкъуэлъакъуэгъэмрэщ. Ди хэкуэгъу хэхэсхэм я псэукІэр зыхуэдэнур хэщІапІэ яхуэхъуа къэралым елытащ, абыхэм я гупсысэкІэ-ІуэхуцІэкІэри нэгъуэщІ дунейщ щыпсыхьар. ИтІани, а псори зерегъэуІуф.

Нэхьыщхьэр Сэхьурокъуэр ДАХ-м зэриунафэщІрэ мы дунейпсо зэгухьэныгъэм и мурадхэмрэ и Уставымрэ зэрагъэзащІэрщ. КІуэ пэтми нэхъ зэроубыдыж адэжъ хэкум исхэмрэ хэхэсхэмрэ. ДАХ-м и къалэн нэхьыщхьэр адыгэхэм я щэнхабзэр, бзэр яхъумэнымрэ щІэблэр адыгэ хабзэм щІэпІыкІынымрэщ. ДАХ-м хузэфІэкІыр ещІэ ди къэралым щыгъэува хабзэм тету хэкум къэзыгъээзжыну хуейхэм ядэІэпыкъуным теухуауэ. Пэжыр жыІапхъэщ: ДАХ-мрэ абы къыкъуэува цІыхухэмрэ я фІыщІэщ Сирием щекІуэкІ зауэм зи щхьэр къыхэхыхахэм егъэзыпІэ зэрагъуэтари ахъшэкІэ зэрадэІэпыкъуари. Сэхьурокъуэм и фІыгъэщ адыгэхэм я жылагъуэ зэгухьэныгъэу Мэздэгу, Ставрополь щыІэхэр ДАХ-м и лэжьыгъэм къыхэша зэрыхуар.

НэгъуэщІ къэралхэм щыпсэу адыгэхэм я жылагъуэ зэгухьэныгъэхэр ДАХ-м зэрызрищІэфым мыхьэнэшхуэ иІэщ. А лэжьыгъэр къызэралгытэм и щыхьэтщ ДАХ-м и президентым ЦІыхубэ дипломатием зегъэужьынымкІэ Горчаков А. М. и цІэр зезыхъэ фондымрэ Евразиём и лъэпкъхэм я Ассамблеемрэ Іуэху зэрадищІэфыр. Абы кърыкІуащ «Іуащхьэмахуэ-XX щекІуэкІа зэпсэлъэныгъэр: лъэпкъхэм я зэгурыІуэ, ныбжьэгъугъэ, зэдэлэжъэкІэ» зыфІащар. А жэрдэмыр къадиІыгъащ Президент грантхэмкІэ фондым, «Къэбэрдей-Балъкъэрымрэ и хэкуэгъухэмрэ: цІыхубэ дипломатием гъунапкъэ ищІэркъым» проектым, нэгъуэщІхэми.

Шэч къытесхьэркъым ДАХ-р илгъэс 30 щрыкъум ирихьэлІэу адыгэ лъэпкъым хуэщхьэпэн нэгъуэщІ Іуэхухэри зэрызэфІахыным. Сэ, си лэжъэгъу-бзэщІэныгъэлІхэр си гъусэу, къыхызолъхъэ «Урыс-къэбэрдей-шэрджэс псалгальгэм» теухуа Іуэху гъэщІэгъуэным зэгъусэу делэжыну. АнэдэлъхубзэмкІэ псэлгъэфу, тхэфу зезыгъэсану хуейхэм ар хуабжъу къащхьэпэнущ.

Сэхьурокъуэ Хьэутий сохъуэхъу узыншагъэ иІэну, къызыхэкІа адыгэ лъэпкъым купщІафІэу иджыри куэдрэ хуэлэжъэну.

ДЗЭМЫХЬ Къасболэт,
Къэбэрдей-Балъкъэрым
Гуманитар къэхутэныгъэхэмкІэ
и институтым и унафэщІ,
тхыдэ щІэныгъэхэм я доктор

* * *

Сэхьурокъуэ Хьэутий сэ куэд шIауэ соцIыху, си ныбжьэгъуфIщ. Къэбэрдей-Балькъэр Республикэм и япэ Президенту щыта КIуэкIуэ Валерэ и гупым щыхэта лъэхъанэм си деж абы пщIэ лей къыщилэжьыщ.

Сыт щхьэкIэ жыпIэмэ, я пашэм и гукъэкI псоми набдзэгубдзэп-лъэу кIэлгыплъу, и Iуэхур даIыгъыу, щIыналгъэм и дежкIэ нэхьыфI зэрыхьунур яубзыхуу зы гупыфIу зэкъуэуват ахэр. Абы хэта дэтхэнэми пщIэ хузощI, фIыщIэшхуэ къызэрахьами шэч хэлъкъым.

УФ-м и Президент Путин Владимир ди къэралым и дамыгъэ лъапIэр къызитыну Кремлым сыщригъэблэгъам, си гъусэу цIыхуипщI накIуэ хьуну къысхуагъэнэIуат. Абыхэм яхэтащ Сэхьурокъуэ Хьэутий. Ар пщIэшхуэ зэрыхуэсщIым, езыми си гуащIэр къызэрилгъытэм и щы-хьэту сэ къысцохьу.

ФIыгъуэу щыIэр къеуэлIэну, кыхужалэ фIы псори къылгысыну, иджыри мызэ-мытIэу дызэрихьэлIэу адыгэ Iуэху зэдэтщIэну си гуапэщ.

МЭШБАЩIЭ Исхьэкъ,
*Къэбэрдей-Балькъэр, Адыгэ,
Къэрэшей-Шэрджэс республикэхэм
я цIыхубэ тхакIуэ*

* * *

Сэхьурокъуэ Хьэутий Хасэм хуэгъэза и лэжьыгъэм псом нэхьрэ нэхьыщхьэу хэслыагъуэр хэкум ис адыгэхэмрэ хэхэсхэмрэ нэхьри зэ-пэгъунэгъу хьун папщIэ ищIэращ.

Ар нэрылъагъуш, дэри абы дыщыгъуазэщ. АбыкIэ фIыщIэ худощI Хасэ тхьэмэдэм. Апхуэдэуи дэ дигу ирохь къэралыгъуэм зэрыбгъэдэ-тыр, къэралымрэ Хасэмрэ зэгурыIуэу зы гъуэгу зэрытетри Сэхьурокъуэ Хьэутий и фIыгъуэ къыдолгытэ. Ди адыгэ лъэпкъым и къэкIуэнум теу-хуауэ гупсысэр утыку къызэрырилгъхьэр, лэжьыгъэр нобэррей псэукIэм и хабзэхэм зэрытригъэхуэнэм яужь зэритыр ди гуапэ мыхьункIэ Iэмал зимыIэщ. Адыгэхэр дуней псом щикъухьауэ, зэпэжыжъуэ щыпсэуми, дэтхэнэ ди лъэпкъэгъуми лъэлэсыну яужь итщ. Ди адыгэ лъэпкъым зригъэужьыным, ди хэкужыым зыкъригъэлэтыным зэрытэлажьэр ди нэгу щIокI. ЖыпIэкIэ бухыну щыткъым Хьэутий и гуапагъэр, Тхьэм иригъэфIакIуэ.

Дэ дыхуэарэзыщ и щытыкIэмкIи, и гупсысэмкIи, Хасэ и лъэныкъуэкIэ иригъэкIуэкI лэжьыгъэмкIи. Узыншагъэ, гуфIэгъуэ иIэу и махуэ куэд игъэлъэлэну, зыхуейхэр къехьулIэну дыхуолгъаIуэ!

ВЭРОКЪУЭ Зэтий,
Европэм щыIэ Адыгэ Хасэхэм я федерациэм и тхьэмэдэ

* * *

КъБР-м и Совет нэужь лъэхъанэр къапщтэмэ, пщIэрэ щхьэрэ зиIэ ди цIыху пажэхэм ящыщ зыщ Сэхьурокъуэ Хьэутий. Ди республикэм и къэкIуэнур зыхуэдэнур яубзыхуну яужь щихьа зэман хьэлгъэм ар щхьэмыгъазэу телэжьыщ Къэбэрдей-Балькъэрыр зэкъуэту къызтэгъэ-

нэным, лъэпкхэм къадекIуэкI хабзэхэр, щIыналгэм щыпсэухэм я шынагъуэншагъэр хума хуным.

Ар и ныбжьэгъу пэжу, сыткIи щIэгъэкъуэн нэс хуэхъуу щытащ КъБР-м и япэ Президент КIуэкIуэ Валерэ. Тхьэмадэм дэлажьэ гупым Хьэутий къахэщырт и Iуэху зехъэкIэкIэ, унафэ зытешIыхын хуейуэ къэувхэм ехьэлIауэ, ди щIыналгэр зыхэт щытыкIэр къилгытэурэ, нэхыфI зэрыхунур зэриубзыхуфымкIэ. Сэхъурокъуэм хуэдэхэм папщIэ «ар IуэхущIафэ дахэ зылэжьыфыну цIыхуш» жаIэ. Абы и ныбжьэгъу дэ мызэ-мытIауэ ди нэгу щIэкIауэ дощIэ сыт и лъэныкъуэкIи ушыгугъ зэрыхунури, зэи узэримыгъэщIэхунури.

«Тхыдэ, щэнхабзэ щIэинхэр дыхуэсакъыпэу къытщIэхъуэ щIэблэм яхуэтхумэн хуейщ, – жеIэ Сэхъурокъуэ Хьэутий. – Лъабжьэ зимыIэ унэ щыIэкъым, жыг лъабжьэншэ зэрыщымыIэм хуэдэ дыдэу. Апхуэдэщ лъэпкъри – тхыдэр зымыщIэжыр, абы пщIэ хуэзымыщIыр, щэнхабзэ хъугъуэфIыгъуэхэр зымыхумэр лъэпкъкъым. АбыкIэ къалэнышхуэ я пщэ къыдохуэ гъэсэнныгъэмрэ егъэджэныгъэмкIэ IуэхущIапIэхэм».

И ныбжьыр илъэс блыщI щрикъу махуэм ирихьэлIау къикIуа гъуэгуанэм ириплэжмэ, ди ныбжьэгъу икIи лэжьэгъу Хьэутий и IуэхущIафэхэм арэзы дыдэ техъуэж хуну къыдолгытэ. Къыщальхуа республикэм абы хуищIащ хузэфIэкI псори. Ар ныбжьэгъукIэ къулейщ, Урысейм и къалэхэми, къуажэхэми, адыгэ щыпсэу къэралхэми абы щикъуэдщ кърихьэжьэ Iуэхухэр къыдэзыIыгъхэр. Унагъуэ дахэ иIэщ, жьэгу пащхьэр зыхумэ и щхьэгъусэ Кларэрэ Хьэутийрэ я къуэхэмрэ къуэрылхухэмрэ я гуфIэгъуэ хоплгъэ.

И ныбжьэгъухэмрэ лэжьэгъухэмрэ, жылагъуэм къабгъэдэкIыу дехъуэхъукIэрэ, дэ Хьэутий жетIэну дызыхуейр мыращ: куэдрэ псэу узыншагъэ уиIау, пщIэ зыхуэтщI Хьэутий Хьэзрит и къуэ!

ЗУМАКУЛОВ Борис,

*КъБР-м ЦIыхум и хуитыныгъэхэмкIэ
уполномоченнэу щыIэ*

НЭХУЩ Заурбий,

Урысей Федерациэм и Жылагъуэ палатэм хэт

* * *

Адыгэ дунейм укышцацIыху къэрал, жылагъуэ лэжьакIуэ цIэрыIуэу. ДАХ-м узэритхьэмадэ илъэс бжыгъэхэм уэ богъэзащIэ дуней псом щикъухьа адыгэхэм яфI зыхэль Iуэхухэр.

Бзэр, щэнхабзэр хумэным, хэкур фIыуэ лъагъуным, ди къэралым щыпсэу лъэпкъхэр зэгурыгъэуэным, нэгъуэщIэхэми ехьэлIауэ куэд зэрыпхузэфIэкIыр къытщIэхъуэ щIэблэми хэхэс адыгэхэми щапхьэ нэс яхуэхъуну къызолгытэ.

Гукъыдэжрэ ехьулIэныгъэрэ уиIау, уи уафэр къащхъуэрэ узыншагъэр уи куэду упсэуну ди гуапэщ.

ЛЫМЫЩОКЪУЭ Рэмэзан,

Адыгэ Республикэм и Адыгэ Хасэм и тхьэмадэ

* * *

Дунейпсо Адыгэ Хасэм сызэрыхэтрэ ильэсих мэхьу. А зэманым кьриубыдэу Хасэм щызгьэзащлэ кьалэнхэм я нэхьыщхьэр – ар адыгэбзэр хьумэнымкИэ комитетым щызэфлэзгьэкИ лэжыгьэращ. Абы и льэныкьуэкИэ екИуэкИ сыт хуэдэ Иуэхури Сэхьурокьуэ Хьэутий хуабжыу кьыддиИыгыу, чэнджэщ щхьэпэхэр кьыдиту, езыми кьыхильхьэ Иуэхухэри зэфлэтхыу дызэдолажьэ.

ЖыИэпхьэщ Сэхьурокьуэм и зэфлэкИкИэ ди льэпкьыбзэр льэбыдэкИэ увын гьуэгум зэрытеувар. УФ-м и Президент Путин Владимир Налшык кьыщыкИуам Сэхьурокьуэ Хьэутий абы и пащхьэ ирилхьэа Иуэху нэхьыщхьэхэр зытеухуар льэпкьыбзэхэм, льэпкь литературэм зегьэужыным, анэдэлхубзэр джыным хуащИ гулътэр кьэлэтынрат. А зэИуцИэм иужькИэ а Иуэхухэм я льэныкьуэкИэ ди лэжыгьэр кИуатэу хуежыащи, абыкИэ фИыщлэ хуэфащэщ Хасэ тхьэмадэм. А лэжыгьэм щыщщ, псалъэм папщлэ, дуней псом адыгэу щыпсэум ягу дыхьэу гьэ кьэскИэ едгьэкИуэкИ Адыгэ диктантыр. Хэхэсхэм адыгэбзэмрэ урысыбзэмрэ едгьэщлэн и льэныкьуэкИэ едгьэкИуэкИ лэжыгьэхэм ящыщ зыщ КьБР-м Граждан жылагьуэ ИуэхуцИапИэхэм ядэлэжьэнымрэ льэпкь ИуэхухэмкИэ и министерствэмрэ ДАХ-мрэ зэгьусэу едгьэкИуэкИ онлайн-курсхэр. Ахэр ди льэпкьэгьухэм зэрафлэфИыр кьэзыгьэлыгаьуэщ абы кьыхыхьэну гупыж зыщлэхэм я бжыгьэм кИуэ пэтми зэрыхэхьуэр. А псори щыхьэт тохьуэ Сэхьурокьуэ Хьэутий льэпкьым и кьэкИуэну Иэмал щхьэпэхэр кьыгьэсэбэну зэрытэлажьэм. Льэпкьым и пщэдейр зэлгытам, кьытщлэхьуэ щлэблэр хэкупсэу, ди блэкИами щыгьуазэу, хабзэри бзэри ящлэу гьэсэн зэрыхуейм ди лэжыгьэри хуиунэтИу щытщ.

Си гуапэу сохьуэхьу ди Хасэ тхьэмадэм и гурылхьэр кьехьулэну! Езым псори игьэлэщлэну флэфлщ, нобэкИэ гукьыдэж кьэзыт льэпкь Иуэхум хильхьэ гуащлэр гьэбэгьуауэ узыншагьэрэ насыпкИэ игьуэтыжыну си гуапэщ!

ЩОДЖЭН Иэминат,

Дунейпсо Адыгэ Хасэм и тхьэмадэм и кьуэдзэ

* * *

Адыгэм зэрылэпкьыу зэдай тхьыбзэ илэн хуейуэ трагьэчыныхьу жылагьуэм щызекИуэ псалъэмакьхэр ужьыхыркьым, палъэ-пфалъэкИлэр гуащлэу кьыщызэщлэрыуэ щылэу. Ильэс пщлэ бжыгьэ хьуауэ екИуэкИ мы псалъэмакьым и мыхьэнэр кьызыгурылуахэм ящыщт Кьэбэрдей-Балькьэр Республикэм и Правительствэм и Унафэщыым и кьуэдзэу – щлэныгьэмрэ егьэджэныгьэмкИэ министру щыта Сэхьурокьуэ Хьэутий. Адыгэ алфавитымрэ пэжырытхэмрэ хэлхьапхьэ зэхьуэкИыныгьэхэм я проектым гьуэгу етыным, КьБР-м и япэ Иэтащхьэу щыта КИуэкИуэ Валерэ деж нэгьэсыным и жэрдэмщлэкИуэу щытахэм ар яхэтащ. Иуэхур зэрэпхьэжыэщ кьызэрэхьуллэр, жаИэ. Хэку тхьэмадэм и Иэр зыщлэлэ льэпкьыпсо унафэр 2002 гьэм щлэшылэм и 24-м дунейм кьытехьауэ щытащ. Ауэ Иуэхур и кИэм нэсын щхьэкИэ, Кьэбэрдей-Балькьэрым и мызакьуэу, абы ещхь унафэ Адыгэ Республикэми кьытцэн хуейт. Сыт

хуэдэ шхьэусыгъуэм кыыхэкIами, абдеж унафэ пыхуыкIа нобэр кыздэ-
сым кыщаштэфахьым.

Дунейпсо Адыгэ Хасэм и тхьэмадэ щыхъуа махуэм шегъэжъа-
уэ Сэхьурокъуэр иужь итщ хуэфашэ пщIэ зымыгъуэта а унафэм псэ
хильхьэну, и нэлэ тетщ анэдэлъхубзэр зэрырагъэдж щIыкIэм. ДАХ-м
зэIушIэу иригъэкIуэкIхэм яхэткыым адыгэбзэм епха Iуэхугъуэхэм щри-
мыпсалъэ, ар курыт еджапIэхэм зэрыщрагъэджымрэ IуэхушIапIэхэм
зэрыщызэрахьэмрэ ехьэлIа унафэхэр кыщамыхь. Апхуэдэу, ДАХ-м
и Тхьэмадэм и фIыщIэ хэлъщ Къэбэрдей-Балъкъэрымрэ Къэрэшей-
Шэрджэсымрэ шыщ сабийхэм зэреджэн зы программэ зэрыхузэхалъ-
хьэм, егъэджэныгъэм епхауэ щыIэ иужьрей къэрал пщалъэхэм тету
щIыналъитIми зэдай тхылъхэр зэрызэхагъэуэвэм, «къэбэрдей-шэрджэс»
фIэщыгъэр зэрыпхыкIам.

Сыт хуэдэ унафэми жэрдэмми лэжыгъэшхуэ пыщIащ. А псор зэ-
пумышачэмэ, шылагъэ хэлъу убгъэдэмыхьэмэ, икIушхуэ щымыIэу
щIэужыхьэжыныр зыхуэIуа щыIэкъым. Бзэм и Iуэхум шхьэрыутIыпщу
ухыхьэ зэрымыхьунур кызыгурыIуэ Хьэутий и зэгъзахуэр
кызыэрымыкIуэу инщ, и гулъытэр жанщ, и зэхэщIыкIыр кууц. ФIы
дыдэу кыгуыроIуэ щIэныгъэми егъэджэныгъэми пIащIэрыгъуэ хэплъ-
хьэ зэрымыхьунур, къэунэху зэIумыбзхэр набдзэгубдзаплъэу зэфIэхьн
зэрыхуейр.

Адыгэбзэм и IуэхукIэ Тхьэмадэм иригъэкIуэкI лэжыгъэм, хиль-
хьэ политикэм удимыхьэхьынкIэ Iэмал иIэкъым. Гуапэ зэрыхьун-
щи, лъэданэ инарэ зэфIэпхынкIэ Iэмал зыхуимыIэж куэд, Хьэутий и
псалъэ зэрыхыхьэу, зэблэкIа мэхъу, и пIэ йоувэж. Шэч хэлъкыым, илъэс
Iэджэ лъандэрэ ирихьэкIа къэрал IэнатIэм кыыхилъхьа гу зыхэщIэмрэ
шыIэныгъэмрэ ар зэрафIыгъэр.

Майм и 27-р Хьэутий и махуэщIщ. Ныбжь дахэ, адыгэхэм я жыIауэ,
хьэщIэщ Iэнэ башыр цIыхум и пащхьэ щралъхьэ ныбжь ирикъуащ. Ба-
шыпэр зыхуэгъэзам уи гум илгыр къищIэу, зыхуэбгъэфащэ ныбжьым
хуэдэу уи гъащIэр кIуэуэ, уи гъуэрэ уи бжьэрэ зэтемыкIыу, уузыншэу,
угукъеуэншэу, убэIутIэIуншэу упсэуну сынохьуэхъу, уи хьуэпсапIэхэр
уи цхьэрэ уи бынкIэ къохьулIэу дунейм утетыну ди гуапэщ.

ТАБЫЩ Мурат,

«Адыгэ псалъэ» газетым и щIэныгъэ обозреватель

* * *

2012 гъэм кыщыщIэдзауэ нобэр кыздэсым Хьэутийрэ сэрэ ды-
зэдолажьэ. Ди Iуэху еплъыкIэ щызэтемыхуаи къэхьуащ, ауэ дипло-
матие жыхуэтIэм зэрыхуэлэзэм, шыIэныгъэ зэрыхэлъым и фIыгъэкIэ
хэкIыпIэ къэдгъуэтащ. Зи Iуэху еплъыкIэ зэтемыхуэ цIыхухэр зы гъуэ-
гум трешэф Хьэутий.

Хамэ къэралу ди лъэпкъэгъухэр щыпсэухэм кызыэрышалъытэр,
куэдэ пщIэ кызыэрыщыхуащIыр си нэгү щIэкIащ. Адыгэ Хасэ дэтхэ-
нэми я унафэщIэхэм епсэлъэкIэ, бгъэдыхьэкIэ екIу кыыхуигъуэтыфу
щытщ. Ар куэд и уасэщ.

Хьэутий и деж сыт шыгъуи цыхушхуэ кьокIуалIэ, чэнджэщэгъу IушцэрыщытымкыхэкIыу. Лъэпкъым, кьэралыгъуэмехьэлIа Iуэхухэм сыт шыгъуи хуэжджэрщ. Дэнэки и псалгэр шыкIуэцIрыкIыу зэрыщытым дропагэ. И акъылри и зэфIэкIри кьигъэсэбэпу ди адыгэ лъэпкъым зэрыхуэлажбэм дрогүфIэ. Узыншэу, и мурад кьехьулIэу гьащIэ кIыхь кьигъэцIэну дыхуохьуахьуэ! Дэнэкиэ шыIэ ди лъэпкъэгъухэми гүфIэгъуэ куэд Тхьэм зэдыдигьэлъагъу!

АСЛЪЭН Алий,

*Къэрэшей-Шэрджэс Республикэм шыIэ
АдыгэХасэм и тхьэмэдэ*

* * *

Уи гьащIэ гъуэгуанэмрэ IэнатIэ зэмылIэужьыгъуэхэм щепхьэкIа лэжыгъэмрэ я шапхьэщ пщэрылъ кыппщакI Iуэхухэм хьэлэлу узэрыбгъэдэтым, укышалъхуа хэкур фIыуэ плъагъуу абы кьалэн зэрыхуэщIэм.

ДАХ-м илъэс куэд хьуауэ уритхьэмэдэщи, дуней псом щикъухьа адыгэхэр зэцIэгъэуIуэнымкIэ уэ пхузэфIэкIар пхужымыIэным хуэдизщ. Адыгэхэм я жылагъуэ зэгухьэныгъэ нэхьыщхьэм и Iуэху зехьэкIэр зэрыубзыхуар егъэфIэкIуэным и закъуэкъым узыпэльэщар, атIэ хамэ кьэралхэм шыпсэу ди лъэпкъэгъухэр зэшэлIащ, адыгэхэм я щэнхабзэ, тхьдэ хьугъуэфIыгъуэхэр хьумэнымкIэ плъэкI кьэбгъанэркъым.

Ди гуапэу дынохьуэхьу узыншагъэ уиIэу уи унагъуэм ухуэпсэуну, Урысейми укызыхэкIа уи лъэпкъми яфI зыхэлъ куэд дяпэки блэжыну.

КIЭКIЫХЪУ Мэжид,

*Хы ФIыцIэ Iуфэм Iус шапсыгъэхэм
я Адыгэ Хасэм и тхьэмэдэ*

Тхыгъэхэр зыгъэхъэзырар **ИСТЭПАН Залинэщ.**

ЧЭРИМ Марианнэ ЛЫ ИРИМЫКЪУ

Роман

2

Машэ члисэм макІуэ

Машэ кышцІэкІри, и «Пежо» шакъафэм итІысхъащ. МыщІэ щІыху зэрыс тхьэгъури зрилхьэну кышцыгъупщакъым пщащэ нащхуэм, машинэм екІуу. «Уафэм пшэ тельщ», – кыдогушыІэ Марат, зигъэгусауэ гу кылытэмэ. Уафэр и нэхэрщ. ГьэгушхуэкІи ищІэ мыгъуэрэ а хэлъэтыншэм. ПфІэмыфІын гуэр кыуиупщІыфынырщ фІэлІыгъэр. Уи гуапэ хьун жиІэмэ, и щхьэм удэкІуеинкІэ мэшына. Здрырехь-тІэ машэм игу пымыкІа псалгэ ІэфІхэр, хьэпІацІэхэм яхуреІуэтэж игу фІы зэрилъар. Я напэр къабзэу зыгъэпсэуну нысашэм и чэзур илъясищкІэ кышцымысакІэ, кІэлунэ гъэувыжыгъуэри иремыгувэ.

Члисэр къалэкІэм щыІэщ. Машэ щыцІыкІум щыгъуэ и анэшхуэм здишэу щытащ абы ІутІыж махуэхэм. Ар зэрымыпсэужрэ щІэбэкъуакъым. ЗэрызыщищІынури и нэгу кыыхуцІэгъэхьэркъым. Узэрыщымыту зумыщІыныр ара кышцІэкІынщ нэхъ пэжыр.

– Къеблагъэ, си хьыджэбз, – Машэ гуфІэжу кыпежъащ чыристан духъшыхэм щамых бостей фІыцІэ кІыхьыр зыщыгъ попыр.

Машэ и щхьэм ІэлъэщІ цимэ цыкІу трилхьэри, и жьэпкъыпэ лъабжэм щипхэжаци, и щхьэцыгъуэр кышцІош, ауэ тхьэлъэІупІэм пщІэ зэрыхуищІыр наІуэщ.

– Си гуэныхьхэмкІэ зыкъэзумысыну сыкъэкІуащ, ди адэ лъапІэ, нобэ сыкъыщальхуа махуэщ.

– Апхуэдэ гукъэкІ зыщІыфар и гуэныхьхэм пэлъэщакІэщ. Ахэр кыпхуэгъун папщІэ зи псэр зытам зыхуэбгъэщхьыу, узэрыкъуэншамкІэ зыхуэбумысыным нэхърэ нэхьыфІ пхуэщІэну укыщальхуа махуэм?!

– ГуэныхьхэмыкІыу сопсэу, ди адэ, хэкІыпІи згъуэтыркъым.

– ЩІумыгъуэтыр гуэныхьым тещІыхьа Іуэхум арэзы укышцІынкІэ Іэмал иІэкъыми аращ. Ар щызыхэщІэкІэ, япэ лъэбакъуэр пчакІэщ.

– Сыхуейт счыну, ауэ...

– УмыукІытэ, си псэ, жыІэ, уи щэхур мыбдежым щІэкІынукъым, ди тхьэу Хьисэ лъапІэм и хьэтыркІэ, укъамыльху щІыкІэ кыпхуэгъуащ а узыгъэгузавэхэр. И фІэщ щІы ар уи гум, къегъэлакІуэм и бийхэм уагуэувэну ухуэмсймэ.

Машэрэ Маратрэ щыгызэдауэхэм ящышт а Хысэ льяпІэм и Іуэхур.
– Пхухэтура уэ? Тхьэр цыхум хуэукІыну? ЛІо, мыр, благьуэ хьуа
уи гугьэ, упелуанмэ упэльэщу? Ар цыхукьым, Іапкьльэпкь иІэ-
кьым! – жиІэрт Марат.

– Цыхур яукІри, тхьэ хьуащ, – икІуэтыныгутэкьым Маши.

– НтІэ, сэ сыбукІми, сыхьункІи хьунуц тхьэ, ар пэжмэ?

– Уэ уцІыху кьызэрыгуэкІщ, ар кьызэрыгуэкІтэкьым.

– Арац кьыбгурызгьэІуэну сызыхэтыр. Зыми емьщхь цыху
льягэщ, льяпІэщ, абрагьуэу льящщ, ауэ тхьэкІэ абы уеджэну дурыс-
кьым. Хысэ дэ дэмыщхьыркьабзэми, цыхут, кьыбгурыІуэрэ? Нэи,
пэи, Іэи, льякьуи иІэу. Уэри уоцІэ ар. Езыр-езыру уигу кьэкІыр уи
фІэщ пщІымэ, гуэныхь кьэпхьу уи щхьэм кьраукІащи, арац угуп-
сысэн щІумьдэр. Тхьэр – цыхукьым, цыхур – тхьэкьым. Ар зы.
ЕтІуанэрауэ, Хысэ пэцІэмыувауэ щы хьурейм зы цыхупсэ кьыте-
мынауэ сощІри, дауэт Тхьэшхуэм езым кьыгьэкІуар кьызэрыримы-
гьэлынуу? Абы уегупсысрэ? Дунейм цыхуу тетыр иригьэуплІэнщІа
пщІондэ, и нэбжьыц хигьэхунутэкьым абы Алыхьым.

– Сэ Алыхьракьым си фІэщ хьур, Хысэщ, – увьІэртэкьым Маши.

– Езым сэ сы-тхьэщ жиІэу зыщІыпІэ деж ущрихьэлІа?

– Адэм срикьуэщ щыжиІэкІэ, аракьэ абы кьыкІыр?

– Тхьэм зэрилІыкІуэр, зэрыбегьымбарыр дахэу, шэрыуэу жиІауэ
аркьудейщ. Мис а КьэгьэщІакІуэкІэ физэджэрац Тхьэ хьужыр. Ар
цыхукьым. ЩІалэкьым икІи хьыджэбзкьым. Адэкьым икІи анэ-
кьым. Ар нэгьуэщІ зыгуэрщ, дэ ди зэхэщІыкІым кьымыубыдыфыну.

– Ар щым язу аркьудейщ.

– Сытищ?

– Адэр, кьуэр, псэ льяпІэр.

– Е, сыту умыкхьэмывэ уэ, сымыщІа щхьэкІэ! КьэдаІуэ! Тхьэ-
адэ жыхуэпІэр – Тхьэ закьуэу дунейри, щІылгэри, цыхури, хьэпщ-
хупщхэри, Хыси, Мухьэммэди, Кришни кьэзыгьэщІар арац. Кьуэ
жыхуэпІэ Хысэ льяпІэр бегьымбарщ, цыхухэм цыхубзэкІэ иригьэ-
псэлгэну кьыгьэкІуа лыкІуэщ, дин ІэщІагьэлІщ, кьыбгурыІуа?
Псэ льяпІэ жыхуэпІэр – ДжэбрэІил мелыІычырщ, ар фи динми
дыдейми хэтщ, фэ ІавриилкІэ фоджэ. Тхьэр – тхьэщ, цыхур –
цыхуц, мелыІычыр – мелыІыщ, зым и псэ лІэужыгыгьуэр адрейм
ейм ещхькьым, ещхьынкІи Іэмал иІэкьым. Кхужьыр жэгундэ-
кьым, мыІэрысэр балийкьым. Щапхьэ дапщэ иджыри узыхуейр,
ар кьыбгурыІуэн щхьэкІэ? Псалгэм папщІэ, сэ сыхабзэхьумэщ,
уэ уегьэджакІуэщ. Фи еджапІэм сынакІуэрэ, нобэ щыщІэдзауэ сэ-
рац урысыбзэмрэ литературэмкІэ фезыгьэджэнуу жысІэмэ, лІо уи
еджакІуэхэм жаІэнуу?

– Ура-а-а! – жаІэнууэ щхьэгьубжэмкІэ кьыдэлгьынуц.

ГукьэкІыжхэр зыщхьэщихури, и жэуапым кьыпэплгьэу кьыІу-
рыплгьыхь попым худэплгьэящ Машэ:

– Илгэсищ хьуауэ щІалэ гуэр соцІыху. Адыгэщ. СыдэкІуэну сы-
арэзыщ, ауэ езым и чэзу кьэсакьым желэри, нэчыхь едгьэтхыныр
идэкьым. Адыгэхэр урысхэм зауэкІэ ябгьэдэтащи, укьасшэмэ, си на-
пэр текІынуц, си льяпкьым сепцІыж хуэдэу мэхьу, жи.

– Ар жызыІэм напэ имьІэххэу арац. Ауэ ар зэрынапэншэр
кьыщІэщу аркьудеймэ, уэ уи динри уи тхьэри кьэгьазэ имьІэу
пфІокІуэд, мажусийм уригьусэну мурад пщІамэ.

– Мажусийкьым ар, муслгьымэнщ.

– Хысэ тхьэуэ къэзымылгытэ псори мажусийщ, си хьыджэбз. Абыхэм Iэджэми укърагъэдэIуэнущ. Ар дэри догъэлапIэ, дэри фIыгуэ долъагъу, бегъымбар зэхэдз тцIыркъым, къыбжалэнущ. Ауэ тхьэр цIыхуу къэплгытэныр мажусиигъэщ.

– ЦIыхур тхьэуэ къэплгытэныр-щэ?

– Плъагъурэ абы узригъэса псэлъэкIэр?! Насып уиIэти, уи лъэм мыбы укъыхьащ. Муслъымэным узригъэуэвэну щытыкIэм ущыгъуа-зэкъыми аращ уэ абы удэкIуэну уцIэарэзыр. Иджыпсту нэчыхъ къабзэкIэ къыббгъэдэтын зэримыдэр къыптохьэлгъэ. А нэчыхъым епха къалэнхэр игъээзэцIэн хуежьэмэщ абы нэхъеижитIу гугъу ушригъэхьыну. Уэ узытекIуэдэжыну, уи псэм и къарур щIэзыхьыну члисэми къыпхуидэнкIэ Iэмал иIэкъым. А зи гугъу пцIым дэбгъуэт быныр, нэчыхъ уиIэпэми, мажусиин къэнэнукъым.

Муслъымэн диным, япэрауэ, зы цIыхухьурэ зы цIыхубзрэ я гъащIэ псокIэ зэрыгъэпэжын хуейуэ иукъуэдийркъым. Уи лIым сытым дежи щIасэ иIэнущ, абыхэми нэчыхъ ядиIэ хуэдэу, и щхьэгъусэу жиIэу, бгъэкъуэншэну ухуимыту удэпсэунуц, нэхъеижраши, и Iуэху зыIутыр къыбжымыIэххэнуи хуитц. ЕтIуанэр сыт жыпIэмэ, и диныр къэпщтэныр къыппиубыдынущ. Ещанэрауэ, КъурIэным фызым и унафэр лIым IэщIелъхьэпэ, хульхугъэр бзылхугъэм нэхьэрэ нэхь лъагэу зэригъэувым ипкъ иткIэ. Ухуэхьэзыр абыхэм, си хьыджэбз? Уи щхьэкIэ узэупщIыжа: сыт а щIалэр къыщIыхэпхар? И теплъэ? И мылкъу? И къулыкъу? Е къызэрыпхущытыр уигу нэсрэ? Сэ сыношхьдэу къыпфIремышцI, уэ езым зэптыжын хуей упщIэхэрщ зэрызыпхуэзгъазэр.

– Къызэрысхущытыр сигу зэрынэмысырщ уи деж сыкъэзышар. Ар сэ си къуаншагъэ гуэрым, щхьэгъусэ схуэхъунум пэжу сызэрыбгъэдэмытым къыхэкIрэ, хьэмэ си щхьэзыфIэфIагъым кърикIуа? Аращ къызгурыIуэну сызыхуейр.

– Уэ уи псэ къабзэм зыкъыуигъащIэри, а лъэбакъуэ пхэнжыр умыч щIыкIэ укъэкIуащ члисэм. КъызэдаIуэ, си псэ, уцIегъуэжынуц. Дэ дунейр къутэжыхукIэ зэщхъ дыхъунукъым. Илъэсищ дэнэ къэна, илъэс щэцIкIэ пцIыхуауэ щытми, и унэ уришэну и щхьэ тезымылхьэр гъащIэ гъусэу къыпхуеинкIэ Iэмал иIэкъым. Абы уризэштегъэуэ аркъудейщ.

– Абы дин зэрихьэркъым, апхуэдиз зэригъэзахуэркъым, сэри къыспиубыдынуIакъым.

– Нэмэз зэримышцIым къыкIыркъым ар мымуслъымэну. Лъэпкъыр щымуслъымэн лъэпкъкIэ, ислъамым игъэзахуэ псори я хабзэми къештэ абыхэм, зэрыщIыкIурэ илъагъури зэсари аращ.

– «Граждан нэчыхъкIэ» дызэдэпсэумэ-щэ?

– «Граждан нэчыхъ» жыхуэлIэр зищIысыр пцIэрэ, си хьыджэбз? «Граждан щхьэгъусэ» пхуэхъум езым зы къалэни имыхъу, лей къыптехьэмэ, зэрыхэбгъэзыхьын зы Iэмэпсыми пIэщIэмылгу, къыптрилъхьэ уи хьэлъэрэ илъэс бжыгъэкIэ щхьэгъусэфI къызэрыпхэкIыну. Ар члисэм щIимыгъэдурысыр уэ къыпщхьэщыжын щхьэкIэщ, нэгъуэщIкъым.

– Сыт-тIэ сщIэну?

– АфIэкIа зыбгъэдумыгъэхьэнырщ пэжыр.

– Сэ ар схузэфIэкIынукъым.

– ПхузэфIэмыкIыну, езым укыфIидзэху пэплъэ, ар гуващIэхами къэхъунуц.

– Чыристанхэми хыфІадзэ я щхьэгъусэхэр, ар динми лъэпкъми елгытауэ си фІэщ хъуркъым.

– Зы чыристаным уккыыхыфІидзэмэ, адрейм удэкІуэ мэхъу. Уи закъуэу укъэнапэми, абы щхьэкІэ уи тхьэм и щІыб кыпхуигъэзэнукъым, уи фІэщхуныгъэри пфІэкІуэдынукъым, упсэху тІэкІу гугъу уехьыну аркъудейщ. Хьисэ лъапІэр зи фІэщ мыхъум уи дунейми уи ахьрэтми ухегъэкІыж.

– Хьисэ лъапІэр и фІэщ мэхъу абы.

– Бегъымбару кыбжиІагъэнщ, нэгъуэщІу жыпІэмэ, – цІыхуу. Ар гуэныхьышхуэщ.

– Сэри нэгъуэщІу кысхузыфІэгъэщІырккъым ар, ди адэ лъапІэ. КъыздэІэпыкъу. Гужьейгъуэм сиІыгъщ. Унафэ кысхуэщІ, сынодэІуэнщ.

– Япэрауэ, псоми узэрхущІегъуэжымкІэ зыкъэбумысынщ. Уэ гъуэгу къозымытыр узахуэу кызэрыплъытэрщ. ЩІалэм сишэркъым, жыболэри уогъэкъуаншэ, удэпсэуну узэрхуейм уи напэр итхьэщІыж уи гугъуэ. ИпэжыпІэкІэ, тхьэр кызэрыпхуэмыарэзырщ абы ущІимышэр. Уи фІэщхуныгъэр шэчым ІэщІокІуэдэж. Уэ узыхапІыкІар абы зэи кыгурыІуэнукъым, уэри ар къэщІыхуауэ кыпфІэщІ щхьэкІэ, пэжкъым. Тыгъэ кыпхуищІа?

– Сыт щыгъуи кысхуэщІ.

– Сыт, псалъэм папщІэ?

– Сыти. Унэ кысхуищэхуащ, машинэ, дыщэхэкІхэр, ахьшэ кызет...

– Нэчыхь иригъэтхын имыдэу, а къомыр къозытам укыищэхуу аркъудейщ. Уи щІалэгъуэр икІыхущ уи пІалгъэр. Уи насып кырихьэкІмэ, етІуанэ щхьэгъусэу уишэнкІи хъунщ, ари щэхуу.

– Ар фызыкъэмышэщ, щхьэгъусэ иІэккъым.

– Япэрауэ, дэнэ щыпщІэр? ЕтІуанэрауэ, ар хабзэ яхуэхъуащ иджырей муслъымэн щІалэ псынщІэхэм. Адэ-анэм нысэу зэрамыпэсынум, езыхэми кыдалгагъуну зыхуамыгъэфащэхэм нэчыхь щэху хурагъэтхри, «япэр» ямыІэу, «етІуанэ» къашэ. Я щхьэ кьагъэпщІэж апхуэдэурэ. «Ущхьэхуитщ» кыбжиІэмэ, къэбухащ абы щыгъуэми. Къэрал хабзэми укыихъумэнукъым, хьэгъуэлІыгъуи пльагъунукъым, бгъэкъуэншэни бгъуэтынукъым. Езым и пщІи и щхьи мыхьейуэ, щІалэ фызыкъэмышэхэм къакІэрымыхуу, утыку зэритын унагъуэ иухуэнущ махуэ гуэрым. Бийуэ къилгытэ лъэпкъым узэрыщыщри зыщумыгъэгъупщэ. Езыр динми хабзэми егъэзахуэ, къэралым щыщщи, ищІэмкІэ хуитщ. Уэ уурысщ, учыристанщ. Лей кыптехьэкІэ, псапэ кыихьу фІэкІа кыщыхъунукъым.

– Сыт-тІэ сщІэнур?

– Уигу гъэбыди, уи лъэпкъэгъум, уи динэгъум дэкІуэ. Си фІэщ хъунккъым мыр зи теплгэ, зи акъыл, зи фІэщхуныгъэ «къыздэкІуэ» кыбжезыІэн урыс щІалэ умыгъуэту. Унэ къалэнхэм узэрыпэрыхьэу, мыхьэнэ зимыІэхэм уегупсысыну ухущІыхьэнукъым. Уи фІэщу ущІегъуэжмэ, кыпхуэмыгъун гуэныхь щыІэккъым, си хьыджэбз цІыкІу.

– СыхущІемыгъуэжыфмэ-щэ?

– ТхьэлгэІухэр щыІэщ кыбдэІэпыкъуу.

– Сыт хуэдэ?

– Псалгэм папщIэ, мыпхуэдэ. – Попыр зэлэбэкIри, абдеж дыдэм щыт тхыль дэльхьэпIэм зэрыбкIэ къэщыпа сатырхэр кызытеш напэ хужьыр кыдыхауэ къоджэ:

«Уа ди Тхьэ! Уэ уоцIэ си дежкIэ нэхьыфIыр, кыздэлэпыкыу. Гуэныхьым ситхьэкъуну кысхузэпумыщэ. Сэ сыкъарууншэщ, сыгуэныхьыщ, си щыуагъэхэм сатумыгъэкIуэдэжыну сынолъяIу. Си бийхэм саIэщIумыгъахуэ, уэращ сызэжалIэр, ди Тхьэ! Уэращ си быдапIэри, сызыщыгугъри, фIыщIэ зыхуэсщIри, сызыщытхъури».

Машэ игъащIэм кыIэрыхъатэкъым зэрыщыту езым теухуауэ кыфIэщI апхуэдэ тхыгъэ. Махуэ къэс сабийхэм я пащхьэм тхыль IэщIэлъу иувэ егъэджакIуэм япэу къеджэкIэ зригъэщIам хуэдэт, апхуэдизкIэ и гум пхыкIат поным кърита тхьэлъяIури. И нэр тхылымпIэ напэм кытрихыныр и гум имыдэу, хьыджэбзыр и закъуэ къэна нэужьы и пIэм ижыхьауэ итащ зыкъомрэ, итIанэ къуэгъэнапIэм къуэтIысхьэри, гурэ псэкIэ Хьисэ лъапIэм зыхуигъэзащ. Тхьэм – тхьэщ, бегъымбармэ – бегъымбарщ, цIыхуфIу дунейм щытетакIэ, зыгуэр кыхуищIэнщ. Пэжынкъым мыр зи дахагъ тхьэлъяIупIэм дэлэпыкыуэгъу кыхуэхъун псэ щIэмьтынкIэ.

Зызыхуигъазэр имыщIэу, игу кыпылгъадэ псалгэхэмкIэ, зэрыригъаджэ урысыбзэмкIэ лъаIуэ Машэ и гулътэр здэжэхэр гъэщIэгъуэнт. Псори къэгъэнауэ, Марат и адыгэ акцентым и дыхъэшхын кыгъакIуэ зэпытт абы. Иджыпсту и псэм и къабзапIэр кызэрилхьыуэж анэдэлъхубзэм кымыухъуреихъуи псэуфынутэкъым. Зэджем и цIэри, и щытыкIэри имыщIэу, езы урысыбзэм здишэмкIэ макIуэ. Зэгуэр псалгэ псори тхьэлъяIуу щытагъэнщ. Ар мыпэжмэ, сыт лъапкъ къэс бзэ щхьэхуэ щIратар? Тхьэм и цIэр диньбзэкIэ кыпIуэмэ, узэхихыу, ар умыщIэмэ, и щIыб кыпхуигъазэ нэхъей? Пэжынкъым ар! Хьэмэрэ ерыщу сышелгъэIум деж си лъэIур здынэсыпхьэм нэсу, селъэIуну си акъыл схуримыкъумэ, е езмыкуфмэ, сыкыфIэмыIуэхуу? Ари пцIыщ. Сэ селъэIуну сигу къэмыкI щIыкIэ, сыкъэзыгъэщIам бзэ кызырэсIурилхьам къикIынкIэ хъунур зыщ: Езым сызэрыхуэныкъуэну шэч хэлътэкъыми, арыххэу сигу илгыр кысхуэпсалъ закъуэмэ, ар нэхьыфI дыдэу сщIэ бзэмкIэ псалгэм схуигъэзэгъэххэмэ, жысIэр занщIэу зэхихын хуэдэу сызэтриухуащ. Анэдэлъхубзэращ си тхьэлъяIум дамэ хуэхъунур, седжауэ щIэныгъэ збгъэдэлъми, хьэрф кысхуимытхьэми, тхьэлъяIубзэ сщIэми, сымыщIэми, сыцIыхуфIми, сыцIыху Iейми. ЗыхэсщIэм цIэ фIэсщыфын Iэзагъыр си псэм пыщIа си бзэм фIэкIа, зыми кызытынукъым. Зыгуэр кысхуэзыщIэфыну Закъуэм гу зылъезгъэтэн папщIи, анэдэлъхубзэм нэхърэ нэхъ IэмэпсымэфI згъуэтынукъым. Дауэ ухуейми, еджэ, – узэхихынущ! Сыт ухуейми, жыIэ, – кыпхуищIэнущ! ЗыкъэзгъэцIыху, зэи сымылгъэуауэ сифI зезыхуэ къару щэху! Ухэт уэ? Сыхэт сэ? ДызэфIумыгъэкIуэд Уэрэ сэрэ!

Геленджик кыщыкIыжым зэхъуэпса пшэ хужьхэм ещхьу, псынщIэ хъуат Машэ члисэм кыщыщIэкIыжам, апхуэдизкIэ и псэр тыншыжати. Тетыфыну пIэрэ псалгэ зритыжахэм? Тетыфынщ. Абы иджы кууэ зыхешIэ езым и къуаншагъэхэри, Марат сэбэп зэрыхуэмыхъури. Зыхуимыгъэгусэу икIи зыхузэкIэщIимышу, зэрызэбгъэдэкIыжыпхьэр кыгуригъэIуэнщ. Езым кыгурыIуакIэщ нэгъуэщIу зэрымыхъунур. Попым жиIэ псор и фIэщ мыхъуами, и гупсысэм здиунэтIыпхьэмкIэ зэрызигъэзар IупщIщ.

Катеринэ и пхъум хуигъэува Іэнэр иузэдакІэт Машэ кыщыщІыхъэжам. Зыри кызырэрымыгъэблэгъам щыгуфІыкІыжащ. ХъэгъуэлІыгъуэ нэхрэ нэхыфІт ар нобэ здэщыІар.

Іэнэр Іуахыжу, щхъэж и Іуэху зэрихуэну зэанэзпхъум пэш зырызым зыщІагуэшэжа нэужь, Машэ и телефоныр къеуащ. Къэпсалгъэр Андрейт. ЕджапІэм кыдыщІэса майкбалэдэс урыс щІалэ. Къехъуэхъун и мурадщи, хъэщІэ зыкыхуищІыну мэлъаІуэ. КърекІуэ. Иджыри гувакъым. Машэ и лэгъунэм кыщІэкІыжри, Іэнэр кыгъэщІэрэщІэжын щІидзащ.

3

Псори зэрыпсалгъэр адыгэбзэт

ІэшрыІ гъэвэгъуэм нартыху зэтеудамрэ шэмрэ я уасэр доуей. ИужькІэ удзу кыхэжыр нартыху хужь кыщІэкІрэ шэ уэш къешхми, къехыжынукъым. Абы ещхъ хъуат Марат и лэжэгъухэм я къапхъэн гъэувыкІэр. Лыгъумхэ я дыуэщІым зэрыкІуэным зыхуагъэхъэзырын ямыхуэрэ, Щыхъым зэрыпсэур къэІуащ. ИтІани, загъэхъеин щІадзакІэти, кызэщІэзыгъэплъа щхъэусыгъуэр зэрыщымыІэжым хуэдэу, здежъам нэсыным хущІегъуэжыфакъым. НэгъуэщІ кІуапІэ щыІау арат? Е зэкъуэту Марат ирахужьэ, е езыхэм я нэ вагъуэр ярегъэлыгъуж.

Щыхъым тезыр тралъхъэну Марат хигъэзыхъа щІалиплІрат ахэр: уэчылу щыта Іэмыр, оперативник Рустам, прокурор Жыраслгъэн, следователь Батыр сымэ. ХеящІэ урыс бзылхугъэр зыми щыгуазэтэкъым.

УзэгурыІуэныр тыншт, бзэгүзехъэ кыпхэмыкІыну пщІэмэ. Зым адрейм хуищІ дзыхъым гурыщхъуэри кІэрыщІат. Марат – Маратт, ахэр зэрызэкъуиудын Іэмалым хуэмыІэрыхуэмэ? КъулыкъушІэхэм зыгуэр щызэпаубыдым деж, зыщыгугъыр е кърал хабзэрщ, е а хабзэм ебэкъуэфхэрщ. Марат хуэдэ закъуэтІакъуэхэрщ а лъэныкъуитІым я зэхуакум дэтыфыр. Апхуэдэхэм хабзэми я фейдэ хах, абы укызырэрыпекІуэкІынури ящІэ. ЗыгуэркІэ кыщыхагъэзыхъ къэхъумэ, утыку зэрит фащэм бжыгъэ кърамынэну яхузэфІокІ. КъафІыщІэщаІауэ кыщыпфІэщІым дежи, я къунтхым фІэлъ хъэмбылур яхъуэжу аркъудейщ. Дыщэми дыщэ бдзэжьейми зыхагъэкІыжын я хьэлкъым.

Пэжми, щхъэукъуэкІэ щыгъупщэжауэ, щхъэкуцІыр зэрехуэ. Уегъэшына, уегъэгүзавэ, укъегъэгүгъэ, уегъэбэлэрыгъ. Утрегъэгүшхуэ! Арагъэнщ илгъэс зыбгъупщІ хъуауэ Марат зэрызыбгъэдыгъэхъэ къудейм ириуэркъ щІалищымрэ абыхэм нэхрэ илгъэс зытхухкІэ нэхъыжь Жыраслгъэнрэ абы и къунтхым зыкыпагъэхун мурадыр щІаукъуэдиипар. Е улІэн е улІын! БампІэ зэтрихъахэр щахуэмыхыжым, Марат зыкърамыгъащІауэ зэхуэзэри зэпсэлъахэщ, нэгъуэщІу жыпІэмэ, къалэ шхапІэхэм кыщІэкІри, гъатхэ губгъуэм Іугъуэмэ зыщыуа, дзасэм фІэлъу дэп мафІэкІа гъэжъа мэлыл щызэдашхаш.

Щыхъым лІауэ кызырэрыІуу, гужьейхэри, «зиукІыжыным ехулІэн» къуаншагъэм иупхыфыну щыІэ щыхъэт псори ягъэпщІкІун щІадзат япэщІыкІэ. АрщхъэкІэ лІа хуэдэр къэхъужри, псори къагъэнэжми хъуну кыщІэкІащ. ИтІани зэрыхъзэрий къэхъеям Марат зрапщыты-

ныгу ищлыуати, кыктуэтыжыныр зым адреим хуимыдэжу, Лыггумым и кыктуэктыклар «кыалэным и мардэм икIа» тезырым ирахулэныр унафэу кыащтэ иджы щIалиплIым.

ХэкиппIэм я нэхъ тыншыр узэггусэу министрIым деж ущIыхьэу ухуэтхьэусыхэнырт. «Уэ сыт абы апхуэдиз щIыхэпщIыкIыр?» ущIэр кызырэуIунум ухуэхьэзыру. А мылым лыащIэу техьэфын кыахэкIакыым. МинистрIым и фIэщ хьунур Марат жиIэращ. Абы и урысыбзэри нэхъ хуэщIащ, дзыхьы кыыхуещI. Сытми, нэрылыгагъуу загьэхьеищэныр дзыхьщIыгъуэджэщ. Ахэра зымыщIэр Марат и Iэр зэрыкIыхьыр? УнафэщIхэм хьыбар егъэщIэн хуейр пэжщ, ауэ езыхэм я Iуэху хэмылыу, зэрымыщIэкIэ кыащIа хуэдэу. КъулыкъушIэхэр щыхьуакIуэр уи лыэужьыр щыпхуэгъэкIуэдыж телеграмырщ. Абы кыыщыщIадзэнщ. Дауэ? ЗэкIэ кыахуэгупсысар ипэкIэ яIа унафэщIым и бзэгузехьэ «телеграмистым» езыхэм ящIэр кIэщIадзээрэ, Лыггумхэ я кьуэр зэрымыщIэгъуалэр цыхубэм хагъэIуэнырщ. Хэт ищIэрэ, «СМИ-м кызыэрытрадзам ипкь иткIэ», жалэу, кьралъэфэжьэнкIи мэхьу. Арат я кьэжьэкIэр интернетым исхэм Марат и хьыбару иужьрей махуэхэм зэIэпахым.

Зэрыгъэгущхуэжхээрэ, зым адреим щыггупщэжахэр игу кьегъэкIыж, тхылгымпIэ гуэрхэр кыккъуальэфыжурэ сурэт трах, а псори Замир хурагъэхь. Маратрэ Машэрэ зыхуей хуэзауэ зэрызагъэпсэхум, езы тIури зэрызэкIупсым инстаграмым ущеплыну ухуей? Ухуитщ! ЩIалэр ефэ-ешхэ хэсу кызырэыфэм утригъэуну? Еплъ! КьыкIухьу, щахуэу, тхэуэ, еджэу, кыафэу, сурэт зытригъэхьыу, машинэм итIысхьэу, кыкIыу, шхэуэ, ефэу – иджы хуэдэу зэи цIэрыIуатэкыым Марат. Зызыхьуэжар зы закъуэт. Щыхьым и кьуэр нобэр кыыздэсым цыхуфIи цыху Iеи зэфыгъуэ ухыгъэм и гъэфIэным и сурэтым итамэ, иджы бзаджэ кызырэыгуэкIхэм бзаджэнаджэ дыдэ зэрыщыIэм псэ кыахигъэхьэжат. Лыггум Марат игъэпщIуари, кьидыгъуари, кыигъэпщIари, иригъэукIари, езыр зытхьэлэ пэтари, кьезыгъэлари, IэщIэкIари зэрыб хьэрфкIэ кьэщыпауэ интернетым зызыдиIуэнтIэф дурэщплIэрэш кьэс кыыщыкыуэхурт. Хэт ар кыывжезыIэгъар адыгэр дыкIуэдыжыну?

Щыхьым лээхьуэщым кыдыса Хьэбас и судыр Ростов щащIэри кыаутIыпщыжа кьудейщ. Зэран кыахуэхьу къулыкъушIэ гуэр зрагъэукIар «кыIэщIэщIам щIэпхьаджагъэ зэрыхэмылгым кыыхэкIыу» яухеящ. Марат ибзри идыжат а Iуэхур. Мы щIалиплIми Хьэбас ямыIэу хьунукыым. И бзэр ахьшэм кызыэритIатэр зы, Марат зыри кызырэырымщIэжынур и фIэщ пхуэщIмэ, кьэгъазэ зэрымIэнур – тIу.

Утыку ихьапхьэу кыащыхьухэм тхыгъэ кыахэзыщIыкIыр Замирщ. ЩIалиплIым ахьшэ зэхадзэри, тхьэмахуэ кьэс абы улахуэ щэху ират. Кьэгъэнэуапхьэ дэфтэрхэм я нэхьыбэр кьезыхьэлIэр Iэмырщ. Рустам а тIур зэхуэмызэу зэпещIэ.

– И адэр сымаджэщым кыыщIашыжакIэщ, – Iэмыр Рустам телефонкIэ йопсалгэ. – И хьыджэбзым урыс щIалэ гуэрым дэкIуэну зегъэхьэзыр. Ар дауэ кыыщыхьуну пIэрэ?

– Замир жесIэн ари? – щIоупщIэ Рустам.

– ЗэкIэ – хьэуэ.

– Сыт узэжьэр?

– Машэ и псэлгыхьум теухуауэ зыри сиIэкыым. ИтIанэ дыцIэнтхьуэнри хэлыщ. ЩIегъуэжмэ-щэ? Новиков Андрей. Поли-

цэм и майор. БгъуэтыІамэ, зыплъыхь. Урысщ, Майкьалэ кьудамэм и унафэщІщ. Куэдрэ зыщІыпІи зыщимыІэжьэу, кьулыкьукІэ псынщІау докІуэтей. Ар министрэм бгъэдыхьэныгу хьун хуэдэу, хьыджэбзыр кьытхуэгъэгубжамэ, дехьулІат.

– ИтІанэ-щэ?

– ИтІанэ езы Марат кьызыкІэлъижыхьым и пащхьэ идукІауэ бжы. Министрым игу зырригъэхьын папщІэщ абы и адэр лъэхьуэщым щІрилгъафар. Апхуэдэфэ кьызэрытригъэуар кьищІэмэ, махуэпс иригъэфэнукьым.

– Езы тІур зэгурыІуэрэ, уэрамым дыдаутІыпщхьэмэ-щэ?

– Сыт дызыхэкІыжынур? Дипломыр уи жыным илькьэ? Полицэ нэхьрэ кьэралыр нэхь зыхуэныкьуэ щыІэкьым.

– Ари пэжщ, ауэ...

– УукІытэу жумыІэ.

– Ари хэльщ.

– ЩІэп щакІэщІэбдзэкІи уукІытэрэ, щэхужыпщІэр щыдэбгъэуейм деж?

– Тротил якІэщІэздзэу сегъаси сыукІытэнкьым.

– Сыт тротил узезыхуэр?

– Сэ сщІэрэ? Лагъымыпхьэ пщыкІутхум си ремонтыр кьысхуищІащ жыпІауэ щытащ оперу ущылажьэм щыгъуэ. ИлъэситІ хьуащ етІуанэ кьатыр зэрыдэсщІейрэ. Хьэмэмым плиткэ схурегъэ-дзакьым нобэр кьыздэсым.

– Сыт плиткэ зэрыпщІынур, иджыпсту пластик лъэщхэр щыІэщ.

– Абы дапщэ и уасэр?

– Нэхь пудкьым, ауэ нэхь дахэщ, кІэрыпІулІэнуи нэхь тынщщ.

– Машинэр езгъэщІыжмэ, и Іуэху зесхуэнщ абы. Сыт и цІэр пластик жыхуэпІэм?

– Іэджи щыІэщ. Сэ «вивальди»-р сигу ирохь. Блыным кІэралгъхьэ панель.

– ЛъапІэ?

– Уей, мыпуд. Дапщэ зы наркоманым кьеІыпхыр?

– Бгъэдэлъым елытауэ, минищ е плІы.

– МиниплІ кьеІызых плъэгъуа? Тху жыІэ.

– ЛІо жыпІэкІэ, имыІэмэ?

– Абы имыІэм уи Іуэху хэлькьым уэ. ЩагъэтІыльым деж уви, жэщу кьэубыд, сурэт теги, и пщэ гурыгьыр убыд. Си Іуэхуш кьимыгъуэтмэ. Къэзыщтэм имыІэмэ, зыгъэтІыльым кьеІых.

– СфІэгуэныхь мэхьу. Яшхын яІэкьым абыхэм.

– Е, сыту уцихуэжь мыгъуэ уэ! ЗэзыхьэлІэм имыІэми, зыщэм иІэщ. Ахэр цІыхуу убжу ара уэ? Дэ дащхьэщыкІмэ, цырыцу зэпкьратхьынуш ахэр зыхэзыІухэм я физхэм.

– Щыгугъ, зэпкьратхьынщ. Езым зыхимыІуарэт! ЦІыхубзхэр зэкІэлъыкІуэу ухуейкьэ? ЛІым зыхеІу, ар кьезыщэр и физым и ныбжьэгъуш. Сыту делэ мыгъуэ а гупыр.

– Ахэр мыделэмэ, дэ дауэт дызэрыхьунур?

– Сигу кьэкІыжа щІыкІэ... Замир зыгуэрэм кьыхуитхаш: «Дызэхуэгъазэ, жысІэн сиІэщ», – жери. «ФщІэІамэ, кьыджефІэ, цІыхухэм лей кьатемыхьэн щхьэкІэ», – жытІэри, хэдгъэІуатэкьэ?

– Иджыри кьэс сыкьыщІэбгъавэр сыт-тІэ, ар жумыІэу.

– Сэ сщІэрэ?

– Сыт-тІэ жэуапу иритар? КьыІиха и телефоныр?

- СщІэркъым, жесІэн кыІихыну?
- ЖэрыжэкІэ.

Замир и телеграм каналым зыпызыщІар езы Іэмырт. НэгъуэщІ телефонкІэ. ЗэхащІыхъ къомыр Марат жрамыІэжынкІэ гугъэжыр-тэкъыми, закъримыгъащІэу арат и гъусэхэм. Езым жриІэжат псори Марат. КъащІыхуитхари къыжралэморэ ящІэморэ зэтэхуэрэ зэтемы-хуэрэ къыщІэн папщІэт.

Марат Налшык къыдэмыхъэж щІыкІэ, абы псори лыгъэІэсат Іэмыр. ЩІалищым ягуэт хуэдэурэ, екІуэкІ псори ІуридзэжакІэт. Зы жъэкІэ Марат и мащэр къатІу кызыфІэщІ и гъусэхэм чэнджэщ ярет, адреимкІэ – езы Марат и унафэхэр егъэзащІэ. Рустам и Іуэхур зэфІэкІащ. Иджыри къэс щхъухъ зыщэхэмрэ ахэр зыкІэщІидзэхэмрэ къапыкІ ахъшэмкІэ Марат дэгуашэу щытащ ар. Иджы апхуэдэ гуэр зэхищІыхърэ пэт къаригъэубыдыну унафэ кыыхуищІащ. Арат апхуэ-диз чэнджэщ щІритыр.

Пшапэр зэхэуащ. Рустам «и наркоманхэм» яхэплъэну йожьэ. Мес, хущІэмыхъэу, зэхэзекІуэ цІыхухэм зэрахэмыгъуащэр ящІэжу, уэра-мышхъэм къытохутэхэри, къатехъэ лейр яхуэмыхъыж хуэдэ, щхъэж и гъэтІылыпІэм хуеунэтІ. Дамэдазэхэр, гъуэмбхэр, кумбхэр, мывэ дапхъэхэр – я ажал зыхэль «шыгъур» адэ-модэм телефон уэздыгъэ щІэгъэнакІэ къыщалгыхъуэ. Ахэр зыгъэтІылыа фызыжъри жейркъым. ЖыщІыгъэ кыфІихыж хуэдэурэ шордакъым къытоувэри къахоплъэ. Рустам и машинэр щилъагъукІэ, и гур мэпсэхуж – хабзэр и тельхъэщ.

Телефоныр къоуэ. Къэпсалъэр Іэмырщ.

– КъэдаІуэ, щІалэфІ. Унэ зехъэпщІэ къыпхуэзгъуэтащ. Къэрал Іуэхуш.

– СынодаІуэ.

– Иджыпсту Бжейкъалэ деж щІалэ гуэр гъуэгум къыщытехъэ-жынуш, мэракІуашхэ къыкІыжу. Дэ ди мэракІуэр езыращ. ЗигъэІуну хуейши, дыдэмыІэпыкъуу ядэркъым. Ар унафэшхуэщ, умыбэлэрыгъ. Хъэбасрэ абы и ныбжьэгъу куржы щІалэжымырэ щыхъэту къыздэщ-тэ. Зыгуэр тІэкІу и машинэм къыщыбгъуэртмэ, аращ. Тутыни аркъэи ефэркъым, я фІэщ пщІыну гугъу хъунуш, хуэсакъ. Пхуэгъэшынэмэ, угурыІуэнри хэлъщ.

– Берд здэсшэ хъуну?

– Хэт ухуейми, здэшэ. Ауэ, къызжиІакъым жумыІэж, лъэужь къы-умыгъанэ.

– Еджэрэ? Лажьэрэ? Сыт хуэдэбзэ сызэрепсалъэнур?

– ЩІакхъуэ егъажъэ жеІэри итщ. Ауэ Ницше еджащ, жи, къызжиІакъым жумыІэж. Дин зэрихъэркъым, хъэуэ. УрысыбзэкІэ епсалъэ, адыгэбзэ тІэкІу кыхэбгъахуэми хъунуш, ныкъуэкъуэн щІидзэмэ. Адыгэ джанэ щыгъмэ, ущымыдыхъэшх, муслъымэн шухэм зыкъуадзмэ, укъэсыжащ, абыхэм жъэ яІэщ иджыпсту.

– Марат щыгъуазэ?

– Аращ зи унафэр. Гурыщхъуэ къытхуищІ хъунукъым, еужьэрэкІ.

– СокІуэ.

Рустам отделым Іухъэжри, гъуэгу къытеувэжа щІалэм и жы-ным ирилхъэну къэлътмакъыр зэкІуэцІилхъащ. Сытуи мэ Іей мыр. ЛэжъапІэ пэшым къыдыщІэс Берд къыздищтэри, Бжейкъа-лэ мэзым хэтІысхъауэ, Іэмыр зи гугъу ищІа машинэ хужь цІыкІур къыкъуэкІыным поплъэ. Зы сыхъэт ныкъуэ нэхърэ нэхъыбэ дэІагъэнтэкъым, игъэхъур гъуэгум къыщытеувам.

Къагъэувылащ. Илъэс щэщI зи ныбжьын щIалэ сырыху кIыхь-солэ. Гупыжь Алим. ЗэрызэгурыIуам тету, Бердрэ Рустамрэ щIым ягъэгъуэлъа щIалэм и нэзэрыхъэм я кIэрахъуэхэр траубыдауэ, Iуэхур зыIутыр къыгурагаIуэ:

– Алим, си къуэш, – жеIэ Берд. – Сэ щIэп зэрызумыхъэлIэри, тутын къудей узэремыфэри сощIэ. Ауэ уэри сэри ди нэ вагъуэ дэ-зыгъэлабгагъужыфыну гуэрхэр къыпхуэарэзыккыми, удгъэтIыс хуэ-дэу зыдмышIу хъунуккым. Узахуэ-укъуаншэ Iуэхум халъыжккым. Иджыпсту «шыгъу» зэпхъэлIэу укъежьэжа хуэдэу, зыгуэрхэр пщытцIэлъынущ, къэнар уи машинэм итлъхъэнурэ къэдгъуэты-жынущ. Умыгужьей, си къуэш цIыкIу. Алыхым къыпхуимыуха къыпщыцIынуккым, араци, умыныкъуакъуэу, дыгъэлажьэ. Дэри дащыщIуэ зи Iуэху зепхуэ адыгэхэм, унагъуэ къытцогугъ. Уэ ущIалэжьщ, лъэпккым щхъэкIэ пщIэр пщIэуэ, дэлэпыкъуэгъуншэу укъагъэнэнккым. Мазэ зы-тIу уисыху укъацIыхунщ. Уэри цIэрыIуэ ухъун щхъэкIэкъэ утыкум ущIилъэдар? НтIэ, дэ пщIэншэу цIэрыIуэ удоцI, уэ зэран укытхуэхъурккым, дызэгурыIуа?

ИгъащIэм и нэкIэ щIэп илъэгъуа къыщIэкIынтэккым а щIалэм. Ауэ зыри жиIаккым. Пхуэмыфашэ къозыщIэр уи анэдэлъхубзэкIэ къыщопсалъэм деж бзагуэ уохъу, жаIэ.

– Мыр адыгэкъэ, – жыпIэнщ, си къуэшыжь. – Берд лей зэрихъэ къудейкIэ игу зэгъэнутэккым, ар зэрыпсапэр уи фIэщ имыщIэмэ. – Папэ, телефоныщIэ къытхуэщэху, – жаIэри, адыгищI цIэсщI си унэм, махуэ къэс гъэшхэн хуейуэ. Уэ лъэпккыфI укыыхэкIащ, уэчылхэр куэдым тогушхуэ иджыпсту, зыгуэру укыыхашынщ. Дэ мы узижа-гъуэныр зи махуэм демыдаIуэмэ, фызым лъапэкIэ дыкърихуэкIыу пщIантIэм дыдэсынуращ, губгъэн къытхуумыщI.

Отделым къэсыжа нэужь, Алим пщIы щызытрилъхъэж тхыгъэ хъэзырыр къыIэщIалъхъэри, Iэ щIрагъэдзаш. Губгъуэм щIэп щигъэкIым щыщI къишэжыну дэкIауэ арат. И жыным хуралъхъахэр къыщраыхыжым, къэуIэбжьа защIыну ящыгъупщаккым, и напэмрэ и Iэгухэмрэ щахуапхъэр щахуащ. Щыхъэт ящIа Хъэбас и гъусэ куржым нэмышI, псори зэрыпсалгъэр адыгэбзэт.

Мылэр лы мэхуэ, итIани.

– Алыхым жыхуиIа хъунщ, – къажриIащ Алим, и гур зэрехуэ-хар и нэгум къызэрыримыгъэщыным елIалIэурэ. – Зы адыгэм адреим пщIы трилъхъэкIэ, пэжыр дэнэ кIуэн?

Рустами, и напэр нэкIуIупхъуэм къызэрыкъуэмыщым нэхъ гурыфIыгъуэ зыхимыщIэу, унафэр игъэзащIэрт. ДяпэкIи псэун хуейщ. Узыпэмылъэщым лъакъуэ сэмэгумкIэ къыкIэлъыбжыхуэ, ижымкIэ абы и мащэр къызэрыптI белым утету. Телефоныр къеуащ. Iэмыр:

– Дауэ хъуа?

– ЗэфIэкIащ.

– ГуфIапщIэ птелъщ.

– Ар сыт щхъэкIэ?

– Укъызэллар пщIамэ, тхъэлгъэIу пщIыжынт. Марат гурыщхъуэ къыпхуиIэщ. Уэ укъезгъэубыдыну унафэ къысхуицIауэ арат, мы мэракIуашхэр гъуэгум къытемызэрыхъамэ. Политикэ, къуэш!

– ЖепIалауэ ара?

– ЛIо, мыр? Уэр сыхъуа уи гугъэ? Еуэ!

«Іэмыр пціы гуэр еупс», – кьольадэ Рустам и щхьэм. Зыщхьэщи-хуну хуежьащ, ауэ кьехьулІакьым. Гурыщхьуэм щхьэкуцІыр иугьуэ-нырт.

Унэм кІуэжауэ, пщыхьэщхьэшхэ здищІым, телевизорым кьіІукІ псалъэмакьыр зэхех. Хабзэхьумэхэм лей зэрызэрахьэм, псалъэм папцІэ, лажьэ зимыІэ цІыхухэм наркотик зэрыкІэщІадзэм топсэ-лтыхь. Зы журт ныбэкь утыкум итщ, пэжыр хуэмыбзыщІу фэ зытри-гьауэу. Адрейхэми ящІэ ар, ауэ псалъапІэр кьызылгысыным щхьэкІэ, зодауэ.

– Кьэралым и унафэщІым зымахуэ эфир занщІэм мыпхуэдэу щыжиІащ: «Урысей лъэхьуэщхэм шагьэтІысауэ исхэм я Іыхьэ плІанэр «наркотик» тезырхэмкІэ ягьэкьуаншэ». Зы илгьэсым и кІуэцІкІэ зи гугьу тщІы щитІрэ тІощІрэ еянэ тезырымкІэ цІыху мин бгьущІрэ бгьум щІигьу ягьэтІысащ. Ар бжыгьэ абрагьуэщ. Е кьэралыр зэра-хьэну зи пщэ дэзылгьэжахэм ар кьехьулІэкьыми, мэлгьэлгьэж. Е лей зэрахьэну хуит ящІа хабзэхьумэхэм псори яІэщІэлгьщ. Дауэ пэж дыдэу щІэп зезыхьэмрэ ар зыкІэщІадзахэмрэ зэрызэхэбгьэкІынур? ГьэщІэгьуэн вжесІэн? ЯгьэтІысахэм кьыкІэщІах щхьухьым и хьэ-лгьагьыр ущІагьэтІысыпхьэ мардэм хуэдизыбзэу кьыщІокІ сыт щы-гьуи.

– Хабзэхьумэхэм я ІэбэкІэм гу лыпштэну гугьукьым, – пещэ псалъэр зэпызыуда дагьыстэн хабзэщІэкьум. – Сэ вжесІэнщ кьра-цІэлэхьыну мурад зыхуащІахэр кьызэраубыд щІыкІэр. Іэмалхэм языр мыращ. ЯгьэтІысыну зытрагьэпса цІыхум езыхэм я лэжьэгьу кьызэрыкІуэ щыгьынкІэ хуэпауэ бгьэдагьэхьэри, наркотик ищэурэ ахьшэ кьригьэлэжьыну кьытрегьэхьэ. Модрейр арэзы хьууэ Іуэхум пэрыхьа нэужь, зыгуэр тІэкІу кьызэрырихьэжьэу, псоми щыгьуазэ по-лицэхэр тоуэри яубыд.

– Абы нэхьрэ нэхь Іэмал тынши щыІэщ, – цІыхубзхэм я хуиты-ныгьэм щІэбэн зэгухьэныгьэм и унафэщІ гуащэр кьыхоувэ псалъэ-макьым. – Хабзэхьумэхэм ядэлажьэ хьыджэбзым ягьэтІысыну зы-хуаумурад щІалэр зрегьэщІыхури, дызэхуэгьазэ, си деж узогьэблагьэ, ауэ ІэнэщІу укьэмыкІуэ, ди нэгү зедгьэужьынщ кьыжреІэ. ЩІалэ жыІэзыфІэщыр зраджа фэтэрым иІыгьыпхьэр иІыгьыу макІуэри, абы, дауи, полицэр кьыщыпэплгьэу кьыщІокІ.

Рустам телевизорыр игьэункІыфІащ.

– Иджыпсту таурыхьым щІидзэнущ, папэ, кхьыІэ, умыгьэун-кІыфІ, – жаІэу, сабийхэр щызэщІэкьугьэм, пигьэнэжри хьэщІэщым кьыщІэкІащ.

Вивальди

Вивальди жыхуаІэ блынтебзэр зэрыль машинэшхуэр Рустам и куэбжэпэм кьыщыІухьар тхьэмахуэ пщэдджыжьыпэуц.

– Рустам сыхуейт.

– Кьэбгьуэтащ, кьэблагьэ!

– Мыбы илгыр уи деж щисхын хуейуэ жаІащ.

– Сыт илгыр? ЖызыІари хэт?

– Илгыр пластик панелщ. Жызылар Маратщ, уэри пцйху кыщцэкынщ ар.

– Марат сэ блынтэбзэкцэ сельэуакъым.

– Сэ абы си цуэху хэлъкъым. Куэбжэр цупхамэ, сыныдыхэнт.

Рустам куэбжэшхуэр зэрыцуыху, и кьуитцыр кыщцэжащ: нэхыщцэр илгэситцэ мэху, нэхыжыыр – хы. Машинэм пэццэлгэдэнкцэ гузавэ кыщцэкынщ, анэшхуэри кьакцэлгыщцэклат, ауэ модрей тцур, и адэм кыбггэдэкын ямыдэу, я нэхэр машинэшхуэм тедияуэ, щытт. Езы Рустам и фэр шэхум хуэдэу пьклат, кьэхьур гурыцуэгьуэтэкъым.

Марат псори ещцэ. Аращ абы кьикцыр. Цэмыр еупщцын? Сыт цхьэкцэ? Зэфцэкцэ псори. Хьэмэ, зыгуэркцэ кыхуейуэ цумпцэфцэ кьыщцыну хэт? Е зэщакцур кызэриубыдам цхьэкцэ фцыщцэ кыхуищцэ? Зэрищцэр кьрегьащцэ. Цэмыр псори цуридзащ. Вивальдири щыгьупщакъым.

Машинэр дэкцэжа нэужь, Рустам и кьуэш нэхыщцэр зыдиггэцэпыкьуурэ, панелхэр драхьеящ ецуанэ кьатым. Ар зэрытращцы хьэрэ илгэс ныкьуэ хьуами арац, иджыри щцэцэгысхьэжатакъым.

Рустам кыщцагьуэтыжари аращ. Цюстрэ фцэцэпцэ фциггэзэгьа кцэпсэ зэрыжым, жыгым хуэмыцыгьыж кхьужьшхуэм ещцэу, кьыфцэлэлырт щцэлэшхуэр. Япэу кьэзылгьуар илгэсхы зи ныбжь и кьуэ нэхыжыырщ.

Рустам и дыуэщцым езы Марати щалгьагьуну цэмал ягьуэтащ. Зыфцэзылгьэжам и адэм и хьурегькцэ кьетцэсэкцэуэ щысхэм я нэхыжыыр Жырасльэнт. Абы Марат, Цэмыр, Батыр сымэ кьыбггэдэст.

– Игьащцэ зы сыхьэт кьэгувэу сиггэгузэвакъым, – зи кьуэр зыфцэкуэда, жьыхуеггэзэкцэ хьуа и адэм псэлыэн зэрыщигьэту и псэр хэкцыным хуэдэт. – Дыхуейтэкъым ецуанэ кьатым, сыпсэху тцэу сьдэкуеинукъым сэ абы, жысцэурэ сфцыщцэ.

Зэрыгьыр фцэмыемыкцэжу, цы гумащцэ и нэпсхэр илгэщцыжынуи хуеижтэкъым. Псалгэхэри сэбэп зэрыхуэмыхьум и щыхьэту, аргуэру кьрицэутащ:

– Сэ сыжейуэ сызыщцэлы унэм, кьэзмышцэу, си кьуэм зыщцэуцэжыныр сытым кьыхыху кьызипэса Алыхьышхуэм?

Щыри щымщ. Кьэхьуа дыдэр зымышцэ Жырасльэнтэ Батыррэт гугьу нэхь ехьыр. Ауэ иныкьуэхэм деж зыхэщцэ нэхыбэ кьыщыбжицэ щыцэщ, пццэ нэхьрэ. Цэмыррэ Маратрэ зэрымышцэу ххэм хуэдэт.

– Уи адэм сыт и узыншагьэ? – Жырасльэнтэ тегушхуэри, Марат зыхуицгэзащ.

– Нэхыфцэщ, – кьемыплэу жэуап кьрет. Кьэбийкъым, хьэуэ.

Марат, хы цуфэм кьызэрицэжрэ, отделым и нэхыщцэ и кьалэнхэр палгэцэ еггэзащцэ. Зыхуейм тэцэбэным зы лгэбакьуэщ ицэжыр. Лгэжапцэ екуэллэжа нэужь, Батыр кьриджэри, Щыхьым и цуэхум епха дэфтэрхэр зэриггэзэхуэну унафэ хуищцэ.

– Рустам-щэ? – щцэущцэ Батыр еплыхьуэрэ.

– Сыт Рустам?

– Зыщцэуцэжам и цуэху зетхуэну кьэ?

– Ар си кьудамэм хыхьэркъым.

– Ари пэжт, – жицэщ Батыри, и лгэжапцэ пэшымкцэ иунэтцэ.

Хэт хэшар? Жырасльэн? Хьэмэ Iэмыр? Мыхьэнэ иIэжкьым, хэт-ми. ИкIэщIыпIэкIэ зыгуэр щIэн хуейщ. ТIуми уабгьэдыхьи уепсалыи хьунукьым. Зиусхьэныр кьэкIуэжри, псори зэрыщытам теувэжаш.

Батыр телефоныр кьищтэри, уней уэчыл IуэхущIапIэ гуэрым увагьащIэ и мээкуу цIыхугьэм зыпищIащ. КьулыкьукIэ яIэта кьудейщ, ар ищIащ щхьэусыгьуэ.

– Сынохьуэхьу, Андрей!

– Упсэуарэт уэ! IПо, сыт фи хьыбархэр?

– Ди хьыбархэр щIагьуэкьым. Ди зы лэжьбэгьум зиукIыжаш дьгьуасэ. Абы сыкьокIыж.

– Хэт?

– ПцIыхунукьым. Рустам. Оперативникт.

– Гурыщхьуэ зыгуэр щыIэу ара?

– Хьэуэ. IэпапIэ телькьым, езым ейхэм фIэкIа, тхыгьэ гуэри кьыгьэнащ, зыри кьуаншэкьым, жиIэу иту. Уэ сыт уи хьыбар? ЩIэх хьэгьуэлIыгьуэм дебджэну?

– Укьыщызэхьуэхьум пщIэ си гугьащ.

– СыкьызыкIэрыхуаIа? Сэ IэнатIэрат сыщIынохьуэхьур.

– IэнатIэри унагьуэри...

– Плээгьуа абы и IэбэкIэр! Уей, сэ телефон хьуэхьукIэ сыпфIэкIыну кьыщIэмыкIын. Хэт иджы апхуэдизу ехьулIар?

– Машэ пщIэжыртэкьэ?

– Ма... А егьэджакIуэ тхьэIухудыр? Сынохьуэхьу! Сынохьуэхьу! Жьы Тхьэм фьзидищI, ауэ... Дауэ зэрыхьуар, жьысIэу арат. Дауэ апхуэдэу псынщIэу утегушхуэфа? Мы жылэр илгьэс бжыгьэкIэ кьызэрошэкIри дэтщ.

Батыр езыми гу лгьитэжат и щIагьыбзэр зэрышапщIэуэм, зи кьэшэныр зытрахам ещхьуи псынщIэрыпсалгьэ хьуат.

– Сэр дьдэм си фIэщ схуэщIыркьым иджыри. Уи насып зэхэлгьмэ, щIыжаIэр арагьэнщ.

– НысащIэр уи гьусэ, хьэмэ уи закьуэ?

– Си гьусэщ. Члисэм дыщызэрышащ тхьэмахуэ ипэкIэ, мыбы щытцIыху зыбжанэр кьедгьэблагьэри, тIэкIуи дыIэуэлгьуащ. Ауэ ди Iыхьыхьэми зыгуэр яльысын хуейкьэ ди гуфIэгьуэм щыщу, жьыдоIэри, щэкIуэгьуэм и блым Кьэбэрдэем революцэ кьыщыдгьэхьунуш. Укьыдогьэблагьэ! Мис, си щхьэгьусэми жьысIэр зэхех, сэлам кьыуехьж.

– ЖьантIэм нэхь пэлэщIэу зы тIысыпIэ кьысхухэх, си гур утIыпшауэ зызгьэпсэхун хуэдэу. Сэри схуехьуэхьуж. ДьызэгурыIуащ, си ныбжьбэгьужь. Уи кьулыкьум сызэрыщыгуфIыкIар бжесIэн си мурадут нызэрысщIари, нысашэри кьыхэхьуащ. Хьугьахьуэ! Кьуажэдэхэри уигу думыгьэхуж!

– Кьуажэдэхэракьэ сыт щыгьуи укьэзыгьэпэжыр. Зэи уи дзэ умыгьэщ, Iуэху уиIэкIэ. Узыншэу.

– Уа, дуней! – Батыр телефоныр трильхьэжауэ, и нитIыр кьызэрыримыгьэпкIыным и ужь итщ. Машэ! Марат илгьэсищ хьуауэ игьэпIий Машэ Мээкуу дэт уэчыл IуэхущIапIэм кьулыкьу кьызыщ-рата Новиков Андрей дэкIуащ тхьэмахуэ ипэкIэ. Ар езы Марат ищIэу пIэрэ? ЗимылIэжми, кьыфIэIуэхупхьэщ. Е езым и натIэм иригьэкIа? Кьыхурикьун щхьэкIэ дэкIуамэ-щэ? Андрей щIалэфIщ, Маши Iейкьым. Марат дэкIуэдт ар. ФIы дьдэщ, хьыбарыфIщ. И лгьэпкьэгьуэ

кыыхыжащ икIэм-икIэжым. Ар яжриIэ пэтми, я фIэщ хьуркыым адыгэ донжуанхэм.

А псор Iуэхутэккыым, мы Рустам тхьэмыщкIэм сыт етщIэнур? ИмыщIафэ зытригъауэ, тIысыжыну ара-тIэ? Тхьэмахуэ. Тхьэмахуэ дэкIмэ, Андрей кьэкIуэжынууци, ечэнджэщынщ. Зыми зихьуэжа мыгъуэккыым пащтыхьыжкыым дызэриубыдрэ. АдыгитIым я зэхуакум зы урыс дэтщ. ЗэблэмыкIыфхэр Мэзкуу щIэпхьуэу кьэнащ. Щыхьэрми щыкуэдщ адыгэ уэчылхэр. Ауэ псоми я лъабжьэр тIасхьэщ иджыри. Илгэс щитI хуэдиз дэкIмэ, уккымыкIуэту тхьэусыхакIуэ укIуэ хьунуш. АпщIондэху нарт хьыбархэм еджэу шыс.

Батыр и «ауэ»-р IупщIыбзэу зэхихат Андрей. Ар кыщIыфIыдихуари гурыIуэгъуэт. ИщIэрт Батыр Марат зэрыдэлажьэри, Машэрэ Маратрэ щызэрышэнум пэлъа куэд зэрыщыIэри.

– Щхьэ уккэнэщхьэя? – Машэ и щхьэгъусэм кыбыгъэдэтIысхьауэ, налшык хьыбар кызыэрыжриIэнум зыхуегъэхьэзыр.

– Хьарзынэщ псори. Батыр сепсэлъэху, хэкум сыхуэзэшаш.

– Зи хэкур хурезэш. Дэ абы дыщыщккыым. Хамэ щыпIэщ ар, инджылыз колониехэм ещхьу.

– Ди сабиигъуэр щымыкIуамэ, колониет. НтIэ, дэ дыколониалист хьэмэ дыпщылI?

– Дыколониалистщ, дауи. Сыт узэрыщыгугъыр бийуэ уккэзылгытэ ныбжьэггум?

– Сыт узэрыщыгугъыпхьэр зэи уи жагъуэ ккэзымыщIа цIыхум?

– КкызжиIаккыым жумыIэж. Сэ и псалъэм тебгъуэтэжу адыгитI сыщрихьэлIаккыым Налшык.

– Псори зэбгъэцIыхуа?

ИрихулIащ, мис! – Машэ и гур ину кьоуэ.

– Сэ стеухуауэ зыгуэр ккыбжиIауэ ара?

– Сэ ккызжаIэм елгытауэ сыпхушчыту щхьэ ккыпфIэщIрэ?

– СощIэ. Ауэ... Гува-щIэхами дытемыпсэлгыхьу хьунуккыым абы.

Хэт теухуауи... щIэупщIэ узыхуей псоми.

– Япэ упщIэ! Уэ сытыт зэрэбгъаджэр?

– Урысыбзэмрэ литературэмкIэ.

– НтIэ, усэ Iэджи уощIэ а жыхуэпIэм?

– ПщIэну щытккыым.

– ЕтIуанэ упщIэ! Нерудэ Пабло жаIэу зэхэпха?

– Зэхэсхащ, ауэ и зы сатыр седжаккыым. Испание, хьэмэ Бразилие, дэнэт зыщыщыр?

– Чили.

– Сыт-тIэ Чилим щыщ коммунистым дэ ттеухуауэ итхар?

– Ещанэ упщIэ! Нобэ сыт хуэдэ махуэ?

– Сыт хуэдэ махуэ? Щэбэт. Зыгъэпсэхугъуэ махуэ! МахуэфI!

Сэ фIыуэ ушчыслъагъу махуэ! – Машэ, уэршэрым зыщымыгугъа лъэныккыуэмкIэ зэрызигъэшам игъэтыншыжауэ, Андрей и щхьэцым йопэщэщ.

– ЕплIанэ упщIэ! ФIыуэ зэрылъагъухэм зыгъэпсэхугъуэ махуэхэм сыт ящIэр? – щIалэми и щуIэггэм фIэкIа ккыфIэIуэху мы дунеишхуэм темытым хуэдэщ.

– ФIыуэ зэролъагъу!

– Махуэр уэфIмэ-щэ?

– НэхьыфIыжу зэролъагъу!

– Тхыль йоджэ!

- Тхыль адреЙ махуэхэми еджэ мэхъу ахэр!
- Адрейхэр сыт хуэдэ махуэ?
- ФЫуэ щызэрымы... Апхуэдэ махуэ яІэкъым абыхэм.
- НтІэ, махуэ къэс фЫуэ зэрылгагъун Іуэху фІэкІа ямыІэмэ, тхыль щеджэн зэман дэнэ абыхэм къыздрахынур?
- Тхыль ущІеджэжыр цЫхухэр фЫуэ плъагъуу зэбгъэсэн папщІэкъэ?
- Ещхьщ, ещхьщ!
- Сыт зэщхьыр?
- ФЫуэ узэрылгагъун щхъэкІэ, тхыль уемыджэми хъунуш, уза-хуэщ. Ауэ нэхъыфЫжу узэрылгагъун папщІэ, хъунукъым уемыджэу. КъыздэпЫгырэ ар?
- БдызоІыгы!
- КъызэрыздэпЫгыр си фІэщ хъуну ухуеймэ, иджышсту дыщІокІри, Нерудэ и усэ тхыль къыпхузощэху.
- Сэ-щэ? Сэ сыт тыгъэ пхуэсщІынуур?
- Уэри? Уэ а тхыльым укъысхуеджэнущ!
- Си усэ къеджэкІэр уигу иримыхъмэ-щэ?
- СыномыдаІуэу, сынопльынщ.
- ИгъащІэм апхуэдэ мурад дахэкІэ унэм сыщІэкІакъым! Андрей...
- Сыт?
- Зыри. Уи цІэр жысІэну сфІэфІщ.
- Сэри сфІэфІщ.
- Сыт пфІэфІыр?
- Си цІэр зэрыжыпІэр.
- НакІуэ-тІэ!
- НакІуэ.

Мазэ ипэкІэ унагъуэ хъуа зэщхъэгъусэхэр щІалэм щыхъэрым къыщрата фэтэрыщІэм къыщІэкІри, уэрам бгъуфІэмкІэ драгъэзе-ящ. Махуэр жэпуэгъуэ гуакІуэт. Машэ пэж дыдэу зэи еджатэкъым Нерудэ и усэхэм. Ауэ езыр зэремыджам нэхърэ, Андрей зэреджар нэхъ фІэгъэщІэгъуэнт, езым фЫуэ илъагъу тхыльыр тыгъэ къызэрыхуищІынуур къэгъэнауэ.

Тыкуэным нэхэри, хамэ къэрал усакІуэхэмрэ тхакІуэхэмрэ я тхыльхэр зытель дапхъэхэм ябгъэдыхъащ. ЦЫхухэр, тхыль гъаблэ ящтам ещхъу, зэрызехъэрт. Хъэмэ псори щынасыпыфІэу ара мы тыкуэным? Тхыль къэщэхуми къыгумыщэхуми, щІыбым щымыІэ дуней пэж гуэр укъызэрыщыхутар наІуэщ. Езыхэм хуэдэу тхыль фЫуэ зылъагъухэм я хъэтыркІэ нэхъ лейуэ зыкІэлъыплъыжым ещхъу, псори зэхуэгуапэщ.

Андрей тхыль еджэ къудей мыхъуу, усыгъэр зэрыфІэфыр япэу зэхэзыха Машэ Іэнкунт, и щІэныгъэр и лЫм ейм лъэщІэмыхъэнкІэ гузавэу. Марат иримылъытынри къемыхъулІэ гуэрт. Адыгэ щІалэм хурикъун папщІэ, япэ къэсым епхъуэу дэкІуа хуэдэу фэ къызэрырапльыр ещІэ. Андрей щыхъэрым лэжыгъэ къызэрыщратари Іуэхум щымыщу щыткъым. ГуІэфІтещІэж гуэр яхуэчэмт Машэ пщІыхъапІэуи и нэгум къыщІэмыува и махуэ насыпыфІэхэм.

– Мис! – Андрей Іэгум ІэщІэхуэ тхыль цЫкІур зэгуихауэ усэ гуэр ирегъэлъагъу: «Сытым щыгъуи». Уигу иубыдэ и цІэр. ГукІэ зумыгъащІэу пхуэздэнукъым. Нобэ гуващи, ягъэ кІынкъым. Пщэдджыжь сыноупщІынуш. ДызэгурыІуа, егъэджакІуэ гуащэ! Уэ тхыль гуэр къыхэхпа?

- Хьэуэ, зэкIэ. Куэдщ а зыр кьэтщэхумэ.
- Кьыхэх зыгуэр.
- Хьэуэ, абыкIэ тху кьэсхьмэ, нэгьуэщI кьысхуэпщэхунщ.
- Сыарэзыщ!

ТIури зэгьусэу тыкуэнтетым бгъэдыхьэри, Андрей тхылгьым и уасэр иритащ. КьыIукIыжыну хунэсатэкьым, щIалэм и телефоныр кьыщегуам. Кьэпсалгьэр и анэрати, тхылгьыр Машэ IэщIилгьхьэри, езыр лгъэныкьуэкIэ IукIуэтащ, кьыжралэр хуиту зэхихын пашщIэ. АпщIондэху Машэ и тыггэр зэпиплгьыхьурэ, Андрей зи гуггьу ищIа усэр кьызэтрихаш:

Сэ уесфьгьулIэркьым сэрынишэу блэIам...

Машэ зыри кьемыплгь пэтми, укIытэ IэфI гуэрым зэщIищтат. Ба-лигг зэрыхьурэ усэ сатыру абы щIиджыкIахэм кьахэхуатэкьым мып-хуэдэ:

*Дэ сьт щыггьуи ди закьуэнуш,
Сьт щыггьуи уэрэ-сэрэу дыщытынуш,
Зэгьусэу мы щIылгэм
Дыщытсэун щыщIэддзэкIэ.*

5

Щхьэ Iуэху

Марат хабзэхьумэ министрэм ириджауэ макIуэ. Жэпуэггьуэр еух, блыщхьэщ. Мыращ щхьэусыггьуэр жиIэу, зыхуиггьэфэщэн гуэри и нэгум кьыхушщIэггьэхьакьым. Зыкьиумысмэ, кьищIэжын и куэдщ, дауи, ауэ министрэм деж нэсынкIи хьунур дэнэ щыпщIэн?

– Кьеблаггэ, Марат! Сыхьэт бжыггэ ебухылIам тету кьакIуэм нэхьрэ нэхь лэжьакIуэфI зэи кьыумылгьыхьуэ. Дауэ щыт уи адэр?

– Унэм тшэжакIэщ.

Тарас щIыхьэпIэм деж щыс пщашэм шей кьахушщIихьэну унафэ хуищIащ. Марат нэхьрэ илгъэс зыбггьупщIкIэ нэхьыжынщ хабзэхьу-мэхэм я тетыр. АдэкIэ украинщ, и анэр кьэзакгьщ. Езыми ар емьшу кьыхеггьэщ, урысхэм щахуэдзэлашхэ кьыхэхуэу. Кьыщыхьуари щып-сэури Псыхуабэщ, Налшык кIуэр-кьэкIуэжу щолажгэ. IэнатIэщIэм зэрытраггьуэвэрэ иджыри илгъэс ныкьуэ хьуакьым.

УнафэщIыр и шэнтиуэм кьикIри, Марат зыбггьэдиггьэтIысхьа Iэнэм кьекIуэтэлIащ.

– Сьту пIэрэ ятхыр? – зэрызэфIэтым хуэдэурэ, абдеж дьдэм тель газетхэр зэтрех, зэтрелгьхьэж, итIанэ, нэр зыфIэна гуэрым тепсэлгьыхь хуэдэурэ, псэлгъэн щIедзэ:

– Мис, Марат, уэ умулгьымэнщ, пэжкгэ?

– Арауэ жьыдоIэ, – жеIэ Марат кьыфIэмыIуэху-кьыфIэмыIуэхуу. КьащIэ иджы уэ абы зрихулIэр.

– Сэ динми хэсщIыкIыркьым, сычыристан щIэкгьущ жьыIэуи схужьIэнукьым. Ауэ дауэ а джихьад жьыхуэфIэр зыщIымрэ щIыхуукIымрэ зэрызэхэбггьэкIынуур?

– Сэри цыху светскэуш зыкызырыслыгытэжыр. Къэралыгыуэу сыпсэуноуш, шыжыпIэкIэ, абы секуляризмэраш нэхъ езэгыноур, – ищIэр ищIэжу, псалтэщIэ кыыхегъэхъэ Марат.

– Абыи сыт кыкIыр?

– А уэ жыхуэпIэ дыдэраш. Ди гэсэнныгъэм и лъабжъэм дин гупсысэкIэ гуэр щIэлъщ, ауэ абы кыигъэуу къалэнхэр дгъэзашIэр-кыым. КIэщIу жыпIэмэ, нэмэз зымыщI мусльымэн, чыристан, кыинэмыщI. Къэрал Iуэхур къэрал Iуэхуш, абы уи фIэщхуэныгыи уи нэгъуэщIи щIыхыгупщэн шыIэкъым. Уи гур къозауэмэ, уфIэфIыхукIэ уи унэ кIуэцI узыхуей дыдэ тхъэм щелъэIу. Сыт уи щхъэ Iуэхум къэралыр щIыхэплъэфэнур? Сэри, мес, Гегель, Кант сымэ соджэ унэм сыщыщIэсым, а КъурIэн дыдэри, Инджылри кыыщызэтесх кыысхуэхуэ. «ФыкыакIуи, сызэджэм фыкыедаIуэ», – жысIэу зыри зесхуэр-кыым.

– Узахуэщ, шэч хэмылгу. Мы зыкыгъэуэжын уз кыызэфыкIхэм я щхъэм илбыр зыгурызгъэIуэну сыхуежъэху сыкыегъэлъей. Зым уоплъри, бадзэм и жагъуэ ищIынкIэ гузавэм ещхъу, щабэщ, вэгъзэгъщ, лантIэщ, тэмаккIыхыщ. Хэбгъэзыхъми, имысом пIихынокъым. И унагъуэ, хъэблэ, кыуажэ Iуэху зэрехуэ. Араш, пэжым ухуеймэ, дунейм цыхуфIу тетыр зыгуэркIэ щIызэщхыр. Модрейм нэмэзыбзэр кыIуролъэлъ, мажыи лэнысти зэмыIуса и жъакIэр мауфафэ, езыр и псалъэкIэки, и псэукIэки хъэлуцыдзщ. «Сэлам, ислъам» псалъэхэм кыкIыу жыхуэлэмрэ абыхэм ядэплъагъумрэ схузэхуэгъакIуэркыым. Уи щIалэгъуэ дахэу, уи псэугъуэу, сытри тыншу кыыщохуэлIэ илгъэс зыбгъупщIым уэр-уэру зыхэбгъэкIыжын папщIэ, сыт хуэдиз акылы пIэрэ кыызыкыуэпхын хуейр? Ар дауэ диным идэн? Едэ жызыIэхэми сыт укыызэрагъэгугъэн хуейр, ар уи фIэщ хъуа хуэдэу фэ зытебгъауэу зыбгъэунэхужын папщIэ?

– Уи нэгъу кыыщIэгъэхъэт, мис, мыбдежым уи анэ, уи шыпхъу, сабий е лыжъ-фызыжъ кыарууншэ щысу, – ифIэфIыбзэу ирешажъэ Марат, нэхъыщхъэм кыытриубыда и нитIым щIэплъэурэ. – Ахэр кыакъэ-пщIыпщIу зэхэсу, асыхъэтым зы хъэщхъэрыIуэ гуэр сэ кыха иIыгыу кыыщIолгъадэри, мохэр зэтриукIэн щIедзэ. Сыт пщIэнур?

– Сыкыыщыльэтынурэ и нэ вагъуэр езгъэлыагъужыноуш, абы гупсысэ хуей?

– НтIэ, мис а уэ пщIэраш джихъадыр. А кыыщIэлъэдам махуэм нэмэзищэ ищIу щытми, езы диным кыегъэлъей, полицэр хэмыIэбэххэу.

– Ущоуэ! Цыхубзхэмрэ сабийхэмкIэ зыкыэбухъуреихърэ, сызыхуейр кыысхуэвмыщIэмэ, зыкыэзгъэуэжыноуш, жыпIэмэ, аракъэ лыгъэр? – ауан щIэлъу мэпсалъэ Тарас, и макъым едэIуэжын зэрыфIэфIыр, Iуэху кырихъэжъам зыхуей лъэныкыуэмкIэ зэриунэтIар зэригуапэр имыбзыщIу.

– Сэри диным батэ щызыгъэшхэм сащыщкыым, ауэ, мес, Щамил нэхърэ нэхъ гуащIэу урысхэм япэщIэта щыIагъэнкыыми, цыхум кыыдалгъуа фIым зыщииужыр мамыр гъащIэраш, жи. Дзыхъ зыхуэщI хъуну тхылгъэхэми араш ярытыр: джихъад зыфIэпщыфынум я нэхъыфIыр мис а зи щхъэ зымыхъумэжыфхэр зыхуэныкыуэ мамырыгъэр ебгъэфIэкIуэнырщ. Ди зэманым абы щхъэкIэ Iэщэкъым узыхуейр – къэрэндаш.

– Сыт щхъэкIэ? Фи Бегъымбарыр щIыпIэ-щIыпIэкIэ щызауэу щытакъэ, диныр кыаригъэщтэху?

– НтІэ, зрiгъэукІынт? Къыщыгугъыу къекІуэлІахэм зыкъомрэ я Іэр едзыхауэ лей зытрагъэхъа нэужыщ захъумэжыну хуит щащІар. Жыгхэр къивмыуд, Іэщыр щыфІэвгъэжкІэ, и псэр фымыгъэгузавэ, жызыІам дауэ лажъэ зымыІэ цІыху фукІ зэрыжиІэнур, Іэгъу? «Іуапэу къыфпежъа цІыхум уэ дин зепхъэркъым, жыфІэу фыпэмыув, фэ фыкъызэрыкІа щытыкІэр зыщывмыгъэгъупщэ», – апхуэдэу итщ КъурІэным. Ар дэнэ здэпхынынур?

– Ар щхъэ ямыщІэрэ-тІэ мо шэхьид уз къызэфыкІхэм?

– ИрагъэщІакъыми ящІэркъым. Мис арат экзамен зэрегъэтын хуейр. Диным хурагъаджэу щытамэ, хуей-хуэмейми, гукІэ зрагъэщІэнт, зыгуэр къагурыІуэнт. Адэ-анэм ящІэркъым, быным дэнэ щащІэн?

– Уей, сэри сыакъылэгъум абыкІэ. – Тарас къэпым и щхъэр къитІэтэну хуейщ. – УкъыщІезджаращ, Марат. ІуэхущІапІэщІэ къызэрегъэпэщ къэралым. Мы зи гугъу сщІы гупми, абыхэм ещхъ адреихэми зэрапэлъэщын Іэмал къалъыхъуэ. Дэ къыдгуэту, ауэ и къалэныр щхъэхуэу. УБОП-м иджырей фащэ щыгъыу къызыфІэгъэщІи, ущыуэнукъым.

– И цІэм къыбжиІэнущ ар нэхъ зэщхынынур, – фІэгъэщІэгъуэну йодаІуэ Марати.

– ЦПЭ – Экстремизмэм еныкъуэкъунымкІэ центр. Ди министерствэм и нэІэ щІэтынущ, ауэ унафэщІ щхъэхуи, къалэн пыухыкІаи иІэнущ. Лъэпкъ зэныкъуэкъу къэзыгъэхъейхэм ебэныр зы къудамэ, диным мыхъумыщІагъэ къыхэзылъхъэхэр етІуанэ, къэралым къиутІыпщ ахъшэр здынэсыпхъэм нэзымыгъэсыр ещанэ, интернеткІэ цІыхухэр къэзыгъэІулэхэр, къинэмыщІхэр. Дызэчэнджэщыжри, Къэбэрдей-Балъкъэрым ар уэ уи пщэ щыдэтлъхъэну мурад тщІащ.

– Апхуэдэу занщІэу сыдэбгъэлъейуэ къыпхуадэн? – зэхихыр и фІэщ мыхъуу, щІоупщІэ Марат щІалэфІ макъкІэ.

– Хэт абы зи Іуэху хэлъыр? Мыбы, плъагъурэ, унафэ пхуэщІрэ уголовнэ кодексыр гукІэ пщІэкІэ, зэфІэкІынкъым. УнафэщІым тхыдэми, динми, экономикэми, дунейм къыщекІуэкІхэми хищІыкІыу щытын хуейщ. Нэхъ жыІэщІи, нэхъ жыджэри, пэжыр жысІэмэ, нэхъ жыІэдаІуи згъуэтыну къыщІэкІынт сэ уэ нэхърэ.

ЖысІэн-жызымыІэн жыхуиІэу, Тарас зымащІэрэ щыму щысащ. ИтІанэ, зэманым щысхъым ещхъу, къыпиупщІащ:

– А пфІызэхэзэрыхъа тІэкІур зэхэхыжи, Іуэхум и ужь ихъэ, си къуэшыжъ. Аращ унафэр. Уи ІэнатІэм укыІуагъэкІыну лъэІу къэтхи, абы и ужъым иту «ЦПЭ-м и унафэщІу сывгъэув», жыІи си цІэкІэ къегъэхъ.

– Сызыдэлэжьэнур, сыщылэжьэну щІыпІэр?

– Зыщыплъыхъ къалэм. Мис мыр нэхъ хъунщ жыхуэпІэм унафэ тетщІыхынщ. ЛэжъакІуэ зыхыбл хуэдиз къыхэхы, къулыкъущІапІэр къызэдгъэпэща нэужь, адреихэр ирибгъэкъужынщ. ЖызоІэри, мыбы хэбгъэхъэнур Іэчлгъэч къудейкІэ зэфІэкІынкъым. Щхъэ зыфІэтщ дызыхуейр. ЩІалэгъуалэм я щхъэр къыфІаІуэнтІыкІыурэ, зыхуейр иракІэ фІэкІа пщІэнкъым. Угупсысэ хъун, зиунагъуэрэ? Апхуэдиз зи лъапІагъ Іэщэ къыпІэщІалъхъэу, цІыхубзи, сабии, жыкІэфэкІи къыу-мыгъанэу япэщІэуэ, къыбжезыІэм сыт хуэдэ идее лъагэ иІэнкІэ хъунур? Хъэмэ, сэ фи тхыдэм фІуэ сыщыгъуазэщ, хамэм демыкІуэкІыф адыгэр игъащІэм адыгэу къалъыта? Уэ КъурІэным хэпщІыкІыу, уи адэми нэмэз ищІу жаІэ. Абы уцигъуээнкъым.

– Гурылуэгъуэщ, – жылэшлэу кызыэфлэуващ Марат. – Фыщлэ пхузоцл уигу сыккызырыктам щхьэклэ. Зыгуэрым си цлэр кьрилуэ-пами, умыдэну ухуитащ. Уи унафэр си дежкли, си адэ-анэм я дежкли зэрыпщлэшхуэр кызыгурымылуэу щытккым.

– Куэдщ жыплар, клуэи лажьэ, щлалэ. Жагъуэгъу узэрикуэдыр уэри уоцлэж, уи лъабжьэр къэзытыр мацлэккым, умыбэлэрыгъ, псори кызыжалэжынущ.

Марат и гур кьильэтыным хуэдэу министрм деж кыщцлоккыж. «Хэту плэрэ апхуэдизу фыгуэ сыккызылбагъур? – зоупщлэж игуклэ. – Мыпхуэдизу си гукъеуэхэми саккыыхишу, сыщлэгузавэ псори зэригъэзахуэу, сызыхуей дыдэми сытригъэлэбэу? Асыхьэтым Машэ тхьэмахуитл хьуауэ зэремыпсэлъар кьищлэжри, телефоныр кьищтащ. Ауэ трикъузэну хунэмыс щыкклэ, уатсапым хьыбар кызыэрыригъэхь макъыр кьолуэ и тхьэккумэм. Батыр зыгуэр кыххуиутлгыпщтащ. Еплэмэ – инстаграм напэклуэцл гуэрым хьэгъуэлгыгъуэ сурэтхэр кыщцралъхьэжауэ зэрышагъащлэхэм псори йохъуэхъу. Машэ! Нэхь нысащлэ дахэ уигъэлъыхъуэну, зэрынасыпыфлэр и нэгум кьрех. Дапщэщ ар дэклуэну щыхунэсар? Зыдэклуари хэт? Новиков Андрей. Андрей гуэрым и гугъу кыххуищлат абы. Нтлэ, нтлэ! Уэчылу Майкьалэ щылэщ. Щылащ! Мэзкуу щыпсэууэ аращ, жалэр. Си гуапэщ, хьыджэбз дахэ! Иугъащлэ Урысейм! Зы гулъэф сигуми си щхьэми клэрыхуащ. «Насыпыфлэ ухъу, Машэ!» – жилуэ, клэщитхэн хьэзырт. Итлани... Дауэ тегушхуа и щыб кыххуигъэзэну? Апхуэдиз кьаруи дэнэ кьриха? Арат и лъагъуныгъэшхуэр здынэсар?! «Уэ сыпхоккыж!» Гьуэгу махуэ! Иджы езым и щхьэ луэху зэрихуэнуми хуитщ. Зэрихуэни хуейщ. Къулыккым и гъусэу сыт щхьэгъуси кыплэрыхьэ щлэмыхъур? Хьэмэ зилэжьэн? Машэ здихьынур имыщлэурэ илъэсищыр блэлъэ-тащ. Сыт зэран хъур унагъуэ иухуэну? Хэт, псалгэм папщлэ, щлэх кыплэшлэмыужэгъуэну ицлыхур?

Заирэ. Дахэщ. Щлэх пшэр хьунуккым. Сытым дежи я унагъуэр зэрыкьулейм, езыр зэрыхьыджэбзыфлым, щлалэхэр зэрызримыгъэпсалгэм топсэлъыхь. Рестораным кыщыцббгъэдэсу. Жыжьэу кыбдалъагъуноу Иейкым, ауэ уригъусэну зэшыгъуэщ. Ахьшэ, щыгъын, папэ, мамэ. Пагэщ. Къызыфлэщыжащ. Укыфлэлуэхуккым. Узригъэккумэ, «уцетлагъэ». Зыми кыщамылбагъум и деж «узыщехыж». Къызыропсалъэри ету кыпштридзэм ещхьуц: уеузэхуж зэпыт. «Сэ апхуэдэу сфлэфккым». «Сэ ахэр сээзгьынукуккым». Лух, хьунуккым.

Ринэ. Джэду шырым ещхьщ. Щыккылафлэу зегъафлэ, итланэми хьэлыншэу бзаджэщ. Щыгъын плъыжкклэ ерыщщ. Еджэн щлидза кьудейщ иккы. Хэт ар илъэсиплкклэ кьалэм дэзышеинур? «Си анэм уи щлалэр къаши сыгъэцлыху желэ». Анэ губзыгъэм апхуэдэу жиленуккым. Хьэуэ, дахэ, уэри ухьунуккым.

Лидэ. Ар нэхь зыгуэрщ. И щхьэ еплэж, зыкыптригъэхьэлъэ-нуккым. Дахэзилэ ещхьу, абыи зыгъэщлэрэщлаллэ егъэлажьэ. Зэзэгъыну кыщцлэккынт и анэмрэ абырэ. Ауэ Марат езэгъынукуккым. Къыккылыртлэту зелэ. И нэгур сэхусэплъкклэ итхьэщлэ флэккыла пщлэнккым, псы иримыгъэлусэу. Зитхьэщлэмэ, кызыэрыщцлэккынуур хэт зыщлэр? Ари лудогъэх.

Къапшэ хьун зэрыщымылэр хэт и флэщ пхуэщлыну дунейм? Сыхьэтитл зэккылыпыткклэ кыплэшлэмыужэгъуэн пщтащ дэнэ кызыдипхьынур? А-а-а! Жыраслээн и пхьур-щэ? Хэтыт абы и цлэр? Рэхьмэ! Зэрымыл пэлъагэ! Ар хьунут, кыххуэгъэдэлуамэ. Тхьэлухуудщ

жыпІанкбым, ауэ нэгу зэхэха иІэщ. НтІэ, льягбугбугафІэщ. Марат зэригбусэр шыгбупщэжу, хуиту шыпсалбэхэм деж уи нэр кбыпхутегбэкІыркбым, апхуэдизкІэ гулбгытэр ехбэхури. Ар хбунут. Хбуну кбудейкбым. Мыхбуу хбунукбым.

Марат телефоныр кбрехри, Жыраслбэн хуегбаджэ.

– Алло, Марат! – кбытрихаш.

– Дауэ ущыт, Жыраслбэн?

– Кбэблагбэ, щІалэфІ, дунейм утет?

– Кбэблагбэ пэж, хбэмэ кбэблагбэщІ, дауэ зэрыжаІэр?

– Уэлэхыи, фызым сьдэшхэрэ псэлбэрей сыхбуащ жызоІэри, зы цІыхум ськбьфІэмыІуэху. Шей фІэкІа сригбэфакбым кбысхужумыІэжынымэ, кбэблагбэи, псапэ кбэхб, кхбыІэ!

– СьнокІуэ-тІэ.

– Пльэббуга адыгэлІ! Зыгуэри кбыздэшэ, ягбэ кІынкбым.

– Іуэху сиІэщи, аращ, уи закбуэу сьпхуейщ.

– ФІыкІейщ, сьножбэ, си кбуэшыжб.

ТІури зы сщІы щхбэ мыхбурэ? Жыраслбэн лэжбакІуэу кбьщтэнщ, ипхбуми щІэупщІэ зищІыищ, щІэмыпхбуащэу.

Жыраслбэн и ІанатІэр ихбуэжын идакбым, ауэ кбьщІызелбэІу ІуэхуитІымкІи дауэ згбэщІэхбун жиІэм ещхбу, и пхбур кбритыну имьжагбуэ хуэдэу кбепсэлбаш.

– Мыбы проблемэу хэлбур пщІэрэ, си кбуэшыжб? – кбепсэлбь-лІэ хуэдэу, итІанэми укбьсщымыгубыщэ жыхуиІэу, ирешажбэ Жыраслбэн. – Си пхбур сэрэщ нэхб зэщхбур. Іу щабэщ, гумащІэщ. Зы анэ иІэщи, дунейр кбутэхукІэ хбун кбьжриІанукбым. Хэтми, япэу кбьпщІэупщІэм дэкІуэ, жи. Уи ныбжбур, уи ныбжбур... «Илбэс тІощІым щІигбуа кбудейм укбьдэнэжаш жепІэу игу зэбгбэбгбэжыну, дауэ уанэ уэ?» – жызоІэ. И анэ пхбашэжбым зыкІи ещхкбым ар. Си шыпхбум нэхб изогбэщхб. И фІэщ ухбурэ укбидэмэ, зыщысхыжы-нукбым. Уэри кбьпхэкІынур кбьпхихунуш, езыри щхбэхынукбым. Сэ зызогбэдемократ. «Узыхуей дыдэр кбыхэх, си Іуэху хэлкбым», – жызоІэ зэпыт. МащІэ-куэдми, тІэкІу-тІэкІу щІемыгбуэж щыІэкбым. Псэуху, «си адэм сигбэунэхбуат», кбысхужиІэж нэхбрэ, кбьдэнэ-жыпэмэи нэхб кбэсщтэнуш. Мес, си шыпхбур дэсщи, зыхэкІыжалауэ слбагбуркбым. Ди анэри дотынш, езыми и щхбэ Іуэху зэрехуэж. Псо-ри уэ уэщхын хуейуэ щІэбукбуэдиин щыІэкбым. Пэжкбэ жысІэр?

– Сэри сьщІэпхбуэу зыщІыпІэ сьнэсауэ аракбым. Ауэ уэрэ сэрэ дыщызэдэлажбэкІэ, дэ тІури ІэщІагбэкІэ дыщызэтехуэкІэ, нэхб тын-шу дызэзэгын, жызоІэри аращ. Уэ уи хбэтыркІэ, унэм ауэ кбэзгбэсыж зысщІа фІэкІа, кбысфІэІуэхууи нэгбуэщІуи зэи зыкбэзгбэщІакбым, дэлбху хуэдэуш сьзэрыбгбэдэтар.

– «Мыращ ди мурадыр, ди акбьл зэтехуаш», – кбьщызжефІэ махуэм сьныфкбуэувэну сыхбэзырщ, си кбуэшыжб. Си деж зыри кбьщынэнукбым. Тегушхуэ, нэхбьфІу зыкбэгбэщІыху, уэ нэхбрэ нэхб малбхбэфІ сэ кбэслбыхбуэркбым. Си пхбур кбьпхуеймэ, сэри сьп-хуейщ. «Хбэуэ» жиІэрэ, уи жагбуэ умыщІ, сэри а зыращ пхбуэу сиІэр, щІалэр зэрымызыишэр уошІэ... Уи адэр дауэ щыт?

– Ди адэращ, пэжым ухуеймэ, и чэзур кбэсауэ пІэрэ жызэзыгбэІэр. ЗыщыгуфІыкІын гуэр илбагбумэ, нэхб псынщІэу зыкбьужыжынт.

– Хбэрзынэщ. Дипхбу гбэфІар зэфпэмэ, дэри дыгуфІэну аращ.

Ильэс бжыгъэкIэ зэтрихъа пхъэнкIийр Iузыхыжа лэжбакIуэжъым ещъу, Марат, и щхъэ хуэарэзыжу, Къэлэрдэгу иунэтIауэ мэкIуэж. Къыздэсыжам, и адэ-анэм я зэрыгъэкIий макъ унэм къыщIоIукI:

– Сыкъэпшауэ ара уэ, сибгъэкIыжыну? Мы пщIантIэм дэсщIы-хъар къызэтыжи, сикIыжын дэнэ къэна, жэрыжэкIэ сижыжынщ! Уи анэм игъащIэм уи адэм лъэпэдитI зэгугъуу зэрыщримыгъэтIэгъам сыт хэпщIыкIрэ уэ?! «Сыбдэпсэуфынукъым!» Укъыздэпсэуфынт, псэукIэ пщIауэ цытамэ! Факъырэ нэ къэплъэжа! И сомитI зэуIуати, пщыуэ зыкъыщыхъужащ. Зыгуэрым иIэжу пIэрэ а уэ сыкъызы-щIэпша ятIэ лъэгум хуэдэ? Мис мо гуэным Iэпхъуи щIэс, узэрыщытар къэпщIэжыну ухуеймэ, ахъшэ ныпхутеслъхъэнщ. Си къуэр физкъэ-мышшэу къыпхузогъанэри, сыдокI! Мохъщ! Щыгугъ уэ абы!

Марат ищIэнур имыщIауэ дэкIуеипIэм тетт. И анэр къызэщIэплъауэ къыщIэжри, и къуэр зэрыщытыр щилъагъум, къызэтеувыIащ, ауэ и макъыр иришэхакъым.

– Лъэхъуэщратэкъым уи адэр здебгъэшэн хуеяр – делэщрат.

– Сыт къэхъуар?

– «ДызэбгъэдэгъэкIыж, – жи, – афIэкIа сыбдэпсэуфынукъым!»

– Унищ дэтщ мы пщIантIэм, дызэхуэмызэу дыщIэхуэнущ, – гушыIэ зещI Марат.

– Дэнэ хуейми ирекIуэ! Тхъэ, сэ си жыщхъэ си напэр зытесхы-жу, си гъащIэ псом сызытелэжъа унэми лъапсэми сыдэмыкIыну, абы къысхущремыгугъ.

«Уэлэхыи, мыр сэ си гугъэм щыщымыIэ», – йогупсыс Марат. И анэр лэжбапIэмкIэ жаш. Щыхъым къыжриIа псори зэригъэхъы-барыnum шэч хэлъкъым. И адэр унэм щIэсщ. Дакъыкбитху хуэдэ дигъэкIауэ, щIохъэж. И анэм къыжриIар зэхимыха е къыгурымыIуа нэпщI зищIыфмэ, еплъынщ.

– «ЗгъэгугIэнхэщ», – жысIауэ сыкъэкIуэжурэ, сыкъызрихъэ-лар... – зыри къэмыхъуа хуэдэу, езым япэу псэлъэн щIедзэ.

Езым темыхуауэ сыт зэхихми зыдэ Щыхъым жимыIауэ къы-доплъей.

– ЛэжбапIэр хъуэж жыпIатэкъэ? – пещэ джэду хъэжым.

– НтIэ?

– КъудамэщIэ къызэIуахауэ, абы и унафэщIу сагъакIуэ.

Щыхъым ищIа мурадым къытришын щхъэкIэт Марат министрм деж щыщIыхъа дакъыкъэм щегъэжъауэ, псори и адэм щIыхуиIуэ-тэжыр. Зэхихыр игу зэрырихъым гу лъита нэужь, икIуэтыжыпIэр IэщIихыпэн хуэдэу, тIэкIуи зигъэIэнкуну, пигъэуващ:

– Лыбланэхэ лыхъуэ згъэкIуэну си мурадщ, дауэ уеплърэ?

Хэт ильэс щэщIым деж зи адэ-анэр зэбгъэдэкIыжыну хуейр? Ма-раткъым, хэту щытми. И адэм сымаджэщым къыщыжриIар ищIэжырт абы. Гъэбэлэрыгъын хуейт, зыри къымыгъэхъуэ щIыкIэ. Щыхъым зэрифIэщыр Дахэзилэ къыгурымыIуапэ щIыкIэ зыгуэр имыщIэмэ, и гъащIэм лъэныкъуэ узыншэкIэ зыщигъазэ дыдэм, псори къызэтекъу-тэныфэт. Мы дакъыкъэр зыIэщIигъэкI хъунутэкъым.

– «Хэт згъакIуэмэ, нэхъыфI?» – жызоIэри, аращ, – Марат гушыIэркъым, пэж дыдэу къишэнэу зегъэхъэзыр. НысащIэм тхъэмадэ имыIауэ хъунукъым-тIэ. И щхъэ Iуэхур япэ иригъэщу емыса Щыхъыми теужыну хъэзырщ:

– Хъэсэн – зыуэ, – къытезэрыхъар зэрыщхъэщыкIар нэрылъагъуу, и гупсысэхэм нэгъуэщI лъэныкъуэкIэ яшэ Щыхъым.

– Хьэсэн ди благъэкъым, – гу лъамытэу къыщIыхъэжа Дахэзилэш ар жызыIар.

– Уэри удиблагъэкъым, уи пIэ ис, зыри къоупщIакъым, – ифI зыкъызышэжа Щыхъым Дахэзилэ дэкIа и гугъэу, зэкъуэхуауэ щысти, и макъыр зэрызэхихуу къыщыльэтри, абдеж дьдэм щыт шэнтщхъэ-гуэр къиштэри игъэлэуэлауэу игъэувыжащ. «УсхуимыгъэкIыжми, афIэкIа сыбдэджэгуну уи мыгугъэ», – жыхуиIэт. ИгъащIэм и лIыр апхуэдэ суратым иту зымыльэгъуа Дахэзилэ сыт нэхъри нэхъ зэхуапсэ хугъуэфIыгъуэр зыIэрыхъам ещхът, апхуэдизкIэ зытехуапхъэм техуати Щыхъым и къэгубжыгъуэр. Езы лIым зыфIапхъашэж щхъэкIэ, фызым нысащIэ къашагъащIэ макъкIэ къыпедзых:

– Я Алыхъ, сыту фызэщхыIуэ. Зым «къызошэ», жеIэри, Iуэхур бзарэ дыжауэ уи пащхъэ кърельхъэ. Андрейм «уи къуэм къызэришэм уи Iуэху хэлькъым», жи.

Унагъуэр къелат. НасыпфIэу зыкъэзылытэжа Дахэзилэ щIапхъуэри, жьыщIыгъэ гъуцыжар кIапсэм къыфIихыжын щIидзащ, дзанэ уэрэд къыхидзэнуи къыщыгъуопщакъым.

Рэхъмэ и тхыгъэхэр

ЩэкIуэгъуэм и 27-м. Къэлэрдэгъу.

Щэбэт пщэдджыжыым зыщIыпIи сыкIуэну зызмыгъэхъэзыру сыкъэушащ. Нанэ сымаджэщым къыщIатхыкIыжын хуейт а махуэм. «СыщIэмыупщIэмэ, уи адэм и жагъуэ хъунуш», – жызыIа мамэ нанэ хуихынухэр слъагъуу зэрилъхъэри, асыхъэтым къыщыщIар сымыщIэу щIегъуэжащ. СымыкIуэнуй соукIытэ, си гуи къыдэжыркъым, жиIэу, макъ щабэкIэ къыщызэлъэIум, хъэуэ схужелакъым.

СыкъыщыщIэкIым, къыспэщылыр си гум ищIа хуэдэ, мамэ мыпхуэдэу жызоIэ: «ПыIэ плъыжь цIыкIу щысщхъэрымыгъэкIэ, дыгъужыи къысIущIэну къыщIэкIынкъым». «Дыгъужь здэщыIэм щакIуи щыIэш», – жиIэу къызэрыспидзыжар Iэджэрэ сигу къэкIыжаш иужькIэ. Куэбжэпэм нэс къыскIэлъыкIуатэщ, Iэ зэхуэтщIыжри, марш-руткэ къэувыIэпIэм хуэзунэтIащ.

Сыхъэт ныкъуэ сытеташ – къакIуэркъым. Дакъикъэ плыщI – иджыри си пIэ сикIакъым. Згъэзэжын, хъэмэ сыт сщIэнур? Си анэм телефонкIэ сыщеуопщIым, иджыпсту такси нэгъэкIуэнщ, жеIэри, дакъикъитху нэхъ дэмыкIыу, «Тойота» фIыцIэ къыIуолъадэ. ЩыIэм сызэрисам си щхъэкуцIри зэригъэлымIа къыщIэкIынт, армышумэ, апхуэдэ машинэ лъапIэ къалэм къыщрахуэкIыу зэрыдамыгъэтынур щхъэ сигу къэмыкIарэ?

Сытми, сотIысхъэ. Нанэхэ я уэрамыщIэри, унэм и бжыгъэри гухуэуэм жызоIэри, дожьэ. Телефоным сепэщэщурэ зыкъомрэ дыжащ, макъамэ гуэри къызэреуэр зэхэсху. ДакъикъипщI нэхърэ нэхъыбэкIэ утет хабзэкъым нанэхэ ущыкIуэкIэ. КIуэ, щIымахуэти, гъуэгур зэрыIейм теплъхъэ хъунут зэман нэхъыбэ зэрихъар. Щхъэгъубжэми зыгуэр зэрытегъэпщIам нэмыщIыж, уздэкIуэр умылъагъуу пшагъуэт. Ауэрэ дакъикъипщIри пщыкIутхури кIуащ, дэ дожэри дожэ. Шэджагъуэ нэужьыфIт, пшапэр зэхуэным куэд имыIэжу. Зэман кIуар сфIэкуэдэ, «щIэх дынэсын?» – жызоIэри соупщI таксим дэс щIалэм.

«Дакъикъитху», – жеІәри, зыкъримыгъээзэкІу жәуап кыизет. Сә и щІыбагъым сыкъыдәст, зыкІәрыгъәщІапІәр ди зәхуакуу. НәкІу-Іульхә зәрыІульым нәмыщІыж, си гъащІәм япәу сызәрытІысхә таксим дәсыр зәрызмыщІыхум шәч кыитезмыхъәу, сепІыну сигу кьәкІыххакъым, кьәсцІыхужын дәнә кьәна. Иджыри дакъикъә зыщыплІ блокІри, дыздынәсынум дынәса хуэдәу, гузехуәм машинәр кьегъәувыІә, и нәкІуІупхъуәр зыІуехри, зыкърегъээзекІ: «Дауә ущыт, Рәхъмә?»

– Марат?

– Сә си цІәр схъуәжакъым, ауә уә нобә уи унәцІәр пхъуәжыну си гум жеІә, – и пащІә ныкъуәләм и щхъә бәлыджәр пәлыду, кыисхуо-гүфІә, экзаменымкІә «тху» кыизәрысхьар кыизжиІә фІәкІа умыщІәну.

– Схъуәжу щәтми, ар уи унәцІәрауә зәрыщымытынур быдәу уи фІәщ щІы, – жызоІәри сыхуоль.

Сызыбгъәдәс щІыбагъыбжәр Іусхыну сыхуожьә. Езым аргуәру унафәщІ тәмакъІыхь макъкІә зыкысхуегъазә:

– Зә умыщІащІә. Япәрауә, ди кьуажәр щІыхуркъым, укІуәжыну уежъәми, угъуәщәнущ. КыфІ мәхъу, такси зекІуәркъым. ЕтІуанәрауә, кьәбгъәгугъа гуәр уиІәу сощІри, нәгъуәщІым уихъауә, абы уишәжы-нукъым. Ещанәрауә, уи адә-анәр си акъыләгъущ, уздәщыІәр ящІә, укІуәжмә, я гуапә хъуну уи мыгугъә. ЕплІанәрауә, – абдежым и ма-кыыр нәхъ щабә ещІ, – игъащІәм сыкыуумылъәгъуауә щыщымыткІә, дегъәплъ ди насыпыр здынәсым, дызәкІунуми пщІәркъым. «Сып-хуейкъым», – жыщІәмә, иджыпстуупцІә зыми укымылъагъу щІыкІә, усшәжынщ. Ауә... Сә сыхуейт гъащІә гъусә укысхуәхъуну.

– Япәрауә, сыпхуейкъым, дунейм цІыхуу тетым сыкыалъәгъуауә щытми, иджыпстуупцІә сышәж, – жызоІәри сыжъәхопкІә аргуәру.

– УкысцІәмыкІиет, дахә! Уә пхуәдә куәд слъәгъуащ сә, укыизә-рынәжыным тети нәхъыфІщ, – кыизжеІә.

– ЕтІуанәрауә, мис а плъәгъуа кьомым узыхуей дыдәр кьахә-ши, жыы Тхъәм физәдищІ! – жызоІәри машинәбжәр Іусхыну аргуә-ру соІә. Сыкыизәрыгубжьар нәхъыбәт, сызәрыгузавәм нәхърә. Бжәр мызыгъуәгукІә си телъхъәу кыщІокІри, ІуокІ. Ар сымыутІыпщү сыкыыздиувыкІам, слъагъур сыт? Сызәрыс машинәм щыщыркъабзәу иджыри зытхух-зыхыбл ихъуреягъкІә кьеувәкІауә ещтыци, гу кыи-зәрыслъатәу, нащхә ящІым ещхъу, я уәздыгъәхәр кьагъаблә. Уәра-мыбгъу лъәныкъуитІым зытрагуәшауә зәхәтт зыкызычыну хъәзыр машинә фІыцІәжъ гупыр. АпхуәдизкІә сышынати, уебләмә зызгъә-хъеину Іәмал кыизәзыта кьарур кыиздикІар сщІәркъым. Маратхә я куәбжәпәм дынәмысыпәу кыизәтеувыІахәу арат, сыкыитехъәу щІаләм и напә тесх зәрымыхъунур кыизгурагъәІуән папщІә.

Сытыт сщІәнур? Машинәм ситІысхъәжщ, си щхъәр си гупә кыит зыкІәрыгъәщІапІәм телъхъәри, угъынымә, кьеблагъә. Согъри согъ, сыкыәувыІәжыфыркъым. Марат зыкъримыгъээзэкІу и Іәр си щхъәм кыыщытрилъхъам, зәпкърыстхъын си гугъащ. «УкыизәмыІусә!» – жысІәри, апхуәдизкІә хуабжъу сыкІияти, сымыгъәщтамә сщІәркъым. «Иджыпсту зы тутын сефәнци, усшәжынщ, умыгъ», – жиІәри, икІащ. Мо сызәщыджәу сыздәгъым, икІәщІыпІәкІә зыгуәр кьәзмыгупсысмә, узошәж жиІәу аргуәру сыкыизәрыгъәпцІәнур сигу кьокІ. Хамә кьуа-жә удәту уздәкІуәнури дәнә, мо шейтІан шухәр кьеувәкІауә кьоплгъу? ТелефонкІә узәпсәләннури хәт, уи адә-анәр уимытелъхъәмә?

Си гыи макъыр езмышэхыу, нэбгъузкIэ машинэм ськыиплгъурэ зызоплыхь. КIыфI хьуакIэщ. Марат тутын йофэри машинэ гупэм деж щытщ, зыгуэрым телефонкIэ йопсалгэ. Сэ зи бжэр Iуха машинэм и кIуэцIым сантиметр пщыкIуэ зи лъагагъ вакъэм сытету сисщ, иджыри телефонкIэ къезджэфын гуэр дунейм тету кыщIэкIыным сыщыгугъыу. Си акылыр утхьуащи, кысхуищIэшхуэ щыIэкъым. «Уи адэ-анэм псори ящIэ», – зэрыжиIам си гур иригъэхуэхыпаш. Ди деж ськIуэжми, ныскIэлгысу сыхагъэзыхьыну аракъэ? Уэрамыр бгъуэт, ауэ шыуан цIыкIу хьэблэ жыхуаIэм ещхуэ, гъуэгущхуэм пыщхьэхукIати, ущIэпхьуэми жыжэ унагъэсынукъым. Машиниблым уаIэщIэкIыфыну? Асыхьэтым абдежым гъунэгъуу щыт пщIантIэхэм я зым жэщ уэздыгъэр щыпагъэнати, я куэбжэр ныкыуэлухыу зэрыщытыр къэслъэгъуащ. ИгъащIэм сызыдэмыта хамэ къуажэм щыщ хамэ пщIантIэм и куэбжэ. Дахэу си вакъитIыр лъызох, си сумкэр зыIэщIызокыуэ, псэлъэн зымыуха Марат и щIыбагыр кыщицигъэза дакыкыэм зытызогъахуэри, хьайдэ, куэбжэ Iухам сызэрыдэлъэдэну сыхуэгъапсауэ зызох. Е сщIэр я нэгум кыщIагъэхьахэм емыщхьэрэт, е къэхьур яфIэгъэщIэгъуэнт, хьэмэрэ мо псэлгыхьу хуэдэм ягу щыкIыпат? Сытми, Марат и ныбжьэгъухэр зэрыс машинэхэм я уэзджынэхэр зэдэуэ ягъэкIиин щыщIадзам, куэбжэ Iухам сынэсыным лъэбакъуищ-плIы къэнэжами арат. Сэ кызыэплъэкIыжыпIэ сиIэтэкъыми, къэхьуа псоми гу лъыстакъым, я уэзджынэ макъыр зэрызэхэсхам нэхъ хахуэж сищIа фIэкIа. Мо пщIантIэ сызыдэлъэдам дэт лIы мыщIыхур гуапэу кызыэрыспежьэу, Марат и гупым сакъызэрелар си фIэщ хьуа-мыхьуауэ, укIытэмрэ адэкIэ сщIэнур зэрызмышьIэмрэ зэхыхьэжри, си лъакъуитIыр щIэщIащ. Арати, си бысым мыщIыхухэм унэм сыщIашэ, сагъэтIыс, псы срагъафэ. ЦIыху сурэтым ськыищыхьэжам, нобэ си унагъуэу къэслъытэ псори кызыэщIэкIауэ щыст: ськызыэрыдыхьэу сызылуцIа лIы угъурлыфэри (ар си тхьэмадэрат), занщIэу кыщIэжа цIыхубз Iэщабэ-Iущабэри (ар си гуащэрэрат), а гузэвэгъуэ дакыкыэм и фIыгъэкIэ къэсцIыхуа си псэ закъуэри. Бэч! Хэт и гугъэнт апхуэдэцIэ зезыхьэ щхьэгъусэ сиIэну? Андрейхэр – иужькIэ.

Дыгъэгъазэм и 5-м. Къэлэрдэгу.

Си тхьэмадэр сьмаджэщ. Унащхьэм къехьжрэ пэт, пкIэлъейр къещIыкIэхри, и лъакъуэр къутащ. «Укъэтэдж хьунукъым», – кыжраIащи, махуэ псом щIэупщIакIуэхэр зэпыуркъым.

Псом япэ Щыхьым къокIуэ. ИгъащIэкIэ си пщIыхьэпIи кыхэхуэнтэкъым Марат апхуэдэ адэ иIэну. Си тхьэмадэми фIэфIщ ар кызыэрыкIуэр. ЩIэкIыжа нэужь, и гугъу ящI хабзэщ.

Я гупэм къит щIапIэм мыIэрысэ хадэ щыхисэн папщIэ, си тхьэмадэм щIыхуэ Iихри, къищэхужащ. Абдежым щыпсауа щIалэрэрат Щыхьым IэщIэукIауэ щытар. Хьэрун мыгъуэм и унагъуэр а лъапсэм къыдигъэтIысхьэжыну хуейуэ гурыщхьуэ хуащI дыдейхэм.

Нэхъ шэджагъуэхуэкIуэу Марат и анэр къокIуэ. «МыIэрысэм кыщIых ахьшэр къызитыркъым си лIым», – жеIэри, си гуащэм кыхуотхьэусыхэ. Мамэ зрипэсыркъым абы, ауэ Щыхьым си тхьэмадэм зэрыфIэлIыкIыр ещIэри, къешхыдэну щогугъ. Ахьшэ кыщIримытыр Дахэзилэ и зыгъэщIэрэщIапIэм ефэ-ешхэр зэрыщызэпымыур зэхрагъэхаци аращ. «Абы нэхьрэ нэхьыфI ищIэнтэкъым Щыхьым», – жеIэ си псэ закъуэм. И адэ-анэри и акыылэгъуш, хьэблэри тыншыжащ.

Дыгъэгъазэм и 14-м. Къэлэрдэгъу.

Си фоушхуэм сэрэ кино цыкIу догъэхъзыр. «Абы нэхъ псынщIэу игъэхъужынущ ар», – жи, и адэм щхъэкIэ. И адэ-анэм щэхуу ятриха сурэт, видео гуп зэхуэхъесауэ иIэщи, ахэр зэпегъэувэж. ЯпэщIыкIэ режиссёр гуэрэм елъэIун и гугъащ. Иджы а къомыр хамэм ильагъуу и адэм зэрымэдэнур къищIэжауэ, езыр йопэщэщ.

Дыгъэгъазэм и 27-м. Къэлэрдэгъу.

Дыгъуасэ ди кинор щызэхэдгъэувэм слъэгъуар сигу ихужыркъым. Си гуащэ-тхъэмадэр пщэфIапIэм щIэсу видео гуэр хэтщ. «Зэдошхэ» жыпIэныр дыхъэшхэн Iейщ абыхэм ятеухуауэ. Ди жьэм хуэтхъ ерыскъы псори апхуэдэ защIэу ехыу щытамэ, къэгубжьы, щхъэхи, нэщхъеи къытхэтынтэкъым. Апхуэдизу фIыуэ зэрыльагъу пэтми, зэи зэдэщхэркъым си гуащэ-тхъэмадэр. СогъэщIагъуэри схуэхуыркъым ар. Тхъэмадэр Iэнэм пэрысщ. Мамэ абы и шхыныр хутрегъэувэ, езыр и шэнтым тесыжу и щIыбагъым къыдотIысхъэри, зэрихабзэу, зытреубгъуэ: и ИтIыр и бгым ирешэкIри, и щхъэр и дамэм трельхъэж. Тхъэмадэм шхэну зэран хуэхъу-хуэмыхъум елытауэ, зэм толгъэщIыхъ, зэм зыкIэрешытIэ, хуиту имыгъашхэу къыфIэщIмэ, зыкъыIуешиикI, ауэ щыщ кIапэ гуэрэм лъэIэсу къызэрынэным иужь итщ. Тхъэмадэр зыгуэр хуеиху, къыщолъэтри ирет. Сыбжурэ зыхыбл-зыбгъупщIрэ къэтэджурэ тIысыжащ, зигъэхъеиху и щхъэгъусэм едэхашIэу. Абы фIэмыфI гуэр къыхэхуэн дэнэ къэна, а къалэныр къытрахыжыным ещхъу, мэкIатэ-мэлъатэ, и гукъыдэжри ехуэхуыркъым. Сэ си анэр Iэнэм щыщысым деж си адэр зыкIи елъэIуркъым. «Шыгъу, фошыгъу къызэт», – жриIэ хъумэ, нэхъыбэм къытокIие: «Сыкъыумыгъэтэджыж жысIэу дапщэрэ зэрыбжесIэнур?» Си гуащэм къэтэджыныр къытехъэлъэным и гугъу сщIыххэркъым, и лъыр цыхум яхэмыгу, сабийхэри щIэмысу хуиту и закъуэ къызэрыIэрыхъа насып кIэщIыр IэщIэлъэтынкIэ шынэм ещхъу, и хъурегъыр къеуфэрэзыхъ, зэрымужэгъури уолъагъу. Тхъэмадэр зэм къызэIэбэкIыурэ зыгуэрхэр къыжьэдильхъэну хуожъэ, апщIондэху мамэ абы и напэм, е и Iупэм, и Iэм, и дамашхъэм – къыIэрыхъэм деж – ба хуещIри, къыхуишияр езым жьэдэльхъэж.

– Сэ сызэрыбдэшхэр уи жагъуэ хъурэ? – сеупщIащ си псэ тIэкIум, ар слъэгъуа нэужь.

– Ди адэм ещхъ сыхъухукIэ къыздэшхэ, итIанэ деплгъынщ, – къызжиIащ. КъащIэ уэ абы къригъэкIар.

СщIэркъым сщIэнур. Сыдэшхэн? Сыдэмышхэн? Си гуащэм сеупщIынщ, си анэм ар къызжиIэфыну къыщIэкIынкъым. СыкIуэжыху къызошхыдэ. «Юридическэр къэбухауэ, лы зыщэ, джэд зыгъашхэ программистыжъ цыкIум удэкIуасэри уежъэжащ». Нобэр къыздэсым и фIэщ схуэщIакъым а махуэм ипэкIэ сэ Бэч зэи зэрызмышлъэгъуар. Сыту пщыхъэщхъэ гъэщIэгъуэнт ар. ФIыкIэ зэриухам хуэдэу, си щхъэфэным зресэ сигу къыщыкIыжкIэ. Дахэзили къэкIуэху: «Си нысэр къысфIэзыдыгъуахэр дауэ фыщыт?» – жеIэри дегъэукIытэ.

Дыгъэгъазэм и 27-м. Къэлэрдэгъу.

... Мо сыздэгъузэвэщам къарууншэ сищIауэ сызэфIэтыфыртэкъым, пщIантIэм сыкъыдэлъадэу си тхъэмадэм сыщыхуэзам. Унэм сыщIашэу сагъэтIыса нэужь, хуэмурэ си гур къыхъэжащ. Гуащэ

схуэхъунум псы сригъафэу кысщхьэщысу, Лыгъумхэ я къуэжыыр кытоулуэри, си фо цыкIум кыщIешэ. Тхьэмадэм япэ зрегъэщри хьэщIэщым щIокI.

– Гъунэгъум ирахьэлIэуи хабзэщ, Хьэсэн, ауэ гугъу федмыгъэхь-мэ, нэхъ къэтщтэнут, – кытоIукI Марат и макъыр кIэлындорым.

– Езыр арэзыуэ кыбдэкIуэрэ? – щIоупщIэ си тхьэмадэр.

– И адэм сыдолажьэ, дызэгурьIуащ. И анэми ещIэ. Ильгэс зыбжанэ хьуащ дызэрызэрыщIыхурэ. Пэжым ухуеймэ, лыхьэу згъэкIуэнухэм уэрат япэ итыр. Ауэ щIалэхэм сыт а къомыр гугъу щIебгъэхьынур, къэхьы ежьэж щыжаIэм, нэхъ щIэщыгъуэ хьун жытIэри, арат мы къомыр кыщIэдгупсысар.

– Езыр арэзыуэ кыбдэкIуэрэ? – щIоупщIэ папэ аргуэру.

– Сыщогугъ, – зегъэукIытэх Марат.

Си тхьэмадэр сызыщIэс пэшым ныщIохьэри, кызоупщI:

– Уарэзыуэ удэкIуэрэ?

– Хьэуэ! – жысIэри, хуабжьылуэу естащ жэуап. АфIэкIа зыкIи кызыэмьупщIу щIэкIыжри, адэкIэ ээжраIар зэхэсхакъым.

Гуащэ зэрысхуэхъунур иджыри щызымщIэххэм занщIэу сигу зыкIэрыщIа цIыхубзыр кыстелгъэщIыхьурэ, и макъ щабэ цIыкIумкIэ кызыэпсалгъэрт:

– Ухуэмейуэ, зы цIыху IэпэкIэ къоIусэнукъым, си псэ! Уи адэ-анэм ухагъэзыхьу арамэ, ди деж ущыIэнщ. Адыгэ и хьэщIэ быдапIэ исщ, щIыжаIэр нобэ хуэдэ зы махуэщ.

– Хуэмеймэ, хэгъэзыхь щыIэкъым, – зэхызох аргуэру Марат и макъыр. – НакIуэ, фи деж усшэжынщ, – желэ кыщIэмыхьэу, ауэ сэ зэрызэхэсхыр ищIэу.

Абдежым си тхьэмадэр къопсалгъэ:

– Апхуэдэу тщIынкъым ар, Марат. НобэкIэ фи насып зэхэмылгъу щытми, пщэдей къэхъунур тщIэркъым, тIуми фи напэр къабзэу мы Iуэхум фыкызызэрыхэкIынращ нэхьапэр.

ИтIанэ сэ зыкысысхуегъазэри, кызоупщI:

– Уи адэм хуэтIуэхумэ, уарэзы, си хьыджэбз?

Жэуап естынум сегупсысын сымыухуэ, Марат и телефоныр къри-хащ.

– Сэ сепсалгъэнщ, – желэри, папэ хуещI. Си адэми, сызэрыщымыгугъауэ, псынщIэу телефоныр кыытрехри, Марату пщIэм имыхабзэу зыкъредз. «Мыпхуэдизу зумыфыщIыж, уи пхъум зыри кыщыщIакъым. Иджыпсту уи унэм нылуашэжынущ», – желэ модрейми.

А «нылуашэжынущ»-ращ псори кызызэрыкIар.

– Хэт зэбгъэшэжынуур? – йоупщI си тхьэмадэр.

– Щытщ мыбдежым зыгуэрхэр, кыщIрекIыж, – желэри, йожьэ.

– Апхуэдэу тщIынкъым ар, Марат, – желэ аргуэру си тхьэмадэм. – Хьыджэбзыр зи хьэщIэр сэращи, сэ нэгъэсыжынщ ар.

Абы хуэмыхьэзыр Марат тIэкIурэ зрелгъэфыхьри, и напэр кыхьэжыным гугъэ хихыжыпам ещхьу, щIокIыж. Сэ зэхэзмыхуэ, си бысым унагъуэм зыгуэрхэр ээжраIэ, итIанэ, рулым си псэ закъуэр дэсу, абы си тхьэмадэр бгъурысу, гуащэ схуэхъунумрэ сэрэ икIэмкIэ дису, унэм сашэж.

ЗэрымыщIэкIэ хьуа, хьэмэ, мурад гуэр яIэу, апхуэдэу дагъэтIыса? Сытми, Б.-рэ сэрэ тыншу дызэIупльэфын хуэдэут машинэм дызэ-рысыр. КъыкIэлъыкIуэ махуэм нысхуихьыжа си телефон пьдзэ-

ри езыр-езыру кысшыгыпшарэ нэгъуэщларэ сщларкыым. Ауэ нобэ сызэрынасыпыфлар сощлар!

Щышылым и 4-м. Кээлардэгу.

Щыхым и кьуэр ягъэтлысащ иклэм-иклэжым. ЦПЭ-м и унафэщлар зэрагъэуврэ, абы цыхуу кыклуэщыбгамклэ иджыри кьэс зэрыпсэур гъэщларгуэнщ. Захуэ, кьуаншэ ямылар, я ней зыщыхуар дащ. Лажьэ зимылар нэхьыбэщ. Зыздыкьуадзэн кьуэгъанащлар кьызыхуамыгъэна щларалэгъуалэм я нэхьыбэр кьэралым икларщ. Сыт хуэдиз хьыбар гузэвэгъуэ кьэлурэ. Щларэ закьуэ зыфларкларуэдахэр дащ! Мис апхуэдэхэм язым и адэ-анэм Мэзкуу уэчыл лъэрызехьэ кьыщичтауэ, Лыгъумым зэтрлгъха кьомыр хузэтрахьж. Си адэ-анэм иджы си лүфларфэр кьажыхь: «Сыту фларуэ удэмыкларуэрэт абы!»

Дахэзилэ и зыгъэщларэщларлар зэхуищыжри, Мэзкуу лэжыакларуэ клуащ. Щыхым и закьуэщ. Си тхьэмадэмрэ абырэ зэгъусэу мэжджытым макларуэ. Кьыщыкларуэжклар, ди деж кьыздешэри, пшарэр зэхэуэху мэуэршэр. Ямыгъэшхауи ягъэкларуэжыркыым.

Щышылым и 25-м. Кээлардэгу.

Линэ кьыдэтлысхьэжащ ди хьэблэм. Зымахуэ си гуащэм и гьусэу сыщыларщ я деж. Ныбжьэгъу дызэхуэхьуну кьысфларощлар. Кьалэм клуэурэ лэжьэн хуей мэхьу, и сабиитлар кьуажэ сабий лыгъыпларэм иритын идэркыым. Щыхым лъапсэр абы иритыжыпэну хуейщи, кьызэрыригъээзэгъыным теухуауэ си тхьэмадэм кьечэнджэщ зэпытщ. Зэклэ щыхуэу фэтэрым щларигъэс хуэдэу аращ. Хадэ щичларэн и мурадщ. Зыгъэщларэщларларуэ щытам щыгъын тыкуэн кьыщызэларуихьыну хуит ищларщ, ауэ Линэ Дахэзилэ щошынэри тегушхуэркыым, ар кьэмыкларуэжыхьхэу Мэзкуу щыларэщ.

Щышылым и 31-м. Кээлардэгу.

Марат и судыр зэфларкларщ. Апхуэдиз кьулыкьуэщларуэ цыхугъэ зларэр пхуэгъэтлысын? Полицэм кьыхадзащ итларанэми. Щыхым и тхьэлъэларухэр кьабыл мыхьуу жыпларэн абы и ужькларуэ? Илгъэсищкларуэ е нэхьыбэклэ хабзэхьумэ лэнатларуэ илыгъыну хуиткыым. Унэм цагъэтлыса хуэдэу жызылари щыларэщ.

Щыхым ар хадэм иригъэлэжыкьыкьыну хуейт. Щхьуантларгъэр хушхьуэшхуэщ, жи. Езы Марат зэклэ дунейм кьытехьэркыым. Зыгъэщларэщларларуэ щытам спорт лэмэпсымэхэр щларигъэуващи, хьэблэ сабийхэр йокларуалларуэ, Баширрэ Назирри яхэту.

Линэ и сабийхэм хуабжьу яхуэгумащларуэщ Марат. Жысларэн сошынэ, ауэ я насып зэхэлъу кьыщларкларамэ, тларум дежкларуэ хьарзынэт. Линэ кьыщыпхуэгъэщларуэны ныбжьым итыжкыым. Марати фларуэ кьэзылгъагъун гуэр иларамэ, цыхуу сурэтым кьыхьэнкларуэ хьунт. Анэмрэ кьуэмрэ щызэхуэмыщхьэпэ игъащларэм слъэгъуакьым иджы фларкларуэ. Дахэзилэ ежьэу, и кьуэр полицэм кьызэрыхьэжыжрэ, Щыхым кьыпхуэмыщыхуэжыну зыхьуэжащ.

Мазаем и 5-м. Кээлардэгу.

Ныжэбэ аргуэру сынопщыхьащ. Уэ угуфларуэ ухэлът, сэ сыпщхьэщыст.

– Хэт уэ цыкларуэр узейр? – жызоларуэри сынопщларуэ. Нэхьыщларуэ сэрар ещхьу, укьысхудопплэейри, упогуфларуэ:

– Уэ срыуейщ!
 – НтІэ, щхьэ нэхь хуабжыу жумыІэрэ: «Уэ срыуейщ», – жыпІэу ину? – узохухь сэри.
 – Уэ срыуейщ, – кьызжыбоІэ аргуэру, ауэ иджы нэхь хуабжыу. Абдежым сыкьэушащ.
 «Уэ срыуейщ! Уэ срыуейщ!» – си щхьэ сыхуопсэлъэж а махуэм щыщІэдзауэ. Ауэ жысІэжыну соукІытэ, «хьер ухьу» кьызжезыІэни сиІэкьым. «Хьер ухьу!» – зыжызоІэж сэ. Псори хьер ухьу! А-а-а! Си щІакхьуэр ес!

Мазаем и 7-м. Кьэлэрдэгу.

Си гуащэмрэ си тхьэмадэмрэ лырэ гьэшрэ яцэ. ЩэхуакІуэхэр ди куэдщ сыт щыгьуи, пщІэншэу ягуэшыр нэхьыбэжщ. Сэ лэжыгьэ гугьу зыри кьыслъагьэсыркьым, мамэ гьэшыр цызэрихьэкІэ сыдоІэпыкьы, аркьудейщ.

Ику иту мазэм зэ щэр здахьыным теухуауэ зодауэ си гуащэ-тхьэмадэр. Мамэ: «Дэзэгьынкьым, хьэм едгьэшхынщ», – жи. Папэ: «Дагьэ ткІуэпс зи унэ щІэмыль цыху зэрыщыІэм сыт хэщІыкІрэ, я сабийхэм я джажэналгьэхэр кьыхэпІиикІыу? Гьэвэжи, дагьэм дэщІыгьуу зехьэ. Здэпхьын мащІэ?» «Шахыркьым! Иджыпсту кьалэм и кІыхьагькІэ ирикІуи, зы лы тыкуэн ухуэзэнукьым, щэ щІэлъу», – жеІэ мамэ аргуэру. «Ярэби, сыту я насып лы зымышххэм. Илуи щІы, и щэуи щІы, и фэуи щІы! КьыкІуэцІытхыр хыфІэддзэжын щхьэкІэ апхуэдиз псэущхьэ зэрыдукІым и гуэныхьым дигьэкІуэну дэ унагьуэр? Зэрыщыту щэкІэ умыпщІэфІми, бжэмышх зырызу дагьэм дэщІыгьууэрэ зехьэ», – папэ щышхыдэкІэ си гьын кьокІуэ занщІэу. «Ар зи цыхуфІагьым и жагьуэ хьун гуэр щхьэ дунейм щызекІуэххэрэ», – жыуегьэІэ. «Щэ гьэвэжа литр, литритІ апхуэдэу сощІ, ауэ щэ пэгуныр дэнэ здэсхьыну? КьысщыукІытэу сІызыххэм хыфІадзэжу гурыщхьуэ сощІ, тхьэ дыдэ, сымыщхьэх икІи сыщымысхь», – жеІэ мамі. ЗэрыжиІэр еІусэ зэпытурэщ, и гум зэремыуэм шэч кьытрихьэнкІэ гузавэм ещхьу, и Іэм, и плІэм, и щыгьыным епэщэщурэщ.

Іуэхур нэгьуэщІу щымыхьунум деж, си тхьэмадэр сфІэпсэкІуэд Іей мэхьу. Уигу хигьэщІ нэхьрэ, зыхуей псори зыщигьэгьупщэ-ныр нэхь тыншынущ абы и дежкІэ, езым уемыдаІуэ щхьэкІи зыкьыуигьэщІэххэнукьым. Ауэ гуэныхьу кьыфІэщІ гуэрым Іэмал щыхуимыгьуэтым деж, дыгьэм и зы бзий игьэункІыфІын хуей хьумэ кьызэрытехьэлъэнум ещхьу, тхьэмыщкІафэ дыдэ кьытоуэ. Мамэ ар апхуэдэу хьуауэ гу зэрылгытэу, и псэр хэкІын хьэзыру кьызэфІонэ, зрешэкІри: «Хьунщ, си дыщэ кІанэ, зыгуэр кьэдгупсысынщ», – жиІэурэ кьыхуэгуфІэжыху кьеуфэрэзыхь. «Дыщэ кІанэ» псалгьэхэр зэрызэхихьу, си тхьэмадэми, псэщІэ кьыІукІа нэхьей, мамэ кьепхьуатэри егьэкІэрахьуэ. Дауи, сэ ар зэрыслъагьур ящІэркьым.

ТІэкІурэ зэбгэдэса, тІуми зым адреім и жагьуэ зэримыщІар гурыІуэгьуэ хьуа нэужь, тхьэмадэм жеІэ: «Уэ щэр уогьэвэж. Сэ бэзэрым сокІуэри, шатэ зракІэ пэгун цыкІухэм хуэдэ кьыпхузоцэху. Мо тхьэрыкьуэ пщэхуитІри кьоплъу щумыгьэс. «Шху» жаІэу тратхэу кьаублауэ жаІэ. «Щэ» жыпІэу тептхэ щІэмыхьунур сыт. НэхьыщІитІым яжеІи, уэсу кьыпхурагьэсынщ, компьютерым кьыбгьэдумыгьэкІ закьуэ».

– Зыри кыумыщэху зэкIэ, сыхуыфIэмыдзэу зэхуэсхьэсауэ щIыунэм ильщ пэгун цIыкIу Iэджэ, зэмыщхьыркъабзэми хьунуц ахэр, пэжкъэ? Махуэ къэси зыгуэр нэщI мэхьу. Гъэвэжа хьэзырмэ, хэти кыищтэнущ ар. Лыр зытетлхьэм деж дыдэ, уплэмэ плъагъуу, тедгъэувэнщи аращ. Iеищэу узгъэбэмIа? – кыищIидзэжауэ зрешэкI. Андрейми кызыэрытельщIыхь и Iэр кыищIехри и нэм, и Iупэм хуи-хьурэ, «мыхьур IэфI гуп» кыыхутрегъауэ.

Иджы а псори си фо цIыкIум жесIэжынуэрэ, сэри зыгуэркIэ сахэпщэфIыхьынуц. Пэж дыдэу, щэр куэдыщэ мэхьу. Зыщэхур закьуэтIакъуэххэщ. ПщIэншэу хуэпшиймэ, зыгуэр епта и цIэу, щэри уи натIэ ибгъэкIын щхьэкIэ яхуэбдзу къащохьу. Ауэ сэ зыщIыпIэ сыкыщеджауэ щытащ щэм сабын кыыхэпщIыкI хьууэ. Мис абы зезгъэсэнурэ, ди Дыщэ КIанэ згъэгуфIэнуц. Ар гуфIэмэ, мамI гуфIэнуц. Мамэ гуфIэмэ, си фо цIыкIури гуфIэнуэрэ сэри сигъэгуфIэнуц. Сабыным ещхь схуэщIу зезгъэсэфмэ, пIахын дэнэ къэна, кыищIа-мыгъэсыжу хьунуц ар. Зы щэ килограммым сабын дапщэу пIэрэ кыыхэкIынуэр? Узз гъэгъуа сытым дежи ди куэдщ. Ахэр хэпкIутэурэ, мэкIи фэкIи зэмыщхьу пщIы хьунуц.

Мазаем и 17-м. Къэлэрдэгъу.

ЦIыхур лъагъуныгъэм кыыхуигъэщIащ. Ар псалгъэ дыгъэлккъым икIи хуэгъэфэщэныгъэккъым, атIэ шэч зыхэмыл пэж дыдэщи, нэхь псынщIэу кыибгъурыIуэху нэхь тынщу упсэунуц. НэгъуэщI зыри щищIэркъым цIыхум мы гъащIэм, фIыуэ илъагъуну фIэфIхэм яхуэ-гъэза и гумащIагъыр иригъэфIакIуэ фIэкIа. Псэ зыIут е зыIумытыж гуэр фIыуэ зэрытлъагъум и закьуэщ дэ Езым деж кIуэ гъуэгум лъа-къуэ, вакъэ, шы, гу щытхуэхьур. Лъагъуныгъэ пщэрылхьэр епхьэкIыну апхуэдизу щIэхьэлъэри арагъэнщ.

Гуэгъу пхуэхьун цIыху псэ къабзэ ухуэзэн насыпыр езы гъащIэр мыхьэнэншэу зэрыблэмыкIым и нэщэнэщ. Тхьэгъуэщ фIыуэ плъагъум укыизэрилъагъужыр. Зэзэмызэ гунэс пщымыхьу гуэрхэр зэрызыхэпщIэми езы гухэлъым кыищхуищIэм зы налти хигъэщIырккъым. Уафэм бахьэу зиIэту уэшхуу къешхыж псым ещхьщ лъагъуныгъэр – сыт щыгъуи ифI къокI, сыт щыгъуи псэхэлхьэжщ.

7

Мэрэм махуэм

Хьэсэнрэ Щыхьымрэ мэжджытым макIуэри гъуэгу тетщ. Маза бжыгъэкIэ нэхьыщIэ Щыхьым сэмегурабгъур иIыгъщ.

– Нобэ Емызэгъхэ я къуэракъэ зи чэзур? – щIоупщIэ Хьэсэн, кыищIыдрихьей гуэр зэрыщIыэр къапщIэу. – Хуабжыу мауэ а щIалэм и шхыдэкIэр. «Диным кыыхузоджэри сызахуэщ», – жыпIэурэ, уна-гъуэкъутэу укыищIэкIынкIи хьунуц бетэмалу.

– «Мэжджытым дыщIэвгъэхьэ», – жаIэу щIэныкъуэкъуар адэ-анэм уапэувми, уи быныр хыфIэбдзэми хьунуц, щыжаIэн щхьэ-кIэт? – Щыхьыми кыыдожьы и гъунэгъум.

– Сабий ахьшэр изыфыжхэм нэхьрэ нэхь Iей щымыIэ ди гугъати, мы «абу» гупыр кызыэрырагъэшрэ си жьэм сыкъокъу, – кыищэщэ Хьэ-сэн. – Гуэгужьхэ я малхьэм къапиубыдар зэхэпхакъэ? НысащIэм

ІэщІагъэ хъарзынэ иІэрэ пэт, игъэлэжьэн идэркъым. Езыр зы ІэнатІэ Іузагъэркъым, ягу зыщегъэкІри кыІуаху. И анэм: «Си пенсэр фошх», – жеІэри я зэхуакум дэтщ. «Сэ сыщІэсу, телефоным умыІусэ, интернетым уимыхъэ, пщІантІэм удэмыкІ», – кыжреІэ мо лІы бэ-лыхьым. Хъунщ, ар зыгуэру зыгурызогъаІуэ: гульытэ хуейщ, пщІэ зыхурегъэщІ, тегужьеикІащ. Зэрыдэсым хуэдэурэ, цІыхубз хьэпшып гуэрхэр ещэ, жи, нысащІэм, сабийхэр имыгъэмэжэлІэн щхьэкІи, а мылІэус тІэкІур Іех, сом кыІэщІимынэу. «Къэсшэнущ», – жеІэ, жи. Илъэс тІощІрэ тхурэ хъуакъым иджы абы тІуанэ зытрищІэну зы-хуимурадыр. Езыр тІы нэфым ещху, и щхьэр щІэкъауэ къегъэкІухь, сэлам къудей гуапэу зэрырах ищІэркъым. СфІэгуэныхъ хъуащ хы-джэбзыр. ЦІыхухъум хъу-мыхъуми лъэныкъуэ гуэрым зыхегъэзагъэ-ри, жылэм емыщхьми, езым хуэдэу бабыщыщхьэ кызыфІэкІахэм ядотынш. ЦІыхубзыр лІыр зыпэщІэтми пэщІэтщ, а кызыщхьэщыж-ми и щхьэр къригъэІэтыркъым. «Къызоуэ, афІэкІа схуэшэчыжыну-къым», – жиІэу къафІэкІуэжар иджы и анэм иреудэкІ: «Зэ уезгъэшэ-ну си къалэнти, уезгъэшэщ, иджы уи щхьэ Іуэху зехуэж». Сабийхэм «папэ деж», жаІэри залІэж. Дэлъхум, гурыІуэгъуэкъэ, нысэм и тель-хьэщи, шыпхъур кызырэдыгъэтІысыкІын Іуэху зэрехуэ. Къуэ уиІэу абыхэм утепсэлъыхьыныр щІагъуэкъым, итІани дытхъэусыхэн нэхъ Іэмал димыІэу дыкъагъэнащ.

– УзахуэкІэ, тхьэ соІуэ! – арэзыщ Щыхьыми. – ТхъэусыхапІи кыуатрэ? Лажьэ зимыІэр даш, пхэнж гупыр езыхэм ягъэбагъуэ. «Хьыджэбзхэр зышэн къуажэм кыданэжакъым», – жаІэу кызызэхэнащ цІыху цІыкІур. Зауэ емыкІуэкІыу, апхуэдиз зеиншэ уи хъуреягъкІэ щыплъагъуныр гуузкъэ?

– «Нэмэз умыщІ, хьэж умыкІуэ, нэщІ уимыс», – кыщыбжа-мыІэкІэ, динри зыІэрыхъапхъэм Іэрыхьэнщ, псо дыдэри ямыгъэ-лбагъуэмэ ягъэ кІынтэкъым. «Сымуслъымэнщи, фыкъысщытху», – жыпІэу ущІыдэтынур сыт? «Ди быныр ягъэсэнупІэрэ?» – жаІэри жылэр къащогугъ, езыхэр я нэщхьыр я бжъакъуэу дэтщ, хэт зэщыд-гъэхьэу депыджын, жаІэри, – пещэ Хьэсэн. – Адыгэр лІэщІыгъуэ бжыгъэ хъуауэ муслъымэнщ. Іуэхушхуэ хъуащ, уэ дыгъуасэ нэмэз щІыкІэ зэбгъэщІамэ. «Диным интернеткІэ дыхуеджащ, модэ Мэчэ-Мадинэм щыщ щІэныгъэлІ гуэр ди Іустащ, «сертификат» къыдаты-жащ, дыхъуащ, дыщІащ». ХьэрышыбзэкІэ зэхэфытхъауэ тхылъымпІэ кІапэ гуэр зэрыбкІэ кыхуащып, я цІэ-унэцІэр хуратхэри къращэж. Е къепсалъэр ямылбагъу, е и цІэ къудейр ямыщІэ. ЯмыцІыхуххэ гуэрым къивхэм йодаІуэри, я бзэгур къилэлэу къаджэдыхь, я ней зыщыхуам дагъуэ хуащІрэ я пыхъуэпышэхэр ираушту. «Суннэ» псалъэм къыкІыр кызыгурымыІуэ щІыкІэ, сыщыщтэу сащІащ, пэжым ухуеймэ.

Хьэсэн и макъыр зэрыдришеиІуам кІэлыІэбэжрэ пэт, жиІэр Щыхьым кызырэщыщхъум щеплъым, абы дыхьэшхын хьэзыру зэры-зиубыдым гу лъитащ. Щыхьыми, Хьэсэн зэрызэпиудам ириукІытэжу, итІанэми зэриакъылэгъур къригъэщІэныр фІэфІу, жеІэ:

– УІуэхуншэмэ, куэдрэ? Иджы зи жып телефон изыльхьэ псори мо интернет жыхуаІэм искъэ-тІэ, дэри дахэту? Зи акъыл зэтемыхуэ-хэр зэрызэдауэм сахоплгъэ зэзэмызи, уагъащтэм укыщынэркъым. Зы-махуэ а зи гугъу пщІы гупым я зым и сэшхуэр игъэдалгъэурэ зыгуэр къыгъэгубжьри, хъуэр зыхуригъэусащ:

*Иджырей муслъымэнхэм я суннэ –
Ди щхьэр къэдгъэпцIэжыху доунэ.*

– «Суннэ» жыпIати, арац ар сигу къыщIэкIыжар.

– Дахэу бел е шэмэдж яIэщIэлъхьауэ, губгъуэм ихуэн хуей-уэ арац зэрыгуцу, – Хьэсэн, Щыхьым и гушыIэр диIыгъ зищIу, пыдыхъшхыкIри, иджыри бжыбжь уIэгъэ зэриIэр наIуэу, псалъэн щIидзэжащ. – «Лажьы, уи быныр пIыж», – жызыIэ зы хьэдис сыту къахэмышуэрэ абыхэм къадз-надзу зэIэпах къомым. Телефоныншэу хьэрфитI зэпащIэфынукъым а зызыгъэхьырзэманхэм. Зым деж кърахьр адрейм деж ягъэIэпхъуэрэ еджэкIэ зрамыгъэщIамэ сщIэркъым. Е адыгэбзэкъым, е урысыбзэкъым. Щхьэ мызэшрэ, арац згъэщIагъуэр. Нобэ хуэдэу IэщIагъэрэ щIэныгъэрэ тыншу къыщыпIэрыхъэ зэман слъэгъуауэ къысхуэщIэжырккъым. Нэхъыжкъым къызэришэрэ нэмэз Iуэху зэрехуэри, арац уи тхьэкIумэр щIэзудэгур. Къахэзгъэхьэн сошынэ, пэжым ухуеймэ. Зы лъэныкъуэкIи согуфIэ. Унагъуэ щыхъуакIэ, хьарзынэщ, къыщытехуэкIэ ирырещI. ХищIыкIмэ, нэхъ къэсщIтэнущ, делэ гуэрым къыгъапцIэ нэхьрэ. ЦIыхуфI ухьун зэрыхуейр зыщIыпIэ къыпхын хуейкъэ? Ирыреджэ КъурIэнми, Инджылми, Тэурэтми. Ауэ нэгъуэщI лъэныкъуэкIи согузавэ. НэхъыщIитIми абы зыпамыщIыжу хьунукъым! «ФIыуэ зэвгъэщIэху, зэкIэ унэм щыфщI, – яжызоIэ, – фыщоуэ е зыгуэрщ». «ЖаIэм едаIуэ», – жыпIэу къыдэбутIыпщыкI хьужу щытамэ, дытхьэусыхэрэт?.. Уи щхьэр згъэуза хьунщ. ЩIалэр дэзэшыхьакъэ, лIо ищIэхэр?

– Жэщибл-махуиблкIэ тхьэлъэу сщIыжынт, нэмэз сщIынущ, жиIамэ. Бэч и псынщIэгъуэм икIащ, ущIэгузэвэжын щыIэкъым. Мис, унагъуи хьуащ, зым къыгурымыIуэр адрейм къыгурыIуэнщ. Ди щхьэгъэтыншыр зыхэзагъэращ къытхуэмыщIэр.

– ЛэжьапIэм къащтэжын Iуэху зэрахуэркъэ?

– Алыхьым жимыIэкIэ! – кърекIут Щыхьым зэгупсыс дьдэр. – АкъылкIэ дымыгъуэтар бэлыхьым къытхуищIащ. Зэи хамыгъэхьэжащэрэт а сыхьэтмыгъуэ гупым! Къыжьэдэмышуам сщIэркъым. Хьэрун и хадэр сэ зесхьэнущ, жиIат зымахуи, си Iупэр зэтэхьэжырккъым абы лъандэрэ. Ди ади, ди адэшхуи арац зыхэпсэукIар игъащIэм. МыIэрысэ, кхъужь – нэгъуэщI Iуэху зетхуакъым зэи, ахьшэнши дыхъуакъым.

– Шы згъэхьуну сызэрехъуапсэр пщIарэт! – Хьэсэн занщIэу къыIэщепхъуэт Щыхьым трилъхьа уэрэдыпкъыр. – МыIэрысэ, кхъужь зэрыжыпIаращ ар щIыжысIэр. ЯгъэкIуэдын и пэкIэ ди адэшхуэм шы минрэ бгъуэщIрэ бгъурэ иIауэ сыщрихьэлIащ тхылъыжь гуэрым. Лъым хэтыр пхухэдзынукъым, сыти жыIэ. ЩIым тепщIыхьрац укъэзымыгъэпцIэжынур.

– Сыт-тIэ укъэзыгъэувыIэр? Дэ зыдгъэнэхъыжь щхьэкIэ, зы илъэсищэ ипэкIэ иджыри бжэ къуагъым дыккъыкъуаамыгъэплъынкIи хьунт. ГъащIи нэхъ яIэтэкъэ абы щыгъуэ.

– Аратэм нэхъыфIри. Пшхыныр къызэрыблэжьым нэмыщI, уи гур иIэту зыгуэр Iуэхум хэтын хуейщ. Пщэдей лэжьыгъэм сыкъыпэрокI, псалъэм папщIэ. Сыт дэ дыккъэзылъагъухэм жалэжыну къахуэдгъанэр? Ди ныбэр къетхьэкIыу унэ-унэкIэ дызэрыдэтара, къулыкъуэщIэхэм яхужытIэн дгъуэтмэ, дыгуфIэрэ, псы щIыIэ къыдэлусэмэ, дыккъаскIэу? Сэ сызэрегупсысри! Иджы уэ мыIэрысэ фIэкIа умышхыу, сэри лы фIэкIа сымышхыу дыпсэуркъым, пэжкъэ? Зыр адрейм хуэмыныкъуээнкIэ Iэмал имыIэу дыкъыгъэщIащ, арац зэххулIэр. IэщIагъэм къыхуигъэщIа щыIэщ, щIэныгъэм къыхуигъэщIа щыIэщ, лэжьыгъэм

кыыхуигъэщIа щыIэщ. Аращи, пхъэнкIакIуэр е щIакхуэгъажьэр уэ нэхрэ нэхь лъахъшэу кыщIэплъытэн щыIэкъым. Ар зыгуэ. ЕтIуанэрауэ, а щыри – лэжьыгъэри, IэщIагъэри, щIэныгъэри – зэуIуу уи гъащIэм хэмытмэ, уцIыху ныкIуэу аращ. МащIэ-куэдми щыри зэ-думыхъмэ, е лы лей кыыбоштэри, уз кыыпкърэхъэ, е укызыфIощIыж, щхъэхынэ, бзаджэ уохъу. ГъащIэм и IэфIыр щIокI, щым языр чэм зэ-рыхъуу.

– Пэжыр арамэ, – фIэфIу гъунэгъум жиIэм йодаIуэ Шыхъым. Езыр жыгхэм елэжь щхъэкIэ, тхылкIэ зэрыерыщыр игу кьокIыж. Дахэзилэ къарукIэ лэжьэн зэрыфIэмыфIым зэIигъэхъауэ йогупсыс. Хъэсэни а кьомыр щIыжиIэр гурыIуэгъуэщ. Марат хадэ ищIэн мурад зэриIэм зэрыщыгуфIыкIыр къригъащIэу аращ. Гъунэгъум кыигъэгуш-хуа Шыхъым езым и гум илърй жеIэ:

– Ардыдэращ дыдейми кыыщыщIар. И хъэлыр – и щIэныгъэм, е и цIыхугъэр – и хъэлым лъэщIыхъэу щытамэ, арат лIы ирикъуа жыхуалэр. Шысабийм умыгъэлэжам цIыхугъэ зыхебгъэлъхъэну гугъуш. ЩIыIэм уимысмэ, умымэжалIэмэ, узыхуейр кыыпIэрыхъэ зэ-пытмэ, щхъэхуэфI умышъункIэ Iэмал иIэкъым. Хъэлыр къащти, иджи нэхъыжь зыбгъэдамыгъэсыж щхъэкIэ, захуэмрэкъуаншэмрэ хуиту ятепсэлъыхъу зыгуэр щIэсын хуейщ унэм. ЩIыкIафIэ ухъуфынкIи хъунщ тхыль уеджэурэ, ауэ цIыхугъэ пхэмылъмэ, гунэфу укъэнэнущ.

– «Дыщэ хэс нэхрэ – жьы зыбгъэдэс», – жаIэ игъащIэми. – Хъэ-сэн фIэгъэщIэгъуэну йодаIуэ Шыхъым жиIэхэм. ЗымащIэрэ щыма нэ-ужь, кыдыщIегъу:

– ЩIалэ Iейкъым Марат. Гъусэ мыхъумыщIэмрэ ахъшэ лейм-рэ зэтрахуауэ аращ. IэщIагъэ узыншэрэ ныбжьэгъуфIрэ игъуэтмэ, кыыумыщIыхужу зихъуэжынуш абы. И акъыл зытехуэн щхъэгъусэ кыыпэщIэхуэми, нэхъыфIыжщ. И анэм сыт и хъыбар? КъэкIуэжын Iуэху зэрихуэркъэ?

– Дэнэ кIуэн, и ахъшэр иухмэ?

– Зэзэгъи зэмызэгъи щыIэщ а Мэзкуу жыхуэлIэр.

– Аращ.

Ауэрэ мэджыт пщIантIэм дыхъащ зэгъунэгъуитIри, щIалэхэр къабгъэдыхъэрэ сэлам кърах. Мэрем хъутIбэм щIидзэным иджыри дакыкъэ зыбжанэ иIэжщ.

– Имам хъэщIэ къашащ, – зэхэзожэ щIалэхэр. Къуажэ мэджыт цIыкIум хамэ кыызэрыщIыхъэу, занщIэу нэм зыкыщIедзэ. Гъуэгу те-тыху зи гугъу ящIа Емызэгъхэ я къуэм езым нэхрэ илгъэс зыбжанэкIэ нэхъыжын лIы лъагъугъуафIэ кыыбгъэдэтщ. ХъутIбэм къеджэнури арагъэнщ.

Шыхъымрэ Хъэсэнрэ я мэджыт сэламыр щаух дыдэм ирихъэлIэу, азэныр къаджэри, Имам-хъэщIэр теувапIэм дэкIуеящ. Адыгэ джанэ зэпрыдзым и щыIуу кIагуэ Iэгъуапэншэ кыытелъщ, езыр мыгъур-мып-шэру зэIэщIэлыщ. И жьакIэ дыжыныфэм кIыхъагъкIи кIэщIагъкIи дэбгъуэнIакъым – йокIу. Зэрымуслъымэныр и теплъэм кыытещ пэт-ми, мымуслъымэнхэм къахэзыгъэщу дэплъагъур и пыIэ хъурейм и закъуэщ. И зыIыгъыкIэр нэхь муслъымэныфэщ, и теплъэм нэхрэ. ЗэпIэзэрытщ, Iэдэбщ, макъ щабэщ:

– Алыхъу лъагэрэ лъапIэращ фIыщIэри щытхъури зейр. Аращ кыытхуигъэгъуну дызэльэлур, дызыхушIегъуэжыр зыхуэдгъэтIы-лъыр, ди мыхъумыщIагъэхэм, кыытIэщIэщIахэм дызыхутелэбэжыр, зызыхуэдумысыжыр, тобэ кыызыхуэтхыжыр. Ди щхъэми, ди

ІуэхушІафэхэми кьабгьэдэкі шыуагьэхэм дашихьумэну, плъапІэу, гугъапІэу, лъэІуапІэу диІэри аращ. Алыхьу лъагэрэ лъапІэм кьихьу-маращ хьума хьуар, абы иузэщІаращ узэщІа хьуар, ар зыукьуэншы-жыфыни зэблэзышыжыфыни шыІэнукьым. Апхуэдэ кьабзэу Алыхьу лъапІэрэ лъагэм кьимыхьумар, абы щигьэуар, игьэбэлэрыгьар, игьэхутыкьуар гьуэгу мыгьуэм ежьауэ аращи, ари зыузэщІыжыфын езы Алыхьу лъагэрэ лъапІэм фІэкІа шыІэкьым. Сыт щхьэкІэ жыпІэмэ, акьыл зиІэ дэтхэнэ зы псэушхьэми, дэтхэнэ зы цІыхуми езым кьызэри-лэжьым, езыр зыхушІэкьум, зыхуэфашэм елытауэ, кьэхьумапхьэмэ кьихьумэу, узэщІыпхьэмэ иузэщІу, шыгьэуапхьэмэ игьэбэлэрыгьэрэ и Іуэху зыхуэкІуэныр иригьэлъагьужу, псоми я Іуэхур зыхуэкІуапхьэм хуэзыгьакІуэ тхьэуэ шыІэр Алыхьталэращ, абыкІэ дыщыхьэтщ. Бегьымбар лъапІэу Алыхьым и нэфІыр зыщыхуа, и щэлатымрэ и сэла-мымрэ зэхар иужьрей лЫкІуэу зэрыщытми дрищыхьэтщ. Іиман хьу-жыр аращ.

Абы кьимыдэкІэ, жыІапхьэми зыхэлъхьапхьэми я нэхьыщхьэр, узэрыушиапхьэм я нэхь кІэщІыр Алыхьу лъагэу лъапІэм шышы-нэн, фІэлЫкІын, сакьыу хушчытыращи, си щхьэ соушиеж, фигу кьызогьэкІыж. Алыхьталэм сакьыу дыхушывгьэт, дышывгьэшынэ, дыфІэвгьэлЫкІ. Алыхьу лъагэрэ лъапІэр уигу кьэкІынкІэ хьуну сыт ищІысым нэхьрэ дгьэнэхьапэу, гурэ псэкІэ фІыуэ дывгьэлъагьу. Сыту жыпІэмэ, Алыхьталэр зи гьусэр мис апхуэдэу езым фІэлЫкІыу, езым сакьыу хушчыту, ар фІыуэ илъагьурэ Іуэху щхьэпэ, Іуэху дахэ илэжьу дунейм тетыфхэращ.

Щхьэж игу илгыр ищІэм хуэдэу, гьащІэми динми шыпхузэрымы-хыжыну кьыпфІэщІ гуанэ зэрынахэм апхуэдизкІэ тыншу ятІэбэрт кьэпсалъэри, «сэри сщІэрт ар» зэрыжыпІэм фІэкІа, щІэ гуэр зэхэпха-уи кьыпшигьэхьуртэкьым.

– «Лыкьумэн» сурэм мис мыпхуэдэу кьыщокІуэ, – кьыпещэ Іиман-хьэщІэм. – «Уи адэ-анэр кьыпщыхьэрэ, сэ гуэгьу, Іыхьэгьу кьысхуэбгьэувыну, «ширк» блэжьыну урахулІэмэ...», – ар Алыхь псалъэу КьурІэным иту аращ. Сыт апхуэдэм деж пщІэнур? «Абыхэм жыІэщІэ уахуэмыхьу», – жи. Иджы мыбдежым хьэлэмэту хэлгыр сыт? Псалъэм папщІэ: «Алыхьталэм ухуэпщылІыну, абы нэмэз хуэпщІыну ухуейуэ, уи адэ-анэр зэран кьыпхуэхьумэ, «нэмэз уэдгьэщІыпхьым» жаІэу кьыпщыхьэмэ, жыІэщІэ уахуэмыхьу», – жиІэркьым абы. ЖиІэр сыт? Алыхьыр уи фІэщ хьуным, фІэщхьуныгьэ кьабзэм теухуауэ кьо-ныкьуэкьухэращ зи гугьу ищІыр.

Мыбдежым занщІэу уигу кьэкІыр сыт? НэгьуэщІ зыри шымыІэу пІэрэт адэ-анэм жыІэщІэ уахуэхьу щІэмыхьун щхьэусыгьуэ? Мы Іиман закьуэм фІэкІа щхьэ нэгьуэщІ зыми и цІэр кьримыІуарэ Алыхьталэм? Уи Іиманым зэран кьыхуэхьуну шытмэ, Алыхьу лъагэрэ лъапІэм гуэгьу гуагьэдзэну, Іыхьэгьу хуагьэгьэувыну шытмэ, жыІэщІэ уахуэмыхьу кьудейщ жиІэр. «Нэмэз уамыгьэщІми, жыІэщІэ уахуэ-мыхьу», нэщІ уамыгьэІыгьми, жыІэщІэ уахуэмыхьу, ІэбэщІ зэтры-уамыгьалъхьэми, жыІэщІэ уахуэмыхьу, жьакІэ кьыуамыгьэгьэкІми, жыІэщІэ уахуэмыхьу», – жиІэу, нэгьуэщІ зыри щІыжимыІэр сыту пІэрэ?

ЩІыжимыІэр, тобэ ярэби, Іиманыр адэ-анэм я псэм зыхи-мыщІэххэуи зепхьэфынуши аращ. «Ей, сэ си гум Іиман илгыц, фылІмэ, ивмыгьэлъ», – жыпІэу, абыхэм уащІыщыхьэн шыІэкьым. Мис абы кьыхьэкІкІэ абыхэм уемыдауэ, уемызауэ, абыхэм жаІэм уемыхьэу,

уи Иманыр уи гум игьэлъыж, жыхуиІэщ. Иманыншагьэм нэгьунэ урахулІэми, дунейм утетыху тІэкІу уи адэ-анэм «фІыкІэ ядекІуэкІ, фІыкІэ ядэгьуэгурыкІуэ, мэхьруфкІэ ядэгьуэгурыкІуэ» жеІэ. НэгьуэщІу жыпІэмэ, зи чэзукІэ, игьуэкІэ, хьупхьэкІэ ябгьэдэт. Андрей дунейм и Іуэхур Алыхьталэм езым зэхигьэкІагьэххэщ. Ауэ мы дунейм Иманыншагьэ дьдэм урашалІэрэ пэт, абы теухуауэ кьодауэ, кьозауэ, кьоныкьуэкьурэ пэт, уи адэ-анэм уемыдэуэж, уемызэуэж, дахэкІэ ядекІуэкІ, дахэкІэ ядэгьуэгурыкІуэ, жеІэ.

Узэмыгупсысыф, узытемыпсалъыхьыф, Іэмали бгьэдыхьэпІи зы-хуумыгьуэту мэжджытым кьэпхьэса гукьеуэхэм узэрыпэлъэщыну Іэмалхэр зэрищІэм шэч закьуи кьытумыхьэн хуэдэут Іимам-хьэщІэр зэрыпсалъэр. ЖиІэм щыщү зы псалъэ зэхыумыхми, и теплъэр, и макьыр, и шыфэлІыфэ гуакІуэр и жьэм кьыжьэдэкІым апхуэдизкІэ и щыхьэтти, ар щыпсэу зэманым, щІыналъэм, лъэпкьым, Іумэтым узэрыщыщым нэрымыльагьу дамэ кьыптригьакІэрт. Ари уэ узытет дуней дьдэм зэрытетыр, хьэлъакьуипІлу кьыщунщэпщыхь а гьащІэ дьдэм кьызырыбдыхэтыр кьэщІа и ужькІэ, гуауэ зи цІэ зэхыумыщІэжын хуэдизу гуми псэми нэсырт лІы мыщІыхум кьипсэлъри кьыщым-ри. Аракьэ цІыху дахэ жыхуаІэр, – и жьэр Іурыхуат Шыхьым, Хьэ-сэн хьэщІэр кьызырыщыхьур кьыщІэн папщІэ, зыщиплъыхькІэ зыкьыщІэжу. Мес, ари итхьэкьуащ уафэм кьехуэха псэгьэхужым. ФІыщІэ хуэпщІыну, пІэтыну, уеубзэну зэи хуит уищІынукьым абы, уолъагьу. Мащэ Іуфэм укьызырыбгьэдишыр езым зэрифІыгьэр пфІыщІихьумэжыну хэтым ещхьу, уи щхьэкуцІыр зыугьуэн упщІэ гугьухэм ауэ блэкІрэ пэт, зэрымыщІэкІэ, игу кьызырыкІыжа кьудейм щхьэкІэ, ецырхь кьудейуэщ я жэуапыр кьызыриутІыпщыр. И пащхьэ кьыт дэтхэнэ зыри зэрымуслъымэн кьабзэм, пэжым, Іущым шэч закьуи кьызырытрыхьэр кьыпкьрыщрэ, езым нэхьрэ нэхь бэлэбанэ абдежым кьемыкІуэлІа нэхьей, Іэсащэу и щхьэр ехьэхауэ. Загьэхьейну хуит ищІыххэмэ, уафэм щІалэтэн хьэзыру зэхэт щІалэхэр я пІэ изымыгьэкІ, пщІэ лей кьыхуищІыну кьебгьэрыкІуэІамэ, зэрыІэщІэкІуэсыкІ хылагьэ ІэфІри дыболъагьу хьэщІэм. Малъхьэдису узэрызыщІишэ и псэ кьабзэр и Іэпэхэм кьыпыткІум ещхьу, и закьуэ зэрымэжджыту кьегьэнэху, зэхыумыхыу пІэщІэкІар уи нэр кьызырызэтрумыхьыфымкІэ ирибгьэкьужу.

– НтІэ, Иман дьдэм теухуауэ дахэкІэ уадекІуэкІыну унафэ кьыщыпхуищІкІэ, – адэкІэ зрегьэубгьу Іимамым и гупсысэм, – мыдрей дин ІуэхушІафэ, дин лэжьыгьэ жыхуэтІэжхэр Иманым узэрытет, абы кьыкІэлъыкІуэ Іуэхугьуэу аращ. Уи адэ-анэр нэмэз уамыгьэщІыну кьоныкьуэкьуу щытмэ, укІуэу я пащхьэ нэхум уиувэу: «Мис, сэ нэмэз сощІ! Зыфчэтхьэж! ЗыфІлэж! Лыгьэ фІлэщ, сывмыгьэщІмэ!» – жыпІэу, я нэм зыщІыщІэпІунур сыт? УащІедэуэнур, уащІезэуэнур, уащІеныкьуэкьунур сыт? Дэчы, зыгьэпщІкІу, закьыумыгьэлъагьу! АкьылкІэ, ІущыгьэкІэ, мэхьруфкІэ Іуэхур зэблэх! «Нэмэзыр бгына, умыщІ, кьэгьанэ», – щыжиІэркьым абдежым. «Бжьы зэрынар зэрыгьэкІ», – жиІэу аращ. ЗапэщІумысэ, жыхуиІэщ. Нэмэз щыпщІыну деж, мыбыхэм сыкьалъагьуу кьысщы-хьэу, сэри сигу ятезгьэээгьарэт жыпІэу, укІуэу я пащхьэ нэхум уимыувэ, жиІэу аращ. ІэлъэщІым и Іуэхур ардыдэращ, жьакІэм и Іуэхури ардыдэращ, дэтхэнэ зыри ардыдэращ. «Фэ фыхьэлэмэ, сэ сыгуанэщ», – жыпІэу уапэщІэуэныр мэхьруфкьым, Іуэху зэфІэхыкІэкьым, бгьэдыхьэкІэ дахэкьым, игьуэкьым, зи чэзукьым. Игьуэр, зи чэзур

сыт? УафІэкІынырщ, уадекІуэкІынырщ, мэхьруф жыхуэтІэ Іушыгыэ, дахагыэ, губзыгыагыэ Іуэхум хэплъхэнырщ.

Мис, псалъэм папщІэ, нобэ щІыналъэм проблемитху е щы илъ-мэ, я зыр, уеблэмэ, япэ итыр а жыакІэм и Іуэхуращ. ЩІэныгыэлІхэм я нэхъ ин дыдэхэм яз Имам Шафихыи жиІэр сыт? Псапэ къэхьын, Бегьымбар лъапІэм зегъэщхьын мурадым, муслъымэным хуэфашцэу зэрыщытым къыхэкІкІэ жыакІэ зыгыэкІыну хуей цІыхум а тетым зы гуэдз хьэдзэ фІэкІа имыкІыхагыу щытми, абы а псапэр иІэщ, жи. Сыту жыпІэмэ, абы жыакІэ щІигъэкІыр псапэ къыхьын папщІэщ. Ауэ сэ жыакІэм щІалэ дахэ срохъу, лыфІыфэ къыстрегъауэ, жиІэу, и бгъэм нэс игъэкІауэ щытми, абы зы гуэдз хьэдзэ хуэдиз псапи иІэкъым, сыту жыпІэмэ, абы апхуэдэ гукъэкІ ищІакъым. НтІэ, тобэ ярэби, адэ-анэр зэрыгузавэм, мис мы иджыпсту екІуэкІ щхьэкуцІыншагъэм, акъылыншагъэм къыхэкІкІэ, къольэІурэ, мыхъумэ, къошхыдэрэ, мыхъумэ, зыкъыпхуагыэгусэрэ, мыхъумэ, къошхьэфашцэуэрэ, мыхъумэ, уэ «мэхьруф» жыхуэлэр бжэгъукІэ къраудми умыщІэу аращ. Иман дыдэм теухуауэ абыхэм зеупсеи едауэ, езауэ щыжимыІэкІэ, дахэкІэ ядэгъуэгурыкІуэ щыжиІэкІэ, Иманым укъыфІэкІа нэужь, къытпэщыль дэтхэнэ зы Іуэхугъуэри адэ-анэм, нэхъыжъым, благъэм, Іыхьлым, сэ сщІэрэ, узыхэтым, узыдекІуэкІын, узыдэгъуэгурыкІуэн хуей цІыхум зыщІебупсеин щхьэусыгыуэ Іуэхум хэлын хуейкъым. Дэтхэнэ зы Іуэхури дахэкІэ зэрызэфІэпхыфыну Іэмал муслъымэным къыгъуэтыфын хуейщ. Сыту жыпІэмэ, муслъымэнращ Іушыр, аращ губзыгыэр, муслъымэнращ хэкІыпІэ къэзыгыуэтыну зыхуэфашцэри зи къалэнри. УсакІуэ гуэрым усэ хуэдэу дахэу зэхилъхьауэ щыІэщ ар:

*АкъылыфІитІ зэщыІеймэ, зыри шынагыуэ хэлъкъым –
Языхэзым акъыл хилъхьэныци, зэкІужынхэщ.
Зы делэрэ зы акъылыфІэрэ зэщыхьэмэ,
Абыи шынагыуэ хэлъкъым –
АкъылыфІэм акъыл хилъхьэныци, зэкІужынхэщ.
Уанэ мыгыуэ щытралъхьар делитІ зэщыхьэмэщ.*

Мис ардыдэр щокІуэкІ иджыпсту мыбдежым. НтІэ, джаурым акъыл къызыкъуихыну ушыгугъ нэхьрэ, уэ езым акъыл къызыкъуэпх-мэ нэхьыфІкъэ, нэхъ пхуэфашцэкъэ? Муслъымэнракъэ ар къызыте-хуэр? Мис аращ хьэрыпыбзэ «мэхьруф» жыхуэтІэжым къыкІыр.

Имамым псалъэн зэриухар къапщІэу, духьэ ищІыж пэтрэ, шэ-джагыуэм и Іикъанэр къэІуащ. Псори къэтэджауэ сатыр-сатыру мэув. Нэмэзыр езыгыэщІыну Имам-хьэщІэри, шу пашэм ещхьу, жэмыхьэ-тым и пэ къытщ. И псалъэкІэм хуэдэ дыдэу гупсэхут абы узыхишэ и нэмэзри. Уи къару къызэрихькІэ, къызэрыбгурыІуэкІэ абы фІыуэ къылъытэм утетмэ, уигу къыщІыхэщтыкІын узэрыІумыщІэнур зыхьуигъащІэрти, и щІыбагыр къызэрыгыэзам хуэдэу, уи щхьэ ухуи-мытыжу дзыхъ зэрыхуэпщІымыкІэ уитхьэкъупэрт.

«Апхуэдэу къыщІэкІынщ бегъымбарыр зэрыщытар» – игу къо-лъадэ Щыхьым, нэмэзым здытеувэм. Имамым и «Аллахьу акбар»-р къызэрыІуу, и акъылыр, езым нэхьрэ нэхъ лъэщ гуэрым зыщІишам ещхьу, гупсысэ псоми ябгынащ. «Сымис, мыр сэращ», – жезыгыэІэ гурыщІэмрэ хьэщІэм къипсэль къурІэныбзэм зрипх къару лъэщыр зэрынаІуэмрэ фІэкІа зыхимыщІэу, нигъэсащ Щыхьым и жумхьэ нэ-мэзыр, жэмыхьэтым яхэту. «Сызэрымуслъымэнми сызэрыадыгэми

нобэ хуэдэу сыщыщыгуфЫкІа кысхуихуакъым», – жриІануш абы Хъэсэн, мэджытым зэрыщІэкІыжу.

«Уэ уакъезгъэцІыхун папщІэщ дунейр кыщІэзгъэщІар», – кы-жриІауэ жалэ Алыхышхуэм Бегъымбар лъапІэм. Адыгэхэр дыкыщІигъэщІар мыбы ещхь дыхъун щхъэкІэу пІэрэт?» – кы-щІидзэжауэ зэпеплтыхь Щыхым Іимам-хъэщІэр. Мыпсэлъэххэуи зыхуигъэхыфынуш абы зыхуейр. УІуплъэмэ, зэфІэкІащ. И щІыбагыр кызэрыгъэзауэ, и гуфІакІэм удэсым ещхьу, уигури уи псэри егъэхуабэ. Сыту жыгъейуэ кыщыхъужрэ иджы Щыхым лъэхъуэщым зэрисари, щІисари, а пщыхъэщхъэм емыфамэ, Хъэрун тхъемыщкІэр ІэщІэмыукІэнкІэ хъуну зэрыщытари, Іэмали Іээгъуи зыхуимыгъуэт Дахэзилэ илъэс ныкъуэ хъуауэ Мэзкуу зэрыщыІэри, Марат полицэм кыхадзыжауэ лэжъапІэншэу зэрыдэсри. «Ялыхь, афІэкІа сумыбгынэ, сыщІегъуэжащ! Сыщытынтэкъым апхуэдэу, уэ узэрызиІэр сщІамэ! Сыт хэмыткІухъынур уэ уи лъагъуныгъэм? Кысхуэгъэгъу, зызоумысыж! ЗыкысщІэгъакъуэ! КыыздэІэпыкъу! Зэзгъэээхуэжыну Іэмал кызэт! Гъуэгу захуэм сытумышу, уи арэзыныгъэм сешалэ!» – мэІушэщ Щыхым, и ІитІыр кыІэгауэ. И нэпсхэр къеутІыпщри, и псэри мэтыншыж. Сытри хузэфІэкІынщ Щыхым дяпэкІэ. Зэхэзэрыхъа псори зэхихыжынщ. И къару щысхынкъым, лэжъэнщ. Дахэзили къэкІуэжыну гурыІуэнщ, Марати лэжъапІэрэ хъыджэбзыфІрэ кыхуигъуэтынщ. Упсэуну шынагъуэжкъым. Узытетыпхъэм тети, псори езыр-езыру зэхуэхъунуш. Акъылыр здынэмысыр гум кыищІануш, ныбжъэгъум кыбжиІануш, уафэм къехуэхынущ. Алыхыр щыІэщ! Алыхыр закъуэщ! Бегъымбарыр хъэкъщ!

Нэмэзыр зыхуа Щыхым Хъэсэн нэкІэ къелыхъуэ. Сыту пІэрэ абы жиІанур нобэрей хъэщІэм теухуауэ? Мисри, лъэбакъуэ зыбжанэкІэ нэхъ пэмыжыжъэу абыи зыкысІэтыж.

– Муслъымэн динращ дэ дызыгъэунэхъуар жызыІэхэр нэбгъузкІэ Іузгъэпльарэт мы щІалэм, – Хъэсэн куэдрэ думылъагъу нэжэгужагыр кыщхъэщыхуу кыбгъэдохъэ Щыхым. – Зэрылэпкъыу къурмэн щІащІар абы и закъуэми, хуэфашэщ, тобэ ярэби. Тырку адыгэхэм ящыщ жалэ. КІуэр-къэкІуэжми къэлэпхъуэжыпами кыизгурыІуакъым. Щыхым, дауи щІы, мы щІалэр едмыгъэблагъэу хъунукъым.

– Емызэгъым дезэгъмэ... – гушыІэну хуожъэ ар зигу кэмыкІыхха Щыхым, ныбжъэгъум и гушыжыр диІыгын хъэзыру.

– Емызэгъищэм сеубзэфынуш ар си унэ щІэсшэн папщІэ.

– Хэт-тІэ зэран хъур?

– Зыри! НакІуэ, и Іэр дыгъэубыд, сэламым дыкыигъэгъуээнщ.

Я къуажэ Іимамырэ абы кыиша щІалэ хъэщІэмрэ ябгъэдыхъэн я мураду, зэныбжъэгъуитІым ипэкІэ кІуэтэн щІадзаш. Щыхур Іувти, кІуэцІрыкІыгъуейт. Сэлам зэрахыпхъэ Іыхылы-благъэхэм, гъунэгъужэрэгъухэм яблэмыкІыфурэ, Хъэсэнрэ Щыхымрэ мис иджы дыбгъэдохъэ Іимам-хъэщІэм, щыжалэм, зыщІыпІэ зэрыпІащІэр ІупщІу, щІалэ зыбжанэ кыбгъэдыхъэри, зэрыгупу щІэкІыпІэмкІэ ежъахэщ. Хъэсэн зэубзэну зызыхуигъэхъэзыра Емызэгъэхэ я къуэри абыхэм ядэщІыгъуу щІэкІащ.

Сыт ящІэнт зэгъунэгъуитІым? «НэгъуэщІ зы махуэ зыІэрыдгъэхъэнщ», – жалэри, зэхахэр яхуэмыухуу, зэрыгъэгушхуэжхуэрэ хъэблэмкІэ къанэтІыжащ.

Рассказхэр

МЭЛЕЙ Фатимэ

ПСЭМ НЭХЪАПЭР

Хьэмид, и чэзур кьыщысыным пэплъэу, зауэлI зыбжанэм я гьусэу кIэлындорым тетт. «Си щхьэр узыжыркьым. НэгьуэщI сэкъати силэ хуэдэкьым. Ауэ мыбы ськьыщIагьэкIуар сыту пIэрэ?» – жиIэу здегупсысым кьеджэри, Хьэмид пэшышхуэм щIыхьащ.

– Сержант Мыжей Хьэмид, – яжриIащ абы стIолым бгьэдэсхэм, сэлэт хабзэу.

Сэлэтым и тхылъхэр дохутыр нэхьыщхьэм кьещтэри тэлайкIэ хоплэ, и щхьэр кьелэтри Хьэмид кьоплэ. ИтIанэ и нэгьуджэр зыIуехри, мышIащIэурэ ар бэлътокушхуэмкIэ елъэщI, зыIуелъхьэжри Хьэмид кьоупщI:

– Уэ, ныбжьэгьу Мыжей, утIасхьэщIэхщ, пэжкьэ?

– НтIэ, пэж дьдэщ. СытIасхьэщIэхщ, – жэуап кьет Хьэмид.

– Сыт уи ныбжьэгьум и цIэр? Ари шэрджэс?

Хьэмид кьэуIэбжьауэ абы еплъащ, дохутырым и упщIэр зыхуи-хьынуур имыщIэу, иужькIэ жиIащ:

– Ванэ. Си ныбжьэгьур Ванэщ. Куржы щIалэ бэлыхьщ.

– НтIэ, шэрджэс, мыдэ кьызедаIуэт, – кьыщIидзащ абы макъ езэшакIэ. – Ванэ уи гьусэу тIасхьэщIэх фькIуа хуэдэт. Фашист гуп фаIуоуэ. Зэхуэ кьохьу. Ванэ автоматкIэ яхоуэ, гранатэхэр яхеутIыпщхьэ. Уэ-щэ? Абдежым, упэмыплъагьэххэу, уи щхьэм узын кьыщIедзэ. АпхуэдизкIэ ар кьоузри, уи щхьэ куцIым Iэдэ гьэплъакIэ хэлэбам ещхьыци, мывэри вагьуэри уигьэшхынууц, жыхуаIэм хуэдэщ. Зэман гуэркIэ зыхуэбгьэшэчыфынууц. Ауэ итIанэ... Iэщэр хьыфIыбодзэри, мафIэм ис уи щхьэр итIкIэ фIэбубыдыкIыжауэ, зэуапIэ губгьуэр уобгынэ, уи ныбжьэгьу Ванэ дэнэ щыIэми умыщIэжу. Ванэ и закьуэ фашистхэм япэлъэщыну? Си фIэщ хьуркьым. Уи ныбжьэгьум удэмызауэу, зауэ губгьуэр зэрубгынам...

– Сэ апхуэдэ зэи сщIэнукьым, ныбжьэгьу дохутыр. Апхуэдэ хьэл схэлъкьым. Сэ кьэрабгьэхэми, ныбжьэгьур утыкум кьызынэхэми сащыщкьым. Апхуэдэр щхьэр кьысхуэвгьэфэща?! – гуащIэу эщIэплъауэ кьопсалъэ Хьэмид.

– Пэжщ. Уащыщкьым. Нэхь пэжу жыпIэмэ, нобэр кьыздэсым уащыщакьым. Мыпхуэдиз дамыгьэ лъапIэхэр ауэ сытми кьызэрыпхуамыгьэфэщари кьызгуроIуэ. Ауэ уи щхьэм лагьым кьутахуэ кьы-хэнащи, щIы фIыцIэм ущIэпщхьэным хуэдэу кьоузынууц, ажалыр

нэхьыфИщ, жыуиггэИэнуш. Апхуэдэуи кьоузу шытакгэ? Иджышту мащIэу тесабырауэ араш.

Хьэмид еплъыхыу тэлайкIэ шыташ, дохутырым жиIэр и фIэщ мыхъуу.

Ар зэгупсысыр кьищIа хуэдэ, дохутыыр кьэпсэлгаш:

– Сыт сэ укьыщIэзггэщIэнуш? Сэлэт узыншэр зэуапIэм сыт кьыщIыIусшынуш? Сызахуэкгэ? Уэ езыр егупсыс.

– КьызгурыIуаш...

Апхуэдэ щIыкIэкIэ Хьэмид и унэ кьаутIыпщыжащ.

Иджы нобэ ар Краснодар гьушI гьуэгу станцым тетт. Фашистхэр кьызэрыблаггэр ящIэрти, цIыхухэр, бжбэ кьэпщIауэ, зэрызехьэрт. Минрэ щибггурэ плIыщIрэ тIу ггэр екIуэкIырт. Хэку зауэшхуэм и гуашIэггуэт.

И дамащхэм зыгуэр кьыщытеIэбэм, ар кьэщташ. КьызэплъэкIмэ, лейтенант щIалэщIэ кьыщытт.

– Дэнэ укьыкIрэ, дэнэки укIуэрэ, сержант? – кьеупщIаш ар Хьэмид.

– Ныбжбэггэу лейтенант, уIэггэ нэужьым унэм саутIыпщыжауэ сокIуэж... сокIуэжыпэ.

– Дауэ узэрыкIуэжыпэр? Сеггэплгьыт уи тхыльхэм.

Хьэмид и джанэбггэ жыным тхыльхэр кьрихри ириташ.

Лейтенантым ахэр гупсэхуу кьипщытэри, Хьэмид кьыщцритыжым кьеупщIаш:

– Иджыри Хэкум кьулыккэу хуэщIэну Iэмал шыIэщ. Ухьэзыр? – жери.

– ЖыпIэр сыт?! Щхьэ укьызэупщIыххэр?! Сэ сытым шыггэуи сыхьэзырщ, – ет жэуап Хьэмид.

– НакIуэ-тIэ си ггусэу.

Лейтенантымрэ Хьэмидрэ гьушI гьуэгу станцым и щIыбаггкIэ екIуэкIаш. АбыкIэ шыгу зыбжанэ шызэхэтт, сабийхэр ярызу ису. Хьэмид илгггур и гум щIыггаш: сабийхэм я нэкIухэр сабэм иуэжат, кьарууншэхэт, нэхьыбэр фэмрэ кьупщхьэмрэ хуэкIуат. Языныккьуэхэри мэжэщIалIаггэм кьыхэкIыу зэщIэбэгат.

Хьэмид и пIэм ижыхьауэ итт, жиIэнуш имыщIэу.

– Мыхэр Ленинград кьыдашауэ шыташ. Иджы ди щIыпIэми бийр кьэблэггаш. Сабийхэм я нэхьыбэр журтщ. Фашистхэм зэралэрыхьэу яукIынуши, Куржым яггэIэпхьуэ. Шыггухухэмрэ ггэсакIуэ цIыхубзхэмрэ фIэкIа нэггуэщI зыри я ггусэккьым. Я заккьуэ гьуэгу тезггэхьэну дзыхь сщIырккьым. Сынольэу, я ггусэу гьуэгу утехьэу, дэIэпыккьуэггэу уахуэхьуну.

– Сэ укьыщIызэлггэIун шыIэккьым, ныбжбэггэу лейтенант. Сэ ар си кьалэнщ.

– Гьуэгу тхыль пхуэстхынши-тIэ, мы сабийхэм я ггусэу ежбэ.

– Еууей, тхьэмышкIэ цIыкIухэ! Си гур яггэузащ. Умыгузавэ. Си псэр нэхьапэщ, жызмыIэу, сэ абыхэм сыткIи садэIэпыккьуну псалгэ узот.

– Куржым нэс дэль гьуэгур я кьарум дэхуэну си фIэщ хьурккьым. Кьуажэ фызыблэкIынухэм ерысккьыкIэ кьывдэIэпыккьуну фелггэу, е,

Іэмал иІэххэмэ, ятевгуашэ. Ахэри тхылгым истхэнц, – жи лейтенан-
тым.

– Пэж дыдэш. Мывальгэ кьурш гьуэгур кьатехьэлъэнущ, –
кьыщІегьу Хьэмид.

Тхылгыр хьэзыр зэрыхьуу, гухэр зэкІэльхьэужьу гьуэгу техьаш. Гу
шэрхьхэр мэкІыргь, тхьэусыхэу. Гьуэгу быркьуэшыркьуэ кьуейщІейм
сабий мэжэщІалІэхэр зэщед. Махуэр хуабэщи, дыгьэр щысхьыншэу
мэдзакьэ. Сабийхэр кІуэ пэтми нэхь кьулейсыз мэхьу. Апхуэдэурэ
ахэр шэрджэс кьуажэ гуэрым дыхьаш. Хьэмид унафэ ищІри, япэ узы-
хуээзэ унагьуэм я бжыхь куэбжэм деж гухэр кьыщызэтеувыІаш.

– НэгьуэщІ мыхьуми, сабийхэр псы тІэкІу ефэнц. Е хэт ищІэрэ,
ерыскьыкІэ зыгуэрым гу кьытлътитэнц.

АрщхьэкІэ, ящІэнуми хунэмысу, зы тхьэмадэ жьакІэху куэбжэм
кьыдэкІри, Іэдакьэжьауэ ищІурэ абыхэм кьабгьэдыхьаш.

– Уи махуэ фІуэ, ди адэ! – сэлам ирихаш абы Хьэмид.

Лыжьым гуапэу жэуап кьытащ:

– Ууейри нэхьыфІыжу, щІалэфІ! Фыкьэблагьэ.

– Хьэуэ, ди адэ, дыгувэнущ, гьуэгу кьытщІэлъщ. ДопІашІэ, фа-
шистхэр кьыткІэльгысынущ. Мы сабийхэр догьэлэпхьуэ. Ярэби,
гьуэгум щедзэкьэну ерыскьы гуэр кьалэщІэвмылхьэфыну пІэрэ? Фи
Іуэхухэр зэрымыщІагьуэри сощІэ, ауэ, итІани, мыхэр кьулейсыз хьуа-
щи, гьуэгур я фэм дэмышуэнкІэ согузавэ.

– Абы щыгьуэ укьэмыувыІэу модэкІэ фынакІуэ, – жери, жьа-
кІэхум япэ ит гум щІэщІа шым и ІумпІэр иубыдри ежьаш.

Кьуажэ уэрамым здрикІуэм кьуажэдэсхэр гьусэ кьахуохьу: гухэр
языныкьуэхэм кьаувыхьауэ, языныкьуэхэри я ужь иувауэ, гуышхуэ
зэрыгьэхьауэ, кьокІуэхэр. Сабийхэм хьэлу тыкьырхэр ІэщІалхьауэ,
ахэри хуэму мэжьэгьуашхэ. Кьуажэдэсхэм я нэпсыр хэт щэхуу, хэти
нахуэу щІилъэщІыкІырт.

Тхьэмадэ жьакІэхум зы щІалэ цІыкІу япэ иригьэщаш:

– Жантемыр ІуэхущІапІэм щІэсмэ, жэи кьашІэт, – жери.

Уэрам сабэ Іувыр кьыгьэхьейуэ, щІалэ цІыкІур щІэлпхьуаш.

Ауэрэ кьуажэкум щынэсым, абыхэм кьапэжьаш кьуажэ тхьэмадэ
Жантемыр. Абы илгьагьур и фІэщ мыхьуу, зы гум бгьэдэкІым адрейм
бгьэдыхьээрэ сабийхэр кьызэпеплгьыхь.

– Еууей мыгьуэ, дэнэ мы хьарыпхэр здэфшэр? – жеІэ абы, сэ-
лам хьнри щыгьупщэжауэ. Пльагьурт адыгэлІым и нэпсыр ерагькІэ
зэрызэтриІыгьэр, апхуэдизкІэ сабийхэр фІэгуэныхь хьуати.

– Куржым догьэлэпхьуэ, тхьэмадэ. Фашистхэр кьыткІэльгысын-
кІэ догузавэри, зыдгьэгувэ хьунукьым. Ауэ, хьуххэнумэ, ерыскьыкІэ
фыкьыддэлэпыкьуамэ арат, – жеІэ Хьэмид темьгушхуашэу, сыту
жыпІэмэ нэрылгьагьут езы кьуажэдэсхэри зэрыхуэмыщІар.

– Ерыскьыри зыгуэр хьунщ, щІалэфІ, ауэ а гьуэгу кьуейщІейр
мыбыхэм я кьарум дэхуэну?

– НтІэ, сыт ди Іэмалыр?

ЦІыху Іув зэхэтым и гупэр яхуигьазэри, тхьэмадэр уващ. Абы
и Іэхэр зэригьэІуэтырт, зэм и щІыбагьымкІэ ирихьэкІырт, кьри-
хьэкІыжырт, зэми и тэмакь щіубыдыкІам псчэуІуурэ зригьэлъэ-
щІырт. Нэрылгьагьут гукьэкІ ищІар абы сэтей кьызэрыхуэмыщІыр.

ИтІанэ гухэм ящыщ зым бгъэдыхъэри, хуэсакъыурэ зы щІалэ цІыкІу ІэплІэкІэ кърихаш. Ар иыгъыу и къуажэгъухэм я пащхъэ кѳиувэри къыщІидзащ:

– Мыхэр дэ ди сабийщ. Мыбыхэм я адэ-анэхэм дэр папщІэ, хэ-кум и щхъэхуитыныгъэм папщІэ лъыр ягъажэри, зэуапІэм Іутщ. Дэнэ мы сабий къулейсызхэр здэдгъэкІуэнур, къызэремылынул тщІауэ? Сэ зыри фыхээгъэзыхыфынукъым... Сэ мы хъарыпыр си унэ схьынущ, – жиІэри, щІалэ цІыкІур зрикъузылащ.

– Азалыхъ, а пщІэр пэж дыдэкІэ, Жантемыр. Сэри апхуэдэ мурад сиІэт, – жиІащ шэрджэс бзылъхугъэ хэкІуэтам.

Хъэмид къэгузэващ:

– Фашистхэм фыкъащІэмэ, е зыгуэрым абыхэм бзэгу яхуихъмэ, фи щхыи фи унагъуи хэкІуэдэнущ. Апхуэдэу щыщыткІэ, быдэу фегуп-сыс, иужькІэ фыхущІемыгъуэжын папщІэ.

– Бзэгу зыхьын адыгэм къытхэкІынкъым, тхъэм жиІэмэ. Мыдрей-уэ, си сабийхэм яшхыр мыбыи ишхынщ, я гъусэу зыхэлъыни къээ-гъуэтынщ, – жиІэщ зы бзылъхугъэ гуэрми, и кІэкъуащІэр зыІыгъ сабийм еупщІащ: – Шыпхъу цІыкІу хъэмэрэ къуэш узыхуейр, Сашэ? – жери.

Сашэ зи цІэ щІалэ цІыкІур илъэсищ ныбжъым иту къыщІэкІынт. Ар сырыхут, нащхъуэт, нэкІушхъэплът. ЩІалэ цІыкІум и анэм жиІар зэхимыхыу, гу шэрхъым дэпщейну иужь итщ. Абы ис хъыджэбз цІыкІум, зи щхъэр данэ ІэльэщІ пльыж цІыкІукІэ фІэкъузыкІам, къыхуиший шы джэгуалъэр Сашэ зыІэригъэхъэну хуейт. Сашэ щыльэмыІэсым, хъыджэбз цІыкІум ар къыхуридзыхаш. ЩІалэ цІыкІум шы джэгуалъэр къищтэжри, аргуэру шэрхъым дэпщейну хуежъащ. А псом гу лъызыта Сашэ и анэм зыри жимыІэу а хъыджэбз цІыкІум бгъэдыхъэри, еупщІащ:

– Дочка, пойдешь со мной? – жери.

– Очень хочу, – ерагъкІэ зэхэпх къудейуэ жиІащ абы.

Бзылъхугъэм и нэпс къежэбзэххэр щІильэщІыкІыурэ хъыджэбз цІыкІур гум кърихри, и ІэплІэм иригъэтІысхъащ. Хъыджэбз цІыкІум абы и пщэр быдэ дыдэу фІиубыдыкІащ. ЦІыхубзым и къуэ цІыкІум и Іэпэр иубыдащ:

– НакІуэ, Сашэ, дыкІуэжынщ. Иджы уэ шыпхъу цІыкІу уиІэу уи адэр къэдгъэкІуэжынщ. Ар сытым хуэдэу абы щыгуфІыкІыну уи гугъэ!

Сашэ цІыкІуи, гъуэгу сабэр къигъэхъейуэ, и анэм кІэлъыущырт, «шыпхъу» псалгэм къикІыр имыщІащэми, ар зэрыфІы гуэрыр къищІауэ, и Іупэхэр зэтемыхъэжу.

Абы и ужькІэ адреи къуажэдэхэми сабийхэр зэбграхыу щІадзащ. Псори зэхэту абдежым къуажэдэхэм къащтащ сабий щэщІрэ тІурэ. Адрей цІыкІухэм къахуэнэн ядакъым. Гу шэрхъ кІыргъыу ежъэжахэм куэдрэ якІэлъыплъу щытащ Жантемыр.

Хъэмид щыгуфІыкІырт апхуэдиз сабий зэрызэбграшам. «Сыту угъурлыуэ къыщІэкІа мы шэрджэсхэр. Ауэ сытми яхъумэну абы-хэм а сабийхэр! Иджы гухэри нэхъ псынщІэ хъуащ, шыхэри тІэкІу зэІурыуащи, гъуэгур апхуэдэу къатехъэлъэнкъым».

Ауэ узэрыгугъэу хьутэмэ, уунэхьурэт, жиІакъэ адыгэм?! Зызыу-кьуэдияуэ кІуэ гухэр аузым щыдыхьэ дьдэм, фашистхэр яльэщІыхьащ.

Хьэмид и ужь дьдэ ит гум пулемёт закьуэр кьрихри, мывэшхуэм кьуэтІысхьащ.

– Фэ фыкъэмыувыІау гьуэгур хэвгьэщІ. Сэ ахэр зэтесІыгьэнщ, – унафэ ищІащ абы, жиІэр езы дьдэм и фІэщ мыхьужу.

Фашистхэм загьэгувакьым. Хьэмид абыхэм яхэуэу щІидзащ. Мес зыи, тІуи игьэгьуэлъащ, ещанэр и блыпкьым иригьэпхьуэжащ. И кьуэгьэнапІэр ехьуэжри, аргуэру яхэуэу щІедзэ. Иджы абы фашист игьэгьуэлъхэр ибжыртэкьым. «Сыт хуэдизкІи нэхьыбэ хэукІыкІын!» – арат абы и гупсысэр зэтар. Ауэ абдежым и щхьэр мафІэм фІисыкІыу хуожьэ. Хьэмид, узыр зыхуигьэшэчу, и дзэхэр зэтрекьузэ. Пулемёт пІанкІым зы кІий макъ шынагьуэ гуэри кьыхэлукІыу зэхех. Ауэ кІийр езыр зэрыарар и пщІыхьэпІи кьыхэхуэркьым. Хьэмид, гу зылъымытэжу, и пулемётыр бгы нэкІумкІэ гьэзауэ иІыгьыу егьауэ. Абы зэкІэлъыпІащІау кьилъэль шэхэм мывэ хьэдзэшхуэхэр щысхьыншэу яущыкьуейрт.

Фашист снайпер нэкІу лъагьугьуей фагьуэр совет зауэлІым ищІэр кьыгурымыІуэу йоплъ. ИтІанэ ауан ищІурэ погуфІыкІри, кІакхьур щІеч. Абы, джэгу щІыкІэу, Хьэмид зыгьэлІэну шэр занщІау иутІыпщкьым. АтІэ Хьэмид и Іэбэлагь ижьым трегьапсэри йоуэ. Дакьыкьэ зыбжанэ дэкІащ, Хьэмид и псэм бэлыхьыр тригьэлъу. УафэхьуэпскІ хуэдиз фІэкІа мыхьу а зэманым кьриубыдэу зауэлІым и акьылыр кьабзэ, нэху хьужащ икІи сабийхэр кьызэремылыну абы хьэкъ щыхьуащ. «Сыту фІыт а сабий щэщІрэ тІур кьуажэдэсхэм кьызэрагьэнэр. Шэрджэсхэм я псэр пытыхукІэ, ахэр яхьумэнущ. А цІыкІухэр псэууэ кьелынущ», – жиІэрт абы игукІэ.

Хьэмид и щхьэ куцІыр зэуэ мафІэм зэщІицтащ. Ауэ ар кьызы-хэкІар шэ пщтырыр ара, хьэмэрэ сабийхэр кьызэремылыну гукьэкІыр ара? А псор кьыгурыІуэну абы зэман иІэжтэкьым...

КІУЩЭ

– Мы фашист джаурхэр жэщитІ-махуитІ мэхьури кьытщхьэщы-хьакьым. Ныжэбэ гуэщ пэшым дыщІэлъынщ, ди лъакьуэ хуиту дукьуэдиинщ, – жери Мэржан гьуэлъыжащ, и хьыджэбз нэхьыщІэ Маруз и гупэ хэлъу, нэхьыжь Лацэ и лъэпагьым кьилъу. Лацэ и гупэм и джэду гьэфІэн КІущэ хэлъг.

ЦІыкІуитІыр щІэх дьдэ Іурихащ. Анэми, моуэ иджы сыхелъафэ щыжиІэм, жьжьэу и тхьэкІумэм кьіуащ «кІэдыкьуакьуэ» ажалы-хьым и ву макьыр.

Анэ тхьэмыщкІэр кьыщолъэтыжри, Іэрпхьуэру ныкьуэжей хьуа хьыджэбз цІыкІуитІыр кьыщелъэфыж. Маруз гьынанэу пІэкум кьитІысхьащ. Лацэ зыкьыщІІэтым, джэдур кьэпщІэури, гьуэлъыпІэ щІагьым кІэщІэлъэдащ. Анэм Маруз цІыкІу ІэплІэкІэ кьищтэщ, Лацэ и Іэпэр иубыдри, унэм кьыщІэжахэщ.

– КІущэ! КІущэ! – мэкІий Лацэ, здэжэм кьызэплъэкІыурэ.

АрщхьэкІэ джэду гужьеям зигьэхьейркьым.

Кхъухьлтатэр нэхъри гъунэгъу къахуохъу. Къуажэм къыщыхуэ-благъм, абы лъахъшабзэ зищIри, бомбэхэр къридзыхыу хуежъащ.

Мэржан, гужьеигъуэ щIыIэр къыльэIэсауэ, цIыкIуитIыр и гъусэу хадэм щилъадэм, Лацэ зыкъыIэшIеудри унэмкIэ къыщIопхъуэж.

– Уздэжэр дэнэ?! – мэкIий анэр, ауэ кхъухьлтатэ ву макъым абы и псалъэхэр ирехъэжъэ.

Абы псынщIэу Маруз щIыунэм ирегъэхри, Лацэ дежкIэ къыщIопхъуэж. Мэржан шыгъуэгубжэм къэсыжауэ къельагъу: Лацэ, KIуцэр иIыгъыу, пщIантIэкум итц, уафэгумкIэ доплъейри. Асыхъэ-тым ящхъэщылъэтыкI «кIэдыкъуакъуэм» бомбэ къызыIэпегъэху. Хъэ-уа толькъун пщтырым Лаци джэдури напIэзыпIэм лъагэу дредзей, егъэкIэрахъуэри, жыг хадэмкIэ щредзыхыж. Мэржан, къыхокIиикIри, дуней ахърэти имыщIэжу, зэфIоццахэ...

Нэху ща иужькIэ къуажэр мамыр хъужащ. Маруз цIыкIу щIыунэм къокIри, щIым щылъ анэр къызэрилъагъуу, гъуэу бгъэдолъадэ. Сабий гыи макъым анэм хуэм-хуэмурэ зыкърегъэщIэж. Ар лъэгуажъэмыщхъэу увауэ, ипхъу цIыкIур и бгъафэм щIекъузэ.

– Нанэ, нанэ! – жи Маруз, и Iэпэр Мэржан и щIыбагъымкIэ иший-урэ.

Мэржан хуэмурэ зыщигъазэм, и дамэ узым къыхегъэкIиикI, ауэ зыIуплъам ари щегъэгъупщэж: гуэщ пэшыр здэщытам деж мащэшхуэ иIэщ, бомбэм къриудауэ.

– ГуIэгъуэжъыр къысхукIуэт?! Ла-а-ацэ! – къыхокъугъыкI анэ на-сыпыншэри, зэфIоццахэ.

Мэржан зыкъыщищIэжам, я гъунэгъу Марэхэ я гъуэлъыпIэм илът.

– Ана-а-а, сыту фIыщэт, Мэржан, зыкъэпщIэжай! Тхъэ, дыбгъэгү-зэвамэ! – жи Марэ.

– Ла-а-ацэ! Уэ си Лацэ дахэ цIыкIу мыгъуэ! – егъэеиж и пхъур Мэржан.

– УвыIэ, Мэржан, Алыхъым и гур къобгъэнщ. Псэуц Лаци. Умыгужьей. Хъыджэбз цIыкIур жыг хадэм къыщагъуэтыжащ, ипщэ пэшымкIэ щIэлъщ.

Ар зэрызэхихыу, Мэржан къыщолъэтри, пэшымкIэ щIолъадэ. Гъу-нэгъу фызхэр Лацэ зэрылъ гъуэлъыпIэм къеувэкIауэ щхъэщытт. Лацэ щтэIэщтаблэу, гужьеауэ зиплъыхъырт.

И пхъур къызэрилъагъуу, Мэржан абы гъуэгъу щхъэщолъадэри зытреубгъуэ. Гужьеауэ и пхъур къеIэбэрэбыхь. И Iэхэмрэ и лъакъуэ-хэмрэ тетхъуа фIэкIа нэгъуэщI лажъэ иIэу къыхуэгъуэтыркъым.

– Лацэ, си хъыджэбз цIыкIу, – и пхъум и напэм Мэржан Iэ делъэ. – Алыхъым и шыкурщ. Укъыхъумащ. Зыгуэр къоузрэ?

Лацэ зыри жимыIэу и анэм къоплъ.

– И-и, зыри жыпIэркъыми, тIыкIуэ, – Мэржан Лацэ и напэм телъэщIыхъурэ йопсалъэ.

Абдежым Лацэ и нэпсхэр къоцэщэх.

– Лацэ, сыт ущIэгъыр, сыт къэхъуар? Зыгуэр къоузрэ? Щхъэ зыри жумыIэрэ?

Ауэ Лацэ псалъэмакъыншэу магъ.

– Зыгуэркъоузрэзо? – анэ гужьеам и быныр аргуэру къеIэбэрэбыхь. «Хъэуэ» къригъэкIыу, Лацэ и щхъэр ещI.

– НтІэ, щхьэ зыри жумыІэрэ?

Ауэ хьыджэбз цІыкІум и нэпсыр уэру кьыщІэж фІэкІа зыри хужыІэркьым.

– СылІэу сызэгъэжамэ нэхьыфІт! И бзэр иубыдащ! ГүІэгъуэжь мыгъуэр сэ кьысхукІуэт! А си хьыджэбз хьарып мыгъуэ! – и пхьум зытриубгъуауэ магъ Мэржан.

Абдежым Марэ абы кьыбгъэдешэ зэщыджэу гы Маруз цІыкІу.

– КхьыІэ, Мэржан, мы сабиитІыр умыгъэгужьей икІи зумыкІыж! Алыхьым и шыкуркІэ уи пхьур псэуш. И бзэри хуэм-хуэмурэ кьиутІыпщыжынщ. Умыгужьей, жьыІакъэ! Хьэсэн, кьепсалъэт мыбы. Уэ жыпІэр нэхъ зэхихынщ.

– Алыхьыр согъэпэж, Марэ жиІэр пэж дыдэкІэ! Ауэрэ зумыщІ, ди шыпхьу! Барэсбий псэуш, и письмо кьэкІуа кьудейш. Уи хьыджэбз цІыкІум и бзэри кьиутІыпщыжынущ, зэхэпхрэ? Щтэм кьыхихауэ араши, уи нэ фІыкІэ илъягъу, апхуэдэ дыдэуи кьиутІыпщыжынущ. АраІэ, си хьыдэз? – зыхуигъэзащ абы Лацэ.

«Араш» кьригъэкІыу, Лацэ цІыкІу и щхьэр ищІащ.

Ауэ Мэржан гурыму и пхьур зэрыль гьуэлъыпІэм бгъэдэтт, хэт жиІэри зэхимыху. КьекІуэлІахэр хуэм-хуэмурэ зэбгрыкІыжащ. Хьэсэн щыкІуэжым, Марэ щэхуу жриІащ:

– Марэ, Мэржан хуэсакъ, и закъуэу кьыумыгъанэ.

– Тхьэ, слъэкІ лъэпкъ кьэзмыгъэнэн! – кьригъэгугъащ абы гьу-нэгъу лІыжьыр.

Жэщыбг фІэкІауэ, Мэржан хуэм дыдэу кьэтэджауэ кьыщыщІэкІым, Мари абы зыкьыкІэригъэхуакъым. Мэржан жыжьэ мыкІуауэ пырхьуэм тест. Іэуэлъауэ щызэхихым, ар кьызэплъэкІащ.

– СыткІэ Алыхьым игу кьызэбгъа, Марэ? Е си хьарып цІыкІу мыгъуэ! Дауэ ухъужыну! – кьыщІидзащ Мэржан гьыуэ.

– Мэржан, Алыхьталэм игу кьобгъэнщ, апхуэдэу жумыІэ, псэу щІыкІэ умыгъеиж. Умыгузавэ, хуэм-хуэмурэ кьиутІыпщыжынщ и бзэри.

– Джаур джэду! Араш псори зи ягъэр. ЩІыунэм дынэса кьудей-уэ, унэмкІэ кьысфІигъээзжащ, джэдур, жиІэри... Ар джэду шыру, и адэр зауэм дашын ипэкІэ кьыхуихьауэ щытащ. Абы лъандэрэ тІури зэкІэрыкІакъым. «Дадэ сыту пІэрэ иджыпсту ищІэр, КІушэ?» – жиІэурэ епсалъэрт. Тхьэ и жьэм дзэкъэгъуэ дримыхьейнут, ар имыгъэшхауэ. Джэдум езгъэшхын сиІэкъым, жьыІэмэ, езым и Іыхьэм щыщ иритырт. Иджы, мес, текІуэдэжащ джэду угъурсызым!

– Дэнэ щыІэ-тІэ иджы джэдур?

– Джэду кьысфІэІуэхуж мыгъуэ сэ!.. Си фІэщ хьуркьым псэууэ. Алъандэм кьыкьуэкІыжынт. Ар мыпсэужу кьищІэмэ, нэхъ емыгъуэж хьунущ, жызоІэри си псэр дзапэкІэ сІыгъш.

– А псом уемыгупсысу, накІуи дыгъэгъуэлъыж, Мэржан, – щыжиІэм Марэ, тІури щІыхьэжащ, ауэ анэ насыпыншэм нэху щыху и нэбдыпэ кьехакъым.

Нэхульэр кьыщызэкІэщІитхьым Мэржан кьэтэджри я дежкІэ екІуэкІыжащ. Анэм и гур кьигъыкІыу, я унэр здитам деж кьыщыхута мащэм зэми еплъыху, зэми абы и Іуфэлыафэр кьижихьу, зэми сыну зэфІэжыхьауэ зэфІэту тэлаифІкІэ еплъу щытащ. ИкІэм-икІэжым жыг

хадэмкІэ ихьащ. Зылгыхъуэри ищІэртэкъым, ауэ набдзэгубдзаплъэу адэкІэ-мыдэкІэ зыщиплгыхъырт. Ауэрэ кІэртІофыпкъэм нэсауэ, абы и нэр хуозэ жумэрэныгъуэм. Мэржан кызыэщІэувыІыкІри, тэлайкІэ абы еплъащ. ИтІанэ гъунэгъуу бгъэдыхъэри, лъэгуажъэмыщхъэ зригъэуащ. ИщІэр имыщІэжу, и ИтІымкІэ жумэрэныгъуэр къитІэщІу щІидзащ. КыщІитІэщІри ищІэркъым, ауэ къетІэщІ. И лъэгуажъэм нэс къритхъуа нэужь, щІы щІагъым кыщІэІукІыу джэду пщІэу макъ зэхихащ. Мэржан къэгүфІэри, и лэжыгъэр нэхъри щІигъэхуэбжъащ. И ІэльэщІ и пщэм дэщэтам гу лъымытэжу, абы щІыр ІэбжъанипщІкІэ къритхъурт. Хъэмбылухэм, мыарэзыуэ, заІуантІэ-зашантІэу абы и Іэпхъуабэ зэхуакухэм зыкыфІагъанэрт. Ауэ ахэр Мэржан кыфІэІуэхутэкъым. ИкІэм-икІэжым джэдур кыІэрыхъащ.

– А делэ цІыкІу, – жиІэурэ джэду шырыр кърехыж, – емынэм урихуа жумэрэныгъуэм?! Сыту сыщхъэ ныкъуэ! Уэ абы уизыхуа емынэр уэри сэри дощІэж. Упсэущ, сыту фІыт. Лацэ сытым хуэдэу гуфІэну, – жиІэурэ Мэржан зыщимыгъэнщІу джэдум толъэщІыхъ. Ипхъу цІыкІум и бзэр зэриубыдар жреІэ, дэІэпыкъуну йолъэу.

Джэду шырыр иІыгъыу Мэржан унэм щыщІыхъэжым, Марэ кышежъащ. Мэржан иІыгъыр кыщилъагъум ар, къэщтауэ, кыыхэкІиикІащ, ауэ псынщІэ дыдэу и Іупэр и ІэмкІэ иубыдыжащ. Мэржан, джэдур иІыгъыу, и пхъуитІыр зыщІэлъ пэшым щІыхъэри, Лацэ щхъэщыхъащ. Асыхъэтуи псэущхъэ цІыкІур къэпщІэуащ. Лацэ цІыкІу и нэхэр кызэтрихри, джэдур кызыэрилъагъуу кыыхэкІиикІащ:

– КІуцэ-э-э-э!

МАКСИМКЭ И ЛЫГЪЭР

Минрэ щибгъурэ плыщІрэ плы гъэм и бжыыхъэкІэм хуэзуу капитан щІалэщІэм Хъэбасрэ Яковрэ къриджащ:

– Дивизэм ебгъэрыкІуэныгъэ кыпэщылъщ. Къуажэ гъунэгъум дэс фашистхэм я бжыгъэр, я Іэщэр зыхуэдизыр, ахэр здэщытхэр – псори къэщІэн хуейщ.

– ГурыІуэгъуэщ, зы «бзэгү» диІэн хуейщ.

– Ар дыдэрщ. Е «бзэгү», е къуажэдэсхэм ящыщү нэхъ набдзэгубдзаплъэ дыхуейщ. Фэ а къалэныр фи пщэ дызолъхъэ. Псори гурыІуэгъуэ? – щІоупщІэ капитаныр.

– НтІэ, ныбжъэгъу капитан, – кІэщІщ Хъэбасрэ Яковрэ я жэуапыр.

ТІасхъэщІэххэр, замыгъэгувэу, ежъащ. Губгъуэр сэтей джафэщ. ИхъуреягъкІэ Іумылым зэщІигъэщтхъащ. Ауэрэ зауэлІхэр нэсащ къуажэ гъунэм деж щыт унэм.

– Хъэ яІэу пІэрэ? – щІэупщІащ Хъэбас щэху дыдэу.

– ЯІэмэ, ди Іуэхур зэІыхъащ, – мэІушацэ Якови.

ЗамыгъэІэуэлъауэу куэбжэ цІыкІум щыІухъэм, хъэ гуэри зыщІыпІэкІи кыщыбэнакъым. Яков щхъэгъубжэм бгъэдыхъащ, лъапэнэху кыдидзырти. Ихъуреягъыр кыплгыхъурэ, Хъэбас къуэгъэнапІэм къуэуващ.

Яков мыбэуэж жыхуаІэм хуэдэу щхъэгъубжэм доплъ. Нэху фагъуэм абы кыыхелъагъукІ пэшхъэу лъагэ дэщІеяр. ТІэкІу докІри,

пэшхэкум щлалэ цыкIу кьолъых. ГьуэлъыпIэ кьуапэм фIэлъ кьэп-тал хуэдэр кьещтэ, и плIэм иредзэри кьыщIокI.

Яков псынщIэ дыдэу бжэмкIэ йожэкIри, унэ кьуагъым кьуоувэ. Бжэр тхьэусыхэу мэкIыргъри, щлалэ цыкIур пхьэ дэкIуеипIэ «псалъэхэмкIэ» кьох. Ар гьунэгъу кьызэрыхуэхьуу, Яков абы зредзри, Iым жримыгьэлэу, зэщIеубыдэ. Щлалэ цыкIур зольэкьуауэ. Ауэ Яков и Iэ лъэщхэм зэралэщIэмькIынуур кьыщыгурыIуэм, зэтобэауэж.

– Уи зэран сылгыхьуэркъым, щлалэ, – жреIэ абы Яков щэхуу. – Дызэпсэлъамэ арат, унэм дыщIэмьхьэу.

Щлалэ цыкIум IэпэтэрмэшкIэ зауэлIым гуригьэлэуащ зэрымыкIиинур.

Яков щлалэ цыкIур ирегьэувэхри, унэм кьыпыщIыхьа гуэщымкIэ аунэтI тIуми зэгьусэу.

– Уи цэр сыт? – йоупщI абы Яков.

– Максимкэ, – жэуап кьэт зи гур иджыри кьызэрымыгьуэтыжа щлалэ цыкIум.

– Максимкэ, фашист куэд дэс фи кьуажэм?

– Уэрей, зы щэ ныкьуэ хуэдиз мэхьум.

– Дэнэ щыпщIэрэ апхуэдиз зэрыхьур?

– Фашистхэр ди кьуажэм кьэмыс щIыкIэ ямыгьэлэпхьуэфу, нэхъ лъэрымыхьу шы щэщI кьэнауэ щытащ. Фашистхэр абыхэм тотIысхьэри, загьэщIагьуэу дэтщ. Шыхэр зыщIэт бор си ныбжьэгьу Муратрэ сэрэщ зыгьэкьабзэри, долъагьу.

– Ар гурыIуэгьуэщ. Андрей фашистхэр-щэ? Сыт абыхэм я кьалэныр?

– Шэщу щыта унэ кIыхьышхуэм Iэщэ-фащэ куэдыжьу щIэлъщ. Абы и бжэхэр зэзэмызэ Iухауэ долъагьу. Уэрей пушкэжьхэри щIэтмэ, я пэжхэр шияуэ. Мис а шэщыр хьумакуэхэм зэблэкIыу яхьумэ.

– Иджыри сыт кьызжепIэфын?

– Зы офицер гуэрым махуитI кьэс машинэкIэ ищхьэрэкIэ ирегьэзых. Жэщыбгым кьэкIуэжу аращ.

– Иджы дапщэщ ар щезьэнур? ЗэрыкIуэну гьуэгур...

– Ежьауэ кьэтщ. Мес гьуэгури, – и Iэр ещI уэрамымкIэ.

– ГурыIуэгьуэщ, – тэлайкIэ гупсысэри щIэупщIащ: – Бел фиIэ?

Максимкэ гуэщ плIанэпэм зы бел кьыкьуехри кьрэт.

Яков псынщIэ дыдэу Хьэбас деж мажэри, абыхэм зэхьуцацэу зыгуэрхэр эжраIэ. ИтIанэ тIури уэрамым толъадэ. Максимки абыхэм якIэлъыдож. Хьэбас псынщIэ дыдэу кумб мыин кьритIыкIащ. Яков гьуэгур игьэджэфэжащ. Иужьым белыр Максимкэ щратыжым, ар кьызэплэкIыгурэ пщIантIэм дэлъэдэжащ.

ТIасхьэщIэххэм сытхьум зэщIибла гьуэгу гьунэм Iут чыцэм зыхагьэпщIуауэ, машинэ Iэуэлъауэ макъ кьэлэуащ. Куэд мышIэу кьэсри, абы и шэрхьыр кумбым иуащ. Машинэр гьуэгум тежщ, чыцэм хэлъадэри, жыг щытым еуащ. Жыгым «зиутхьыпщIащ», сытхьухэр кьыпыщэщу. Машинэм исхэр кьыкIыну хунэсакъым. Портфель зыIыгь офицерым Хьэбас автомат дакъэмкIэ еуэри, и плэ кьригьэкIакъым. Якови рулым Iусам кIэрахьуэр кьызэрищтэу еуэри, думпыр кьыхуигьэкIуащ.

ТІасхьэщІэххэр псынщІэ дыдэу дивизэм нэсыжри, портфелыр капитаным Іэрагъэхьащ. Абы дэлът мыхьэнэшхуэ зиІэ тхылъхэр.

Нэхумыщым ирихьэлІэу кхъухьлътатэхэр уафэгум ихьащ. Танкхэр, лъэсыдзэр я гъусэу, ежьащ. А махуэм хуит къащІыжащ Максимкэ щыпсэу къуажэри.

Капитаным, Яковрэ Хьэбасрэ и гъусэу, Максимкэхэ я деж щыдыхьэм, езыр гуфІэу къапежьащ. ЗауэлІхэм щІалэ цІыкІум ІэплІэ къыхуащІри къыжраІащ:

– Зауэр ди текІуэныгъэкІэ мыгувэу иухынущ, Максимкэ. Абы шэч къытумыхьэ. А текІуэныгъэм уэри уи хэлъхьэныгъэ ин хэлъщ. УщІалэфІщ уэ икІи лыгъэ пхэлъщ. Тхьэм уигъэпсэу!

Максимкэ лыгъэ гуэри зэрихьауэ къилътэжыртэкъым, ауэ абы и гуапэ хьуащ тІасхьэщІэххэр къызэрыщытхьуар.

ПСЫПЭ ЖАГЪУЭ

Къазбэч тхьэмахуэм нэсауэ нэщхьейуэ пщІантІэм дэст. Пэщэщэ мыхьумэ, Іуэху бэлыхьы кърехуэкІыртэкъым. Е Іэпслъэпсхэм кІэлъыплъырт, е хадэм ипэщэщыхьырт. И щхьэгъусэми, и къуэми зэрпесэлъэшхуи щыІэтэкъым. ХьэщІэщым нэхуи къыщекІырт.

Зы пщэдджыжь гуэрым, къызэрытэджу, абы мәлищ фІигъэжащ. Иужьым кумбышхуэ къитІщ, мафІэ ирищІыхьыжщ, шыпсыранэ цІынэ ІэплІакІуэ ирилъхьэри, мәлыбгъуэхэр игъэгъуу хуежьащ.

– СыбдэІэпыкъун? – жери Мазэгъуэ къыбгъэдыхьати, жэуап къудеи иритакъым. Езым и закъуэ мыпІащІэурэ мәлылыр шыпсыранэ ІугъуэкІэ игъэгъуащ. Ахэр бгыкъум пилъэжри, тахьтэбаным етІысэхаш. И щхьэр и итІынкІэ иубыдыжри гупсысащ. Мазэ ипэкІэ екІуэкІа псалъэмакъыр иджыри зэ игу къыгъэкІыжащ.

– Мы лъэпкъышхуэм дэ дапэлъэщынукъым. ДызэтраукІэнущ. Зыри псэууэ дыкъагъэнэнукъым. Е Тыркум дыІэпхьуэн, е зыкъедгъэукІын. Сэ си щхьэкІэ си адэм и уэсытыр згъээщІэнущ, – жиІэри, Къазбэч хасэм къахильхьащ.

– Сыт хуэдэ уэсыту пІэрэ Пщымырзэ къыпхуигъэнар? Дэри зэхэтх мыхьуну пІэрэ? – къеупщІащ абы Бэчмырзэ, хьэщІэщым щІэсхэр нэкІэ щІипщытыкІыурэ.

– «Адыгэхэр гува-щІэхами Тыркум дагъэІэпхьуэнущ. Аращ ди натІэм илъыр. Арыншауэ ахэр ди ужь икІынукъым. Ди лъапсэм псы ирагъэжыхьыж нэхьрэ нэхьыфІщ дыІэпхьуэмэ», – аращ си адэм и иужьрей псалъэхэр. Си къуэшихым я псэр щхьэузыхь хуащІащ къэбэрдеищІым. Си къуэш нэхьыщІэр илгэс пщыкІуплІт зэрыхьур, укІыкІейуэ щаукІам щыгъуэ. Ди унагъуэм сэ зыращ хьулъхугъэу къинар. Къысхуэвгъэгъу, ауэ абы и уэсытыр згъээщІэнущ. Аращи, Тыркум сыІэпхьуэну си мурадщ. Гъусэ къысхуэхьунур хуитщ.

Къазбэч и псалъэр зэриухьу, хьэщІэщым щІэсхэр зэщІэщымащ. Иужьым Бэчмырзэ къэпсалъэри:

– КъыдгурыІуащ, Къазбэч, уи мурадыр, къыдгурыІуа. Щхьэж и унэ бжэн лъакъуэ, жыхуиІэра ди Іуэхур здынэсар? Щхьэж и унафэр езым ищІыжу дыкъызэхэнауэ ара адыгэр? Дызэкъуэтмэ – дылгъэщ-

кьэ?! Кьуажэ кьэс джакIуэ хэдгъэхъэнщи, дызэщIэшэсэнщ. Дапэу-вынщ, – жиIащ.

– Ди жылэ цIыхухъу дапщэ кьыдэпшыну дэсыжми ущыгъуазэ, Бэчмырзэ? ШууипщI нэхъыбэ щыбгъуэтынукъым. Адрей жылэхэми нэхъыбэ дэсыну си фIэщ хъуркъым... Сэ сыIэпхъуэнуу. Ди адэм и пашхъэ ситү ста псалъэм сепцIыжыфынукъым, фигу кьызэвмыгъабгъэ. Фи пщыхъэщхъэ фIы ухъу! – ар жиIэри, Къазбэч кьахэкIыжащ.

Иджы абы гъуэгум зыхуигъэхъэзырырт. Пщыхъэщхъэм и гъунэгъу Бэч деж екIуэкIри жриIащ:

– Си Iэщыр гъунэгъухэм зэхуэвгуэш. Псэуалгъэхэри физэрыхуейуэ кьэвгъэсэбэп. Ди ужьыр зэрыжылэу махуэ фхухъу!

– Си мыIуэху зесхуэну сыхуейкъым, ауэ тIэкIу уемыпIэщIэкIыгү пIэрэ, Къазбэч? – кьеупщIащ абы Бэч.

Къазбэч а упщIэм иритыжын жэуап имыгъуэту, я дежкIэ екIуэкIыжащ.

КIыфI зэхэту Къазбэч кьэтэджри, жьэгү яжьэм пэрыхъумауэ щыта дэпхэр кьыщIигъэщыжри, мафIэр зэщIигъэстыжащ. Шыуанышхуэр лъахъшым фIидзэщ, псы ирикIэри, лыр из ищIащ.

ВыгуитIыр зэщIицIэри, хьэпшыпхэр ирилъхъащ. Хадэм ихъэщ, щIы Iэбжьыб кьищтэщ, ар хъуржын цIыкIум ирикIутэри, и гуфIакIэм дильхъащ. АпщIондэху лыри кьыпыхуу ващ. Я хьэмаскIэ Парий еджэри зыбгъэдишащ:

– КьакIуэ, Парий, кьыщIыхъэ, – жери пщэфIапIэм щIишэну иужь ихъа щхъэкIэ, хьэм зригъэнауэ и пIэ хуикIыртэкъым. Къазбэч и нэпсыр кьызэпижыхъауэ хъэ цIыкIур IэплIэкIэ кьищтэщ, пщэфIапIэм щIихъэри, ар иыгъыу жьэгум дэтIысхъащ. Шыуаным вауэ хэлъ лым и мэр кьыщыщIихъэм, хъэ цIыкIум зиушэхури, телъыджэу щIалэм и куэщIым щыумэзэхаш. Къазбэч абы Iэ дильэурэ игу кьэкIыжащ Парий хьэпшыр цIыкIуу кьэзыхъауэ щыта и кьуэш нэхъыщIэ Пщымахуэ. ЗауэлI хьыжьэм лъэмыкIыу и цIыхухъу нэпс гуащIэр кьыщыфIыщIэжым, хьэмаскIэм щыукIытэурэ, и нэпсыр хигъэщкIуащ абы и цы пхъашэм.

– Парий, ди пщIантIэр зыхъумэну уэращ иджы лъапсэм кьинэр. УдэмыкI икIи уныткIэлъымыкIуэ. Мы лы гъэвар уи хъэ Iусщ, – жиIэри, зы кьупщхъэ кьыхихри бгъэдихъащ. Ауэ лIым игу щыщIэр зыхищIа хуэдэ, хьэр ауи лым хуеплъэкIакъым.

ЛIым жиIэр кьыгурыIуэ хуэдэ, хьэр умэзэхуэ абы и IэплIэм ист. Къазбэч и нэпсым хьэм и цы пхъашэр псыф зэрищIым гу лъытэжыртэкъым.

Мазэгъуи и нэпсыр кьежэбзэхыу и щхъэгъусэм и щIыб кьыдэтт.

– КьыбгурыIуэрэ, Парий, бжесIэхэр, – жиIэурэ Къазбэч и псалъэм адэкIэ пищэрт: – Мы лъапсэм Iэмал имыIэу дэ тщыщ кьинэн хуейщ... Ди лъэпкъым щыщ гуэрым Iэмал имыIэу гува-щIэхэми мы лъапсэм кьигъээжынуу. Мис абы хуэхъумэ. Мы жьэгум удэмыкI. Ди лъапсэр нэщI умышI, сынольэIу. – Ар жиIэри, хьэмаскIэр жьэгум и гъунэгъуу игъэтIысащ. Хьэми и нэпсыр кьежэхырт.

Абы хуемыплъэкIыфу, Къазбэчи Мазэгъуи кьыщIэкIащ. ПщIантIэм дэт выгум ис и кьуэ цIыкIум Мазэгъуэ бгъуыртIысхъащ.

Шабзэ зыфИища и уанэш гъэфІэныр Къазбэч бом кышИишри, гумащІэ къэхъуауэ, шым и пщэм зришэкІащ. Апхуэдэу щытащ тэлайкІэ. УафэхъуапскІыу гупсысэхэр и щхьэм щызэблэжащ; щІалэ танэ зэрыхъурэ ар япэ дьдэ кышчыдзыхауэ щытар и анэр щыщІилъхъэжа махуэрат. И лІы нэпсыр зэрышыугъэр щызыхищІар и къуэш нэхъыщІэ Пщымахуэ игъуэ нэмысу щаукІа махуэрат. А псори блэкІат, нобэкІэ абы и хэкур ибгынэрт...

Жьэгум дэс Парий гущІыхъуэ кыыхэбэныкІащ, псыпэ жагъуэр хэзыш унагъуэм «Гъуэгу махуэ!» яжриІэжу...

Уэрамым здрикІуэм къуажэдэсхэр кыдэкІыурэ абыхэм щыму къакІэлъыплъырт. Адыгэхэм ящыщу зыри Тыркум Іэпхъуа щІыкІэтэкъым. Абы я Іуэхур нэмысыну къащыхъурт. Ауэ Къазбэч и адэ Пщымырзэ нэхъ жыжьэ кІуэцІрыплъауэ кышІэкІащ.

Махуэ зыбжанэкІэ гъуэгу тетауэ, ахэр хы Іуфэм нэсащ. КхъухьитІщы кыІухъауэ Іутт. Къазбэч гугъу дьдэ демыхъу кхъухьыпщым гурыІуащ. Шыри кхъухьым иригъэтІысхъэну зэрыхуейр кышцищІэм, абы зригъэнат, ауэ дыжын къамэр уасэу щыхуигъэлыгагъуэм, арэзы хъуащ.

Кхъухьыр щежьэм, Къазбэч и нэр тенауэ хэкужьымкІэ къеплэкІырт. Абы игукІи и псэкІи и фІэщ хъурт и щІэблэм, зэман гуэр дэкІами, лыапсэжьым кыызэрагъэээжынур.

ПШЫБИЙ Султaн Нэклуупхуэ зыуль зэныбжьэгъуитI

Повесть

Алексей штатым хэмыту МВД-м щылажьэрт, абы кыдэкIуэуи, ведомствэм щIэмыт IуэхущIапIэм зэгурыIуэныгъэ ирищIылIауэ, хъумакиуэу чэзууэ (ма-хуищым зэ) щыIэт. МВД-м и школ нэхъыщхьэр дыщэ медалкIэ кьиухыу, кыыщыхъуа, шапIа Налмэс кьалэм абы кызыэригъээжрэ куэд щIатэкъым. И анэшхуэ Марие Ивановнэрэ (зэреджэр Быбэт) езымрэ пэшитI хъу фэтэрым щыпсэурт. Абы и балконом утету зуплыхыну сыт и уасэт! Мыжыжьэу, уэрамышхуэм адэкIэ, шежэх Бешто псышхуэр, псы Iуфэ лъэныкъуитIым Iут пхъэхуей баринэхэр, мафIагур щызыкIуэ гъущI гъуэгур... Бешто псышхуэм гъущI лъэмыжи телът, лъэхэри машинэхэри щызыкIуэ хъууэ. ЛъэсырыкIуэ гъуэгур шынагъуэншэу щытын папщIэ лъэныкъуитIми мывэ щхьэгъуэ Iуагъэуат. Псом хуэмьдэжу гур дахьэхырт уэрамышхуэм тет жыгхэмрэ мэ гуакIуэ кызыпых удз гъэгъа даххэмрэ. Жыгхэм, бзэрэбзэжу уэрэд кьрашу, кьуалэбзухэр тест. Уэрам нэхъыщхьэм троллейбус щызыкIуэрт, унэм и ижьырабгъумкIэ стадионышхуэ кыщытт. Уэрамышхуэм куэду цIыху щызыкIуэрт. Жыжьэу уплэмэ, уэс зытель кьуршхэри хуиту плъагъурт. ЖыпIэнуракъэ, жэнэт щIыпIэт!

134

Кьалэ паркым и курыкупсэм псыутх итт. Жыг зэмылIэужыгъуэу щыхэсар пхуэмыбжыну куэд хьурт. Паркым егъэбыдылIауэ зоопарки кыыщытт, мыщэ, кьаплъэн, аслъэн, щыхь, жираф, нэгъуэщI псэушхьэхэри щалыгъыу. Паркым сабий гъущI гъуэгуи хьырини щыIэт. УщыхущIыхьэ зэманым зыщыбгъэпсэхуну гухэхъуэт абы.

Налмэс кьалэр интэкъым, ауэ цIыкIуц жыпIэнуи кьезэгьыртэкъым, кьалэм дэсыр зыхуэдизыр кьэплъытэу щытмэ. ЗэрыхуагъэфашэмкIэ, мин щитIрэ щэ ныкъуэрэ, мин щиц хуэдиз щопсэу. Кыыщалъхуа кьалэм куэд дэмыкIыу есэжащ щIалэр, и гум фIэфI лэжьыгъи кьигъуэтауэ кыыщыхьурт. АпхуэдизкIэ абы дихьэхати, жэщ-махуэ жимыIэу ирихьэкIырт IэнатIэ зыIутыр. КIэщIу жыпIэмэ, еш жыхуаIэр зыхищIэртэкъым. Унэм кIуэжамэ, Быбэ кьешхьдэрт: «Апхуэдизрэ щхьэ укьэтрэ, зыбгъэгувэрэ? Лэжьыгъэра нэхъапэр? Зыхуэсакъыж, зумыукIыж».

Кыдэлажьэхэми есауэ, унафэщIхэми ягу дыхьауэ зы унагъуэм хуэдэу зэхушытт. Зыгъэпсэхугъуэми зэгъусэт, зэкIэрыхуртэкъым –

бдзэжбяшэ кІуэрт, нэщанэ еуэрт, нэгъуэщІ-кѳинэмыщІт. Зым Іэ-пыхур адреим къещтэж жыхуаІэм хуэдэу зэхэтт.

Алексей ныбжьэгъу пэж хуэхъуауэ, Володярэ езымрэ зы сме-нэу зэдэлажьэрт. Пылъхъэншэу, жэуаплыныгъэ яхэлъу ирахъэкІырт я лэжыгъэр. Абы къыщыдэхуэми ящІэн я гъунэжт. ЩІымахуэм лъэрыжэкІэ къажыхъырт, къуршым кІуэрти къежэхырт лыжэкІэ. Гъэмахуэм лъакъуэрыгъажэм зратырт, паркым и хъуреягъыр, псы Іуфэм бгъурыту, къажыхъырт. Кино еплъынри, концерт кІуэнри я жагъуэтэкъым, ублэмэ къалэм къакІуэ циркми емыплъу къагъанэр-тэкъым зэныбжьэгъухэм. Дэнэ нэгъузыужь, зыгъэпсэхупІэ щыІэми цыхушщІыхъэ, лэжыгъэм щыпэрымыт махуэхэм кІуэрт.

Лъэсу къэкІухынри яфІэфІт щІалэхэм. Гуп зэрыгъэхурти, къур-шым зыплъыхъакІуэ кІуэрт, щыжей къэпхэр я плІэм идзауэ, нэгъуэщІ зыхуей псомкІи, гъуэгу гъуэмылэкІи къызэгъэпэщэуэ, къуршым къыщакІухырт. Зыщакъэпсэхун пщыІи яІыгът.

Алексей ІэпщІэлъапщІэт, зыхэмызагъэ ІэщІагъэ щымыІэми ярей-уэ. Унэ пщІынымэ, лъабжъэ бгъэтІылынымэ, раствор бгъэхъэзыры-нымэ, щхъэгъубжэм абдж хэплъхъэнымэ, псы кІуапІэхэр зэхъуэкІын хуеймэ, а псоми хуэхейтэкъым. Володи абы дэІэпыкъуэгъу къы-хуэхурт. КІэщІу жыпІэмэ, «зы адэ-анэм къилъхуа зэкъуэшитІ фІэкІа пщІэнкъым Алексейрэ Володярэ» – къыщыхужаІи къэхурт.

Апхуэдэурэ я зыгъэпсэхугъуэ зэманыр къыщысым, Володярэ Алексейрэ путёвкэ зэрагъэпэщэщ зэгъусэу Кърымым, Судак къа-лэм кІуэну. КхъухълъгатэкІэ Симферополь лъэтащ. ИтІанэ автобу-сым ирагъэтІысхъэри, къызэтемыувыІэу Феодосие нэс яшащ. Ор-джоникидзе, Щебетовкэ жылэхэм ублэжа нэужь къуршым щІидзэрт. Гъуэгур нэшэкъашэт, бгыр задэрэ сэмэгурабгъумкІэ цыхупІэу. Гъуэгур бгъузэти, автобуситІ цызэблэкІкІэ, иджыпсту зэжъэхуэнуш жыпІэу апхуэдэт. Судак къалэр къурш лъабжъэ дыдэм щІэтт, тенджыз Іуфэм пэмыжыжъэу. ЗэрыжаІэмкІэ, мы къалэр дыгъафІэу, уэшх куэдрэ къыщемышхыу апхуэдэти, пшахъуэм ухэлъу дыгъэ зыщытебгъэпсэнун уасэншэт. Судак пэжыжъэтэкъым Алуштэ, Гурзуф, Алупкэ курорт къалэхэри. Ахэр псори тенджыз Іуфэм Іутт. ЩІалэхэр зыгъэпсэхупІэм щыІэху, ахэр чэзууэ зыплъыхъакІуэ яшащ катеркІэ. ЖэщІлэрэ тен-джызым къыхиху жьы щІыІэтыІэм ущІэжеикІыну сыт хуэдэт! Мазэр апхуэдизкІэ лъахъшэти, я щхъэщыгу къиту къащыхурт. МахуэкІэрэ кхъухъ инхэр, зызыгъэпсэхухэр изу, блэкІырт. ПщыхъэщхъэкІэрэ концертхэмкІэ, джэгу зэмылІэужыгъуэхэмкІэ трагъэурт. Зызыгъэп-сэхухэр псори абдеж цызэхуэсырти, ныбжьэгъу зэхуэхурт.

Хъарзынэу загъэпсэхуащ, я нэгъу зиужъащ. КъыщыкІуэжым гъуэгу нэхъ кІэщІкІэ – Судак – Алуштэ – СимферополкІэ – автобускІэ аэропортым къашэжащ. Налмэс къалэм къыщетІысэхыжащ.

Зы тхъэмахуэ хуэдэ дэкІауэ, лэжъапІэм ягъэзэжащ. Алексей лэ-жыгъэр игу дыхъэми, улахуэр къемэщІэкІырт. Быбэ и пенсэм щы-гугъыу абы и пщэдэкъым дэскІэ псэуа зэрымыхъунури ищІлэрт.

Зы пщыхъэщхъэ гуэрым телевизор еплърэ пэт зэхех хъумапІуэу лэжъэн цІыхухъу лыхъуэхэу. ЗэрыжиІэмкІэ, улахуэр инт. ЛэжъапІэм и хэщІапІэри узэрыпсалъэ хъуну телефонри щІыгъут.

Куэдрэ гупсысакъым Алексей. Офисым псалъэри, Гуэхур зытетыр тэмэму зэхигъэкIащ икIи кIуэуэ зэпсэлъэну, ягу ирихъмэ, къащтэну зэраухылIащ.

* * *

Алексей кыхуагъэлъэгъуа лэжыгъэр игу ирихъащ. Наталья Николаевнэ (арат зэреджэр офисыр зыIэщIэлым) иIыгът езым и мылкъукIэ зэригъэпэщауэ хьэщIэщ, кафе, ресторан зыхэт, къатипщIу зэтет унэшхуэ, апхуэдэуи щIапIэ тIэкIу зи гъусэ уардэунэ иIэт. Мис а и псэупIэм кIэлыпIынт зыхуейри, зэгурыIуэныгъэ зэрашIылIэри, Алексей лэжьэн щIидзаш. МВД-р кымыгъанэу хъуакъым, ауэ сменэкIэ шылажъэ хъума кIуэ IэнатIэр зэкIэ иутIыпщакъым. Гуэхур зытетыр зэкIэ Быбэ къудейми жриIакъым. Уэ жепIа, сэ жесIа, Быбэ ар зэхи-хаш икIи и жагъуэ хъун дэнэ къэна, щыгуфIыкIащ Алексей и Гуэхум. «ДяпэкIэ къысшумыбзыщIа, сэ зэрыслъэкIкIэ сьбдэIэпыкъуну, чэнджэщ уэстыну, уи шыуагъэр уэзгъэлъагъужыну, узахуэмэ, уи жэрдэ-мыр бдэсIыгъыну аркъудейщ», – жиIащ абы.

Сменэр пщэдджыжкIэ зэрахъуэкIырт. Наталья Николаевнэ сменэ зэблэкIыгъуэм нэмыс щIыкIэ унэр щIипщытыкIырт, зыхуэныкъуэIамэ зригъащIэу. Плъырхэм я шхыныр хъэзыру, ягъэхуэбэжын фIэкIа хуэмейуэ, щIыIалъэм дэлът. Ауэ Алексей гъуэмылэ имыIыгъыу дэнэт Быбэ лэжьапIэ щигъэкIуэнур! Апхуэдэ къэхъуртэкъым.

Унэр ихъуреягъкIэ лъагэу къэщIыхъат, пщIантIэр мывэ пIащIэ дахэкIэ кыдэщIыкIат. ГъущI куэбжэ лъагэ, дыхъэпIэ бгъузэр щIыгъужу хэлът. Унэри зыхуей хуэзэу зехъат, и лъабжъэр лъагэт, щIыхъэпIэ-дэкIуеипIэри гъэщIэрэщIат, уэшх къытемышхэн хуэдэу, щхъэ телъу. Унащхъэри зэманым декIуу Iэтат. Алексей плъыр къудейтэкъым. Гумызагъэт, Гуэхуншэу зэманыр хуэгъакIуэртэкъым. Абы пщIантIэр, хадэр къызэпиплъыхъырт, ахэр зыхуей хуигъазэрт. Удз гъэгъахэм псы щIэгъэлъэдэн хуейми, пщIантIэм лей гуэр дэлъми – псоми гу лъитэрт. Алексей зымыщIыхум игу къэкIынкIи хъунт ахэр фэрыщIагъым къыхихыу, фIыуэ закъригъэлъагъун папщIэ ищIэу. Абы зыри къелъэIуртэкъым, а гулътэм щхъэкIэ ахъшэ леи къратыртэкъым. Андрей и лэжьэгъухэм апхуэдэ ГуэхукIэ гугъу зэи зрагъэхъыртэкъым. А псоми гу лъымытэу къанэртэкъым Наталья Николаевнэ.

Зы пщэдджыжъ гуэрым, Алексей и плъырыгъуэу, Наталья Николаевнэ къелъэIуащ пщэфIапIэм къыщыщиуда бжъамийр иригъэщIыжыну. Алексей еплъмэ, ГуэнтIапIэр зэхъуэкIын хуейуэ арат. ЩIэмыкIыу къыпэплъэну бзылхугъэм жриIэри, Алексей тыкуэным кIуащ, гъущIыкIэр къыщэхури къыгъээжащ. Ар зэрихъуэкI-ри, псыр къиутIыпщыжащ. «Дапщэ уэстынур?» – жиIэу Наталья Николаевнэ къыщепщIым, ар зэрыIуэхутхъэбзэр, уасэ гуэри абы зэримыIэр жриIащ. Гуапагъэм къыпэкIуэу Наталья Николаевнэ Алексей и улахуэм къыхущIыгъуащ.

Уафэгъуагъуэ уэшхышхуэ къешхщ жьышхуэ щIэтуи, щхъэгъубжэ абдж хигъэлъэлъат. Алексей щхъэгъубжэ къупхъэм и бгъуагъ-

кЫхьагьыр кьипшири, абджыр хилъхьэжаш. Алексей ІәпщІәлгьапщІәу, гугьэзагьэу зэрыщытым щхьәкІә Наталье гулгытә щхьәхуә кьыхуищІ хьуат. «Дауи, – жи абы, – уи щхьәгьусәр бгьәтыншу, фызәгурыІуәу фызәдәпсәу кьыщІәкІынщ». Алексей зәхимыха хуәдә зищІри, жәуап иритатәкьым.

... Апхуәдәу фЫуә Іуәхур куәдрә екІуәкІынт?! Насып зимыІәм, махьшәм ар тесми, хьә кьодзакьә, – жи пасәрейм. Зы пщәдджыжь гуәрым, Алексей и ләжьбәгьуә-зәбләкІыгьуәу, Наталья Николаевнә гу льетә ахьшә фІәкІуәдауә... фІадыгьуауә. Хәт трильхьәнт? Жәщ-махуәкІә пльырарщ – Алексейщ! «Суд дыхәмыту, узгьәпшынәу уІузгьәкІыныр нәхь сфІәкьабылщ», – жи Наталья Николаевнә. «Зы-дыгьуар сәрмырами сыпшынынщ, ауә ләжьапІәм сыІуумыгьәкІ. Си ІәщІагьәр аращи, сә дыгьуар кьыщІәзгьәщынщ, хуит сыпщІмә. Уә пхуәсщІахәр щІыпхуәсщІар сынодыгьуәну сыхуейуә ара уи гугьәми укьопщІә! ЛәжьапІә ува кьудейуә, абы щыІәбән дыгьуә щыІәкьым, щәм зырыз кьахәкІынкІи хьунщ. Аращи, мыпхуәдәу дыгьәщІ: пльырхәр зәхубошәсри, яжыбоІә: «Нобә зәхуәсыр зытеухуар Алексейщ. КьәтщтагьащІәу, хьарзынәу зыкьыгьәльбәгьуауә, кьытхәзә-гьауә кьытщыхуәу, дыгьуәгьуакІуәу кьыщІәкІащ. Кьызәдыгьуащ. ЗәкІә судым езмыту икІи ләжьапІәми ІузмыгьәкІыу езгьәпшыны-жынщ. ДыкІәлгыпльынщ адәкІә. Иджыри зә кьыщІәхуәжмә, апхуә-дәу кьәзгьәнәнукьым, згьәпшынәу ІузгьәкІыжыным кьыщымынәу, езгьәгьәтІысынущ!»

ЩІаләр гупсысәгьуә хәхуащ. «Дауә иджы зәрысщІынур, дауә Быбә жесІа зәрыхьунур? Си фІәщ хьуркьым сә мы Іуәхур абы гурызгьәІуәфыну! Наталья фІадыгьуа ахьшәр дауә зәрыспшынынур? Быбә гьәтІылыгыгьә тІәкІу иІәмә, кьеІысхын?» Узәгупсысын мащІә?! И щхьәр кьыфІәхуауә, нәщхьейуә, ләжьыгьәр кьыфІәмыІуәхужу, бампІә узым ихьырт. Апхуәдәурә куәдрә хуәхьыну пІәрә? ЩІыхуә-хьәхуә жиІәми, кьытехуар ипшыныжамә, мы ләжьапІәм ІукІынти, хьумапІәм зритыжынт.

Апхуәдәу гузәвәгьуәм Алексей хәту, щхьәуназә хьуауә, зы махуә гуәрым, абы и ләжьбәгьуәу тригьахуәри, зыри кьыжримыІәу Наталья Алексейхә кІуащ. Уәзджынәр щытрикьузәм, Быбә бжәр кьыІуихащ, «Кьеблагьә, хәт ухуейт?» – жиІәри. «Сә Алексей згьәлажьәу аращ, абы и щхьәгьусәм зыхуәзгьәзәнүт», – жиІащ хьәщІәм. «КьакІуә-тІә, кьыщІыхьә унәм, дызәрыщІыхунщ, дызәпсәльәнщ». Зәман имыІәу, нысәр щІәмысмә, иужькІә кьәкІуәну тригьәчыныхьами, арэзы хьури, Наталья ебләгьащ. СтІолым ІәфІыкІә, пхьәщхьәмыщхьә кьытриль-хьәри, Быбә кьыщІидзащ.

– Сә Алексей Быбәщ кьызәрызәджәр, уи дежкІә сы-Марие Ивановнәщ. Алексей адәншә-анәншәу кьанәри, сә спІащ. Сабий садри, школри, еджапІә нәхьыщхьәри кьезгьәухащ. И адәр Хәку зауәш-хуәм кІуәри, Брест быдапІәм кьулыкьуә щыщІәу, хәкІуәдащ. А хьыбар гуауәр зәрызәхәтхрә ильәс нәхь дәмыкІауә, Алексей сә кьысхуи-гьанәри, и анәр лЫ дәкІуәжащ. Алексей сабиифІу, щәныфІәу, бәшә-чу, жыІәщІәу кьәхьуащ, сәри зәрысләкІкІә хабзә хәлү, нәмысыфІәу

спIащ. Садым шыкIуэ зэманым Алексей махуэ кьэс кьыдэупщIырт и адэр здэщыIэмкIэ. Псом хуэмыдэу гуныкьуэгьуэ сыщыхэхуар и анэр фIэкIуэда нэужьщ, – и нэпсхэр хуэмыубыду кьыфIыщIэжащ фызыжым. – Сад мывэгьунэм кIэрыувэу блэкI цIыхубзым «мамэ» жиIэу шыкIэлъыджа щыIэщ. «Псоми адэ-анэ яIэщ, щхьэ сэ симыIэрэ?» – жиIэу кьызэупщIырт. Мис апхуэдэу зеиншэу кьэхьуащ Алексей. Еджэнри кьиухауэ, лэжьапIи Iуту, кьишэн мурад ищIат, Ларисэ зи цIэ хьыджэбзымрэ абырэ нэчыхь ирагьэтхыну лъэIу тхыIьри щIалъхьат. АрщхэкIэ нэгьуэщI гуэр кьыкьуэкIри, и хьыджэбзыр дэкIуэри ежьэжащ. Абы лъандэрэ и гур зэщыуауэ кьэшэн Iуэху зэрихуэжыркьым, цIыхубз псори Ларисэ ещхь кьыщохьу. УзэмыдэIуэн уезгьэдэIуами сщIэркьым, кьысхуэгьэгьу. Иджы уэ зыкьээбгьэцIыхуамэ си гуапэт.

– Алексей хуэдэ дыдэу сэри зеиншэу сыкьэхьуащ, – кьыщIидзэц Наталье. – Си адэри Хэку зауэшхуэм хэкIуэдащ, си анэр пасэу дунейм ехыжащ. Ещхьыркьабзэу, си анэшхуэм сипIащ, сригьэджащ. Финансовэ институт кьээухауэ, а IэщIагьэм сролажьэ. Щхьэгьусэ сиIар ефэнымрэ хьэулеинымрэ дихьэхауэ, «кIуэда» жыхуаIэм хуэдэти, зыбгьэдэзгьэкIыжауэ сопсэу си щхьэ закьуэу...

Наталье лэжьапIэм игьээзжын хуейти, псалъэмакьым кIэщI зригьэщIри, Марие Ивановнэ жриIащ Iуэхур зытетыр кьызэрыгурыIуар, фIыщIэшхуэ хуищIщ, иджыри кьалтыгьуээзэну жиIэри кьыщIэкIыжащ. «Анэшхуэ нэс жыхуаIэр уэ пхуэдэхэрщ, кьытщIэхьуэ щIэблэр хабзэрэ нэмысрэ яхэлъу зыгьасэхэрщ. Ину берычэт бесын бжызоIэ, куэдрэ дяпэ тхьэм уригьэт, жьыщхьэ махуэ ухьу, уигьэтыншыну, ущыгуфIыкIыну нысэ тхьэм кьыуит! СынолгьэIу уи деж сыкьызэрыкIуар Алексей жумыIэжыну», – кьыжриIэжащ щыщIэкIыжым. Быбэ ар кьыгьэгугьащ я щэхур дунейм кьытريمыгьэхьэну.

Алексей щIыхуэр зэрипшыныжыну щIыкIэм егупсысурэ зи чэзу улахуэри кьэсащ. И лэжьэгьухэр кассэ щхьэгьубжэм Iутт, езыр абыхэм яыхьэртэкьым: щIыхуэ телъу дауэ мыукIытэу ахьшэ зэрыщIэупщIэнур? Махуэ зыбжанэ дэкIауэ, ведомостыр Наталье Iэрыхьащ. Еплъмэ, Алексей и Iэ щIэлъкьым. Абы щIалэр кьриджэри кьеупщIащ улахуэр кьыщIыIимыхамкIэ. «Сыт щхьэкIэ, кьээдыгьуар хэбгьэкIыжынукьэ?» – жиIащ щIалэм. Ведомостым Iэ трыригьадзэри, улахуэ кьилэжьар кьритащ, «Кьээыдыгьуар зэхэдгьэкIмэ, мис ар дгьэпшынэнщ», – жиIэри.

Алексей дыгьур кьызэраубыдыну щIыкIэр, зыхуагьэфашэ и лэжьэгьур сэтей кьызэращIыну кьигупсысащ. Абы Наталье жриIащ дамыгьэ трищIэу ахьшэ игьэтIыльыну, Алексей и лэжьыгьэ пэрыхьэгьуэ кьэс ахьшэм еплъыну, имыгьуэтыжмэ – щIалэр кьэмыс щIыкIэ щыхьэту цIыхуитI кьыгьэхьэзырыну. Алексейрэ Натальерэ апхуэдэу зэгурыIуэри, зыми ямыщIэу ахьшэ игьэтIыльащ. Махуэ зытIуц хуэдэ дэкIауэ, Наталье еплъмэ, ахьшэр дэлъыжтэкьым! ЗэрызэгурыIуам тету, унэр зейм зылIрэ зы цIыхубзрэ щыхьэту игьэхьэзырауэ, Алексей кьэсащ. Сменэ кьызыIрихыну щIалэр кьаубыдри кьащащ, ахьшэри абы кьыкьуахащ. ЗанщIэу акт ятхри, дыгьум Iэ трагьэдэжащ. ИпэкIэ

кІуэдари махуипшІым и кІуэцІкІэ ипшыныну хуагъэуващ. Апхуэдэ щІыкІэкІэ дыгъур кыщІагъэщ. Модрейми ахъшэ кыдыгъуар кассэм хилъхъжащ, лэжьапІэри фІэкІуэдащ. Алексей хей хъуат. Абы кыщыщІэдзауэ Наталье Алексей нэхъыфІу кыхущыт, нэхъ гулъытэ кыхуищІ, и чэнджэщи кърихъэлІэ хъуащ, щІалэр кызырэдыхъэхын яужь иту. Езы Алексеи апхуэдэ гулъытэр и жагъуэтэкъым. НыбжькІи зэрагъэхъ щыІэтэкъым а тІум, я теплъэкІэ Алексей тІэкІу нэхъыжьы-фэ тетми.

Алексей и щІыхъэпІи кыхэхуэртэкъым Натальерэ Быбэрэ зэхуэзауэ, зэпсэлъауэ, сыт щхъэкІэ жыпІэмэ, тІури я псалъэ ятам тетт, дунейм кытрагъэхъэртэкъым зэрызэІущІар. Зигу зэщыуа щІалэмрэ цІыхубзымрэ – Алексейрэ Натальерэ – зэрымылъагъум зэхуэзэщу хъуащ. Алексей и улахуэм Наталье хигъахъуэрт, кыщалъхуа махуэм ирихъэлІэу саугъэт лъапІэхэри кыхуищэхуат. Алексей, укІытауэ, джанэмрэ щэдэлъымрэ кыІихын щимыдэм, лэжьакІуэхэр къежэри ирагъэдащ. Алексей а джанэр цыгъыу, щэдэлъри екІупсу, къакІуэрт лэжьапІэм. Натальи щІэ гуэр къищэхуамэ, Алексей иригъэлъагъурт, сэкІурэ, дауэ кыпщыхъурэ жиІэурэ. Алексей и гуапэ мыхъуу къанэртэкъым апхуэдэу бзылъхугъэр кызырэхущытыр. Ауэрэ абыхэм гухэлъ зэхуащІащ, ар наІуэ къащІыну хуэмейми. Я лэжьэгъухэми гу лъабытэу къанэртэкъым абы. КъехъэкІ-нехъэкІ щымыІэу, Алексей ямыгъэпсэууэ кыжраІэрт Наталье къишэну, абы нэхъ псэгъу тынш имыгъуэтыну къраІуэкІырт. «Ар сэ кыздэкІуэну?» – жиІэрти, Алексей кыфІэмыІуэху щІыкІэу трильащІэрт. Быби къриудэкІырт: «Сэ фІыуэ кызгуроІуэ уи унафэщІыр уигу зэрырихыр, тедзи къашэ». Ауэ Алексей дзыхъ ищІыртэкъым, тегушхуэртэкъым. Апхуэдэу щыхъум, Быбэ игу къокІ Наталье Николаевнэ зыхуигъазэу Іуэхур зыІутыр гуригъэІуэну. Ауэ Іуэхуракъэ: дауэ зэрищІыну, кызырэригъэзэгъыну, кызырэщІидзэнур? Наталье Николаевнэ кыхуэмеймэ-щэ! Мис итІанэщ Іуэхур щызэІыхъэпэнур.

«Лъагъуныгъэ кыхуимыІауэ, нэгъуэщІ зыгуэрым гухэлъ хуищІауэ иІэмэ-щэ?» – игукІэ жиІэрт Быбэ. «ДызэІуплбынщ, зэманым къигъэлъэгъуэнщ», – жиІэри зэкІэ зызэтриІыгъащ. Алексей игу имыгъэныкъуэн папщІи къэшэн гугъу хуимыщІыжу зэпигъэуащ. Ар мыгувэу щІалэм кыгурыІуащ, игури нэхъ махэ, нэхъ цабэ хъуащ. «Сэ лъагъуныгъэкІэ насып сиІэу кыщІэкІынкъым, сыт лъагъуныгъэ къесхуэкІыр», жыхуиІэу. Натальи ещхъыркъабзэу Іанкунт, игу зэщыуати.

... Зы пщыхъэщхэ гуэрым Наталье Николаевнэ и рестораным щІалитІ, гъэщІэрэщІарэ зыкърахыу, кыщІыхъащ. Цилиндр пыІэ ящхъэрыгъщ, туфлэ папцІэ лъэдакъэ лъагэ ялъыгъщ, пэбгым къэсу, набдзэр дэкІуэу щІигъанэу нэкІуІупхъуэ фІыцІэ яІульщ; фрак, бэльто пІащІэ ящыгъщ, баш псыгъуэ кІыхъ зыкъызых, дыжбын-дыщэпс зэмылІэужыгъуэкІэ гъэщІэрэщІауэ, и шыкъур блащхъэу, яІыгъщ. Рестораным и лэжьакІуэхэми администратор бзылъхугъэми «зэи къэмыкІуа, кыщІэмыхъа мы щІалитІыр хъэщІэ кыщІэкІынкъым», – жаІащ ягукІэ. Гуапэу ирагъэблагъэри, нэхъ жъантІэмкІэ ягъэтІысащ.

Залым цыхуу шлэсымрэ лэнэзехьэхэмрэ абыхэм флэкла луэху ялэжтэкьым, я жьэр лурыхуауэ еплъырт. Рестораным и менюр кьулейт. Шлалитым зы коньяк абдж, бдзэжьей хугу плъыжь, лэфлыклэ, псы абдж, лыхэклыу цыхуитл ыхьэ, ананас, нэгьуэщл гуэрхэри кьрагьэщтащ. Ахэр пшлэу кьышлэклынтэкьым, макьамэм яфлэфлу едалуэу, зыхуей макьамэр пшлэ шлатрэ кьрагьауэу щысхэт, я нэгу зрагьэужьырт. Куэдрэ щысащ ахэр, щышлэклыжари рестораныр щызэхуащлыжырщ. Ар яфлэгьэщлэгьуэн хьури, уэ жепла, сэ жесла, Наталье деж нагьэсащ. «Зыгьэпсэхуаклуэ кьэклуа хьэщлэу кьышлэклынхэщ», – жилары кьыфлэлуэхуакьым Наталье. Арщхьэклэ нэклуупхьуэ зылул шлалитыр шхалэм кьэклуэрей хьуащ. Лэжьаклуэхэм псалъэ мышу гуэрхэр зэрахьэу шладзат. Хэт мурад щэху гуэр ялэу жиарт, хэти нэгьуэщл гурылбу кьыщыхьурт зэрахуэр. Сыт ямышлами, а тлум я щэхур кьахуэтлэщлакьым. Рестораным шлэх-шлэхьурэ щеклуэкл джэгухэм, нэгузегьэужь луэхухэм шлалэ мыщлыхуитыр кьримыхьэллэу кьанэртэкьым. Абы папшлэ Николаевнэ зегуэпырт, жиленури ишлэртэкьым. Фыклэ кьаклуэми, лейклэ шхалэр кьагьэунэхуаами кьахуэщлэртэкьым. Абы я гум илбыр дауэт кьызэрышшлэнур?! Наталье Алексей зыхуигьазэри жрилащ шлалэжытл нэклуупхьуэ ялулбу рестораным кьэклуэрей зэрыхуэр, щылажьы щыпсэуи зыми зэрамышлэр, зэрамышлыхур.

– Артисту кьышлэклынщ е апхуэдэфэ зытрагьауэ арагьэнщ, – жилащ Алексей.

– Хьэуэ, ахэр артисткьым, – жилащ Наталья.

– Догуэ, – жи Алексей, – уи лэжьаклуэхэм е уэ фи жагьуэ кьащлрэ, фи луэху кьызэрахуэрэ абыхэм?

– Хьэуэ, лэжьаклуэхэми сэри ди луэху кьызэрахуэу щыткьым. Ди жагьуи кьащлыркьым.

– Атлэ, апхуэдэу щыщытклэ, фи гугьу кьыщамыщлклэ, фи плэ фис, фэри я гугьу фымышл. Закьевмыгьащлэ, зыхуэвгьэшэч, – жилащ Алексей хэкьузауэ.

Гьэщлэгьуэнракьэ, Наталье дэнэ мыклуэми – абы кьыщыхутэрт тлури. Пшлэнтэкьым ахэр цыхубзым и хьумаклуэу флэкла! Москва кьикла эстрадэ артист цларылуэхэм я концерт здэклуам а тлур щилэгьуащ аргуэру Наталье. Зыхуихьынур имыщлэу гузэващ, шынэ кьыштащ. Цыджан фыз гуэр кьыгуэтри и лэгу иригьэплъащ, куэзыр иригьэдзащ. «Ущлэгузэвэн луэху сльагьуркьым, зэраныгьэ льэпкь зэрахуэркьым, уи сэбэп хэлбу луэхур зэлуэз хьунуш, араши, уи гур умыгьэныкьуэ, узэрылажьэм хуэдэурэ лажьэ», – кьыщыжрилэм, Наталье и гур тлэклу кьызэрыгьуэтыжащ, нэщхьыфлэ кьэхьужащ. Алексей жрилащ аргуэру абыхэм зэрахуэзар, и ужьым зэримыклыр. «Апхуэдизу уи гум иумыгьэжаллэ, гууз хэпхынщ», – жилащ шлалэм. Ауэ апхуэдэ жуапнтэкьым ар зыхуейр – Алексей езыр нэгьуэщлэхэм ярифьгьуллэмэ зэхигьэклыну арат. Арщхьэклэ Алексей зыкьригьащлэртэкьым, кьыфлэмылуэхуфэ, зэхимыхьфэ зытригьауэрт. Апшлэндэху Наталье зегуэпырт, бамплэрт.

Зы пшэдджыжь гуэрым лэжыгьэр иухауэ Алексей унэм кӀуэжыну зигъэхъэзыру, Наталье ахъшэ кыыхуишийри, кыжриӀащ кино зырыкӀуэн билетитӀ, ари тӀысыпӀэ нэхъыфӀ хуэзэу, кыыхуищэхуну. ЩыкӀуэну махуэу кыжриӀари Алексей и лэжыгьуэм техуэрт. Алексей апхуэдэу хуейтэкъыми, гъэпцӀагъэ хуекӀуащ, махуэм и билет кассэм ямыӀэжу жиӀэри. И лэжыгьуэм темыхуэу билетитӀ кыищэхури, кырита ахъшэр хэмыщӀаӀауэ, ауэ кымыщӀэн цхъэкӀэ иригъэкьутауэ Николаевнэ иритыжащ. ФӀыщӀэ кыыхуищӀри, билетхэр Ӏихащ. Кином щыкӀуэну махуэр къэсри, Наталье Николаевнэ зыкырихауэ, и цхъэцыр дахэу иригъэцӀауэ, и нэкӀум хъар Ӏупхъуауэ, Ӏэлъэ хужьхэр Ӏэрылгу, и ныбжьэгъу Елизаветэ Фёдоровнэ и гъусэу кино кӀуащ загъэпагэу. Зыхуэзэхэри нэбгъузкӀэ кыахуеплъэкӀырт абыхэм. Кинотеатрым щынэсым, занщӀэу щӀэмыхъэу тетӀысхъэпӀэ гуэр деж тӀысахэщ. Кином кыекӀуалӀэ цӀыхухэр куэд хъуа нэужь, тӀури кинотеатрым цӀыхъэри, кино щӀидзэху фойем щетӀысэхэщ. Абы хэту Елизаветэ Фёдоровнэ Наталье ирегъэлыагъу нэкӀуӀупхъуэ зыӀуль щӀалитӀы. «Ди ужьым ит фӀэкӀа пщӀэн? Плъагъунщ, а тӀур ди сатырым кыищыхутауэ», – жи Елизаветэ дыхъэшхыурэ. «Ди сатырым кыищыхутэр зырикӀщ, – жи мыдрейм, – кыидбгъэдэмытӀысхъэмэ». ДакыикъыитӀщы докӀри, цӀыхухэр пэшышхуэм цӀагъэхъэн щӀадзэ. КыекӀуэлӀахэр псори цӀыхъэху щӀалитӀым загъэхъеякыым, яужь зыкырагъэнащ. ЦӀыхубзитӀым ялыагъу а щӀалитӀыр я сатырым кыизэрырикӀуэри, я гъунэгъуу тӀысыпӀитӀ нэщӀу зэриӀэри. Арати, щӀалитӀыр кыосри кыабгъуротӀысхъэ. Мыдрейхэр щэхуу мэдыхъэшх: «жытӀатэкъэ гъусэ зэрытхуэхъунур!».

Кинор иухри псори кыищӀэкӀыжауэ клуб бжӀэупэм здэщытым, пщӀэгъуалитӀ зыщӀэцӀа тешанкӀэ кыӀуолгадэ. Наталье и цхъэхъумэхэр бгъэдыхъат абы, шыгъухум хъыджэбзитӀыр ишэжыну гурыӀуэну, арщхъэкӀэ щӀалитӀыр кыос, тешанкӀэм йотӀысхъэри – макӀуэ-мэльей, Натальерэ Елизаветэрэ я жьэр Ӏурыхуауэ кыагъанэ. Ар яфӀэгъэщӀэгъуэну, зыхуахъынур ямыщӀэу яӀуэтэжу куэдрэ екӀуэкӀащ. ЕтӀуанэ махуэм Алексей Наталье кӀэщӀэупщӀыхъащ, кино зэплъар кыазэрыщыхъуамкӀэ.

– Кинор зырикӀт, – жи, – кыэхъуаращ армыхъу!

– Сыт апхуэдизу кыэхъуар? – щӀоупщӀэ Алексей.

– Кыэхъуаращ, а уэ пщӀэ нэкӀуӀупхъуитӀыр кыидбгъурытӀысхъа, кыидбгъэдэса уи гугъэкъэ!

– Сыт-тӀэ гъэщӀэгъуэну абы хэлъыр? Апхуэдэ кыохъу, – жэуап кыет Алексей.

Алексей и щытыкӀэм аргуэру ирибэмпӀащ Наталье. ЗэрыфӀэмыгъэщӀэгъуэнар арауэ кыищӀэкӀынщ хэпщӀыкӀыу и жагъуэ щӀэхъуар...

Кино нэужьым, кӀуэдами ярейуэ, щӀалитӀыр куэдрэ ялыэгъуакыым, кыэхъуари-кыэщӀари ямыщӀэу бзэхэхэщ.

Наталье Николаевнэ кыищӀалъхуа махуэр кыэсэщ. И лэжыакӀуэхэм абы жыджэру зыхуагъэхъэзырырт, епӀэщӀэкӀырт, тепыӀэжыртэкъым. Алексеи и ныбжьэгъу Володи а махуэм куэдкӀэ щыгугъырт. Ар цагъэлъэпӀэну рестораныр кызыхуэт щымыӀуэ ягъэхъэзы-

раш, пІалъэр кышысыами, кыкІэрыху шымыІау и чэзум псори кьекІуэлІащ. Наталье и Іуэхур зэрихьэну, кІэлъыплъыну и ныбжьэгъу Елизаветэ игъэуващ. «Къедгъэблэгъахэр кызэхуэсащ, щІэдвгъадзэ», – жиІэри Елизаветэ Наталье Николаевнэ зыхуигъэзащ. «Дауэ псори кызыэрырихьэлІар? Зэ умыпІащІэ! Алексей слъагъуркьым... тІэкІу дышэплъэнщ», – жиІащ. Зыкъом дэкІауэ, иджы щІэддзэнщ щыжаІэм, удз гъэгъа земыфэгъу куэд зэрыт матэшхуэр яІыгыу нэкІуІупхъуэ фІыщІэ зыІуль щІалитІыр кыщІыхьащ. Наталье занщІауэ кызыэІыхьащ икІи хъумакІуэхэм ешхыдащ ахэр кызыэрыщІагъэхьам щхьэкІэ. Езыгъэблагъэ тхыль яІыгыу дауэт кызыэрыщІагъэхьэнур! Іэнэм щытІысхэм и кІапэмкІэ зэгъусэу щызэбгъэдэтІысхьащ щІалэхэр. Елизаветэ Фёдоровнэ Наталье ехъуэхъури, кызэхуэсахэм чэзууэ псалъэ яритын щІидзащ. НэхьыжыІуэхэр хъуэхъуа нэужь, нэкІуІупхъуэ зыІуль щІалитІым языхэзым псалъэ жиІэну елъэІуащ, япэщІыкІэ закъригъэцІыхуу. Къэтэджри нэкІуІупхъуэр зыІуихащ, «си цІэр Володящ» жиІэри, кІэщІу, купщІафІау, гум дыхьэу хъуахъуэри тІысыжащ. Абы и ужькІэ нэхьыжыым псалъэ ирет Володя кыбгъэдэс щІалэм.

– ПщІэ зыхуэтщІ Наталье Николаевнэ! Сынохъуэхъу укыщальхуа махуэмкІэ, махуэ лъапІэ, махуэ угъурлы ухъу. Уи гъащІэр кІыхь тхьэм ищІ, нэсауэ уцІыхубзыфІщ, ужумартщ, гу шабэ, гукъэкІыфІ, гулътэшхуэ убгъэдэльщ, пщІэшхуэ уиІэщ. Къызыхуэтыншэ жыхуалэм хуэдэу уопсэу. Гукъеуэншэу, уи гурылтхэр кьохъулІау, уефІакІуэ зэпыту тхьэм уигъэпсэу! Уи щхьэ закъуэщи, уэ пхуэфэщэн щхьэгъусэ кьэбгъуэтыну, фи акъыл зэтэхуэу фыпсэуну сынохъуэхъу. Абы кыищынэмыщІауэ, хуит сыкъэщІ мы саугъэтыр уэстыну.

Наталье псори Іэгу хуоуэ, щІалэр щыбгъэдыхьэкІэ зи махуэшхуэм зытригъэхьэркьым аркъудей: «Сэ сымыцІыхухэм тыгъэ кьеІысхыркьым, зи пІалъэ сымыщІэ лъэпкъи зэзгъэкІуалІаркьым, ар дауэ уигу кьэкІыхха!» – губжьауэ къопсалъэ Наталье Николаевнэ. «Сэри сымыцІыху, фІуэ сымылбагъу цІыхубз тыгъэ дахэ хуэсщІыркьым», – жеІэри нэкІуІупхъуэр зыІуех модрейм. Щысхэр кыщолъэтри Іэгу йоуэ. Наталье Николаевнэ Іэнкун хъуауэ, жиІэнур имыщІауэ дият. Алексей пщэхъу-саугъэтыр Наталье и пщэм ирелъхьэ, ІэплІэ тІуми зэхуащІ, я нэпсхэр кьекІуауэ.

Къэфэным, джэгуным щІадзэ! Жэщыр хэкІуэтауэ, я нэгу фІуэуэ зрагъэужьауэ хьэщІэхэр зэбгрыкІыжащ. Махуищ нэхь дэмыкІыу Алексей, Наталье, Володя, Елизаветэ сымэ ЗАГС-м кІуэри лъэІу тхылыр щІалъхьащ. ЗэрыжаІэжымкІэ, хэІэтыкІауэ, Налмэс къалэм и Іэтащхьэр я тхьэмадэу, эстрадэ артист цІэрыІуэхэр къахэту рестораным хьэгъуэлІыгъуэр щыдахащ.

* * *

Наталье Николаевнэ кыщальхуа махуэр шагъэлъэпІа пщыхьэщхьэм Володярэ Елизаветэрэ, я гурыщІэхэр зэхуаІуатэу, нэхь гъунэгъуу щызыэрыцІыхуащ икІи зэгукІуахэщ. Наталье куэд щІауэ и нэІуасэ Алексей, щІалэ кьекІуэ зэпІэзэрытыр, зэрыцІыху тэмэмым фІуэуэ щыгъуазэт икІи абы зыкъом щІауэ хуищІа фІылыбагъуныгъэр

и гум шэхуу шызэрихьэрт. И гьунэгьу икИи и ныбжьэгьу Елизаветэ-рэ езымрэ дэнэклэ ямыгьазэми, я ужьым имыкИыу кьакИэлгызеплэа, нэклулушхьуэ зылулэа щалитИым языхэзыр Алексейуэ кьыщыщлэ-кИым, ар и псэм кьызэрылгыхьур кьыщыгурылуэм, кьыхуепсыха насыпыр и флэщ мыхьужу, дамэ зытет жэнэтбзууэ, бзэрабзэу кьилгыты-хьырт.

А пшыхьэщхьэм и ужькИэ, зэрыжытИащи, махуищ нэхь дэмыкИыу, Алексей, Наталье, Володя, Елизаветэ сымэ ЗАГС-м кИуэри зэдэ-арэзыуэ льялу тхыльхэр щалыхьащ. Мазэ дэжыжри, я нэчыхьыр ятхащ, хьэгьуэлИыгьуи ящыжащ. Ауэ а псор кьызэрекИуэкИыжар жылэжыпхьэу кьыдолгытэ.

Зэрышэну ЗАГС-м зи тхыль щлэзылгыхьа щауэхэмрэ нысащлэ-хэмрэ куэдрэ эжыауэ кьащыгьуа, я нэчыхьхэр щатхыну махуэр, сытми, зэ кьэсащ. Пщэдджыжым жьыуэ кьэтэдджхэри, шхэну яхуищлэмыхьэу, щхьэж и унэ зыщагьэхьэзырыжщ, зыщагьэщлэра-щлэри, шызэгурылуа зэманым зыкьрахыу зэгьунэгьуу псэу зэ-ныбжьэгьуитИыр – Алексейрэ Володярэ – кьыщлэклэахэщ. Пушки-ным и зэманыр уигу кьагьэкИыжу, пасэрей аристократхэм хуэдэу хуэпат ахэр: фрак фИыцлэхэр ящыгьт, туфлэа пащлэ фИыцлэ льядакьэ льягэр ялгыгьт, цилиндр пылэ кИыхь фИыцлэ ящхьэрыгьыу, нэгьуджэ фИыцлэ ялуэу, зи убыдылэ шыкьур блащхьэрэ я нэхэм налкьутнал-мэс мыщлэхэр исыжу, дыщэпс зытегьэлгыда баш кИыхь зыкьызыххэр ялыгьыу...

Щауэ щлалэхэм темпылэжу кьэжьэрт, вожэхэр шэщларэ шыхэр лэжьэкьуу зылыгь шыгухухэр зэрыс, шы пщлэгьуалэ шырыщ зыщлэ-щлэ урыс тешанкИэ гьэщлэрэщлэахэр: шы кьэс уэджынэ япщлэхэлэу, шы сокухэм лентлэ зэмыфэгьухэр хэщлауэ, хьурейуэ, кИыхьу гьэпша шархэр я щхьэщыгум шыджэрэзу...

Ирагьэблэгьауэ кьызэхуэса я ныбжьэгьухэми зыкьрахырт: щлалэхэм, джанэ хужьым пщэдэлэ плыжь дэлэу, тройкэ клэстум фИыцлэхэр ящыгьт... Хьыджэбзхэри, удз гьэгьа дахэхэм, хьэндыраб-гьуэхэм хуэдэу, шыгьын зэмыфэгьу защлэклэ хуэпахэт...

Сытми, тешанкИэхэм щауэхэр итИысхьащ, зэкИэ, нысащлэхэм деж нэсыху, кьабгьурысыну нэхь зыхуэфашэ я ныбжьэгьу, щауэхэм я льяныкьуэкИэ я шыхьэт тхыльым зи лэ щлэзыдзыжыну шафер-хэр кьабгьурьтИысхьащ. (Мыбдеж шыжылэпхьэщ *шафер* псалгэм кьикИыр, абы хьэгьуэлИыгьуэм щикьалэнхэр: шафер жиИэмэ, нэмыщэбзэкИэ лэхьуэ жиИэу аращ; абы нэчыхь щатхкИэ щауэм и льяныкьуэкИэ шыхьэт тхыльым лэ тридзэ кьудейкьым, атлэ обручаль-нэ лэлынхэр щауэмрэ нысащлэмрэ ябгьэдэзыхьэр, члисэ хабзэкИэ вен-чание жыхуалэр щеклуэкИи я щхьэхэм венечхэр ящхьэщызылыгьэр, хьэгьуэлИыгьуэр дахэу, екИуу екИуэкИын щхьэкИэ, языныкьуэхэм деж ажэгьафэ кьалэнхэри игьэзащлэу, лэхьуэм хуэдэу, теплэкьукИ имылэу, луэхугьуэ хуэлухуэщлэ псоми и нэлэ тезыгьэтыр аращ.) Адрейхэм, машинэ псынщлэ зыбжанэм ису, зэрызехьэрэ гушылэхэу, зэгьунэгьуу псэу нысащлэхэм я деж яунэтИащ.

Нэсхэри, урыс хабзэ псор ягьэзащлэу, нысащлэхэр я унэхэм кьыщлэащ: Наталья Николаевнарэ Елизаветэ Фёдоровнарэ, я лья-

к'уэxэр щиг'анэу, х'эг'уэл'ыг'уэ бостей хужь к'ыхь, я к'уаш'лэхэр щ'ым трильафэу, зэщ'ху ящыг'т, туфльэ л'эдак'э псыг'уэ л'ягэ яльыг'т, х'эг'уэл'ыг'уэ фата к'ек'у-зык'ызыххэр (альтес лент' ц'ык'лухэр хэщ'ауэ, х'эп'ац'лэщыг'э, налк'ут, мыш'лэ л'яп'лэхэр хэсу) ящ'хэрыст, дыщэ лэп'цэх'ухэр я бостей лэщ'хэхэм к'ыщ'лэшт, налк'ут щыг'э хуж'хэр ц'уужу я п'цэм илт'... Сытми, япэу дэк'уэ нысац'лэм и х'ыджэбзыг'эм щых'эт тех'уэ пк'ыг'уэ псор нэрыльаг'уу як'лэрылт.

Нысац'лэхэр нэмыс хэл'у, щ'ык'лаф'лэу тешанк'лэхэм щауэхэм ираг'эт'ысх'эщ, езыхэр к'ябг'урыт'ысх'эжри, к'яхуеблэг'а я ныб-ж'эг'ухэри, я машинэхэм исыжу, я уж'ым к'лэщ'лэ иту, нэчыхь ираг'эт-хыну гупышхуэр еж'ащ. Ауэ, занщ'лэу ЗАГС-р здэщы'лэ л'энык'уэмк'лэ мык'уэу, зэ к'алэм зык'ыщаг'эзэну мурад ящ'лащ.

Налмэс к'алэм и уэрам нэх'ыщ'хэм к'ытех'ахэщи, я лэуэл'ауэр жыж'эу щызэхыбох. Шыхэм ящ'лэль налхэм асфальтым ираг'эщ'лэ мак'ым, езы шыхэм яп'ц'лэхэль уэджынэхэм я зэц'лэж'ыуэ мак'ым, машинэхэм ят сигналым п'шынэри лэгуауэри, зэрыг'эк'л'ий-зэрыг'эфийхэри к'яхых'эжауэ, уэрамым тетхэри унэм щ'лэхэри к'ыг'эда'уэрт. А псоми, тешанк'лэм х'эг'уэл'ыг'уэ щыг'ын ящыг'ыу исхэм зэрах'э гуф'лэгуэшхуэми луп'лэ к'ып'щац'лэрт ар зэрыфызышэр. Унэ зэтетхэм я балконом к'ытех'эхэр, уэрамым дэт ц'ыхухэр абыхэм як'лэлып'лэрт, я гуф'лэгуэр да'ыг'ыу, к'ыпыгуф'ык'лэхуэ лэ хуаш'лэрт.

Апхуэдэу нэжэгужэ гупым к'алэм и зы утым зэ зык'ыщаг'э-зэщ, абдеж ф'ыуэ щыджэгущ, к'ыщыфэхэри, нэчыхь тхып'лэм зы зэман зэ нэсахэщ.

Здынэсам х'эг'уэл'ыг'уэм ираг'эблэг'ауэ езыр-езыру к'э-к'уахэр к'еж'эу абдеж щызэхэтти, ахэр лэгуауэшхуэк'лэ к'а'у-щ'лащ. Нэчыхь щатх унэм и бжэ'лупэм и х'урег'к'лэ удз г'эг'а зэмыл'эужыг'уэхэр щыхэсат. К'ызэхуэсахэри удз г'эг'ам хуэдэхэт, дяпэк'лэ уэру зипс к'эжэну защ'лэхэт, я жаныг'уэт, я зэманыг'уэ дахэт. Арыххэти, унэм щ'лэмых'э щ'ык'лэ, аргуэру к'яфэ-джэгу зэху-ублащ. Япэщ'ык'лэ щ'алэг'уалэр утыку к'ых'эри к'эфахэщ, ит'анэ щауэхэмрэ нысац'лэхэмрэ – Алексейрэ Натальерэ, Володярэ Елизаветэрэ – ажэг'яфэм гушы'лэжу к'ыдишри, арыншами нэжэгужэу зэхэтхэр нэх'ри щиг'эгущ'ык'ыу, зи лупэр зэтемых'эж, л'яг'уныг'эм итх'эк'уа, насыным дамэ к'ызытриг'эк'ла зэрышэг'ащ'лэхэр вальс к'ызэдиг'эфаш.

К'эфэн-джэгуныр зэф'лэк'ла нэужь, удз г'эг'а лэпл'ак'уэхэр, шампанскэхэр я'ыг'ыу, псори ЗАГС унэм щ'ых'ащ. Зыщ'ых'а пэш зэг'эпэща-зэл'ы'уха иным нэмыцэ композитор, дирижёр, пианист ц'лэры'уэ Мендельсон Якоб и музыкэ зэщ'лэтар – х'эг'уэл'ыг'уэ маршыр – к'ыщеуэрт... Алексейрэ Натальерэ, Володярэ Елизаветэрэ лэпэзэры'ыг'ыу, нэчыхь тхыльым лэ щ'лэзыдзыжыну дзыхь зыхуащ'лэ я щых'этхэри я щ'ыбаг'ымк'лэ к'ыдэту, я нэчых'ыр зытхыну к'яхупыгуф'ык'ыу щыт ц'ыхубз дахэшхуэм и пащ'хэ иувахэщ. Абыхэм адэк'лэ нэхь пы'лук'уэтауэ к'ыщ'ых'эп'лэбжэм деж х'эщ'лэхэмрэ х'эг'ерейхэмрэ луву к'еувэк'лауэ щызэхэтт.

Нэчыхь тхыныр эфІэкІа нэужь, псалъэну гукъыдэж зиІа псо-ри псалъащ, хъуэхъуащ, шампанскэ зэдефащ. ИужькІэ ЗАГС-м кызырэщІэхыжхэри, кьалэм дэт члисэмкІэ яунэтІащ.

Члисэм щауэхэмрэ нысащІэхэмрэ Іэпэ жор щащІащ, кІэр-тІофуэздыгъэ щыщІагъэнащ, щоджэныр, дунеягъэкІэ губзыгъагъэ куэд жиІэу, кІыхъу псалъащ, кьехъуэхъуащ: я нэчыхьыр быдэ хъуну, зэакъылэгъурэ зэгурыІуэу зэдэпсэуну, бын узыншэ кьащІэхъуэрэ, дунейр мамыру, я гьащІэр кІыхь хъуну, насыпыфІэу зэдэпсэуну...

Члисэ нэчыхь тхыным пыщІа Іуэхугъуэхэр щызэфІэкІым, щоджэ-ным зэрышахэм Іэпэ жор кьатрищІащ.

ХьэгъуэлІыгъуэм кьекІуэлІахэр абы кьыщІэкІыжри гуэл Іуфэм Іут, хьэгъуэлІыгъуэр щекІуэкІыну «Дыщэ нал» рестораным зэрыгу-пышхуэу яунэтІащ. ТешанкІэхэм, машинэхэм кьикІа гупыр рестора-ным щыІухъэм, абыхэм ежьэу абдеж щызэхэт хьэщІэхэмрэ хэгъэрей-хэмрэ Іэгуауэ инкІэ, кьафэрэ джэгукІэ кьащыІущІащ. Рестораным щІыхъэну зэманыр кьыщысым, щауэхэмрэ нысащІэхэмрэ конфетти кьыхурапхьыху, иджырей бэрэжьей фочхэр (хлопушкэхэр) кьы-тракьутэу щІадзаш.

Рестораным хэгъэрейхэм нэмыщІ, хьэщІэ лъапІэ куэд кьекІуэлІат: Налмэс кьалэм и Іэтащхьэ Герасименкэ Николай Васильевич, ІэнатІэ лъагэ зыІыгъ нэгъуэщІ кьулыкъущІэхэр, кьалэ оркестр нэхъыщхьэр, артист цІэрыІуэ дыдэхэр – уэрэджыІакІуэхэр, кьэфакІуэхэр, юмо-ристхэр, ажэгъафэхэр...

Тхэмадэу хахам хьэгъуэлІыгъуэ хуэІухуэщІэхэр дахэу ири-гъэкІуэкІащ. Абы Іэнэр кьызэІуихри, щауэхэмрэ нысащІэхэмрэ икьукІэ гуапэу ехъуэхъуащ, икІи, фадэкІэ хэгъэзыхь щымыІэу, хъуэхъуэну гукъыдэж зыщІахэм нэхъыжь-нэхъыщІэкІэрэ псалъэ яри-тащ. Хэт и хъуэхъу нэужьми уэрэд, кьафэ, джэгу зэмылІэужьыгъуэхэр артистхэм ягъэзащІэрт.

Ерыскъы Іэнэр кьызыхуэтыншэт: мычэму зэблахъу лыхэкІ шхы-ныгъуэ зэмылІэужьыгъуэхэм нэмыщІ, абы пэрыхъэту тетт бдзэжьей жылэ фІыцІэрэ плъыжьрэ, осетринэ, сёмгэ, форель сыт жыпІэми – псыежэх-тенджыз тыгъэ кьэуатхэр, ермэлы коньяк, шагъыр лъапІэхэр, ІэфІыкІэ, пхьэщхьэмыщхьэ зэмылІэужьыгъуэхэр, псы ІэфІ, нарзан, морс, нэгъуэщІхэри. КІэщІу жыпІэмэ, темыль щымыІэу, пащтыхь гуфІэгъуэ Іэнэт.

Нэху щыху хьэгъуэлІыгъуэр дахэрэ екІуу, бэІутІэІуншэу рестора-ным щызэхэтащ. Нэхущым хьэщІэ, хэгъэрей нэхъыжь зыкьом, щхьэж я унэ бжэн лъакъуэу, икьукІэ арэзыхэу зэбгрыкІыжащ. КІуэжыну гукъыдэж зимыІэ щІалэгъуалэр, артист зыбжанэ я гъусэу, гуэлым кІуэри, кхъуафэжьейхэм ису, уэрэд кьрашу, гушыІэхэр, хьыбархэр жаІэу я нэгу зыщрагъэужьащ.

Пщыхьэщхьэм ефэ-ешхэр Наталье Николаевнэ и рестора-ным щыпащэжащ, «Дыщэ налым» зэрыщекІуэкІам нэхърэ зыкІи мынэхъыкІэу, я гуфІэгъуэ Іэнэм темыль щымыІэу, артистхэри, ешауэ шэч яхуумыщІыну, зыкьрамыгъэлыжу лэжьахэщ – джэгуащ, кьэфащ, уэрэд жаІащ.

ГуфIэгъуэр жэщищ-махуищкIэ зэхэтащ.

Абы и ужькIэ, замыгъэпсэхуу икIи куэдрэ мыгупсысэу, зэрышагъащIэхэр хьэгъуэлIыгъуэ дунеяплъэ занщIэу ежьэ-ну зэгурыIуахэщ. Ари сыт хуэдэ дунеяплъэт?! Дунейпсо круизт! КхъухькIи, кхъухьлътэкIи... ИкъукIэ нэгузыхужь куэд къапэщылт.

Зы тхьэмахуэ нэхъ дэмыкIыу, зэныбжьэгъу зэгъунэгъуитIыр, я щхьэгъусэхэр я гъусэу, Москва лъэтахэщ.

Я гъуэгунэм Москва т къыщыщIидзэри, Налмэс къалэм ТУ-154 кхъухьлътэм щитIысхьэри, Москва щыIэ Домодедовэ кхъухьлътэ тIысыпIэм щетIысэхэщ. Абы и ужькIэ автобусышхуэ ирагъэтIысхьэри, Шереметьевэ кхъухьлътэ тIысыпIэм яшащ. Мыбы ахэр щрихьэлIащ гастроль кIуэ уэрэджыIакIуэ, пшынауэ, гитарист, юморист жыпIэми, ди къэралым и артист цIэрыIуэ дыдэхэм. Языныкъуэхэр фIыгуэ яцIыхуу, ягу ирихьхэм ящыщIэкIащ: Лещенкэ Лев, Кобзон Иосиф, Пугачёвэ Аллэ, Ротару Софие, актёр Боярский Михаил, Петросян Евгений, Винокур Владимир сымэ. Абыхэм уагъээшынт?! Насып къайуэлIар я фIэщ хъужыртэкъым – а артист цIэрыIуэ къо-мыр зыхэтыну турнем ахэри хэхуауэ къыщIэкIащ... Апхуэдэу мазэм щIигъукIэ абыхэм я гъусэнущ!

Уэгум ихьэу, Новосибирск къалэм гъунэгъу щыхуэхъум, кхъухь-лътэзэхуэхэм радиогрaммэ къалэрыхьащ, хьэуам и щытыкIэм и зэрaнкIэ Владивосток кхъухьлътэ тIысыпIэр пIалъэкIэ зэхуащIауэ, IэмалыншагъэкIэ Новосибирск щетIысэхын хуейуэ. Арати, Новоси-бирск къыщыхутахэщ. Ауэ абы щхьэкIэ нэгузегъэужьакIуэ ежьахэр зыкIи нэщхьей хьуакъым. Дауи хьунт, апхуэдиз артист цIэрыIуэ я гъусэу.

Сыхьэт зытIуц дэкIауэ, Владивосток кхъухьлътэ тIысыпIэр зэIуахыжауэ хьыбар къалэрохьэри, Новосибирск къолъэтыкIыж.

Владивосток щыIэ турист агентствэм и лэжьакIуэхэм ахэр гуапэу ирагъэблэгъащ. ЗыщIэсыну хьэщIэщым яшэри пэшхэм щIагъээзэгъащ, шэджагъуащхэ ирагъэщIащ.

Пщыхьэщхьэм Владивосток и Концерт залышхуэм икъукIэ кон-церт дахэ шагъэлъэгъуащ я филармонием и артистхэмрэ турист гу-пым хэт гастролёр артистхэмрэ. УкыызэщIимыIэтэу, Iэгуауэшхуэ зыхуумыIэтыну, зыри яхэттэкъым абыхэм.

ЕтIуанэ махуэр Зауэ-тенджыз флотым и махуэшхуэм техуати, дзэ парaдыр щекIуэкIыну яшащ. Абдеж щекIуэкI псом уеплгыну гу-хэхьуэшхуэт икIи гуимыхужт: лайнер нэхьыщхьэм икIи нэхь иным Георгиевскэ ныпыр фIэлът, и кIыхьагъкIэ нып плъыжь цIыкIухэр кIэрыщIат, матросхэр «сыкъ» жиIэу, захуэу зэфIэувауэ щытхэт, унэ къатитху, уеблэмэ нэхьыбэж зи лъагагъхэм ехьэхуэ иджырей кхъухь домбей лъэщхэр, лайнер, крейсер зэмылIэужьыгъуэхэр, атомнэ псыщIагъ кхъуафэжьейхэр, «Амфибия» катер псынщIэхэр, уафэми къыщызылътыхь хыми щызекIуэ кхъухьхэр, тенджызым щызекIуэ нэгъуэщI Iэджи. ЖыпIэнурамэ, ди къэралым и лъэщагъым, и зауэ тех-никэм, и тенджызыдзэм, уи нэпсыр къыпфIригъакIуэу, хуабжыу уи-гьэгушхуэрт.

Парад нэужьым хыкхъуэ (дельфин) ша҃ыгъ-щагъасэ комплекс ухуэныгъэм ясахэщ. ЯфІэхьэлэмэту еплъащ а хыкхъуэхэм я дахагъым, я пкъым и лантІагъэм, я зыкъэгъэлъэгъуэкІэм. Ахэр зыхас бассейным къыхэлъурэ гъэсакІуэхэм лъагэу хуалэт уэрдыхъушхуэхэм, тхьэгъушхуэхэм хуэлэзэу икІхэрт, нэгъуэщІ зэфІэкІхэри къагъэ-лъагъуэрт. Апхуэдэу, а гъэсакІуэхэм хуаший бдзэжьейр я саугъэту, трюк зэмылІэужьыгъуэхэр ягъэзащІэрт.

Пщыхьэщхьэм ахэр аргуэру еплъащ гъусэ къахуэхъуа артистхэм я концерт. Абы къыщІэкІыжа къудейуэ, зэрышагъащІэхэм щхьэкІэ топ драгъэуей фІэкІа умыщІэнуну, хьэрэкІытІэ зэмыфэгъухэр драутІыпщхьеящ, жэщ уафэгур, махуэм хуэдэу, телъыджэлажьэрэ дахэкІейуэ къызэщІагъэнахуэу.

ЕтІуанэ махуэм, пщэдджыжьышхэ нэужьым, хы Щэхум хэт Владивосток кхъухъ тедзапІэм Іуашащ. Оркестрыр еуэу, къат зыбжанэу зэтет кхъухъышхуэм ирагъэтІысхьэри, дыгъэ къыкъуэкІыпІэмкІэ щыІэ ЯпониемкІэ яунэтІащ.

Сыхьэт плІыщІым щІигъукІэ тенджызым тетати, оркестрыр зэпымыуэ джэгъуащ, радиокІэ музыкэ къеуащ, я гъусэ артистхэми емызэшу трагъэуащ. Апхуэдэу, къызыхуэтыншэрэ нэгъузыужьу, Японием и къалащхьэ Токио нэсахэщ.

Японхэр гуапэу къалуцІащ: оркестркІэ ирагъэблэгъащ, я макъамэ, уэрэд гъэщІэгъуэнхэм ирагъэдэІуащ.

Замыгъэпсэху, мышхэ щІыкІэ, пщафІэ Іэзэхэм я гъэлъэгъуэныгъэ ирагъэплъащ, я лъэпкъ шыныгъуэхэмрэ ахэр зэрагъэхьэзырымрэ цыгъуазэ хуащІащ, вагъэсеплъ ирагъэщІащ. Щышхэм цыгъуэ Іэнэм васаби жыхуалэ шыпс сырыр кытрагъэуэват, ар апхуэдэ дыдэу зэрысырыр ямышІэу тІэкІу-тІэкІу зыІуагъэхуати, псы куэд ефэкІи абы и «мафІэр» яхуэмыгъэувыІэу, зэІурисхьащ... Я гъусэ гид-экскурсоводым дыхьэшхыу къажриІащ: «Апхуэдизу фымыгузавэ, зи зэран къывэкІыу фи Іэпкълъэпкъым хэс хьэпІащІэу хъуар абы зэтриукІэнущІ!»

ИужькІэ къалэм зыщрагъэплъыхьащ. Сумо, дзюдо хуэдэ спорт зэхьэзэхуэхэм ирагъэплъащ. Сумо япон бэнэкІэ лІэужьыгъуэ зэрыщыІэм, абы иІэ хабзэ гъэщІэгъуэнхэм туристхэр цыгъуазэми, ди къэралым апхуэдэ зэхьэзэхуэхэр щекІуэкІыртэкъыми, Володарэ Алексейрэ яфІэгъэщІэгъуэну абы еплъащ. Натальерэ Елизаветэрэ ар зищІысыр ящІэххэртэкъыми, мо бегемот хуэдиз хъу щІалэжъ пцІанэ домбейхэм утыкум къыхьэурэ шыгъу зэрызэбградзыр, а шыгъур зэрызыщахуэр, зэрызэныкъуэкъур, зэІунщІурэ зэрыт утыку хъурей тІэкІум зым зыр иридзыну зэрыхэтыр яфІэауанти, цІытхь-пІытхь жаІэу, я Іупэр ІэкІэ яІыгъыу, щэхуу дыхьэшхыу щысахэщ.

Пщыхьэщхьэм турнем хэт артистхэм концерт ятырт. Пщыхьыр щекІуэкІ залым, цІыху миным нэблагъэ зыщІэхуэм, зыгъэзапІи тІысыпІи имыІэжу щІэз хъуат... Ди къэралым и артистхэм токиодэсхэр гуапэу ІуцІащ, номер къэс, нэхьыбэр щыту, Іэгуауэ ин хуалэтащ. Ди къэралым, ди эстрадэ искусствэм пщІэ зэрыхуащІыр уи гуапэмышъункІэ Іэмал иІэтэкъым.

ЕтІуанэ махуэм я кьежьэжыгъуэти, пщэдджыжьышхэ нэужьым, зэрырагъэблэгъам ещхьыркъабзэу, гуапэу кърагъэжьэжащ, оркестрыр макъамэ Іэмэпсымэхэм еуэу, артистхэм, я лъэпкъ фацэ кимонохэр ящыгъыу, уэрэд жаІэу, театр теплъэгъуэ гъэцІэгъуэнхэр къагъэалъагъуэу...

Япониер кызыэранэкІри, кхъухьлътатэкІэ ищхьэрэ хы Щэхум сыхьэт пщыкІутхукІэ зэпрылътатэкІри, мамырыгъэ хытІыгум – Кубэм – щетІысэхаш.

Кубинцхэри гуапэу къаІуцІащ, екІууи къагъэхьэщІащ. Гаванэ утым Фидель Кастрэ кыщыпсалъэу ирихьэлІэри, абы едэІуащ, Революцэм и музей ин кьатитІу зэтетым, икьукІэ гъэцІэгъуэным, яшэри зыщрагъэплъыхьащ. Псом хуэмыдэжу хьэлэмэт ящыгъуащ революционер цІэрыІуэ Че Геварэ и гъащІэм теухуа гъэлыгъуэныгъэр.

Ди артистхэм концерт ята нэужь, бысымхэми я лъэгъуэ щІагъэплъащ.

Америкэ ИщхьэрэмкІэ ягъазэри, я лъэпкъ паркым, псэущхьэхэмрэ кьэкІыгъэхэмрэ щІаІыгъым, кыщакІухьащ, гриф, страус, номин, бизон, зубр, зубробизон, ондатрэ, скунс, гризли (мышэ бзаджэ лъэпкъщ), нэгъуэщІ куэдхэри щалъэгъуащ...

Уи нэкІэ плъагъум хуэдэ щыІэ! ИгъащІэм псэууэ ямылгъэгуахэр яфІэтелъыджэу зэпаплъыхьырт... Алексей нэхъ фІэгъэщІэгъуэныр бизон жыхуаІэ вы лъэпкъырт. Школым щыщІэса зэманым Купер Фенимор и тхыль хьэлэмэтхэм дихьэхуауэ еджати, бизонхэр кызыхьэмышы зы тхыгъи яхэттэкъым абыхэм.

Краснокожэхэмрэ бледнолицэхэмрэ (индеецхэмрэ колонизаторхэмрэ) щІы щхьэкІэ щызэныкъуэкъуа зэманым индеецхэм бизонхэр я шхыныгъуэ нэхьыщхьэт, зыкъуэпсэукІри арат. Колонизаторхэм ар ящІэрти, индеецхэм я шхыныр нэхъ мащІэ ящІын, гузэвэгъуэр ятелъу гъейуэ ягъэпсэун щхьэкІэ, а псэущхьэ мамырхэр щысхьыншэу зэтраукІэрт. ИкІи колонизаторхэм я мурад фІейри къайхьулІащ: кьэкІыгъэкІи зэщэкІуэн псэущхьэкІи къулей я щІыналгъэм индеецхэр ІэмалыншагъэкІэ иІэпхьукІащ. «ИІэпхьукІащ» щыжытІэкІи, нэгъуэщІ щІыпІэфІ щыпсэуну къагъуэтыжауэ аракъым, атІэ лъэщыгъэкІэ резервацэ жыхуаІэ щІыІэнэщІым яхуауэ аращ.

Алексей хуейт бизонхэм я Іуэху зыІутыр кыщІэнуи, и гум щІыхьащ псэущхьэ гъэцІэгъуэнхэм я бжыгъэр мащІэ дыдэ зэрыхьуар, «Тхыль плъыжьми» зэрыратхар.

Америкэ Ипщэми щалъэгъуащ псэущхьэ гъэцІэгъуэн куэд: броненосец, пумэ, ягуар, тапир, апхуэдэуи джэдкъаз зэмылІэужыгъуэхэр...

Индием щынэсам дунейр апхуэдизкІэ хуабэт, уэмти, мыбы зэгуэр жыы кыщепщэжыну уи фІэщ хьуртэкъым. ДэнэкІэ ямыгъазэми, дыгъэ бзийм, дахэ-дахэу имыгъаплгъэу, я нэхэр щІисыкІырт. Апхуэдэ дуней щытыкІэ псэтегъуалъхьэм и зэранкІэ Дели дэт храм цІэрыІуэхэм языхэзми кІуэфакъым туристхэр. Къыщемыжкэм зрагъэалъагъуну зыщІэхьуэпса Радж Капур и киностудиэми я лъэр наху-сыфакъым.

Сытми, Индием, я гуапэ-я жагъуэми, куэдрэ шылакъым. Ауэ, пэжщ, яфлэгъэщлэгъуэн гуэрхэри яльэгъуаш. Псалгэм и хьэтыркIэ, куэдым яфIэтелъыджаш щхъухь бзаджэ зезыхьэ блэ дзыхьщIыгъуэджэ-шынагъуэр, кобрэ жыхуалэр, индус факирым накъырэ епщэурэ кызыригъафэр, итIанэ я цIыхубзхэр дахэу, уеблэмэ хьэлэмэтлажъэу кызырыфэр... Я лъэпкъ щыгынхэри абыхэм я цIэхэри гъэщлэгъуэн дыдэ ящыхъуаш: цIыхубзхэм – сари, сальвар-камиз, цIыхухъухэм – дхоти, куртэ, шервани, чуридары... Гъэщлэгъуэн дыдэкъэ-тIэ цIыхубзхэм я сари лъэпкъ щыгынхэри? Гъэщлэгъуэным кышынажыркъым, телъыджэлажъэщ метрибгъуэ нэс зи кIыхьагъ щэкIыр я Iэпкълъэпкъым екIуу кызырырашэкIыр, икIи я лъакъуэхэри щIэзыгъанэ апхуэдиз щэкIыр ахэр кыщыфэкIи унагъуэ Iуэху щакIэи зэран къазэрыхуэмыхъур!

Африкэм щынэсам, абы шыIэ хуабагъым Индиер пщигъэгъупщэжынт... Зы жьауапIи, жьыи, псыи щымыIэу уэмт. Дыгъэр апхуэдизкIэ гуащIэти, гуп цIыкIум гушыIэу жаIэрт: «Мы щIыпIэм иджыри зы тхьэмахуэ хуэдизкIэ дыщыIэжмэ, дыгъэм дижьэнурэ, мыбы щыпсэу цIыхухэм ещхьыркъабзэу, фIыцIабзэ дыхъунуц!»

Африкэм я заповедникым щамылгэгъуа къэнэжакъым: пыл, носорог, бегемот, крокодил, зебрэ, аслгъэн, леопард, номинрэ антилопэу зэмылIэужьыгъуэ куэд, бзу пIащэхэу страус, ибис, фламингэ, нэгъуэщIхэри.

Псэушхьэхэр псори гъэщлэгъуэнц, ауэ гъэщлэгъуэнхэм я гъэщлэгъуэныжщ антилопэ Гну жыхуалэр. И кIэр, шым ейм ещхьу, бырыбыжу щIым нос, хужыщ, и щIыфэр фIыцIафэ-гъуабжафэщ е дыжбыныфэ-къащхъуафэщ, фIыцIафэ-морафи яхэтщ, и сокур фIыцIабзэщ, и щхьэр, бжыакъуэ тету, вым ейм ещхьщ, жьакIэ фIыцIэшхуи тетщ, и фIалгъэхэр папцIэу, и лъакъуэхэр псыгъуэщ, кIэщIу жыпIэмэ, бжыакъуэ зытет шым нэхь ещхьщ, и лъэпкъэгъуэ антилопэхэм нэхьрэ. И нэхьыбэм ахэр мамырщ, ауэ, къэзыухъуреихьхэр ягу темыхуэу, кыщызэIыхьы шыIэщ, апхуэдэхэм деж етхэуэн, пыджэн щIадзэ. Абыхэм я хьэлыр зыщIэхэм жаIащ гъунэгъуу уабгъэдэмыхьэмэ зэрынэхьыфIыр. НэгъуэщI хьэл гъуэщлэгъуэни хэлъщ а антилопэ Гнум: и кIэ кIыхьышхуэмкIэ зэбэдзауэу, мамыру хъуакIуэурэ, щIэщтэн щхьэусыгъуэ имыIэххэу, къэхъуари-къэщIари кыпхуэмыщIэу, зэуэ зреч, мэцIыври, ешыху къежыхь... «Апхуэдэу сыт кыщIижыхьыр?» – жаIэу экскурсоводым зыплыхьакIуэхэр щеупщIым, «СщIэркъым, – жиIащ. – Абыхэм якIэлъыплъ щIэныгъэлIхэм куэд щIауэ а хьэлыр къахутэну хэтщи, зикI къахуэщIэркъым». Дыхьэшхыури дыщIигъужащ: «Ар абыхэм я хьэлщи, сыт пылгъхьэн?»

Мысырым (Египетым) и къалашхьэ Каир туристхэр щынэсам, псом япэу ахэр здашар къалэ гъунэм шыIэ, Нил псыежэхьышхуэм и Iуфэм и гъунэгъуэ Гизэ щIыпIэрщ, фирхьэунхэу Хеопс, Микерин, Хефрен сымэ я пирамидэхэр здэщыIэрщ. Мысырым шыIэ пирамидэхэм ящыщу (ахэр щэм щIегъуэ) а щыр псом нэхьрэ нэхь цIэрыIуэщ икIи нэхь инщ. Псалгэм и хьэтыркIэ, Хеопс и пирамидэм и лъагагъыр метрищэрэ плIыщIрэ хым щIегъуэ икIи дуней псом и щIыпIэ телъыджиб-

лым язщ. Хефрен и пирамидэр метритІ хуэдизкІэ нэхь ляхъшэш, Микерин и пирамидэр метр хыщІрэ хырэщ зэрыхьур. Пэж дыдэу, зэрамышІэжу абрагъуэщ ахэр, гъунэгъуу уабгъэдыхьэрэ удэплъеймэ, уафэм щІэуэу кыпщыхьуу. А пирамидэхэр ихьумэ щІыкІэу, цІыху нэкІурэ аслъэн теплъэрэ зиІэ Сфинкс монументальнэ скульптурэр (метр блыщІрэ щырэ и кІыхьагъуу, метр тІощІ и лъагагъуу), Нил псыежэхымкІэ гъэзауэ, дыгъэ кыщІэкІым еплъ хуэдэу, пшахьуэм хэтщ. Эскурсоводым зэрыжиІамкІэ, Сфинксым и нэкІур, и пэр теудами, фирхьэун Хефрен ещхьщ, езыри а фирхьэуным и пирамидэм и пэм кытитщ. Нэхьри ар Хефрен и нэкІуу щІыхуагъэфашэр аслъэным и лъапэшхуэ щІагъхэм, Хефрен пирамидэм хуэкІуэу, археологхэм бгъуэнщІагъ кызырэщыцагъуэтарщ.

ЕтІуанэ махуэм шыгъажэ щыІэу ирихьэлІати, я шыгъэжапІэм яшэри, хьэрыпыш лъы къабзэхэм я дерби шыгъажэшхуэм ирагъэплъащ, хуабжьу ягу ирихьауи зэбгрыкІыжахэщ.

Австралием и щакІуэ заповедникми щыІащ зыплыхьакІуэ гупыр. Кенгуру, казуар, страус, попугай зэмылІэужьыгъуэхэу какаду, жако жыпІэн, ахэри яльэгъуащ. Казуар мылътатэ бзу лъэпкьыр и теплъэкІэ гуэгущым ещхьщ, мы дуней псом абы нэхьрэ нэхь бзу ин лІэужьыгъуэр страусым и закъуэщ. И лъагагъыр метритІым ноблагъэ, и хьэлъагъыр килограмм хыщІ-ищІ мэхьу, сыджым ещхьу къупщхьэ бжьакъуэ тетщ. «Казуар» фІэщыгъэми «бжьакъуэ зытет» жиІэу кыкІыу аращ, языныкъуэхэр «австралийскэ динозавркІи» йоджэ. НтІэ, а бзур мы дунейм бзууэ тетым нэхьрэ нэхь бзаджэщ икІи нэхь шынагъуэщ, убгъэдыхьэнуи дзыхьщІыгъуэджэщ: и лъэбжьанэри, и пэри, и бжьакъуэри жырым хуэдэу быдэхэщ. Нэхьри аракъэ щІэшынагъуэр – щхьэмыгъазэщ, цІыхум занщІэу тоуэ... Зэкъуэхуауэ кыптеуэмэ, узэфІэкІащ!

Китайм и галереем щалъэгъуащ къупщхьэм кыхьэщІыкІа художественнэ лъэпкыгъуэхэр, данэм, лэч лІэужьыгъуэу эмалым, шейнакъым (фарфорым), фаянсым (гипсрэ ятІагъуэу зэхэпщам) кыхьэщІыкІахэр, щагъэ, хэдыкІ зэмылІэужьыгъуэхэр. Ахэр псори удэзыхьэх, узытхьэкъу защІэт.

Пэжыр жыпІэмэ, дэнэ къэрал щымыІами, гуапэу, хьэщІагъэ къра-хьу, къалушІащ. КыщрагъэжьэжкІэ, урысыбзэкІэ жалэрт: «Виват, Россия! Мир! Дружба!» Хуабжьу лъалуэхэрт: «Иджыри фыкъакІуэ, ди гуапэщ фытлъагъуну, фи концерт деплъыну, фи уэрэд дедэІуэну... ФэркІэ сытым дежи ди бжэр зэІухащ! Лъагъуныгъэ, ныбжьэгъугъэ, зэрыІыгъыныгъэ дяку дэлъу, мамыру дыпсэуну тхьэм жиІэ! Псори Алыхьым дыкыгъэщІащ, ди динхэр зэтемыхуэми, дыздэкІуэжынурузыщ – хьэршырщ».

Гъуэгунэр кІыхьами, кІэщІ дыдэу къащыхьужу, икъукІэ я нэгу зиужьащ, куэд яльэгъуащ.

ПцІыр сыткІэ щхьэпэ? Пэжщ, ягу иримыхьа куэди яльэгъуащ, ауэ ахэр сытым щыщ, зыхащІа гуапагъэм, игъащІэм ямылъэгъуауэ я нэгу щІэкІа дахагъэ кьомым, ямыщІэу къащІа псом елгытауэ! ЖыпІэнурамэ, хьэгъуэлІыгъуэ дунеплъэм я нэгу зыщрагъэужьа, зы-

щагъэпсэхуа къудейкъым, атIэ, я зэхэщIыкIым фIыуэ зэрызиужьар къагурыIуэжу, я щIэныгъэм куэд кыхэхьуат.

Унэм къэкIуэжа къудейуэ, тхьэмахуэ нэхъ дэмыкIыу, Кърымырэ Китайрэ хэгъерей къащыхуэхьуауэ цIыхуитI хьэщIэу къахуэкIуащ. Зы тхьэмахуэкIэ ягъэхьэщIащ: бгы лъапэхэм яшащ, псыкълъэхэри ирагълъэгъуащ, Гуэл щхьуантIэм, Псыхуабэ псы хущхьуэм, нэгъуэщI цIыпIэхэми яшэри, зрагъэгъэпсэхуащ, къалэ паркми я нэгъу зыщрагъэужьащ. ХьэщIэхэр щежъэжым саугъэт лъапIэхэр иратащ, езыхэри хьэщIапIэ яхуэкIуэну къелъэIуахэщ.

* * *

... Илъэси дэмыкIауэ, Натальерэ Алексейрэ сабиитI зэтIолъхуэныкьуэу къахэхьуащ: щIалэрэ хьыджэбзэрэ. Елизаветэрэ Володарэ щIалэ цIыкIуэ зэдагъуэтащ. А я гуфIэгъуэхэр зэгъусэу ягълъэпIащ. Нобэр къыздэсми, фIылъагъуныгъэр яку дэлъу, зы махуэ зэрымылъагъумэ, зэхуээзшу, зэхуээзамэ, щIэх зэбгъэдэмыкIыжыфу, зы унагъуэм хуэдэу зэдопсэу.

Апхуэдэу, щIалагъэм, гушыIэм кыхэкIыу, къайгъэншэ-хьэрэмыгъэншэу нэкIуIупхьуэ яIулъу къэзыкIухьа зэныбжъэгъуитIым, я насып къекIэрэхьуэкIри, гъащIэр къызыгурыIуэ щхьэгъусэ пэж тхьэм къахуигъэфэщащ, бын узыншэкIи къахуэупсащ...

АтIэ, аракъэ насып жыхуаIэжыр!

И акъылым, и щIэныгъэм, и зэхэщIыкIым мычэму зригъэужьу дунейм тэмэму тет цIыху псэ къабзэм, гува-щIэхэми, а насып жыхуаIэр фIэкIыпIэншэу къахукъуэкIынущ.

Аращи, хэти фымыбэлэрыгъ!

АДЫГЭБЗЭР САНСКРИТ ЛЬАПШЭМ И КЪЕЖЬАПШЭ?

Адыгэ Тенджыз (Мэржэхьу Мухьэмэд) Дзэлыкьуэ щыналгэм щыц Дзэлыкьуэ къуажэм 1943 гэм майм и 5-м къыцалгьуащ.

1959-1964 гэхэм Къэбэрдей-Балъкъэрым Радиовещанэмрэ телевиденэмкIэ и комитетым и хорым, къэрал уэрэджыпакIуэхэмрэ къэфакIуэхэмрэ я хорым щылэжьащ. 1964-1969 гэхэм ар щыпсэуащ Латвийскэ ССР-м и Даугавпилс къалэм. ЩэнхабзэмкIэ унэм и унафэщIу щытащ, «Электроинструмент» заводым и лэжьапIэ IэнатIэ зыбжанэм пэрытащ. Абы къыдэкIуэуи щеджащ Даугавпилс дэт музыкально-педагогикэ институтым, Ригэ щыIэ политехникэ институтым, ауэ щхьэусыгьуэ гуэрхэм къыхэкIыу абыхэм ящыц зыри къиухакьым. ГьэщIэгьуэныц; и япэ рассказхэр дунейм къызэрытехьар латышыбзэщ.

1969 гэм и Хэкум къегъэзэжри, «Кабардино-Балкарская правда» газетым и корреспонденту, иужькIэ а газетым и литературнэ лэжьакIуэу, къудамэм и унафэщIу, «Советская молодежь» газетым и редактор нэхьыщхьэу мэлажьэ.

КъищынэмыщIауэ, Мэржэхьу Мухьэмэд къиухащ КъБКъУ-р, Москва Горькэм и цIэр зэрхьэу дэт Литературэ институтыр, СССР-м и Госкином киносценаристхэмрэ режиссёрхэмрэ цаггэхьэзыр илгэситI курсыр. Ар хэтащ 1979 гэм тхакIуэ ныбжьыщIэхэм я 7-нэ союзпсо зэхуэс Москва щекIуэкIам.

1981 гэм Мухьэмэд хаггэхьащ ТхакIуэхэм я зэгухьэныггэм, 1982 гэ лгандэрэ Москва дэщ икIи щолажьэ.

Адыгэ лгэпкьым и бзэм, хабзэм, тхьидэм и къежьапIэр къэтIэщIыным яужь иту, Мэржэхьу Мухьэмэд хамэ къэрал зыбжанэм къыщыщIидзащ. Адыгэм и псэм, и дунейм, и философием и купцIэр къыщыунэхуа щыпIэмрэ зэманымрэ къылгьхьуэурэ абы къихутащ Индием и литературэбзэу къалгытэ санскритымрэ адыгэбзэмрэ зы лгэбжьэ яIэу. Мухьэмэд ириггэкIуэкIа лэжьыггэмкIэ къыбгуриггэIуэну хэтиц адыгэбзэм нэхьрэ нэхьыжь зэрыщымыIэр, уелэмэ дунейм лгэпкьыу тетьр къызытешьIыкIыжахэр абы иритсалгэу щытауэ хуеггэфащ.

Мэржэхьу Мухьэмэд и IэдакгэщIэкI гьэщIэгьуэным щыц пгыгьуэ фи пащхьэ идолгьхэ икIи дыщогугь абы къытшицэну, и мурадыфIхэр къехьулIэну, къэхутэныггэ телгьиджэхэмкIэ диггэгугIэну.

ИЛГЭС МИН 26-РЭ ЗИ КЫХЬАГГ ГЪУЭГУАНЭ

Иужьрей илгэсхэм щIэныггэм зыкьыхуриггээкIащ адыгэ дунеймрэ щэнхабзэрэ. Псалгэм папцIэ, Канадэм щыIэ Макмастер университетым и профессор Коларуссо Джон адыгэбзэр куууэ едж, кIуэдыжа убыхьбзэм, абазэбзэм, абхъазыбзэм, бжьэдыгьубзэм, шапсыгьыбзэм йолэжь. КъищынэмыщIауэ, нобэр къыздэсым щIэныггэм хуэмыггэкьарууа тхыггэжьхэм къоджэф ар, «Нартхэр» эпосыр инджылызыбзэкIэ зэридзэкIащ, США-м и Президенту щыта Клинтон Билл Кавказ IуэхухэмкIэ и чэнджэщэгьуу лэжьащ. Коларуссо и

кьэхутэныгьэхэр зытеухуар санскритымрэ адыгэбзэмрэ зэрызэкІуа-
лІэр кьэхутэнырщ.

ЩІэныгьэлІым археологием, бзэм теухуауэ езым иригьэкІуэкІ
лэжыгьэм кьищынэмыщІауэ, Гарвард университетым, Массачусетс
технологие институтым, Макмастер университетым щІэныгьэлІ гуп-
хэм зэман зэхуэмыдэхэм шрагьэкІуэкІа генетикэ кьэхутэныгьэхэ-
ри тегьэщІапІэ ещІ. Гималайхэм, Индием, Тибетым, Азие Курытым,
Урысейм, Европэм шыпсэхэм я генетикэр яджа нэужь, индоевро-
пейбзэхэм ирипсалгэ лэпкьхэм я цІыхухьухэм я Y-хромосомэм и
лІэужыгьгуэ хэхар Кавказым шыпсэу адыгэхэм ейм нэхь зэрытехуэр
кьыгьэлгэгуащ. Апхуэдэ дьдэщ цІыхубз геным и Іуэхури.

Бзэ щІэныгьэрылажьэхэм зэрыжаІэмкІэ, адыгэбзэр индоевро-
пейбзэхэм химыубыдэу щьхэхуэу кьогьуэгурыкІуэ. Апхуэдэ Іуэху
еплгыкІэщ иІар адыгэбзэмкІэ щІэныгьэрылажьэ цІэрыІуэ Кьумахуэ
Мухьэдини.

Коларуссо Джон кьихутащ адыгэбзэмрэ санскритымрэ зы лэаб-
жьэ яІэу, ахэр кьызытепщІыкІыжа бзэм ирипсалгэу щыта лэпкьыр
илгэс мин 26-кІэ узэлэбэкІыжмэ псэуауэ.

Дауи, щІэныгьэлІ куэд щыІэщ, ахэр зыщыщ лэпкьымрэ зэ-
рыпсалгэ бзэмрэ нэхьыжь дунейм темыту жаІэу. Адыгэбзэм нэхь-
рэ нэхьыжь щымыІэу щыжытІэм дежи, абыкІэ мыарэзы щыІэщ,
псалгэмакь куэди кьрахьэкІ. Ауэ, Канадэм щыщ, адыгэм зыкІи кьы-
гуэмыхьэ Коларуссо сыт и фейдэ щІы иупскІэ? Сыт хуэдэ кьэ-
хутэныгьэми Іэмал хэха иІэщ, бзэм и ныбжьыр кьызэрахутэр
зэгьэпщэныгьэкІэщ. Ар зи лэжыгьэхэм жаІэм сэ шэч кьытесхьэр-
кьым, ауэ сэри си Іуэху еплгыкІэ сиІэжщ...

«ТХЬЭ» ПСАЛГЭМ И ЩЭХУХЭР

ЗыплгыхьакІуэхэм, щІэныгьэлІхэм, сурэтыщІхэм кьалгыхьуэу,
нобэр кьыздэсым кьахуэмыгьуэта, тхыгьэжьхэм кьахэщыж щІыпІэ
телгыджэ Гималайхэм щыІэу жаІэ, Шамбалэ и цІэу. А щІыпІэм па-
сэрей санскрит фІэщыгьэу иІар ди зэманым Тибет шыпсэхуэр зэре-
джэм тохуэ – Агартхэщ (Агартти). Агартхэм и «тхэ-тхьэ» кІэухымрэ
адыгэбзэм «Тхьэ» псалгэм щІилгьхэ мыхьэнэмрэ (ДыкьэзыгьэщІа)
зыщ. Апхуэдэ зэгьэпщэныгьэ куэд кьыщыбгьуэтынущ алыдж,
шумер, аккад, хьетт, мысыр, мессопатамие лэпкьыжьхэм
кьащІэныжа тхыгьэхэм. Абыхэм ятеухуа лэжыгьэ куэд щыІэщи,
дыкьытемыувыІэми хьунуц, ауэ кьыхэгьэщыпхьэщ Тибетым, Ин-
дием, Непалым, Шри Ланкэм, Пакистаным, Афганистаным шып-
сэу лэпкьхэм санскритыр я бзэм лэабжьэ зэрыхуэхьуар, абыхэм
я тхьэцІэхэми «Тхэ-Тхьэ» кІэухыр куэдрэ зэрыпагьуэвр. Псалгэм
папщІэ, Вайкунтхэ – индуизмым кьыхэщыж тхьэм (Вишну) и жэнэт,
Йоговашистхэ – санскритымкІэ тха тхыль нэхьыжь дьдэ, тиртханка-
рэ – щихьхэм (буддэхэм) Тибетым зэрыщеджэр аращ, тхьэ пэлгытэ
жиІэу кьыкІыу.

Буддэхэм яхэтащ бзылгьхугьы: Малинатхэ, Сукхинатхэ... Кьыхэ-
гьэщыпхьэщ санскритымкІэ «тхэ», «бхэ», «дхэ» пкьыгьуэхэм зы мы-
хьэнэ зэращІэлгыр (Бхагавад Гита, Дхармсалэ). Пасэрей Мысырым

ялаш «Тхьатхьэ» псалгэ, тхьэхэм я тхьэж, тхьэ псори кызытехьукыжа кыкыу, адыгэм «Тхьэшхуэ» жыхуэтIэм хуэдэу. Апхуэдэщ **Бхагиратхэри**.

Тибетым щылаш **Нартанг** жыхуаIэ кьульшырыфыр (монастырь). Ар диным, щэнхабзэм, щIэныгэм я хэщIапIэ нэхь лъэрызехьэ дыдэу кьалгытэрт, абы и тхылъ хьумапIэм хуэдэ зыщIыпIи щыбгъуэтынутэкьым, езым и тхылъ тедзапIэ, еджапIэ иIэжт, сыт хуэдэ IуэхукIи чэнджэщрэ дэIэпыкьуэгъурэ щыбгъуэтынут. Сабийр ильэси 6-7 ирикьуа нэужь а IуэхущIапIэм иратырти, зэман куэдкIэ я адэ-анэхэр ямылгагъуу шапIырт, шагьасэрт. Адыгэхэми ялаш апхуэдэ хабзэ – я быныр аталыкьым ирагъэпIу, ирагъэгъасэу, и ныбжь нэса нэужь адэ-анэм кы-хуашэжу. Нартанг шапI цIыкIухэри, кьаным хуэдэу, IэпщIэлъапщIэу, хабзэ дахэ яхэлъу, унагъуэ псэушхьэхэм якIэлъыплъыфу, кьумым кьинамэ, я щхьэ зыхуей хуагъэзэфу ягъасэрт. Апхуэдэ гъэсэнпгъэ Нартанг щратащ Тибетым и унафэщIхэм я кьежьапIэ хьуа, **Тхамче** Кхьенпэ зыфIаща япэ Далай-ламэм (15-нэ лIэщIыгъуэм). Тибет и хуитыныгъэр фIэкIуэда нэужь Нартанг и Iуэхухэри зэхэзэрыхьауэ щытащ.

Кыхьэгъэщыпхьэщ адыгэбзэм хэт «нарт» псалэмрэ Нартанг фIэщыгэм и «нарт» пкыгъуэмрэ зэрызэкIуалIэр. Адыгэхэм «нарт» псалэм «кызызэрыгуэкI цIыхухэм пэIэщIэу псэу зауэлI лIакъуэ» кьрагъэкIырт, Тибетым щыIэ лъэпкьым «хьэршым щыпсэу гъэсакIуэ» кьрахырт. Индием я IуэрыIуатэм кызызэрыхьэщыжымкIэ, Кришна тхьэм и гъусэхэм «нарткIэ» йоджэ, уеblэмэ Анартэ (абхъазыбзэм ещхьэ) щыпIэми и цIэр кьрелуэ.

«Нарт» псалэм и зэхэлъыкIэр бджын щIэбдзэмэ, «арий» (лъэпкь) жыIэгъуэм утохьэ. «Ар» «арийм» и лъабжьэщ, «н»-р тибет псалэкIэм, «а»-р абхъаз псалэкIэм я нэщэнэщ. А псори и щыхьэтщ зэ IуплъэгъуэкIэ зэпэжыжьэу кьытщыхьуми, дызытепсалъыхь бзэхэм зы лъабжьэ зэралэм.

НэгъуэщI шапхьэхэр. «Шигадзе»-кIэ еджэу щIыпIэ щыIэщ Нартанг пэмыжыжьэу. «Ши-шы» псалэм а щIыпIэми ди дежи щииэр зы мыхьэнэщ. Апхуэдэщ «хуарэ» псалгэри. Тибет IуэрыIуатэм кьыхощыж Сосиош (гъущI шу) лIыхъужьыр – адыгэм Сосрыкьуэ (гъущI мывэм и кьуэ) жыхуэтIэр. КьыщынэмыщIауэ, а лIыхъужьытIым ягъэхьа лIыгъэри, я лIапIэри, я шыфэлIыфэри зытохуэ. «Сат» псалэм санскритымкIэ «пэж, шэч зыхэмыль» жиIэу аращ кьыкIыр. СызэреплъымкIэ, адыгэ IуэрыIуатэм кьыхэщыж Сэтэней гуащэ и цIэр кызытехьукIыжари аращ. Сыту жыпIэмэ, ар бзылхугъэ Iущщ, пэжым и тельхьэщ, теплгэ дахэ иIэщ. Гу лъытапхьэщ Хьэрэмэ Iуащхьэмрэ санскрит Харамэмрэ (тхьэхэм тыгъэу Iэщ щыхуаукI щIыпIэ) зэрызэтехуэми: «хьэ» – цIыху, Ра – Дыгъэм и тхьэ, «мэ» – тыгъэ, тын...

Санскрит псалгэхэмрэ фIэщыгъэхэмкIэ гъэнщIащ адыгэбзэр (е санскритыр адыгэбзэкIэ?!). Псалгэм папщIэ, андэгурэ: андэ (гандэ санскриткIэ) – удз, гурэ (гуру) – нэхьыщхьэ. НэгъуэщIу жыпIэмэ, удз нэхьыщхьэ. Гималайхэм щыпсэу лъэпкьэхэм пщIэ зыхуащI я хьэщIэ лъапIэхэм я Iэнэм андэгурэ хутрагъэувэ, абы цIыхум кьарур кьыхельхьэж, IэфIщ, ерыскьы гурыхьщ.

Дэ, адыгэхэм, ди гуцхьэ кьэкIыххэркыым, ди цIэхэм хуэдэ нэгъуэщI лъэпкьхэм я бынхэм фIашу. Индоевропеибзэм ирипсалгъэ лъэпкьхэм яIэщ дэ дызэса «адыгэцIэ» куэд: Хурирэт, Дэду, Нану, Тали, Лэлу, ТIыкьэ, Пакьуэ, ШытIэ, ТIэтIу, ТIатIэ, КIутэ, нэгъуэщIхэри. Псалгъэм и хьэтыркIэ, Адыгэ Республикэм и кьэрал университетым и профессор Пэрэныкьуэ КIутIасэ и цIэм санскритымкIэ «Тхьэ лъагъуныгы» жиIэу аращ кьикIыр.

Апхуэдэщ унагъуэцIэхэри: «Ашаб» псалгъэм санскритымкIэ «шы зыгъэхьу, зезыхуэ» жиIэу аращ, «Ашэбей», «Ашэбокьуэ» унагъуэцIэхэми лъабжьэ яхуэхьуар шыращ, Сэрахьэ – шабзауэ, Джэгъэт (Жигат) – Уахэ (Вселенная).

Псэкупсэр зи лъабжьэ егъэджныгыэ-гъэсэнныгыэ лэжьыгъэм зыщызгъэгъуээн щыщIэздза зэманым сэ сыщыпсэуащ Путтапарти (Индие Ипщэм), Сатъя Саи Баба гъэсакIуэм и хэщIапIэм. Ар сэ кьыздэIэпыкьуащ санскритыр джын щыщIэздзам. Сатъя Саи Баба махуэм тIэу, пщэдджыжьымрэ пщыхьэщхьэмрэ, санскриткIэ тха, индуизмэм и тхыгъэ лъапIэхэм (ведхэм) еджэрт, адыгэ пшыным и макьым ещхьу кьэIу Iэмэпсымэм дежьууэ, зэзэмызэ и макьым зригъэIэту. Ар япэ дыдэу щызэхэсхам, зысхуэмыгъэхьеижу сьзэщIэнат... Тезгъээжурэ ськIуэрт сэ а щIыпIэм, зы еджэгъуэ блэзмыгъэкIыу. Сэ абы щызэхэсх макьамэм си лъэпкь пшыналгъэр сигу кьигъэкIыжырт, иныкьуэхэм деж кьысщыхьурт адыгэбзэ кьэIуу. ИужькIэ кьызгурыIуэжауэ аращ: сыщыцIыкIум щыгъуэ зэхэсхат а макьамэр, ауэ ар «ведтэкьым», атIэ Нарт Сосрыкьуэ и пшыналгъэрат! Си анэмкIэ си адэшхуэ Жыбылэ Ислъам уэрэджыIакIуэ цIэрыIуэт, езым и IэкIэ ищIа шыкIэпшыным еуэу цытауэ жалэж. Ауэ сэ зэхэсхакьым: ар дунейм ехыжа нэужьщ сэ ськьыщальхуар. Абы и ныбжьэгъуу цытар Iэщыр Кьущхьэхьу зыхухэм ящыщти, гъатхэмрэ бжьыхьэмрэ си анэш кьуажэм кьыщыувьIэрт, Ислъам и шыкIэпшынэр кьыхуцIахьрти, кхъужьей цIагъым щIэсу еуэрт... ЕтIуанэ, ещанэ классрауэ пIэрэт сьздэкIуэр, ди насыпти, а зэманым пэщIэдзэ классхэр адыгэбзэкIэ ирагъаджэрт, Къамылыкьуэ щыщ ди егъэджакIуэ Къанкьул Адмир адыгэбзэр зыхуэмыгъэшэрыуэ, абы хуэжыажьэ цызэхихкIэ, адыгэ уэрэдыжхэр, нарт пшыналгъэр кьыхидзэрт. Адмир ткIийуэ кьызэрытщхьэщыгтам папщIэ фIыщIэ хузощI.

Ведхэмрэ Сосрыкьуэ и пшыналгъэмрэ я метрикэри, ритмикэри, аккордхэри зэтохуэ, зэхуэдэу хуиту, шэщIауэ, дахэу мэIу, цIыхум и псэм зрагъэгъэпсэху.

Абы теухуауэ сигу кьокIыж зауэм и ветеран, кхъухьлътэзехуэ Хьэщэ Хьээшэ кьIуэтэжу цыта хьыбары: абы зэригъакIуэ кхъухьлътэтер Беларусым и шэдылгъэ щIыпIэм бийм кьыщриудыхауэ, хуэмхуэмурэ щIилгъафэрт. КьригъэлынкIэ зыщыгугъын зэрымIэмрэ и уIэгъэмрэ емыгупсысын папщIэ, Хьээшэ иришэжыащ Сосрыкьуэ и пшыналгъэр. Ар зэгупсысыр псыщIэм зэрызыщIишэратэкьым, атIэ пшыналгъэм и ритмикэмрэ жыIэкIэмрэ зэкIэлбыгъэкIуэнырт. «Ауэрэ си гур кьызэрыгъуэтыжри, япэщIыкIэ зы Iэр згъэхьеящ, егъэдеяуэ узми, иужькIэ, етIуанэр. ИтIанэ псыщIэм ськьыхэпщыжу щIэздзащ», – жиIэжырт абы.

КъБКъУ-м и профессор ЩоджэнцЫкІу Нинэ щыхьэщІат Пут-тапарти. Абы иужькІэ хэкум дыщызэрихьэлІэжауэ хуэсІуэтат ведхэм ятеухуа си гупсысэхэр. Си гуапэ зэрыхьунщи, Нинэ сэрэ ди Іуэху еплъыкІэр зэтэхуаш: «ЩІэрэ, ведхэр шагъэзащІэм щыгъуэ ХьэІупэ ДжэбрэІил и симфониехэр зэхэсхуэ кысщыхьурт», – жиІащ ЩоджэнцЫкІум.

СщІэркъым ДжэбрэІил ведхэм едэІуами, ауэ абы и ІэдакъэщІэкІхэмрэ пасэрей тхаатэмрэ (ведхэм я ежью) зэщхь яхэлъщ.

ТІЭЩІЭХУА ДУНЕЙ ЕПЛЪЫКІЭМ И ЛЬЭУЖЬ

Шумер-аккад пасэрей тхыгъэхэм куэдрэ уащрохьэлІэ «Адапэ» псалъэм. Адыгэбзэми санскритми абы зы мыхьэнэщ щІэр: япэрей, псори кызытехьукІыжа адэ. Зи гугъу тщІы тхыгъэхэм кызыэрыщыгъэлыгъуамкІэ, Адапэр хуэм-хуэмурэ Адам хьуаш. Адыгэбзэми санскритми зэхуэдэу увьпІэрэ мыхьэнэрэ щалэщ «хьэ» псалъэмрэ, «уа/уэ»-мрэ. А тІур зы псалъэу кыщупсэлъкІэ, дунейм, гьащІэм, фІэщхьуныгъэм, философием купщІэ яхуэхьуэ цІэ кІэщІ – Хьэуа – къагъэщІ.

Адапэ псалъэр бзэ зэхуэмыдэхэм (пали, урду, телугу, каннада, хинди) цІэуи унагъуэцІэуи уащрохьэлІэ. Пэжщ, хьэрыпхэм Мухьэмэдыр, урысхэм Иваныр зэрыфІащым хуэдэу, куэдрэ къраІуэркъым, арами, пщІэ зыхуащІ цІэ лъапІэщ. Нэхь гьэщІэгъуэныжращи, сыт хуэдэбзэм ущримыхьэлІами, «гьащІэр зыхуа», «ЩІым япэу къитІысхьа» жиІэу аращ къыкІыр.

Индуизмэм тхьэ нэхьыщхьэу щы хэтщ: Брахмэ, Вишну, Шивэ. НэхьапэІуэкІэ Шивэ Адинатхэ цІэр зэрихьэу щытащ. Хатхэ-йогэр къэзыгъэщІыжар Адинатхэщ. НобэкІэ хатхэ-йогэмкІэ зыгъасэхэм я фІэщ хьури а Адинатхэращ. Къыхэгъэщыпхьэщ йогэр Іэпкъльэпкъым зэрызрагъэужь Іэмал мыхьуу, дуней тетькІэ, цІыхумрэ щІыуэпсымрэ зэрызэпыщІа къарухэм ятеухуа щІэныгъэ, философиие куууэ кызыэрежьар. Нобель и саугъэтыр физикэмкІэ зыхуагъэфэща, Къэрал Думэм и депутат Алфёров Жорес зэрыжиІащи: «ЩІыуэпсым и къарум, къыпкърыкІ гуащІэм и проценти 4-5-м дыщыгъуазэу аращ. КъежьапІитІым – цІыхумрэ щІыуэпсымрэ – я зэпылгыпІэращ мы гьащІэм и мыхьэнэр зыхэлъыр. А мыхьэнэр «хатхэ» псалъэ кІэщІымкІэ къалуатэ. Абы къыкІыр «цІыху-тхьэ» жиІэу аращ». КъызэригъэщІар апхуэдэущ, ЦІыхумрэ Уахэмрэ (Вселенная) зэи зэкІэщІэпх мыхьуну, гьащІэм и сыт хуэдэ щІыпІэм дежи щызэпхауэ.

Натхэхэм я хабзэр индуизмэм, буддизмэм, ислъамым, чыристан, къынэмыщІ динхэм, уеблэмэ цІыху зэхэтыкІэм хьыболъагъуэ. Псалъэм папщІэ, адыгэ хабзэмрэ натхэ хабзэмрэ укыигъэуІэбжьыжу зэтохуэ. КъызэрысщыхьумкІэ, «натхэ» псалъэм, натыхьуей лъэпкъым, Натхьуэ унагъуэцІэм зы лъабжьэщ, зы къежьапІэщ яІэр. Адыгэ хьэлщэныр, щІыхьыр, напэр хьумэным тетъэщІащи, абы сыт хуэдэ лъэпкъри динри тетъыфынущ, я фІэщхьуныгъэм зыкІи зэран хуэмыхьуу. 1990 гъэхэм «Адыгэ Хасэм» и унафэщІхэм ящыщ зы Китайм кІуэнути, КЫщокъуэ Алим ечэнджэщаш дауэ сазэрыхэтын хуейр, жиІэри.

– ДэнэкIэ умыгъэзами, адыгэ хабзэм тет, абы зэи зыщIыпIи ущы-щигъэуэнукъым! – жиIащ КIыщокъуэм.

Адыгэ хабзэр иджы къызэрытщыхур цIыхум хэлъыпхъэ хэл-щэнущ. Ауэ абыкIэ зэфIэкIыркъым: адыгэ хабзэр ди лъэпкъым и лъым хэтщ, и щыIэкIэ-псэукIэр, и дуней лъагъукIэр зыубзыхущ. Абы и дэтхэнэ Iыхъэми философии лъабжьэшхуэ иIэщ, лъэхъэнэ жыжьэхэм къыщожьэ, кIэрыплъхъэни гуэпхыни щымыIэу – купщIэрэ акъылкIэ гъэнщIауэ, дыщэ тажу дуней тхыдэм къыхолыдыкI.

Иджы, мы тхыгъэм къыхэдгъэща Шамбалэм деж дгъэээжынщ...

Нобэ СириекIэ дызэджэ къэралыгъуэр зытет щIым, Тигррэ Ефрат-рэ я TуащIэри хиубыдэу, пасэрей зэманым адыгэхэр зэреджэу щытар Щамщ. Языныкъуэ щIэныгъэлIхэм Шамбалэ фIэщыгъэм лъабжьэ хуащIыр «боло» псалъэращ, персыбзэкIэ «нэхъыщхъэ» кыкIыу, ди лъэхъэнэм ипэкIэ е 3-2-нэ лэщIыгъуэхэм Щамыр (Сириер) тепщэу щытауэ хуагъэфашчу.

Сэ нэгъуэщI еплъыкIэщ сиIэр. Индием я «Махабхаратэ» IуэрыIуатэм къыхощыж Самбхалэ щIыпIэ телъыджэр. КъищынэмыщIауэ, буддист, маздеан тхыгъэхэми уащрохъэлIэ Шамбхалэ псалъэм – Тхъэм и псэупIэм. ЗэрытщIэщи, адыгэбзэм «лэ» кIэухымкIэ псэупIэ кърагъэлыагъуэу аращ: къалэ, жылэ... «Бэ» суффиксым – куэд зэрыхур къраIуатэ: цIыхубэ, цыбэ.

А псоми уриплъэжмэ, гурыIуэгъуэ мэхъу Щамыр зэгуэр Хъуарэ Iэдэмрэ щыпсэуа щIыпIэу зэрыщытыр, Шамбалэ псалъэм и мыхъэнэр адыгэбзэм къыщIитIасэри аращ. ЖысIэну сызыхуейращи: адыгэбзэмрэ санскритымрэ пхузэгъуэмыхыну зэпхащ. Абы и щыхъэтщ Шамбалэм и етIуанэ фIэщыгъэ Агартхэри адыгэбзэкIэ зэрызэпкырыпхыфыр. Мы псалъитIыр къыщыунэхуа лъэхъэнэхэм зы илъэс мин бжыгъэкъым я зэхуакур. Езы Шамбалэ псалъэр Псыдзэшхуэр кыщыхъуа лъэхъэнэрагъэнущ кыщцежъар, цIыхухэм псым зыщахъумэу къуршхэм щихъэжам. Дызэрыщыгъуазэщи, Гималайхэмрэ Кавказ къуршхэмрэ псым щIихъуматэкъым абы щыгъуэ. Ауэ Агартхэ псалъэр Псыдзэшхуэр къэхъуным илъэс мин куэд ипэкIэ къэунэхуащ, шэч хэмылгу.

Иджыри зы щапхъэ. Санскритым хэтщ мыпхуэдэ жыIэгъуэ: «Джей-джей Боло Бхагаван Будда!» «Боло» – цIэрыIуэ, щытхъушхуэ зиIэ, «Бхагаван» – тхъэ пэлъытэ, Тхъэм и лыкIуэ жиIэу къокI, «джей-джей» – адыгэм «уей-уей» жыхуэтIэ хэлэтыкIыныгъэм ещхъу аращ. («Уей-уей, щытхъу зиIэ тхъэпэлъытэ Буддэ!»).

Адыгэбзэм хэтщ санскритым къыхэкIауэ цIэ зыбжанэ. Ахэр ищхъэIуэкIэ къитIуащ. Абыхэм ящыщц Болэ, Шорэ цIэри. Абхъазхэм Шамбэ унагъуэцIэ яIэщ. Ар Шамбалэ псалъэм зэрекIуалIэм си закъуэ хъункъым гу лъызытар...

А псом укъипсэлтыкIмэ, си щхъэкIэ наIуэ сщохъу адыгэбзэмрэ санскритымрэ зы лъабжьэ зэралэр, дызытепсэлтыхъа псори, едгъэкIуэкIа зэгъэпщэныгъэхэри абы щыхъэт техъуэу кызолъытэ.

Языныкъуэхэр кызоупщI санскритымрэ адыгэбзэмрэ апхуэдизу щызэтехуэкIэ, адыгэхэр Кавказым къэлэпхъуауэ, я лъахэр Гималайхэрауэ пIэрэ, жалэри. Дауи, дунейм зихъуэжыху, вулканхэр кыкIыху, щIыр хъеиху, абы и Iэгъуэблагъэм щыпсэу цIыхухэри

нэгъуэщI щIыпIэ Iэпхъуэрт. Адыгэ лъэпкъыр кыщыунэхуар, япэ тхыдэм кыщыхыхъар, ахэр кызытехъукIыжахэр кызытехъукIыжар кыпхуэхутэнукъым, ауэ адыгэбзэм хэтщ мыпхуэдэ жыIэгъуэ: уафэр щымыджэмыпцIэу щIыльэр щызэпцIагъащIэм. Абы утетмэ, адыгэм зэгуэр и нэгу щIэкIащ щIыльэр кыккъуэльыкIыу, уафэр Iугъуэм щIихъумауэ, зытет щIыр мыджэмыпцIэу икIи абы кыыхэкIыу, и хэщIапIэрихъуэжын хуей хъуащ. Гималайхэми, Тибет и Iэгъуэблагъэми щыпсэуагъэнущ, Кавказым деж адыгэр щепсыхын и пэ кыихуэу.

Адыгэбзэм, адыгэ хабзэм и лъэужь хыболъагъуэ хьэтхэм, кашкэ-хэм, шумерхэм, аккадхэм, вавилонхэм, мысырхэм, кIэщIу жыпIэмэ, пасэрей лъэпкъыжыхэм я тхыдэм.

IщхъэкIэ сызытепсэльыхъа псоми кыпысщэну, мы унэтIыныгъэм зезгъэужыныу, адыгэм и философием теухуа тхыль, фильм згъэхъэзырыну мурад сщIащ. Сэ нобэр кыздэсым си закъуэ сылэжъащ, зэдэкIакIуэхэри, гъуэгугъэлыагъуэхэри, егъэджакIуэхэри сэр-сэру къэзгъуэтурэ, пщIэкIэ зыдэзгъэлэпыккъуащ. Си мурадыр кызэхъулIэн папщIэ, инджылызыбзэр фIыуэ зыщIэ, санскритолог сытым дежи си гъусэн хуейщ, кыщынэмыщIауэ, Тибетрэ Гималайхэмрэ щыIэ къульшырыфхэм я дэфтэрхэм ухагъэплъэн папщIэ пщIэ щIэптыпхъэщ. Ара-щи, си закъуэкIэ нэгъэса хъунукъым мы лэжыгъэр, дэлэпыккъуэгъу сыхуэныккъуэщ.

КIэух псалъэ

Профессор Коларуссо зэрыжиIэмкIэ, санскритри адыгэбзэри кызытехъукIыжар зы бзэщ, цIыхум нобэ имыцIыху, кIуэдыжа гуэрщ. Ауэ, пэжыр пэжщ, зэгъэпщэныгъэкIэ къэлэуэта гугъэ къудейуэ аращ ар. Нобэм къэса, бзэ нэхъ жбы дыдэу къалыгтэ адыгэбзэмрэ санскритымрэ кызытехъукIыжам ирисалъэу щытар сыт хуэдэ цIыху лъэпкъыгъуэ? Арийхэра? Атлантхэра? Лемурийхэра? Абы и жэуапыр зымы ищIэркъым.

ФИэщ щIыгъуафIэр нэгъуэщI Iуэху еплъыкIэщ – санскритыр цIыхум кыгупсыса бзэщ, IэрыщIщ. Лъэпкъ зэхуэмыдэхэр зэрызэгурьIуэн, зэрызэпсэлъэн бзэ щхъэхуэ хуейт пасэрей унафэщIхэр, щIэныгъэлIхэр, къулыккъуэщIэхэр, диным и лэжыакIуэхэр. Санскритым и псалъэкIэ зэхуэмыдэхэри щыIэщ, пэжщ, ауэ санскритыр зи анэдэлъхубзэу зы лъэпкъи теткъым мы дунейм. Ауэ... адыгэбзэр адыгэ лъэпкъым и анэдэлъхубзэщ, нобэм къэсыфаш, зихъумэжаш. ЩIэныгъэлIхэм кызэрахутамкIэ, дунейм тетащ зы лъэпкъ лъэщ, бзэ къулей иIэу, икIи а бзэращ тегъэщIапIэ ящIар санскритыр щызэхэгъэувэм. А бзэр пасэрей адыгэбзэрауэ икIи ар санскритым нэхърэ нэхъыжыу кызолыгтэ.

Хэт ищIэрэ, сыщыуэнри хэлъщ.

Зэзыхъуэ **КЪАНЫКЪУЭ** Анфисэщ

Таурыхтэхэр

Шыбзыхуэмрэ дыгъужьымрэ

Жэщыбг нэсауэ шыбзыхуэ щлалэм шы гуартэр хиггэпщү тлуащлэм дэтт, мазэклэ хуати, жэщыр кфыфлт. Пшэ фыцлэжхэр уафэгум щызэрызехьэрт, языныкхуэхэр нэхь льягэу, языныкхуэхэр нэхь льяхьшэу. Пшэ нэхь льягэхэр цхьэхынэу Бецтоклэ пщырт, нэхь льяхьшэхэр кьаблэмклэ зэрыхьырт, уеплыну гьэщлэгьуэнт а пшэхэр зэрызэблэклым.

Жэщыбг зэрыфлэклы Бецтоужьым зыкыгьэуэблэцащ, зэщлэфиящ. Апхуэдизклэ ар жьы щлылэти, щлыфэм зэпхидзырт. Ауэ а жьы щлылэр куэдрэ кьепщакьым. Зы сыхьэт нэхь дэмыкхуэ абы уэс борэнклэ зыхуэжащ: жьыр, дыгъужь мэжэщлалэу, кьугьырт, уэс-укхуэм нэр игьаплэртэкьым. Борэным гуартэр щуубыдар губгьуэ тафэт, зыкхуэдзаплы зыггэпщкхуплы илэтэкьым, хьэлүцыдзхэм зы плэм кьыщрахуэклым ещхуэ шыхэр кьеклэрэхуэкхырт, зы шым и щхьэр адреим клэщлхуэрт, псори зыхэтыр я щхьэр зэраггэпщкхунт. Жьыр занщлэу кьепщэу щытамэ, уи насыпти, дэнэклэ зыбгьазэми уи нэклум уэсыр кьыщлхидзэрт. Шыбзыхуэ щлалэм гужьейгуэр кьыкхлэщлэзэрыхьат, жьым щимыггэтыжмэ, гуартэр ирихужьэу клуэдынкхлэ шынагьуэнт. Ауэ борэным щиггэтыжын дэнэ кьэна, щлиггэхуабжьэрт, дуней псор зэрипхуээн кьыпфлэщлү. Шыбзыхуэ щлалэм занщлэу и гум кьэкхыжащ пэмыжыжьэу щылэ уэтэр бгынэжар. Щлалэр шым шэсри, чы кьурагь кхыхь илыгьымклэ гуартэм яхэуэу щлхидзащ. Арщхьэкхлэ зэуэр луожри адреим йожаллэ, зы шым адреим шым зыкхуеггэпщкхуэ, ухуеймэ топклэ еуэ, заггэхьейну ягу илэкьым. Щымыхьум, щлалэр хылаггэ хуекхуащ. Шитл-щы зэкхлэрищлэри иришэжьащ, абыхэм я ужьым гуартэр иуващ, зы льябакхуэкхы шум зыкхыкхлэрамыггэхуу уэтэр бгынэжам нэскхлэ клуахэщ. Абы бэкхьышхуэ тетыр шыхэм жьыуггэуэджэ яхуэхуэащ, шыбзыхуэ щлалэми и шым уанэр трихри, луэм ириутхыпщхьащ. Щлалэм и гур щлылэм иубыдати клэкуакуэрт, уэтэрым пхьэ гьур щыбгьуэтынтэкхэ, пхьэ лэпллэ ин кьыщыпери, пщылэ бгынэжа бжэ зыхэмылтыжым щлыхьащ. Щлалэм щтауч-щтамылэт илыггери, чыху нэхь псыггэуэхэр, нэхь гьурхэр пщылэ жьэгум щызэтрилхьэри мафлэшхуэ ищлэщ, фыуэ зиггэхуэбэжри, гьуэмылэ тлэклуи илыггэти, едзэкхьащ. Клэщлү жьыплэмэ, щлалэм зэримыггэуэ и луэхур зэфлэуэвэжащ. Пщылэм зыбжанэ щлауэ цхыху щлэмысыжми, щлэуфэхэр нобэ иралхьам хуэдэу илът, шабий гьуэжь, шабэ хьужауэ щлэлът, пщылэр цыкхлүтэкьым, цхыху пщыкхлүтху щлэхуэнут, пщылэкум жьэгушхуэ итт.

Щлалэр фыуэ кьэхуэбэжати, и уанэр плэщхьагь ищлэри гьуэлъащ. И щлакхуэ фыцлэ инри зытрипхуэ, борэным и фий макьым щлэдэлүу щылыщ. Мафлэм иггэнэхуэ блынджабэм еплүу здыхэлтым, абы кьыльэггэуащ зы цхьэ ин шынагьуэ гуэр. «Мыр сыт гьэщлэггэуэн?», – жилэу щлалэр кьызэфлэтхысхьэрэ плэмэ, дыгъужь зэрамыщлэж пщылэм кьыщлэоплэри щыггэщ. Щлалэм хуабжьэу иггэщлэггэуащ – «сыту гуфл илэ мы дыгъужьым, зы фочыжь слыггэмэ, а уи нэжэ укхы-

зэрызэплъыр кысхунтэкъ!» Абы кыфІимыгъэкІуу щІалэм зигъазэри гъуэлъыжаш. Дыгъужьыр кыщІэкІуари къехъулІаш; щІалэр здэщылъыр хуиту зригъэлъэгъуаш. И жьэр ину иущІри хуцхъаш, щэтащ, и бзэгу кІыхъыжьыр къридзри зыІурыбзеящ, щІалэм щхъэкІэ и Іур ушкІуашкІуэрт, и гурыІупсыр зэрырикъухыр плъагъурт.

Мыужьыхыжауэ пщыІэкум иль мафІэшхуэм щышынерт ахъумэ, щІалэр зэІуридзэным хуэпІащІэрт, и теплъэ къудейм кыбжиІэрт ар абы и ныбэм илъу кызэрилъытэжыр. Щхъуэжь гуартэм яыхъэн шынери, «шыхъуэр жеямэ, ари срикъунщ», – жиІэри арат мурад ушІар, ауэ абы зэраукІыну сэр кыиулъэпхъэщу кыщІэкІащ. А дыгъужьыжым игу фІы зэримылъыр щІалэми кыгурыІуат, ауэ и мурадт абы щышынэу зыкъримыгъэлыагъуну. Щхъуэжь щІалэм йоплъ, мафІэмкІэ йоплъэкІыж, гъуэлъыпІэмкІэ кІуэн хуэдэу зещІ, ауэ мафІэм щошынэри, къокІуэтыж. ИтІанэ, къэхъуари къэщІари щІалэм кыгурымыІуэу, щхъуэжь игъазэри щІэкІыжаш. «Иджыри кыт-ригъээзну кыщІэкІынт а слъагъум», – игу къэкІащ щІалэм, къэтэджри пхъэ дзакІэхэр тІэкІу эщІигъэстащ. Шыбзыхъуэ щІалэри, апхуэдэ куэд зыльэгъуа гуэру кыщІэкІынти, и щхъэр зытелъа уанэмкІэ и лъакъуэр игъазэри, и щхъэр лъахъшэу, лъакъуэр лъагэу гъуэлъыжаш, пщыІэбжэмкІэ хуиту плъэуэ, дыгъужьым адэкІэ ищІэну пэплъэу.

Дыгъужьыжьыр дакъикъипщІ нэхъыбэ къэмыгувэу псыр кыпыжу пщыІэм хуэмурэ кыщІыхъэри, мафІэм зыпэриутхыпщІащ, ауэ мафІэр инти, псори хуэгъэункІыфІакъым, къэнам иджыри пщыІэр игъэнэхурт.

Щхъуэжьыр щІалэ хэлъым еплъащ, пщыІэр зэпиплъыхъащ, ауэ дзыхъ ищІакъым щІалэм теуэну: пщыІэр фІэнэхуІуэт. Ар хуэмурэ икІуэтыжри, щІэкІыжаш. ЩІалэм иджы кыщІат дыгъужьыр зыхуейр икІи зыхуигъэхъэзыращ ар кызэриубыдынум. Нахъутэ лей иІыгъыр псынщІэу кыщІэри щІакІуэ щІагъым щІилъхъащ. Дыгъужьыр, япэм нэхъэрэ нэхъ псынщІэу, къэкІуэжаш. Хуэмурэ пщыІэм кыщІыхъащ, аргуэру псыр кыпыжу, пІыщІауэ кыщІэкІынт, кІэуакуэу. СыткІи мыпІыщІэнрэт, бжыыхъэ жэщ щІыІэм тІэунейрэ псым зыщІигъэуат. Хуэмурэ мафІэм екІуалІэри, аргуэру зыпэриутхыпщІащ, мафІэ къэнэжар игъэункІыфІри, пщыІэр, нэм кыщІэІэбэр умылбагъуу, кІыфІ хъуащ, щхъуэжь хуэмурэ, лъэ макъ иримыгъэщІурэ, щІалэм бгъэдыхъащ. ЩІалэми и бэуэныр нэхъ мащІэ ищІауэ мэдаІуэ, «и пІэм и деж щыту пІэрэ, хъэмэрэ кызбгъэдыхъа? – жиІэрт игукІэ. – Си лъакъуэмкІэ къэлъам сыхурикъунт, ауэ си щхъэмкІэ зыкыстридзэмэ, нэхъ гугъу сыдехъынущ». ЩІалэр зыкъуэгушхукІыр и щІакІуэращ, ар апхуэдизкІэ быдэщи, хъэм и дзэр пхыкІынукъым. Дыгъужьыр щІалэ щылъым бгъэдыхъауэ йопэм, йодаІуэ, и щхъэр здэгъэза лъэныкъуэр кыщІэну. ЩІалэм апхуэдизкІэ зиушэхуащи, бауэу пщІэнкъым, щхъуэжь гугъу ирегъэхъ, щІалэм и щхъэр здэгъэзар кыхуэмыщІэу.

Дыгъужьыр мызэ-мытІэу ирихъэлІауэ кыщІэкІынт цІыхум и щхъэр нэхъ лъагапІэмкІэ щыІэу жей зэрыхабзэм. Дыгъужьым зигъэ-лъахъшэри, пІэм хэлъым и лъакъуэр здэщыІэ лъагапІэмкІэ и жьэр ушІауэ зидзащ. ЩІалэм и лъакъуэр щІакІуэм зэрыкІуэцІылыу и жьэм

жъэдиукІэри, и жъэкъыр быдэу иубыдащ, апхуэдизкІэ гужьеяуэ икІи быдэу иІыгъти, щхъуэжъ хуэмышэчыжу гурыму щІидзащ. ЩІалэм хуабжъу и кІэныр къикІат, дыгъужьыр и лъапэмкІэ кыщыщыхутам. НэгъуэщІу хъуамэ, къэхъунур гурыІуэгъуэт.

Дыгъужьыр танэ хуэдэу гъумыщІэт, ауэ шыбзыхъуэри ІэпцІ-упцІтэкъым, зэрысекъуэрэ, сытми, щІалэм и насып текІуэри, дыгъужьым нахъутэр пщІэхилъхъащ, и жъэ зыщышынар зэтрипхащ. Дыгъужьым и жъэр щызэтемыкІыжым, сыт ищІэнт, Іэсэ хъуащ, щІалэм щІакІуэр къытрихыжри, щхъуэжъ пщыІэкум ит пкъом ирипхащ. Ар зыуэ Іэсэ хъуати, и напІэр къыщридзыхкІэ, ныжэбэ къахъа нысащІэу фІэкІа пщІэнтэкъым. ЩІалэр щІэкІри пхъэ гъур ІэплІэшхуэ къыщІихъащ, «Уэ бгъэункІыфІами, сэ щІэзгъэнэжынщ, щхъуэжъ, иджыпсту узгъэхуэбэжынщ, тхъэмыщкІэжъ, мэл кІапэ мащІи кыпыпчагъэнкъым мы уи пэ кІыхыжъымкІэ, – жиІэурэ дыгъужьым епсалъэрт. – Догъуэ, уэ укыстекІуамэ, алъандэрэ а уи ныбэжъым сипкуатэкъэ? ИтІанэ, дыгъужьыр мафІэм щышынэ хабзэт, уэ дэнэ укыкІат умышынэжу? Сэ насып сиІэти, сыжеятэкъым, ахъумэ си къупщхъэхэри зэхэбгъэащэу сыпшхатэкъэ? Лей зезыхъэр дыгъужь пэлъытэщ, жыхуаІэр мис уэ пхуэдэщ, зэи лей зехъэн хуейкъым, зэхэпха?»

Иджыри нэху щатэкъым, шыбзыхъуэ щІалэм и къэрэгъулыр епхагъэххэти, гъуэлъыжри ІэфІу жеящ, къульшыкъу хухъукІэ. Дыгъужьыжъым нэху зэригъэщам хуэдэу узижагъуэм иугъэщ. Пщэдджыжъыр бзыгъэт, зыри пэмышлѳауэ уэсыр куууэ къесати, ухэплѳамэ, нэр тепщІыпщІэрт, шыхэри бэкхъым къыщІэкІауэ, лъакъуэкІэ уэс куур къратхъуэрэ фыщІэхэрт. Асыхъэтым щІалэм и плъырэгъу Хъэжбарэ къытехъащ.

– Шхошх апций! Тобэ ярэби, сыгуоуэрэ си макъыр икІаи, нышэдибэ лъандэрэ сыплѳохъури узгъуэтыркъым, мыбы нэскІэ щхъэ укъэкІуа!

– Сэ сыкъыщІэкІуар пщІэнт, уэ насып уиІэти, ныжэбэ уплѳыракъым, ахъумэ Іуэхум ухэкІуэдэнкІэ шынагъуэт.

– ЛІо къэхъуар, жьы къызэрепщара? КъуажэмкІи къепщащ а жьыр, унащхъэм бгъэн къытринэжакъым, хуабжъу Іисраф ищІащ, уэр щхъэкІи сымыгузавэу къэнакъым, шыхэр ирихужьэрэ зыщІыпІэ щы-хумэ жьыІэри.

– Уэлэхъи, жьыбгъэми зыгуэрурэ дыкъельынтэмэ, ауэ нэгъуэщІу зыгуэр къыстеуати, мис ар нэхъ гъэщІэгъуэнт.

– Сыт къыштеуар, хъэІуцыдз?

– ХъэІуцыдзым уи насыпти. Зы хъэ закъуэт, накІуэт, моуэ пщыІэм ныщІыхъэт.

Хъэжбарэ пщыІэм щІыхъэри, мо домбейр, и пэм кІапсэр кърихыну лъакъуэкІэ епІэстхъыр, къэтэджауэ зэрилѳагъуу, къэуІэбжъри къыщІэжыжыну хуежъат, ауэ быдэу епхауэ щилѳагъум, укІытэри, къызэтеувыІэжащ.

– Мыр лІо, гъуэгу мыгъуэм ежъэн, мыр дэнэ къипха? Мыр сыту псэущхъэшхуэ. Мыбы дауэ укъела?

– СлъэкІыу ськъела, ар къыщызубыдам зыуэ скъузырти – хъэ-физым Іэрыхъар икъузынтэкъым апхуэдэу.

– Си фІэщ хьуркьым мыр зи инагьыр лы закьуэ кьарукІэ упхауэ, хэт мыр кьыбдэзыубыдар? Е кьэубыда хьэзыру урихьэлІа?

– Уи адэм и бынщ дыгьужь кьэубыду гьуэгум кьызэрытранэн. А дыгьужьыр сэ хьэлэлу кьэзмылэжьам си Іуэхущ.

– Хьунщ, хьунщ, уи насып нэхьыбэ ухьу, согушыІэри аращ, фІэбгьэжу и фэр тепхыну?

– Хьэуэ, зыкьомрэ сримыджэгуауэ фІэзгьэжынукуьым, псэууэ кьуажэм сшэнурэ, зилІхэм щымышынэ физхэр езгьэгьэшыненущ.

– Уэлэхьы, физ мышынэнур дыгьужьыгьуэм идзи мышынэн.

– Ньжэбэ мы дыгьужьыр мы пщыІэм кьыщыщІэплъам си фызым езгьэлъэгьуакІэщэрэт, си Іуэхут ар мышынэмэ.

Арати, шыбзыхьуитІыр гушыІэнкІэ ирикьуа нэужь, аркьэным щхьуэжь кьыкІэрищІэщ, лъэрыгьэпсыфэм щІидзыжри, кьуажэм кьыдришеящ чачэу. Езы щІалэр нэхь кьуажапщэти, кьуажэкІэм щыщІэдзауэ кьуажапщэм нэскІэ дришеящ, хьэуэ жылэм дэлыр кьызэщІигьэвауэ. А кьуажэр зэрытІысрэ зэуэ зэдэбэнагьэнтэкьым апхуэдизыхьэ.

Тхэмахуэ энкІэ щхьуэжь шыбзыхьуэм и пщІантІэ епхауэ дэ-тащ, жылэр плъакІуэ кьыхуэкІуэу. ИтІанэ ар иукІыу и фэр и щІалэ закьуэм джэдыгу хуищІыну и гугьащ, ауэ щІалэ цІыкІум идакьым, «псэкІуэдщ», – жиІэри. Щхьуэжь епхауэ, ауэ унагьуэхьэм хуэдэу сабыр хьуауэ иджыри шыбзыхьуэм и пщІантІэ дэтщ. Фи фІэщ мыхьумэ, фыкІуи фыплъэ.

Лыжь цІыкІумрэ дыгьужьымрэ

Зы дыгьужьыжь гуэр кьуажэм кьеуэсауэ кьакІуэрт. Зы жэци дэкІыртэкьым а дыгьужьым унагьуэ гуэр имыгьэунэхьуу. Е зы мэл ихьынт, е зы жэм иукІынт. Арати, есар гугьукьэ, жэщ мазэхэ кІыфІу зыкьыхуигьазэри, щхьуэжьыр кьуажэм кьыдыхьащ, хадапхэхэр нызэхиущыхьщ-кьызэхиущыхьри, зы чэт цІыкІу кьигьуэтащ, мэл зыбгьупщІ щІэту. Чэтым ихьуреягькІэ неущэкІащ, кьеущэкІащ, ауэ щІыхьэпІэ игьуэтакьым. Сыт ищІэнт, дыгьужьыр мэжэщІалэт, мышхэну Іэмал иІэтэкьым.

Дыгьужьым и гугьар аратэкьым: е бжэмкІэ щІыхьэу, е чэтыщхьэмкІэ зыкьыригьахуэу зыхуей зыІэригьэхьэу кьыщІэкІыжыну арат и мурадари, арщхьэкІэ кьехьуллакьым, чэт блыныр лъагэти дэпкІеифакьым. БжэмкІэ зидзри – нэхьейжт: былым зэрыт Іуэм упхыкІыу чэтым ущІыхьэн хуейт. Мис абы дыгьужьыр хуейтэкьым. Щхьуэжь кьызэралъагьуу, былымхэм дунейкьутэж кьаІэтынут. Щымышьум, чэт щІыбагьымкІэ щІэтІыкІ кьыщыхуищІри, чэтым щІыхьащ. ЗдыщІыхьар щхьуэжь зыхуей дыдэм хуэдэт: мэлу зыбгьупщІ щІэту, чэтыр цІыкІурэ кьэжыхьыпІэ ямыІэу. Дыгьужьым кІапэ фІэфІкьэ-тІэ?! Зы мэл кьэмынэу я кІапэр кьышиудурэ мо мэжэлІам имыгьэныщкІуу иригьэлъэтэхащ. Ушхар Іуэхут, а пшха кьомыр зэрыль ныбэр узэрыпщхьа щІэкІыпІэ зэвым кьиплъэфыжын хуейкьэ? Мис абдежщ щхьуэжь гугьу щехьар. Сымышхагьащэрэт жригьэІащ. Ерагьпсэрагьыу и ныбэр кьырилъэфыжри, кьуажэм дэущыкІыжыну ежьащ. АрщхьэкІэ мо нэпсейр чэф хьэлъэм хуэдэт: щІихуэрт, лъэпэ-

рапэрт. Сытми, ерагькІэ, и псэр кьуажэ щІыбым нихьэсщ, абдеж зы пабжьэ тІэкІу кьыщиґуэтри, хэтІысхьащ. КІэху кьиицІати, щхьуэжь мурад ищІащ абдеж хэлъу жэщ игьэхьуну.

Дыгьужьым шэджагьуэнэужь хьухукІэ зигьэпсэхуащ. Абдеж ирихьэлІэу щакІуитІ я хьэхэри я гьусэу, кьуажэм кьыдэкІащ. ЩакІуэхьэхэр мэкІэ бзаджэкьэ, дыгьужьым и мэр хьэхэм кьащІихьащ икІи занщІэу мэр кьыздикІым ирахулІащ, щхьуэжь зыхэс пабжьэ тІэкІур абыхэм кьаувыхьащ. Дыгьужьыжьым зимыгьэхьейуэ щыст, фэ нэхь шынагьуэ щымыІэмэ, гугьукьым, жыхуиІэу. ЩакІуэхэр нэри, я фочхэр кьагьэпкІащ, арщхьэкІэ пабжьэм хыхьэн мэшынэхэр. Дыгьужьми кьыхэкІын игу илтыххэкьым, иджыри и ныбэр щІагьуэу тІысакьыми, сыхэкІым кьыслъэщІыхьэнущ, жеІэр игукІэ. ЩакІуэхэр пабжьэм фочкІэ хэуэу щІадзащ, тхьэ имыІуам хэслам кьыхэкІынщ, жалэри. Щхьуэжь пхущысыжынт, фоч уэ макь зэхихауэ! Кьэмытэджу, кІыхьу зэрыщылтым хуэдэу, кьыхэпщри, щакІуэхэми хьэхэми ямылбагьуу зыкьомрэ пщащ. Пабжьэм ІукІуэта нэужь, кьэтэдджри и кьару кьызэрихькІэ щІэпхьуащ. ЩакІуэхэр тІэу-щэ пабжьэм хэуа нэужь, кьащІащ абы зэрыхэмысыжлар. Хьэхэр памэу яутІыпщри, мыгувэу дыгьужьым и лъэужь техьащ икІи куэд дэмыкІыу ар кьальэгьуащ.

Дыгьужьыр здэжэм, зы лЫжь цІыкІу, кьэп гуэри и блэгущІэм щІэлъу, лъэщІыхьащ.

– Уей-уей! Жьыщхьэ махуэ хьун нэхьыжь, гущІэгьу кьысхуэщІ, щакІуэхэр си ужь итщ, сэ сешащи сомэх, зи уз кІуэдын! Сэри алыхьым сыкьыгьэщІащ, хэт ищІэрэ, дунейр инщ, сэбэп сыпхуэхьужынкІэ мэхьу, а уи кьэным сигьапщхьи щакІуэхэр блэкІыхукІэ сыхь, жьыщхьэ махуэ хьун!

– Хьунщ, апхуэдэу Іейуэ ущылбаІуэкІэ, кьипщхьэ, – жеІэ лЫжь цІыкІум, – ауэ фи лъэпкь дунейм тетыхукІэ зэран фыкьытхуэмыхьуну псалъэ кьызэт.

– Хьунщ, хьунщ, хьунщ, – сыткІи арэзыщ щхьуэжьыр.

Арати, лЫжь цІыкІум дыгьужьыр кьэным иригьэТІысхьэри адэкІэ ежьэжащ, дакьыкьэ дэмыкІыу щакІуэхэри нэсащ я фочхэр гьэпкІауэ.

– Гьуэгуужь апщій, тхьэмадэ. Сыту ухьэлбафІэ? Ярэби, дыгьужь умылбагьуауэ пІэрэ?

– Хьэуэ, хьэуэ, сэ дыгьужь си лажьэкьым, сешащи солІэр. Щхьэлыр жьыжьэу пІэрэ иджыри?

– Хьэуэ, куэд иІэжкьым, укьэсащ, гьуэгу махуэ. Жэщ кьэс жылэр зыгьэунэхьу дыгьужь кьетхужьати, моуэ и щхьэфэм дыкьытепльауэ тфІэкІуэдащ.

Шухэр щІэпхьуэжащ дыгьужьым лыхьуэну. ЛЫжьри и псэр пыхуу ешащ, адэкІэ кІуэжыфыркьым.

– КьыкІыж иджы, хьунщ, – мэтхьэусыхэ лЫжь цІыкІур. Дыгьужьыр кьэным кьипщыжащ.

– Гугьуехьыншэ тхьэм уищІ, гугьу укьыздехьащ, ауэ узмышхьу хьунукьым, нобэ фІы щамыщІэ дунейщ дызытетыр, себгьэукІын хуеящ, – кьыхудопплей и фІэцу дыгьужьыр.

– Іэу! Ар лІо а жыпІэр, дауэ уи жьэм кьекІуа усшхынщ жыпІэу? – зэхихыр и фІэщ хьуркьым мыдрейм.

– Араши, сумыгъэгузавэу зыщых щыгъыну пщыгъыр, тыншу усшхын щхъэкІэ.

– Сыт сщІэн, ирехъу апхуэдэу, – хоплэ лЫжь цЫкІур, – ауэ зыкІэ сынолгъэІунут: псэущхыищ дахуэзэхукІэ дыгъакІуэ, абыхэм Іуэхур зытетыр яжетІэнци, пшхыну хуэфашэщ жаІэмэ, сыарэзыщ.

Дыгъужьымрэ лЫжь цЫкІумрэ гъуэгу теуващ. КІуэм лъейм, кІуэм лъейуэрэ зы уэтэр пщыІэжъ гуэрым техъащ. Уэтэрым зы пщІэгъуалэжъ тетт.

– ІуэхуфІохъу апщій, шыжъ!

– Уэ фыпсэу апщій, феблагъэ.

– Ди Іуэхур тхузэхэгъэкІ, – къригъэжъащ лЫжь цЫкІум. – Мы дыгъужьыр яукІыну щакІуэхэм къахуу, къызбгъэдэлъадэри къызэ-лгъэІуащ сумыгъэукІтэм сыпщхъэпэжынт, жиІэри. НтІэ, мы къэным изгъапщхъэри, къезгъэлащ. Иджы къызгъэпщыжаши, усшхынуц жеІэри къызонькыуэкъу. Сишхыну схуэфашэ хъмэрэ схуэмыфашэ?

– Пхуэфашэщ. Сэ си щІалэгъуэм мэл гуартэр схъмэу, нэху щыху сымыжейуэ къэрэгъулу сыщытащ. Иджы жьы сыхъуати, чэт нэщІым сыкытранэри, езыхэр ежъэжаш. ФІы щамыщІэж зэманщ, уишхыну пхуэфашэщ, емынэм узэрихуэрэт, щхъэ иумыгъэукІарэ?

ЛЫжьым и гум фІы щыщІэнт, мэгүІэ, дыгъужьыр мэгүфІэ, ежъа-хэци, ещанэм ирихъэлІэжым зэфІэкІащ. Еуэм кІуэм, еуэм лъейуэрэ, куэдрэ кІуа, мащІэрэ кІуа. ЗдэкІуэм, плъэри, зы бажэжъ цЫкІу гъуэ-гум зэпрыжу къалгъэгуащ. Уэхъэхъей, уэтэтей! КъэувыІэ, бажэ махуэ хъун!

Бажэр къэувыІащ.

– ЛІо фызыхуейр, сэ соплащІэр!

– Дызыхуейращ, зи щІыхьыр ин бажэ, уи акъыл жанымкІэ мы ди Іуэхум къытхухэплэ. Мы дыгъужьыр щакІуэхэм кърахужъауэ яукІыну къээгъэнащ, мы къэным изгъапщхъэри. Иджы къызгъэпщы-жаши, усшхынуц жеІэр. Сишхыну схуэфашэ хъмэрэ схуэмыфашэ?

– ХъэдэгъэщІ ухъуи, щымыхъужми нэхъ екІуІуэу пщІыр бупсыр-тэкъэ, – ину дыхъэшхащ бажэжъ цЫкІур.

– Хъэуэ, хъэуэ, ар пэжщ, – жиІащ дыгъужьым, – къэным сри-гъапщхъэри сыкыгъэнащ.

– АтІэ, ипщхъи сыгъэлъагъут. – ЛЫжьым къэныщхъэр иубыдри, зымыІэжъэу дыгъужьыр абы ипщхъащ. – Мес, мес, уи кІэр къощри-тІэ, зыри къимыщу ихуэу жыпІати!

– А си кІэри къыкуэт и фІэщ хъун папщІэ бажэм, – зызэфІегъап-щхъэ щхъуэжъ.

– Мис иджы хъуащ, и щхъэр быдэу пхэт, – жи бажэм. ЛЫжь цЫкІум къэныщхъэр быдэу ипхащ. – Еуэ иджы! Ущымысхъу еуэ! А уи хъмкІутІей башыр зэпыудыху еуэ!

Дыгъужьыжьыр куцІым хуэдэу ириуцэбыхъащ. «Хейм и лгыр ха-мэм ещІэжъ», – жиІэри бажэр щІэлпхъуэжаш. ЛЫжь цЫкІури гуфІэу къэкІуэжаш.

Адыгэ къэкIыгъэцIэхэр

Губгъуэжъауэ – Спаржа аптечная.

Ильэс зыбжанэкIэ къэкI удз лIэужьыгъуэщ, и лъагагъыр *m* 1-1,5 мэхъу. И пкъыр занщIэу докIей, езыр жыгым ещхъу баринэ дахэщ, тхьэмпэ теткъым, ауэ къудамэ инхэри цIыкIухэри щхъуантIэщи, абыхэм ягъэзащIэ тхьэмпэхэм я къалэнхэр. Гъэмахуэм къудамэ зэхуакухэм гъэгъа цIыкIухэр къыщыпедзэ. И лъабжьэр гъумщ, куууэ йокIых. Бжьыхэм ирихьэлIэу и жылэхэр, джэдгъалIэм ещхъу зэхэтхэр, плыжью мэхъу. МэкъупIэхэм, хъупIэхэм, мэз лъапэхэм, джабэхэм къыщокI. И пкъыр, щыцIынэм деж, букъэбзу пшхы мэхъу.

Губгъуэматэкхъуей – Хатъма тюрингенская.

Ильэс зыбжанэкIэ къэкI удз лIэужьыгъуэщ. И пкъыр занщIэу, *m* 2-м нэсу докIей, лъабжьэ гъум ищIыр куууэ йокIых. И тхьэмпэ хуэхурейхэм лэдэх мащIэ яIэщ. Гъэмахуэм къэкIыгъэм и щхьэкIэм гъэгъа пшэплъыфэ къыпедзэ. Жылэ ищIхэр, матэкхъуейм ещхъу, зэкIэщIэсщ. МэкъупIэхэм, псэупIэхэм я гъунэгъуу, губгъуэхэм къыщокI. Бжьэм фокъыпах, хуцхъуэгъуэу адыгэхэм къагъэсэбэп.

ГубгъуэмэракIуэ – Земляника.

ЛIэужьыгъуэ зыбжанэу гуэша, ильэс бжыгъэкIэ къэкI къэкIыгъэ лъэпкъыгъуэщ. И лъагагъыр *см* 10-20 мэхъу, лъабжьэжъ ещI. И пкъыр щIым щылтц е мащIэу зыкьеIэт. КIы кIыхь зиIэ и тхьэмпэхэр тхьэмпэ цIыкIу щырыщу зэхэтщ. Гъатхэм гъэгъа хужьы 5-10, зы Iэрамэу зэдэщIыгъуу, къэкIыгъэхэм къапедзэ. МэракIуэ къышыкIэхэр гъэмахуэм плыжжьыфэу мэхъу, цIыхухэм къащып, шхыныгъуэ къыхащIыкI. Губгъуэхэм, хъупIэхэм, мэкъупIэхэм, мэз лъапэхэм, хуейхэм, дыгъафIэ, дыгъэмыхъуэ джабэхэм къыщокI.

Губгъуэпхъ – Тмин кавказский.

Зи лъагагъыр *см* 15-м нэс удз цIыкIуц, ильэс зыбжанэкIэ мэпсэу. Июньым ирихьэлIэу гъэгъа хужь цIыкIухэр, Iэрамэ хурейуэ зэхэту, къыпедзэ, и тхьэмпэхэм зэгуэбза куэд яIэщ, и лъабжьэр куууэ екIыхырккъым. Iэщым фIыгуэ яшх. Къуцхьэхъу хъупIэхэм, бгыщхьэм щыIэ мэкъупIэхэм къыщокI. Адыгэхэм, абазэхэм (псом хуэмыдэу Къуцхьэхъум щыIэ Iэщыхъуэхэм) шхыным халъхьэ.

Адыгэхэр нэгъуэщI зы къэкIыгъэми (Тмин обыкновенный) губгъуэпхьэкIэ йоджэ. Ар Къуцхьэхъум апхуэдэу щыкуэдкъым. Нэхьыбэу ущрохьэлIэ щIыпIэ лъахьшэхэм, мэкъупIэхэм, мэз лъапэхэм, губгъуэхэм. Мы губгъуэпхьыр ильэситIкIэ фIэкI псэуркъым. Япэ ильэсым къэкIыгъэм, пхьым ещхъу, тхьэмпэ зэгуэбза куэд, лъабжьэ гъум-кIыхь ещI. ЕтIуанэ ильэсым зи лъагагъыр *см* 50-100-м нэс пкъы къыдэдз, гъэмахуэм ирихьэлIэу гъэгъа хужьхэр е пшэплъыфэхэр удз щхьэкIэм, хурейуэ зэхэту, къыпедзэ. Жылэхэр гъэмахуэм мэхъу. ЦIыхухэм куэд щIауэ мы губгъуэпхьым и тхьэмпэ, пкъы цIынэхэр, жылэхэр шхыныгъуэхэм халъхьэ. КъэкIыгъэм мэ дахэ къыкIэрех, эфир хэлыщ.

Губгъуэудзщхьэгъуэжъ – Пижма обыкновенная, полевая рябинка.

Ильэс зыбжанэкIэ къэкI удз лIэужьыгъуэщ. И лъагагъыр *m* 1-1,5-м нос, и тхьэмпэхэр зэгуэбзащ, къабзийм ещхьщ. Лъабжьэжъ гъум быдэ ещI, ипкъхэр занщIэу докIей. Гъэгъа гъуэжьыфэхэр, Iэрамэ хурейуэ зэхэту, удз щхьэкIэм къыпедзэ гъэмахуэкум ирихьэлIэу.

Удзым мэ Іей кыкІәрех. МэкьупІәхэм, гьурцылтэ щІыпІәхэм, мэз льяпәхэм, кІәнауәхэм я гьунәгьуу, бжыхь льябжьәхэм кыщыкІыу урохьәлІә. Хушхьуә зыхәль кьәкІыгьәщ. Адыгәхәр куәд щІауә ироІәзә.

Губгьуәхьә – Ячень дикорастущий.

Зы гьәкІә фІәкІ кьәмыкІ удз лІәужьыгьуәщ, и льягагьыр см 80-100-м нос. Хьәцыпә зиІә щхьәмыжхәр майм – июным кьыпедзә. И бзийхәр бгьузә-кІыхьщ, льәхьц куәду зәхәт льябжьә ещІ. ЩІыпІә гьушәхәм, джабәхәм, гьуәгу гьунәхәм кыщокІ. Щхьәмыж кьимыщІ щІыкІә Іәщым фІыуә яшх.

ЩІәныгьәлІхәм кьызэралгытәмкІә, цІыхухәм кьагьәкІ хьәр губгьуәхьәращ кьызытехьукІыжар.

Губгьуәшәдыгьуей – Вишня лесостепная.

Зи льягагьыр м 1-2 хьу гьурц лІәужьыгьуәщ. Кьудамә кьыдәжагьащІәхәр щхьуантІәщ, плыжьыфә-гьуәжыфәщ, и тхьәмпәхәр хьурей-кІыхьщ, см 3-5 я кІыхьагьщ, см 1-2 я бгьуагьщ. Я щІыкІә щхьуантІә-фІыцІафәщ, цІафтә-цІуужщ, я щІагькІә нәхь хужьыфә кьыщІолгьадә, и хьурягькІә дзә цІыкІу иІәщ, кІы, см 0,5-1,5-рә я кІыхьагьыу, япытщ. Гьәгьа хужьхәр см 1-1,5-рә я инагьыу, 3-4-уә зәгьусәу кьудамәщІәхәм апрелым – майм кьыпедзә. Бжьәхәм фо кьыпах. Пхьәщхьәмыщхьә кьышыкІәр хьурейщ, см 1-1,5-рә я инагьщ, июлым мәхьу. Губгьуәшәдыгьуейр, гуәрәнү зәхәту, губгьуәхәм, тафәхәм кьыщокІ, жыгей мэзыбгьухәм, джабәхәм ущрохьәлІә.

ГубгьуәшейтІанщхьәл – Герань луговая.

Ильәс зыбжанәкІә кьәкІ удз лІәужьыгьуәщ. И льягагьыр см 50-80-м нос. Удзыпкьым зыкьыдрәләтей е занщІәу щытщ. И тхьәмпәхәр хьурейщ, ләдәх мащІә яІәщ, цы ятетщ, кІы кІыхь япытщ. Гьәгьа ша-кьафәхәр гьәмахуәпәм, 2-3-уә зәгьусәу, удз щхьәкІәм кьыпедзә. Жьлә хьуахәм кІы шәрәза япытщ. МэкьупІәхәм, хьупІәхәм, псыхьуәхәм, мэз льяпәхәм кьыщокІ.

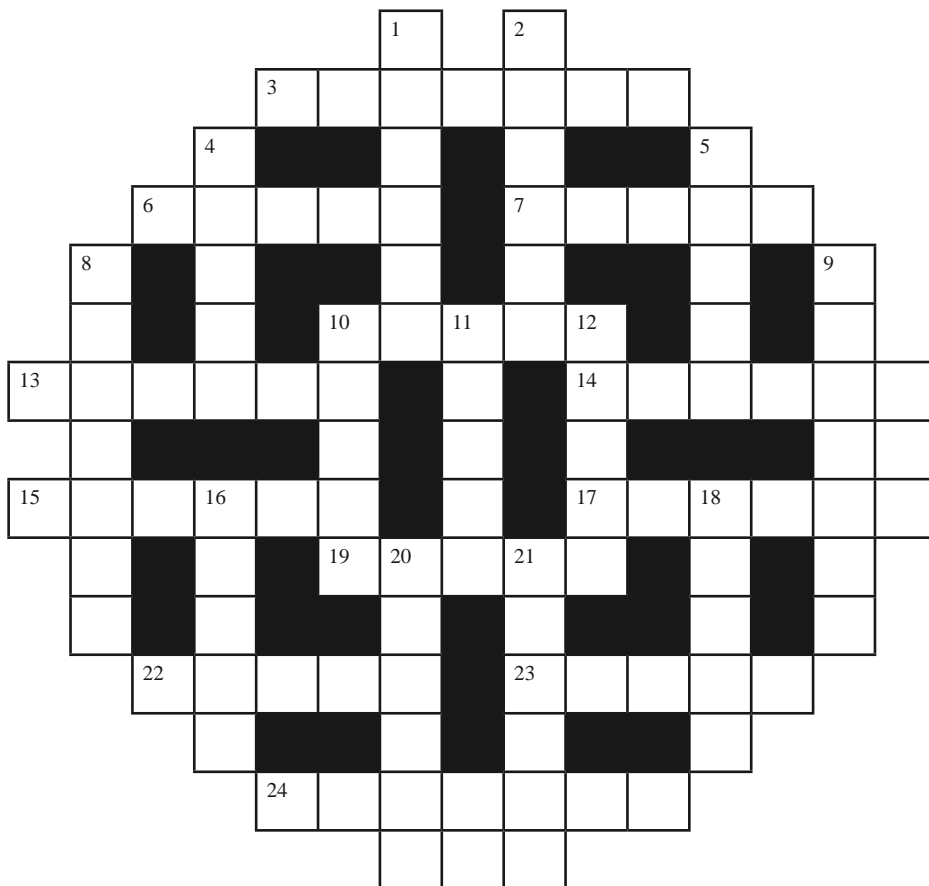
Губгьуәлушхьә – Мак (дикие виды).

ЛІәужьыгьуә зыбжанәу гуәшыжа удз льяпкьыгьуәщ. Абыхәм яхәтщ зы гьәкІә, ильәс зыбжанәкІә кьәкІхәр. Губгьуәлушхьәхәм я гьәгьахәр инщ, кьапщІийхәр плыжьыщ, пшәплыфәщ е ша-кьафә мащІәщ, ахәр удз щхьәкІәм гьатхәм – гьәмахуәм кьыпедзә. Япкьхәр занщІәу докІей. Я жыләхәр гьуабжәщ е фІыцІафәщ, хьурей цІыкІухәщ. Хушхьуә кьызыхах лІәужьыгьуәхәри яхәтщ.

Гупәж – Водосбор обыкновенный.

Ильәс куәдкІә кьәкІ, зи льябжьәр гьум-кІәщІ удз лІәужьыгьуәщ. Гьәгьахәр зырызу, егьәзыхауә удзым и щхьәкІәм гьатхәкІәм кьыпедзә. КьапщІийхәр ша-кьафәщ, плыжьыщ е хужьщ. Ипкь занщІәу дәкІейм см 50-70-м нәс и кІыхьагьщ. ПсәупІәхәм я гьунәгьуу, мэкьупІәхәм, мәзхәм – нәхь мащІәу кьыщокІ. И гьәгьахәм бжьәм фо кьыпах. Іәщым яшхыркьым.

Псалъэжыу зэхэлъ псалъэзэблэдз

ЕкIуэкIыу: **3.** Жьындурн гугъат ... кърншыну. **6.** Фыз ... знIэм и унэ умыкIуэ. **7.** ... пэтрэ ягъасэ. **10.** ... знIэм унафэри IэщIэлъщ. **13.** ... мыпсэлъэху губзыгъэщ. **14.** Лыгъэр ... щышынэркъым. **15.** ... нэхрэ зыщIэф. **17.** Уэ ухъэлэмэ, сэ ... . **19.** ... зымIэ щыIэкъым. **22.** Адыгэр ... , мэупсэ, урысыр ... , матхэ. **23.** Ди ... сыкъыщышхи, ди унэ мышхэу сынэсыж. **24.** ... жейнэдщ.

Къехыу: **1.** ДзитI зыIут зы ... зы анэм къылъхуа зэшитIрэ. **2.** ... мышынэ-мыукIытэ мэлыщхъэ фIэбзам щошынэ. **4.** ... пэг жьэ-кIэ хъэмбылу и шырхэм къахуехъ. **5.** Вы ... хуэдэ. **8.** ФIыуэ слъагъум хуэзмышIэнур ... . **9.** ... , си кIэ къуагъ къыкъуэтIысхъэ. **10.** IэщIагъэ ... Iэужь иIэщ. **11.** ... IупэкIэ егъээ. **12.** ... кIапэр ебгъэубыдмэ, бза-

джэр пхъэшыкъум мэлэбэ. **16.** ... щэ бжыгъуэщ. **18.** Уи Iэнэ ... , уи уэгъу укIуэд. **20.** ... гьерэт ухуэмышъу. **21.** ... мэл зыфIишхыну мэлыхъуэр и пыIэ щыгукIэ къещIэ.

Ещанэ къыдэкIыгъуэм тета псалъэзэблэдзым и жэуапхэр

ЕкIуэкIыу: **3.** УемыкIумэ. **5.** Ебзеину. **8.** Ем. **10.** Зы. **11.** ГъущIыпэ. **12.** Iуэхуншэ. **13.** Ныбжъэгъу. **14.** Ла. **15.** Си. **16.** Тохуэ. **18.** Пшэрщ. **20.** НапIэ. **22.** Емыджар. **23.** Уэшхым. **27.** Махуи. **29.** Улэмэ. **30.** ХъэщIэ. **31.** Шы. **32.** Къуэ. **33.** ЩыIэщи. **35.** Уэркъым. **36.** Эдашэ. **37.** Зэ. **38.** Лы. **39.** Уемызэш. **40.** ЗэдэщIэ.

Къехыу: **1.** Лыгъэншэ. **2.** Уемыбэн. **3.** УмыIуатэ. **4.** Мыгъуэ. **6.** Бжэн. **7.** Узигъусэм. **9.** Мыунэхъу. **17.** Хуэмышу. **18.** Плъагъуу. **19.** ЩхъэкIэ. **21.** Адыгэ. **24.** Имыштэу. **25.** ГъэнщIащ. **26.** Мэкъу-мылэ. **28.** ИщIэркъым. **30.** Хъэрычэт. **34.** Изрэ. **35.** Уэмэ.

ІУАЩХЪЭМАХУЭ

№4

(Эльбрус)

Литературно-художественный
и общественно-политический журнал

На кабардинском языке

Учредитель:

Государственное казённое учреждение
Кабардино-Балкарской Республики «КБР-Медиа»
(360017, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5).

Главный редактор **А. Х. Мукожев**

Редакционная коллегия:

Руслан Ацканов, Хангери Баков,
Борис Бижоев, Адам Гутов, Хамид Кармоков,
Астемир Татроков, Хамиша Тимижев, Людмила Хавжокова,
Залина Истепанова (ответственный секретарь)

Корректор – Марина Жекамухова
Компьютерный набор и верстка – Зарета Князева

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы
по надзору в сфере связи, информационных технологий
и массовых коммуникаций по Кабардино-Балкарской Республике
ПИ № ТУ07-00127 от 11.01.2018 г.
Подписной индекс: П5891

Подписано к печати 06.08.21. Выход в свет 31.08.21 Формат
70x108^{1/8}. Бумага офсетная №1. Печать офсетная. Усл. п. л.
14,7. Уч-изд. л. 12,0. Тираж 2.270 экз. Заказ №1755
Подписная цена на 2 месяца 35р. 33к.
Подписная цена на 6 месяцев 105р. 99к.

Адрес редакции: 360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5
Телефон: 40-04-51. Адрес электронной почты:
e-mail: oshxamaxo73@mail.ru

Адрес издателя: 360017, КБР, г. Нальчик
пр. Ленина, 5. ГКУ «КБР-Медиа»

Отпечатано в ООО «Издательство «Южный регион»
357600, Ставропольский край, г. Ессентуки, ул. Никольская, 5а

Обложка художника **Юрия Алиева**

Отпечатано в полном соответствии с качеством
предоставленного электронного оригинал-макета

АВТОРХЭМ ПАПЦЭ

Журналым кыйтехуэ тхыгъэхэм я пэжагъ-мыпэжагъымкIэ жэуап зыхьыр езы авторхэрщ.

Авторымрэ редакцэмрэ я Iуэху еплъыкIэхэр Iэмал имыIэу зэтехуэн хуейуэ щыткъым.

Редакцэм кыIэрыхъэ тхыгъэхэр компьютеркIэ тедзауэ, флешкэм е дискым тету щытын хуейщ.

Журналым кыйтехуа тхыгъэ нэгъуэщIыпIэ щытрадзэмэ, «Iуащхъэмахуэм» кызыэрырахыжар кыагъэлыгъуэн хуейщ.

Редакцэм и кыалэнкъым Iэрытххэм рецензэ яритыну.

Тхыгъэхэр мы адресымкIэ кыевгъэхъ хъунуц: 360000, Налшык кыалэ, Лениным и цIэр зезыхъэ уэрам, 5, епщыкIузанэ кыат, «Iуащхъэмахуэм» журналым и редакцэ.

Телефонхэр: 40-04-51 (редактор нэхъыщхъэ); 40-95-72 (жэуап зыхъ секретарь); 42-42-14 (прозэ, поэзие, публицистикэ); 40-94-71 (оператор). e-mail: oshxamaxo73@mail.ru

ЖУРНАЛЫР ЗЫПЭРЫХЪЭХЭМ ПАПЦЭ

Журналыр зэрытедзам дагъуэ гуэр иIэу кыщцIэкIмэ, абы теухуауэ фыщыщIэупщIэ хъунуц: Ставрополь щIыналгъэ, ЕсэнтIыгу кыалэ, Никольскэм и уэрам, 5а, ООО «Издательство «Южный регион».

БИЦУ Анатолэ
(1946)

* * *

Усаклуэр –
И плъыр сакъщ цыху гъащлэм.
Нэгъуэщым ар сэ схуемыгъэщхь.
Щхьэщыубгъуауэ щым игу плащлэр
Абы и гъащлэ мащлэр ехь.

Зы махуэ и псэм псэху имыщлэ,
Зы жэщ имылэ лэфлу жей.
Сыт хуэдэ къуакли
Нэклэ къищу,
Ар зыхуэплъырыр щы хъурейрщ.

Зыщыплэ уафэр къыщыгъуагъуэм –
Усаклуэм и гур къыхоскыкI.
ТетыхукIэ мы дунейм шынагъуэ –
Цыхупсэм ар
ТемыплээкъукI.

... Зэгуэр къытепщхьэм
Жэщ мазэншэу,
Е-блещхъуэр щылыгъэм,
Зищлу щэху –
Еуэнщ усаклуэр игу-тхьэгъушым,
Щым цыхуу тетыр къэушыху!

1974